
2023

ІХ МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА ІНТЕРНЕТ-КОНФЕРЕНЦІЯ

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ НАУКИ В КРАЇНАХ ЄВРАЗІЇ

31 жовтня 2023 р.

Переяслав

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ В ПЕРЕЯСЛАВІ

молодіжна громадська організація
«НЕЗАЛЕЖНА АСОЦІАЦІЯ МОЛОДІ»

студентське наукове товариство факультету історичної
і соціально-психологічної освіти
«КОМІТЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ТА СУЧАСНОСТІ»

МАТЕРІАЛИ

ІХ Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції
«Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Євразії»

31 жовтня 2023 р.

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Переяслав – 2023

Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Євразії» // Збірник наукових праць. – Переяслав, 2023 р. – 183 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Ю.В. Бобровнік,
кандидат історичних наук

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

С.М. Рик – к.ф.н., доцент;
Г.Л. Токмань – д.п.н., професор;
В.В. Поліщук – к. фіз. вих. і спорту;
В.В. Куйбіда – к.біол.н., доцент;
Т.Г. Кириченко – к.п.н., доцент;
Т.В. Кириченко – к.п.н., доцент;
С.М. Танана – к.п.н., доцент;
В.А. Вінс – к.псих.н.;
Ю.В. Бобровнік – к.і.н.;

Члени оргкомітету інтернет-конференції:

Ю.В. Бобровнік,
А.П. Король,
В.В. Поліщук,
Т.Г. Кириченко,
Т.В. Кириченко,
Танана С.М.,
Ю.С. Табачок.

Упорядники збірника:

Ю.В. Бобровнік,
А.М. Вовкодав.

СЕКЦІЯ: БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

Руслан Яворівський
(Тернопіль, Україна),
Тетяна Микитюк
(Заліщики, Україна),
Леся Горбняк-Юліна
(Кам'янець-Подільський, Україна),
Соломія Худик
(Тернопіль, Україна)

**ПОПУЛЯЦІЇ СОНУ ВЕЛИКОГО (*PULSATILLA GRANDIS* WENDER.)
НА ТЕРИТОРІЇ НПП «ДНІСТРОВСЬКИЙ КАНЬЙОН»**

Pulsatilla grandis Wender. (сон великий) – рідкісний вид, занесений у Додаток I Бернської конвенції [4], перелік видів рослин та грибів, що заносяться до Червоної книги України (рослинний світ) [5], а також до «Червоної книги України. Рослинний світ» (2009) [6] зі статусом «вразливий», тобто такий, який у найближчому майбутньому може бути віднесений до категорії зникаючих, якщо триватиме дія факторів, котрі негативно впливають на стан його популяцій.

Як відомо, найбільш уразливими до впливу негативного антропогенного чинника є види рослин, котрі знаходяться на межі своїх ареалів, а сон великий є саме таким видом. Ареалом поширення *P. grandis* є Центральна Європа, а східна межа його поширення проходить в Україні [2]. Отож, цілком закономірним є те, що популяції сону великого на території України, зазнаючи антропогенного впливу, поступово фрагментуються, знижується їхня чисельність, а інколи вони й взагалі зникають.

Метою нашої роботи було дослідження поширення та стану популяцій *P. grandis* у Тернопільській області, зокрема, у Національному природному парку «Дністровський каньйон» та довколишніх територіях.

Перші наукові відомості про поширення *P. grandis* в Україні з'явилися у середині XIX століття у працях А. Андржейовського (1855) та А.С. Роговича (1869) [1; 2]. Зокрема, А. Андржейовський у своїй праці подає список флори території від Заліщик до Ушиці (всього 140 видів) й у флористичному списку вказує на *P. grandis*, який наводить під назвою *P. vulgaris*.

Відповідно до проведених нами флористичних досліджень станом на 01.10.2023 року на території НПП «Дністровський каньйон» популяції сону великого зареєстровані у 5 локалітетах, зокрема:

1) околиці села Дзвенигород, урочище «Ріжки» (координати: 48.53205, 26.28516). *P. grandis* зростає на виступах скель на стрімкому схилі південно-західної експозиції річки Дністер. Верхня частина схилу залісна насадженнями деревних рослин – дуба звичайного (*Quercus robur* L.) та граба звичайного (*Carpinus betulus* L.) з домішкою клена польового (*Acer campestris* L.), клена гостролистого (*A. platanoides* L.), ясена (*Fraxinus* sp.), котрі частково заходять на виступи скель. На невеличких ділянках, що іще не заросли лісом, збереглися залишки лучно-степових угруповань за участі сону великого. Популяція малочисельна (до 50 особин), спостерігається подальше заростання ділянок дерево-чагарниковою рослинністю;

2) околиці села Синьків (координати: 48.624220, 25.968951). *P. grandis* зростає тут на лучно-степовій ділянці південної експозиції, на плакорі між дорогою та схилом берега річки Дністер поблизу вапнякового кар'єру. Популяція чисельна й нараховує понад 100 особин;

3) околиці села Городок, урочище «Ростова» (координати: 48.646692, 25.870212). *P. Grandis* поширений на лучно-степовій ділянці південно-східної експозиції на правому схилі річки Серет. Верхня рівнинна частина ділянки залісна дубово-грабовим насадженням. Популяція малочисельна (до 30 особин), також спостерігається поступове заростання схилу дерево-чагарниковою рослинністю;

4) околиці села Касперівці, урочище «Криве» (координати: 48.670110, 25.806730; С. Зелінка, 1972, *KW*). *P. Grandis* трапляється тут на скельних виступах південно-західної експозиції у верхній частині схилу берега річки Дністер. Зростає в угрупованні формації осоки низької (*Carex humilis* Leyss.). Популяція нечисельна. Спостерігається заростання схилу дерево-чагарниковою рослинністю;

5) околиці села Зелений Гай, урочище «Жежава» (координати: 48.696212, 25.654306). *P. Grandis* поширений на схилі яру південно-західної експозиції між зарослями чагарниками. Популяція малочисельна, представлена кількома особинами. Спостерігається сильне заростання ділянки тереном колючим (*Prunus spinosa* L.).

Окрім того, на прилеглих до Національного природного парку «Дністровський каньйон» територіях нами виявлено 3 популяції сону великого, зокрема:

1) околиці села Нирків, урочище «Говоди» (координати: 48.818234, 25.639034). *P. grandis* зростає на лучно-степовій ділянці на виходах гіпсів схилу західної експозиції в угрупованні формації ковили найкрасивішої (*Stipa pulcherrima* K. Koch). Зафіксовано поширення більше 100 особин;

2) околиці села Кострижівка, урочище «Василів Вертеп» (Чернівецька область) (координати: 48.642223, 25.694276). *P. grandis* тут зростає у карстовому провалі на гіпсах. Популяція доволі чисельна (понад 100 особин);

3) околиці села Горожанка, урочище «Камінь» (координати: 49.129509, 24.901879). *P. grandis* поширений на виходах гіпсів на схилі північної експозиції. Популяція малочисельна.

Отже, станом на 01.10.2023 року на території НПП «Дністровський каньйон» нами зареєстровано 5 локалітетів з популяціями *Pulsatilla grandis* Wender., а на прилеглих доколишніх до нього територіях – ще 3 популяції досліджуваного виду.

Ці локалітети приурочені до відкритих, добре освітлених лучно-степових ділянок та локалізовані на верхніх частинах схилів [3]. Рослини надають перевагу ґрунтам із виходами на їх поверхню гіпсів або вапняків.

Більшість із зареєстрованих популяцій (5) є малочисельними і кількість особин у них не перевищує 50. Основним фактором загрози для цих популяцій є заростання лучно-степових ділянок деревом-чагарниковою рослинністю, тому необхідно терміново провести відповідні регуляторні заходи у них. Лише 3 популяції (в околицях сіл Синьків, Нирків та Кострижівка) є доволі чисельними і кількість особин *P. grandis* у них перевищує 100.

Для збереження популяцій сону великого поблизу сіл Нирків та Кострижівка необхідно встановити тут заповідний режим шляхом створення ботанічних заказників.

Література:

1. Андржейовский А. Ботанический очерк местностей лежащих между Бугом и Днестром от р. Збруча до Черного моря / А. Андржейовский // Зап. об-ва с.-х. Южн. России. – 1855, № 2-4. – С. 101-104.
2. Горбняк Л. Т. Поширення *Pulsatilla grandis* Wend. (*Ranunculaceae*) в Україні / Л. Т. Горбняк. Український ботанічний журнал. – 2012. – 69, № 3. – С. 371-379.
3. Зелена книга України / за заг. ред. чл.-кор. НАН України Я. П. Дідуха. – К.: Альтерпрес, 2009. – 448 с.
4. Каталог видів флори і фауни України, занесених до Бернської конвенції про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі. Вип. I. Флора / за ред. В. І. Чопика. К., 1999. – 20 с.
5. Перелік видів рослин та грибів, що заносяться до Червоної книги України (рослинний світ). 2021. 65 с. [online]. Доступне <<https://mepr.gov.ua/wp-content/uploads/2023/05/vklyuchennya-858-05.03.2021.pdf>> [Дата звернення 29 вересня 2023 року].
6. Червона книга України. Рослинний світ / за ред. акад. НАН України Я. П. Дідуха. – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 912 с.

СЕКЦІЯ: ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

**Вікторія Дмитришина, Валентина Загалевиц
(Кам'янець-Подільський, Україна)**

ВПЛИВ ВСЕСВІТНЬОЇ ДЕКЛАРАЦІЇ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ НА СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВИХ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕПЕКИ УКРАЇНИ

На сучасному етапі розвитку суспільства, інститут місцевого самоврядування є неодмінною складовою громадянського суспільства та правової держави. Його вивчення розглядається через призму конституційних, політичних, адміністративних та муніципальних реформ, оскільки саме з ними пов'язаний процес становлення національної безпеки Української держави в сучасних умовах.

Конституційно-правова база місцевого самоврядування призначена для забезпечення функціонування ефективного місцевого самоврядування, яке є особливою формою народовладдя та інструментом задоволення потреб громадян України шляхом створення необхідних умов для надання громадських послуг. Концептуальні основи місцевого самоврядування повністю відображені у "Всесвітній декларації місцевого самоврядування" [3, с.109].

Всесвітня Декларація місцевого самоврядування була оголошена на XXVII Міжнародному конгресі Всесвітнього Союзу органів місцевого самоврядування, який відбувся 23-26 вересня 1985 року в Ріо-де-Жанейро. У цій Декларації місцеве самоврядування визнається як право та обов'язок місцевих органів влади регулювати та керувати державними справами під особисту відповідальність та в інтересах місцевого населення (ст. 2) [1].

Декларація чітко підкреслює, що принцип місцевого самоврядування повинен бути закріплений у конституції або основному законі, що регулює урядові структури країни. Місцеве самоврядування представляє собою не лише право, але й обов'язок місцевих органів влади регулювати та керувати громадськими справами на особисту відповідальність, з урахуванням інтересів населення. Це право може бути здійснене окремими особами та представницькими органами, які обираються вільними та регулярними загальними виборами. Головних виконавців також слід обирати таким же чином або призначати за участю обраних органів.

Головною метою Всесвітньої декларації місцевого самоврядування було встановлення єдиного стандарту, до якого всі нації мали б прагнути, з метою поліпшення ефективності демократичних процесів і підвищення добробуту населення. Це сприяло формуванню правових основ національної безпеки в Україні, оскільки захищеність важливих інтересів людей, громади та держави, спрямованість на сталий суспільний розвиток і вчасне виявлення, запобігання та нейтралізація потенційних загроз національним інтересам в різних сферах суспільного життя, стали важливими компонентами формування сучасної національної безпеки України.

Декларація містить преамбулу та 11 статей. У преамбулі формулюються сутнісні характеристики місцевого самоврядування, яке розглядається як "невід'ємна частина національної структури" та як найближчий до громадян рівень управління, найкращий для створення умов "побудови такої гармонійної громади", до якої громадяни відчували б свою належність і відповідали б за неї.

В Декларації визначено основоположні принципи місцевого самоврядування, включаючи:

1. Принцип влади на основі волі народу: влада уряду ґрунтується на волі народу.
2. Принцип ефективної участі всіх суспільних елементів у плануванні та реалізації соціального та економічного розвитку країни.
3. Зміцнення місцевої влади через ефективну та демократичну політику.
4. Принцип децентралізованого прийняття рішень, який спрямований на зменшення навантаження на центр та поліпшення та прискорення урядових дій.

В основній частині документа розглядається конституційна основа місцевого самоврядування, де місцеве самоврядування визнається як право та обов'язок місцевих органів влади регулювати та керувати державними справами під особисту відповідальність та в інтересах місцевого населення. До компетенції органів місцевого самоврядування, яка передбачає врахування "існуючого у кожній країні порядку", входить право діяти за власною ініціативою, можливість виявляти ініціативу й самостійно приймати рішення, а також можливість адаптувати виконання законів до місцевих умов і розумно та ефективно розподіляти право на прийняття рішень разом з іншими рівнями управління на місцях [4, с. 78].

У статті 3 Декларації окреслено компетенцію органів місцевого самоврядування. Відповідно громадські справи мають вирішуватися такими основними підрозділами місцевої влади, які найближчі до громадян, а також її територіальними ланками - середнього або регіонального рівня відповідно до чинного у кожній країні порядку [3].

Доречно звернути увагу на норму, що передбачає право місцевих органів влади діяти за власною ініціативою в межах, які чітко визначені і не порушують повноважень, які передбачені для місцевих органів самоврядування, включаючи процедури їх зміни, важлива для забезпечення автономності та ефективності місцевого самоврядування. Такі правила мають бути внесені в конституцію або статуту, для якого їх дотримання є обов'язковим. Це важливий аспект для забезпечення національної безпеки, оскільки він забезпечує стабільність та відповідальність на рівні місцевих органів влади, що, в свою чергу, сприяє

загальному порядку та функціонуванню суспільства [2].

Важливою підкресленою особливістю є те, що влада, яку доручено місцевим органам самоврядування, зазвичай має бути абсолютною та виключною. Навіть у випадках, коли конституцією або статутом дозволяється центральним чи регіональним органам державної влади втручатися у справи, за які вони несуть спільну відповідальність з місцевими органами самоврядування, останні повинні залишати за собою право на ініціативу та ухвалення рішень.

Таким чином, Всесвітня декларація місцевого самоврядування визначила основу та концепцію місцевого самоврядування, компетенцію його органів та умови праці обраних представників, нагляд за діяльністю місцевих органів влади, їх кошти, спілки та міжнародні зв'язки, а також правовий захист місцевих органів влади та їх автономність та здійснила визначальний вплив на становлення конституційно-правової основи місцевого самоврядування, що є суб'єктом забезпечення національної безпеки.

Література:

1. Всесвітня декларація місцевого самоврядування. Муніципальне право України URL: http://megalib.com.ua/content/9078_Vsesvitnya_deklaraciya_miscevogo_samovgyadyvannya.html
2. Майданник О. О. Місцеве самоврядування: концептуальні основи, конституційно-правове регулювання в Україні URL: http://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Visnyk_3_4-2016-68-69_Maidannyk.pdf
3. Нагорна М.М Аналіз конституційно-правових основ місцевого самоврядування та їх відповідність європейським правовим стандартам місцевої демократії URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/268617933.pdf>
4. Утвенко В. В. Теорія та історія місцевого самоврядування: Навч. посібник. Київ: ДП Вид. дім «Персонал», 2017. 234 с.

Науковий керівник:

викладач суспільних дисциплін Загалевиц Валентина Леонідівна.

**Вікторія Черватюк
(Дрогобич, Україна)**

ДОКУМЕНТИ СТВОРЮВАНІ ОРГАНАМИ ВЛАДИ І УПРАВЛІННЯ

Незалежно від характеру і змісту діяльності підприємства, його організаційно-правової форми, компетенції, структури та інших факторів, органи управління підприємства наділяються правом видання розпорядчих документів.

Розпорядчі документи - це документи за допомогою яких здійснюється розпорядча діяльність, оперативне керівництво у певній установі, організації чи на підприємстві.

Основна функція розпорядчих документів - регулятивна; цільове призначення – регулювання діяльності, яке дозволяє органу управління забезпечувати реалізацію поставлених перед ним завдань, одержувати максимальний ефект від діяльності підприємства.

Рішення, зафіксовані в розпорядчих документах, спрямовані на вдосконалення організаційної структури, характеру, змісту, засобів і способів здійснення основної (виробничої) діяльності установ, забезпечення організації фінансовими, трудовими, матеріальними, інформаційними та іншими ресурсами.

Розпорядчі документи містять рішення, які йдуть зверху вниз по системі управління: від керуючого органу до керованого, від вищої організації до підвідомчої, від керівника організації до керівника структурного підрозділу і працівників даної організації тощо. Саме ці документи реалізують керованість об'єктів по вертикалі.

В юридичному плані значна частина розпорядчих документів відноситься до нормативно-правових актів. У них містяться конкретні, юридично владні приписи суб'єктів виконавчої влади. Конкретність таких приписів проявляється в тому, що їхнім адресатом виступають конкретні установи, структурні підрозділи, посадові особи чи працівники; вони є юридичними фактами, які тягнуть виникнення конкретних адміністративно-правових відносин.

Основними видами організаційно-розпорядчих документів є:

- накази;
- розпорядження;
- постанови;
- рішення;
- вказівки та ухвали.

Умовно їх можна поділити на дві групи: документи, що видаються в умовах колегіальності; документи, що видаються в умовах одноособового прийняття рішень.

На основі колегіальності діють: Уряд України, органи місцевого самоврядування, вищі органи влади, державні комісії і комітети, колегії міністерств, вищі органи управління підприємств (збори акціонерів, рада директорів, рада засновників та ін.). В умовах колегіальності рішень видаються *постанови і рішення*.

В умовах одноособового прийняття рішень влада з усіх питань управління в організації належить її керівникові. Одноособове прийняття рішень забезпечує оперативність управління, підвищує персональну відповідальність керівника за прийняті рішення. На підставі одноособового прийняття рішень діють міністерства (міністр), державні адміністрації (голови адміністрацій), директори, голови правління. В умовах одноособового прийняття рішень видаються *накази, вказівки, розпорядження*.

Постанова - правовий акт, що приймається найвищими і деякими центральними органами колегіального управління (комітетами, комісіями) з метою вирішення важливих і принципових задач, що стоять перед даними органами.

У постановах розкривають господарські, політичні й організаційні питання. Часто за допомогою постанов затверджують різні нормативні документи (типові інструкції, нормативи тощо).

Рішення - це розпорядчий документ, що приймається місцевими радами або їх виконкомом в колегіальному порядку для розв'язання найважливіших питань, що належать до їх компетенції.

До рішень можна віднести спільні акти, що видаються кількома неоднорідними (колегіальними і тими, що діють на основі принципу єдиноначальності державними органами, громадськими організаціями тощо).

За юридичними властивостями рішення можуть бути:

- нормативними;
- індивідуальними.

У нормативному рішенні відображається робота підприємств, торгівлі, побутового обслуговування населення тощо. Рішення складають члени Держадміністрації, члени місцевих рад, постійні комісії.

Індивідуальні рішення складаються з різних питань (встановлення опіки, про прийняття в експлуатацію будівельного об'єкту тощо). Проекти індивідуальних рішень готують депутати, фахівці та зацікавлені організації.

Наказ - це правовий акт, що його видає керівник для вирішення основних та оперативних завдань, які поставлено перед даним підприємством, установою, органом влади.

Часто накази видають на підставі та з метою виконання чинних законів, указів, постанов і рішень уряду, наказів та інструкцій вищих органів.

Накази також видаються з питань створення, організації, ліквідації, перейменування, зміни масштабу діяльності підприємства або структурного підрозділу, затвердження (введення в дію) або зміни положень, правил, інструкцій, планів, структури.

За призначенням накази поділяються на два види:

- 1) накази з питань основної діяльності (загальних питань), які, у свою чергу, поділяються на:
 - ініціативні для оперативного впливу на процеси, що виникають у середині підприємства;
 - накази на виконання розпоряджень вищих органів.
- 2) накази з особового складу.

Текст наказу складається з констатуючої та розпорядчої частин. У першій подаються факти та думки, які є основою для видання наказу; в другій перелічуються приписані дії. Якщо наказ видається на основі письмової вказівки вищої організації (постанова, наказ), то в констатуючій частині наказу зазначаються назва виду документа, його номер, дата і заголовок.

Розпорядча частина наказу починається словом НАКАЗУЮ, яке друкується з нового рядка великими літерами від нульового положення табулятора. За необхідності текст розділяють на пункти, які нумерують арабськими цифрами.

В останньому пункті розпорядчої частини зазначають осіб, яким доручено контроль за виконанням наказу.

Вказівка - документ організаційно-методичного характеру, що видається органами державного управління, міністерствами, відомствами; організаціями з питань, пов'язаних із процесом виконання наказів, інструкцій і інших документів (при оформленні відряджень, накладенні стягнень та ін.).

В організаціях право видання вказівки надано керівникам, їх заступникам, керівникам структурних підрозділів, які діють на правах єдиноначальності в межах їх компетенції.

Вказівки видаються під час оформлення відряджень, рішень поточних організаційних питань, а також для доведення до виконавців нормативних матеріалів.

Текст вказівки, як правило, складається з двох частин: констатуючої і розпорядчої. Розпорядча частина починається словом ЗОБОВ'ЯЗУЮ або ПРОПОНУЮ. Текст розпорядчої частини може поділятися на пункти і підпункти.

В останньому пункті вказують особу, на яку покладається контроль за виконанням документа (вказують посаду, ініціали, прізвище). Якщо контроль за виконанням вказівки бере на себе керівник, що підписав його, то останній пункт непотрібний.

Датою вказівки є дата його підписання.

Розпорядження - це акт управління посадової особи, державного органу, організації, що виданий у межах їхньої компетенції і має обов'язкову юридичну силу щодо громадян (працівників) та підлеглих організацій, яким адресовано розпорядження.

Розпорядження становлять підзаконні акти й поділяються на 2 групи:

- розпорядження загального характеру - тривалої дії;
- розпорядження окремого характеру - стосуються окремого вузького питання.

Розпорядження видають Кабінет Міністрів України, місцеві ради, представники Президента України на місцях, а також керівники колегіальних органів державного управління, адміністрація підприємства в межах наданих законом прав для розв'язання оперативних питань.

Текст розпорядження складається з констатуючої та розпорядчої частини. Констатуюча частина містить інформацію про причину, з якої видано розпорядження, в розпорядча - завдання, виконання яких сприятиме розв'язанню проблем, що виникли. Тут можуть вживатись слова ЗОБОВ'ЯЗУЮ, ДОЗВОЛЯЮ тощо.

У розпорядчій частині вказується особа, яка нестиме відповідальність за виконання завдання, вказується строк виконання розпорядження.

Розпорядження оформляють на загальних або спеціальних бланках формату А4. Після підписання розпорядження на ньому проставляється дата, індекс, гербова печатка. Розпорядження обов'язково доводиться до відома підлеглих.

Література:

1. ДСТУ 4163-2020 «Державна уніфікована система документації. Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлення документів».
2. Сучасне діловодство: зразки документів, діловий етикет, інформація для ділової людини /за ред. В.М. Брицина – К.: Довіра, 2007. – 687 с.
3. Комова М.В. Діловодство. – Львів: Тріада плюс, 2006. – 217 с.

СЕКЦІЯ: ЕКОНОМІКА**Діана Іванців
(Дрогобич, Україна)****ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНОГО ВИРОБНИЦТВА**

Основне завдання економіки – виробництво товарів і послуг для подальшого споживання тепер чи в майбутньому.

Джеймс Тобін, амер. економіст 20 ст.

Людство пройшло довгий історичний шлях розвитку. З моменту його виникнення, в процесі праці відбувалася взаємодія людини з природою. В суспільстві відомо дві основні форми організації суспільного виробництва. В одній формі основною метою виробництва є задоволення власних потреб, а в іншій збагачення, отримання максимального прибутку. Це означає, що суспільне виробництво, має дві різні форми вияву: натуральному і товарному. Історично першою формою суспільного виробництва було натуральне господарство [1, с. 135].

Тип господарювання, за якого продукти праці призначаються для задоволення власних потреб виробництва, для споживання всередині господарства, де вони виробляються називається натуральним.

При натуральному господарстві продукт не набуває товарної форми (тобто не стає об'єктом купівлі – продажу), а утворює фонд життєвих засобів для самого виробника.

Так, як такі відносини були історично першим типом економічної організації виробництва то у чистому вигляді існували лише у первісній общині, коли люди ще не знали суспільного поділу праці, не обмінювались між собою виробленою продукцією. Натуральне господарство панувало у патріархальній селянській общині, у феодалному помісті. Вироблені продукти праці у вигляді конкретного блага — їжі, одягу, взуття, житла, знарядь праці, що становлять певну споживну вартість, є природною формою багатства.

У натуральному господарстві економіка будувалася, виходячи з внутрішньо господарських потреб, для забезпечення життєдіяльності замкненої економічної ланки. Безперечно, це не виключає того, що певні продукти праці інколи обмінювались на інші з якимись окремими суб'єктами чи общинами. Проте цей обмін був випадковим або таким, який не має серйозного впливу на виробничу сферу і споживання. Отже, в умовах натуральної форми організації суб'єктами, які визначають, що виробляти, для кого виробляти і як організувати виробництво, є власники-працівники.

Натуральна форма виробництва має такі основні риси.

1. *Замкненість* означає, що для цієї системи господарювання панівними економічними відносинами є ті, що діють всередині певної спільності. Остання як суб'єкт господарської діяльності не вступає в економічні відносини з іншими суб'єктами, оскільки її завданням є самозабезпечення. Суспільство при цьому складається з маси відокремлених господарств (сімей, общин, помість, господарських регіонів).

Кожне господарство спирається на власні виробничі ресурси і забезпечує себе усім необхідним. У такому господарстві виконуються усі роботи — від добування сировини до виготовлення готової продукції та її споживання.

Якщо тенденція до натуралізації здійснюється на рівні країни, то це призводить до автаркії — політики господарського відокремлення, самозабезпечення країни, її ізоляваності від світового ринку, що не дає можливості реалізувати переваги міжнародного поділу праці, зовнішньоекономічних зв'язків. Така політика є реакційною, оскільки в кінцевому підсумку уповільнює розвиток економіки, знижує рівень життя населення.

2. *Універсалізація праці.* Діяльність господарюючого суб'єкта при натуральній формі виробництва спрямована на задоволення власних потреб. Домінуючою при цьому є ручна праця — кожний працівник усі основні роботи виконує за допомогою найпростіших знарядь праці (мотики, заступу, сокири тощо). Щоправда, всередині натурального господарства праця поділяється між окремими людьми та їх групами.

3. *Прямі економічні зв'язки між виробництвом і споживанням.* Подібні зв'язки є способом руху вироблюваного продукту за такою схемою: виробництво - розподіл - споживання. Прямі натуральні зв'язки призводять до безпосереднього використання вироблюваного продукту самими виробниками, що і є визначальною, генетичною рисою натурального господарства.

Ця форма виробництва існує в умовах відсутності суспільного поділу праці, низького розвитку продуктивних сил і є не тільки примітивною, а й малопродуктивною. Проте натуральне виробництво було переважною формою господарювання аж до капіталістичної епохи. У країнах, що розвиваються, до середини ХХ ст. в натуральному і напівнатуральному виробництві було зайнято понад 50 відсотків населення. І сьогодні певною мірою елементи натурального господарства мають місце в різних країнах, у тому числі в нашій (наприклад, виробництво на садово-городніх ділянках).

Поступово на зміну натуральному господарству прийшло товарне виробництво, як розвинутіша і ефективніша форма організації суспільного виробництва [1, с. 136].

Натуральне виробництво тисячоліття існувало в первісних общинах як єдина форма господарювання. Однак на певному етапі розвитку продуктивних сил виникає нова форма господарства – товарне виробництво. Товарне виробництво зароджується як протилежність натурального господарства, бо являє собою певну організацію суспільного виробництва, при якій економічні відносини між людьми проявляються через ринок, через купівлю — продаж продуктів їхньої праці. У результаті таких відносин продукт праці стає товаром, а саме виробництво продуктів як товарів стає товарним виробництвом.

Товарне господарство - це тип господарювання, за якого продукти праці виробляються відокремленими господарюючими суб'єктами не для власних, а для суспільних потреб, що визначаються ринками, і при товарному виробництві організація економіки повністю залежить від ринку який вирішує, що виробляти, як виробляти і для кого виробляти. Це означає, що товарне виробництво є ринковим виробництвом.

Умовами виникнення товарного виробництва є такі:

1. *Суспільний поділ праці та спеціалізація виробництва*, які призводять до спеціалізації виробників на виготовленні окремих видів продукції або на певній виробничій діяльності. Це робить можливим і необхідним обмін між виробниками, що спеціалізуються на певному виробництві.

2. *Обмеженість сукупних виробничих ресурсів і матеріальних благ, що споживаються (їхня відносна рідкість)* Поль Самуельсон у своїй “Економіці” (Львів, 1993) пише: “Питання: що, як і для кого виробляти - нестановили б проблеми, якби ресурси не були обмежені. Якби можна виробляти будь-який товар у необмеженій кількості, аби людські потреби були повністю задоволені, не мав би великого значення той факт, що один товар вироблений у надто великій кількості. Тоді не мало б значення інераціональне поєднання праці й матеріалів. Оскільки кожен міг би мати всі блага у необхідній кількості, не мало б значення і те, як розподіляються товари і доходи між різними індивідуумами і сім'ями.

Тоді не було б відносно рідкісних економічних благ і не було б потреби у вивченні економічної теорії, чи у тому щоб «економити» всі товари були б безплатними, як повітря.

3. *Економічна відокремленість виробників, яка виявляється у власності останніх на продукти праці, що стають товарами.* Обміняти можна лише те, що є власністю. Кожний товаровиробник, вступаючи у відносини обміну, переслідує свої інтереси – не тільки одержати нову споживчу вартість, а й щоб втілена у ній праця була не меншою, ніж його продукт. Саме це є стимулом для підвищення продуктивності праці кожного товаровиробника. Адже останні є носіями різної праці - складної й простої, фізичної й розумової, одні виробники працюють у сприятливих, а інші у шкідливих умовах. Через ці обставини продукти праці людей мають різну цінність - високу і низьку залежно від того, результатом якої праці вони є або наскільки вони є рідкісними. Для того, щоб поставити своє благополуччя в безпосередню залежність від результатів праці, виробники і намагаються відокремитись у введенні свого господарства. Все це і створює фундамент для товарної форми організації виробництва.

Товарне виробництво, що виникло як протилежність натуральному господарству ще 7-8 тис. років тому, зберігається і є ефективним сьогодні.

До визначальних рис товарного виробництва також належать:

- а) використання грошей як посередника обміну;
- б) наявність конкуренції;
- в) вільне ціноутворення;
- г) стихійність розвитку як форма саморегулювання економіки.

Розрізняють два типи товарного виробництва:

- Просте товарне виробництво – це дрібне виробництво індивідуальних самостійних ремісників і селян, що працюють на ринок. Воно було притаманне докапіталістичним суспільствам.

- Розвинута форма товарного виробництва – це вищий і ефективніший ступінь товарної організації господарства, заснований на великій приватній власності, найманій праці і машинній індустрії. Притаманна капіталістичному суспільству.

Товарне виробництво є основою виникнення і розвитку *ринкової економіки*.

Ринкова економіка — одна з вершин суспільної цивілізації, геніальний винахід людства, що не має альтернативи в оглядній історичній перспективі. Тому економіка, яка відкидала необхідність розвитку товарного виробництва, ринкових відносин, відкидала і досягнення світової цивілізації, чим прирікала себе на саморуйнування, як це трапилось з командно-адміністративною економікою в колишніх соціалістичних країнах. Тому вихід із кризи й економічний розвиток України полягає у створенні розвинутої ринкової економіки, інтегруванні її у світове ринкове господарство.

Основоположною категорією товарного виробництва є “товар”.

Товар - це продукт праці і природи, який виготовляється для потреб людини і для обміну на ринку. З визначенням товару можна зроби ти висновок, що він має дві властивості:

- а) споживчу вартість
- б) мінову вартість.

Ми з'ясували, що товар - це продукт, призначений для продажу. Отже, він повинен мати властивість задовольняти певні потреби тих, хто його купує. Причому, характер потреб, незалежно від того, чи буде споживання даного продукту праці приносити людині реальну користь (як їжа, одяг і т.д.), чи шкодити (як тютюн, горілка, наркотики), значення немає [2, с. 212].

Здатність речі - товару задовольняти певну потребу людини називається споживною вартістю. Різні речі здатні задовольнити різні потреби людини. Товари, як споживні вартості відрізняються за призначенням у задоволенні потреб людини: одні з них задовольняють потреби у їжі (хліб, молоко, м'ясо), другі - у одязі (пальто, костюм, плаття), треті - у засобах пересування (тролейбус, автомобіль, метро), четверті - у послугах культурного призначення (книги, газети, кінофільм). Особливе значення в економічному житті мають споживні вартості у вигляді верстатів, інструментів, предметів праці, тобто засоби виробництва. Головним критерієм є не речовий зміст споживної вартості, а її функціональне призначення. Наприклад: борошно, цукор, картопля, вугілля можуть належати і до засобів виробництва, і до предметів споживання. Якщо картоплю використовують для відгодівлі худоби або вироблення крохмалю, то її слід віднести до засобів виробництва, а якщо її варять, щоб приготувати якусь страву, то це вже предмет споживання.

Споживна вартість властива не лише товарам, які набувають речової форми - хустка, чоботи, сало, тощо, а й послугам - вчителя, лікаря, актора. Особливого значення набуває така споживна вартість, як інформація. Розвиток сфери послуг свідчить про ступінь розвиненості суспільства, про те, як воно піклується про основну його цінність - людину.

Отже, можна зробити висновок, що за способом споживання або використання людьми споживні вартості поділяються на три основних види: предмети споживання, засоби виробництва й послуги.

Література:

1. Економічна теорія: Політекономія: підручник / За ред. В.Д. Базилевича. – [8-е вид., перероб. ідоп.]. – К.: Знання-Прес, 2006. – 631 с.
2. Економічна теорія: навч. посібник / [В. П. Решетило, Г. В. Стадник, Н. В. Можайкіна та ін.]; за заг. ред. В. П. Решетило; Харк. нац. ун-т міськ. госп-ваім. О. М. Бекетова. – Х.: ХНУМГ, 2014. – 290 с.

Науковий керівник:

викладач Зазуля Леся Михайлівна.

**Нінель Мінчак, Володимир Бережанський
(Дрогобич, Україна)**

ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНКИ ДІЛОВИХ, ПРОФЕСІЙНИХ ТА ОСОБИСТИХ ЯКОСТЕЙ КЕРІВНИКА НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Відповідно до нових соціальних завдань, що стоять сьогодні перед закладами освіти, зростають вимоги до змісту та характеру управлінської діяльності керівників, якості та ефективності освітнього процесу. Вирішення цих завдань вимагає лідера нової формації, з новим типом мислення, новим набором морально-етичних норм. У зв'язку з цим удосконалення системи управління навчальним закладом нерозривно пов'язане з оволодінням усіма керівниками демократичним стилем керівництва, який ґрунтується на ретельному вивченні ситуації, виявленні того, які форми та методи управління є найбільш ефективними. Коротко зупинимось на найважливіших, основних вимогах та якостях, які необхідні керівнику будь-якого рангу та навчального закладу зокрема. **Політична зрілість** - риса, що вимагає наявності таких якостей, як усвідомлення своєї політичної позиції, висока соціальна активність, компетентність у питаннях державної політики, здатність розпізнавати в суспільних явищах та конкретній роботі політичний зміст; здатність передбачати політичні наслідки прийнятих ним рішень; принциповість до будь-яких антигромадських дій людей. **Державний підхід.** Керівник повинен завжди і у всьому узгоджувати свої інтереси та інтереси колективу із завданнями суспільства. Такий підхід передбачає глибоке знання важливих економічних і соціальних проблем у розвитку держави, розуміння ролі та місця свого колективу у вирішенні цих проблем. **Ділова хватка.** Ця якість характеризує лідера з точки зору ефективності та здатності раціонально управляти. Це передбачає високий рівень професійних умінь і навичок, а також бажання керуватися у виконанні своїх обов'язків насамперед інтересами справи та поставленими завданнями. **Бізнес** – це раціонально організована діяльність. Дуже важливий аспект діловитості керівника має свою здатність формулювати та визначати завдання для себе та своїх підлеглих. Особливо варто відзначити вміння раціонально використовувати час нарад і конференцій. **Підприємництво** - форма прояву трудової, суспільно-політичної активності особистості, яка виражає її кмітливність, ініціативність, енергійність, практичність. Ця форма необхідна в усіх сферах життєдіяльності суспільства і відіграє значну роль в їх розвитку, оскільки виявляється у формулюванні нових завдань, що підлягають розв'язанню, та сприяє їх ефективному виконанню з високим рівнем якості. Це також стосується лідерів у сфері освіти. Сам ініціативний керівник закладу освіти активно працює над створенням таких умов праці для підлеглих, в яких ефективність навчального процесу буде найвищою, має навички формулювати реальні завдання та виконувати їх. При цьому керівник максимально використовує професійні знання, інтелектуальні та психологічні особливості, щоб усунути несприятливі умови, зменшити їх негативний вплив. Особливе значення підприємництва полягає в тому, що воно дозволяє знаходити внутрішні резерви для підвищення ефективності управлінської діяльності керівника, для підвищення якості навчального процесу в школі з

мінімальними морально-економічними витратами. **Компетентність** - одна з важливих вимог до менеджера. Рівень компетентності визначається його особистими якостями, кваліфікацією (знання, досвід), що дозволяє йому брати участь у прийнятті управлінських рішень. Важливою рисою лідера є його етичні установки [4]. Ділова етика є одним із прикладних аспектів етичної науки, її змістом є моральні відносини між людьми в процесі праці та реалізації управлінських рішень. Керівник повинен бути справедливим в оцінці здібностей і поведінки своїх колег, рівним у спілкуванні з ними, принциповим у вирішенні проблем і т. д. Справедливість також є необхідною якістю хорошого керівника, а отже, публічністю у вирішенні будь-яких питань. Ділова етика має ряд функцій в управлінні, але особлива полягає в тому, що вона визначає авторитет і репутацію керівника. Крім того, сильні етичні установки об'єднують працівників, сприяють здоровому психологічному клімату, високому рівню роботи, допомагають вирішувати соціальні проблеми розвитку колективу. Процес управління здійснюється керівником у певній системі, послідовно, циклічно. Діяльність керівника навчального закладу супроводжується певними знаннями та вміннями. Тому в професійному профілі – документі, що містить вимоги, що визначають його діяльність – на об'єкти управління розміщуються власне управлінські дії. Необхідні знання та вміння знаходяться у логічній послідовності самої діяльності. В одному з розділів професіограми звертається увага на особистісні якості керівника освітнього закладу, його емоційно-вольову сферу. Якими якостями повинен володіти молодий менеджер? Часто самоорганізація керівника в емоційно-вольовій сфері зводиться до вміння контролювати свій настрій, стримувати себе у спілкуванні з підлеглими. Звичайно, це важливі якості, але не всі. Рівень особистісно-вольової сфери вважається високим, якщо у керівника є: 1) любов і повага до дітей; 2) почуття обов'язку та відповідальності; 3) володіння сильною волею, вмінням долати внутрішні та зовнішні перешкоди на шляху до досягнення мети; 4) наполегливість у бізнесі, вміння йти на розумні ризики, терпіння (може довго і ефективно виконувати монотонну роботу); 5) ініціативність, здатність висувати та втілювати в життя конструктивні рішення без будь-якої мотивації; 6) швидка організація, передбачення можливих реакцій студентів і викладачів, прогнозування поведінки членів педагогічного колективу; 7) психологічна стійкість - не дозволяє захоплювати себе нереальними пропозиціями; 8) пристосованість, тобто здатність адаптуватися до мінливих умов та вимог; 10) самокритика, реальна оцінка не тільки їх досягнень, а й вад, прорахунків; 11) динамічність, тобто здатність змінювати стиль керівництва залежно від зміни певних факторів; 12) вимогливість до себе та інших; 13) критичність, вміння бачити в підлеглих як позитивні, так і негативні моменти; 14) врівноваженість, вміння керувати своїми емоціями, дотримання педагогічного такту; 15) надійність, виконання зобов'язань; 16) витривалість, задовільна робота в умовах перевантаження; 17) оптимізм, здатність долати труднощі; 18) рішучість, здатність самостійно приймати своєчасні рішення, у критичних ситуаціях брати відповідальність за результат діяльності; 19) творчий підхід до вирішення проблем, новаторство. Цей перелік якостей емоційно-вольової сфери керівника навчального закладу можна значно розширити, але ці позиції свідчать про можливість продуктивного управління. Ефективність цих якостей особистості залежить від уміння керувати собою, своїм внутрішнім емоційним та інтелектуальним потенціалом [3, 4].

Уміння керувати собою - дуже складна властивість особистості. Часто під цим поняттям розуміють самоконтроль людини, який проявляється в критичних ситуаціях. Самовладання, вміння не розгубитися в складних умовах, витримка - все це характеризує молодого керівника за умови, що він вміє володіти своєю емоційно-вольовою сферою. Але цього замало. Керівник повинен вміти виконувати намічені програми навіть тоді, коли умови не сприяють інтенсивній діяльності, вміти спрямовувати себе на певний рівень досягнень. Управління педагогічним колективом передбачає вміння спілкуватися з людьми, незалежно від їх емоційних оцінок.

Керівник закладу освіти повинен контролювати свою поведінку, щоб негативне ставлення до будь-кого не вплинуло на характер ділових стосунків, а позитивне ставлення до працівника спрацювало як додатковий стимул до підвищення активності. Формування особистісних та ділових якостей керівника здійснюється відповідно до цільової установки конкретної особи. Ці основні вимоги висувуються до керівників у всіх сферах діяльності. Дотримання цих вимог стане вирішальною умовою залучення працівника до процесу управління, вступу його на керівну посаду. Формування особистісних та ділових якостей керівника здійснюється відповідно до цільової установки конкретної особи. Необхідно врахувати такий важливий момент: поряд з оцінкою особистості за зовнішніми параметрами існує самооцінка - внутрішні критерії. Такий підхід забезпечує оптимальну реалізацію потенційних здібностей особистості, її ділових якостей. Під технологічним аспектом самоорганізації ми розуміємо організацію особистості праці та управління. Сюди входить розробка та застосування найбільш раціональних режимів роботи, що відповідають особливостям організації, в даному випадку школи, забезпечення процесу керівника необхідними матеріалами та сучасними технічними засобами тощо. Психологічний напрям – це організація себе, своїх знань, здібностей, емоційно-вольової сфери, етичних норм, мотивів, тобто всього, що називається особистісними якостями. Недостатньо організовані знання та мислення молодого керівника призводять до невдалого вирішення проблем управління, а недостатньо організована емоційно-вольова сфера негативно впливає на рівень виконання рішень. В першу чергу це стосується ділового спілкування (поведінки), яке викликає непорозуміння та конфлікти в колективі, якщо його недостатньо організовано. Вихідним моментом у роботі керівника з упорядкування своїх знань є їх виявлення та опис у вигляді системи з чіткою фіксацією елементів, яких не вистачає. У спеціальній літературі можна знайти

спеціальний показник вимірювання обсягу знань, доступних менеджерам. Існує також спосіб вимірювання рівня організації знань, кінцевим показником якого є співвідношення знань, використаних на практиці, до їх загального обсягу. У процесі практичної діяльності керівник повинен вміти мислити проблемно і перспективно; систематично, охоплюючи всі аспекти його діяльності та фактори, що на неї впливають; практичний і розумний; творчо поєднувати наявний досвід з оригінальними інноваційними методами лідерства; оперативно, швидко реагуючи на зміну умов, обставин, приймати ефективні рішення в умовах нестачі часу; послідовно і цілеспрямовано вміти відрізнити головне від другорядного; самокритично, максимально використовуючи досвід колег, удосконалюючи професійні знання та навички. Щоб навчити початківців керувати своїм мисленням, у процесі навчання використовують різноманітні методи та інструменти. Серед них так звана «Послідовність вирішення проблеми управління» [4]. Цей алгоритм складається з двох відносно незалежних частин. Постановка управлінської проблеми (під проблемою в управлінській діяльності керівника школи ми розуміємо протиріччя між ціллю та засобами, між результатами, яких ми хочемо досягти, та можливостями їх досягнення). Вирішення проблем (процес знаходження зв'язку між існуючим станом системи (блоку) та бажаним, що визначається метою управління). Прийняття рішення (система дій, вибір оптимального варіанту). Постановка проблеми включає такі елементи:

- аналіз ситуації (осмислення труднощів, якостей, часу того, що треба зробити; оцінка можливостей, необхідних для виконання, передбачення результатів);
- формулювання проблеми (чіткий опис протиріч між метою і засобами, якісна оцінка розходжень між метою і засобами);
- структура проблеми (визначення головного і другорядного, знаходження змістових і часових зв'язків, підпорядкування всього комплексу питань, що складають проблему);
- кваліфікація проблеми (за функціями – аналітична чи конструктивна; за значенням – стратегічна чи тактична; за джерелом – наслідок, породжений розвитком системи, чи викликаний помилкою людей; за вирішенням – та що вирішується (власними силами чи за допомогою) і не вирішується (не вирішується власними силами і не вирішується на даному етапі розвитку системи навіть при допомозі; за ступенем проблемності – науково-практична (вимагає залучення спеціалістів-вчених) і практична (вирішується власними зусиллями);
- пошук аналогів проблеми за списком вищезгаданих критеріїв кваліфікації. Знаходження аналога – суттєво важливий крок у вирішенні проблеми. Відсутність - вимагає мобілізації всіх творчих сил, інтелектуального потенціалу молодого керівника [1, 2].

Ця підсистема алгоритму допоможе управлінцю упорядкувати весь комплекс вирішуваних завдань, питання організаційного забезпечення, певне коло оперативних і перспективних проблем (під перспективним керівником ми розуміємо такого, який вміє заздалегідь розв'язувати «майбутні» проблеми, ще до того, як їх вирішення буде потребувати більших зусиль) [1].

Друга частина алгоритму - вирішення управлінської проблеми - починається з моменту її формулювання та кваліфікації, оскільки на цьому етапі менеджер думає про те, як вирішити проблему, кого залучити до роботи. Вирішення управлінської проблеми є досить складним видом діяльності, оскільки виглядає як оновлення теоретичних знань, уміння відбирати й аналізувати найважливіші чинники, що складають проблему, групувати їх, розробляти бачення шляхів її вирішення, сприяє науковому обґрунтуванню рішень. Ви можете використовувати всі відомі методи (аналіз конкретних ситуацій, вирішення педагогічних та управлінських проблем, моделювання ігор, розробку шкільної документації, ділові ігри, спостереження та аналіз педагогічних явищ та видів управлінської діяльності за спеціально розробленою програмою) і легко знайти рішення, засноване на аналогії.. Третя підсистема алгоритму – прийняття рішень – детально описана в ряді робіт, що характеризують особливості менеджменту як виду діяльності. Однак ми наголошуємо, що перед прийняттям рішення необхідно проаналізувати кілька варіантів дій, щоб знайти найкращий [3, 4].

З вищезазначеного видно, що особа, яка здійснює управлінську діяльність, не може володіти всіма необхідними якостями в найбільш розвиненому вигляді. Організація мислення початківця керівника повинна допомогти зрозуміти, де краще використовувати власні знання, здібності, і вирішити, до яких проблем залучити інших працівників управління чи експертів (завуч, голова методичного об'єднання, голова профспілки тощо). Такий синтез діяльності зможе створити колективний інтелектуальний фронт, який зможе успішно вирішувати різноманітні проблеми в управлінні сучасним освітнім закладом.

Література:

1. Астаф'єва О.Н. Інформаційно-комунікативна компетентність особистості в умовах становлення інформаційного суспільства [Електронний ресурс] //О.Н. Астаф'єва, О.А. Захарова. – 2020. – Режим доступу: www.ural-yeltsin.ru/usefles/media/AstafievaZaharova.doc.
2. Григор'єва В.А. До скарбниці управлінського досвіду керівника ПТНЗ: наук.-метод. Зб. /В.А. Григор'єва. – К.: лабораторія управління ПТО ІПТО НАПНУ України, 2018. – вип.3 – 65 с.
3. Пірен М.І. Деонтологія конфліктів та управління. Навчально-практичний посібник /М.І. Пірен. – К.: УАДУ, 2017. – 377 с.
4. Сергєєва Л.М. Управління розвитком професійно-технічного навчального закладу: теорія і методика: Монографія / за наук.ред. В.В. Олійника. – К. – Херсон: Айлант, 2013. – 452 с.

Олжас Жанибеков
(Караганда, Қазақстан)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ХАЛЫҚТЫҢ ЖҰМЫСБАСТЫЛЫҒЫН МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУ

Халықты жұмыспен қамту және жұмыссыздыққа, соның ішінде жастар жұмыссыздығына байланысты мәселелер бүгінгі күні жекелеген мемлекеттердің деңгейінде ғана емес, әлемдік деңгейде талқыланатын әлеуметтік мәселеге айналып отыр. Соңғы жылдары дүние жүзіндегі көптеген мемлекеттерде жұмыссыздық мәселесі, әсіресе жастар жұмыссыздығының тұрақты түрде өсуі әлем жұртшылығын аландатып отырғаны сөзсіз. Бұл мәселе әдеттегідей тек дамушы мемлекеттерге ғана тән емес, экономикалық даму деңгейі қалыпты саналатын Еуропа мемлекеттерінде де кездеседі. Айталық, 2020 ж. ресми статистикасы көрсеткендей, Францияда жұмыссыздық деңгейі – 8,0%, Түркияда – 13,1%, Швецияда – 8,3%, Португалияда – 7,1%-ды құрап отыр. Ал Армения, Грузия, Украина, Өзбекстан сияқты бұрынғы кеңестік мемлекеттерде жұмыссыздықтың, әсіресе жастар жұмыссыздығының деңгейі 9-21% аралығында өзгеріп отыр.

Қазақстандағы халықтың жұмыспен қамтылу үрдістері соңғы жылдардағы ресми статистикалық деректерге сүйенетін болсақ оң көрсеткішке ие болып отыр, яғни жұмыссыздық деңгейі 5,1–4,9% шамасынан асқан жоқ. Алайда қазақстандықтардың 23,9%-ы өз бетімен жұмыспен қамтылғандар екенін және олардың басым көпшілігінің жұмысбастылығының күмәнді (өнімсіз жұмысбастылық, өте аз табыс алу немесе жанұялық кәсіпорындарда жалақының мүлде төленбеуі т.с.с) екенін ескеретін болсақ, еліміздегі жұмысбастылықтың шынайы бейнесінің ресми статистикадан өзгеше екенін түсіну қиын емес. Оған қоса бүгінгі күні әлемдегі әлеуметтік-экономикалық ахуалды күрделендіріп отырған COVID–19 коронавирус пандемиясы көптеген елдердегі жұмыссыздық мәселесін шиеленістіріп жіберді. Статистикалық деректерге сүйенетін болсақ, 2022 ж. сәуір айында дүние жүзі бойынша 3,3 млрд адам жұмыс орындарының жабылуына байланысты толық немесе жартылай қысқаруға ұшыраған. Бұл әлемдегі жұмыс күшінің 81%-ы екенін ескеретін болсақ, жаһандық еңбек нарығындағы мәселенің масштабы қандай болғанын бағалау қиын емес. Бұл мәселе Қазақстанның еңбек ресурстарын да айналып өткен жоқ. Елімізде 2020 ж. наурыз-сәуір айларында орын алған карантиндік шараларға байланысты, 4,2 млн қазақстандық уақытша жұмыссыздар қатарында саналды [1].

1-кестенің статистикалық деректеріне сүйенсек, еліміздегі жұмыспен қамтылған халық санының едәуір бөлігін өзін-өзі жұмыспен қамтығандар құрайды екен. 2022 ж. бұл көрсеткіш 23,9%-ды құраған. Бұл 2018 ж. аталмыш көрсеткішімен салыстырғанда 6,3%-ға азайғанын байқауға болады. Жалпы көп жағдайда өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың жоғары үлесі күмәнді жұмысбастылықпен байланысты.

Кесте 1 – Қазақстан халқының 2018-2022 жж. жұмыспен қамтылу көрсеткіштері

Көрсеткіштер				
Жұмыссыздық деңгейі, %				
Жалдамалы қызметкерлердің жұмыспен қамтылған халық санындағы үлесі, %				
Өзін-өзі жұмыспен қамтыған қызметкерлердің жұмыспен қамтылған халық санындағы үлесі, %				
Жұмыс күші құрамына кірмейтін адамдардың үлесі, %				
Ескертпе – [2], [10] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған				

Күмәнді немесе тұрақсыз жұмысбастылық бүгінгі күні көптеген зерттеушілердің назарын аударып отырған мәселелердің бірі. Мысалы, австралиялық зерттеушілер Jenny Chesters, Hernan Cuervo еңбектерінде күмәнді жұмысбастылық, әсіресе жастар арасындағы тұрақсыз жұмысбастылық проблемалары жиі көтеріледі. Олардың жүргізген зерттеулеріне сәйкес тұрақсыз жұмысбастылық қатарына жиі кіретін халық тобы – бұл 28 жасқа дейінгі жастар. Зерттеудің нәтижесінде авторлар күмәнді жұмысбастылықтың көп жағдайда жастарға тән болуын олардың толық білімінің болмауымен, тәжірибелерінің жеткіліксіздігімен және материалдық тұрғыда тәуелсіз еместігімен байланыстырады. Аталмыш авторлар тұрақсыз жұмысбастылықты жастардың гендерлік сипатымен және жұмысқа тартылу саласымен де байланыстырады. Олардың айтуынша, ер адамдарға қарағанда әйел адамдар тұрақсыз жұмыспен қамтылғандар категориясына көбірек ілінеді екен, яғни әйел адамдардың саны 8%-ға көбірек болған. Ал енді еңбек ету салаларына келетін болсақ, жүргізілген зерттеуге сәйкес тұрақсыз жұмыспен қамтылғандардың 25%-ы сауда және қызмет көрсету саласында, 21%-ы кәсіби менеджерлер ретінде, 17%-ы әкімшілік қызметкерлер және 18%-ы машиналық операторлар ретінде қызмет етеді екен. Jenny Chesters, Hernan Cuervo зерттеулерін қорытындылай келе күмәнді (тұрақсыз) жұмысбастылық жастардың өз жұмыстарына, кәсіптеріне қанағаттанбауынан болатынын және жұмысбастылық, кәсіби бағыт проблемалары кешенді зерттеуді талап ететін мәселе екенін түйіндеген [3].

Жалпы алғанда, ресми статистикалық деректер көрсетіп отырғандай зерттеліп отырған кезеңде, яғни 2015-2021 жж. ішінде қазақстандық еңбек нарығының жағдайын салыстырмалы түрде қолайлы деп бағалауға болады. Еңбек нарығындағы жағдайды тұрақтандыруға мемлекеттің жұмыспен қамту саясатының, әсіресе осы саясатты жүзеге асыруға бағытталған мемлекеттік және аймақтық бағдарламалардың оң әсер еткені сөзсіз. Мемлекеттің халықты жұмыспен қамту үрдістерін реттеу

механизмдерінің әсіресе бүгінгі күні, еліміздің еңбек нарығының COVID-19 әлемдік коронавирустар пандемиясынан зардап шегіп жатқан кезде белсенді түрде жұмыс жасауы айрықша өзекті. Енді осы халықты жұмыспен қамту үрдістерін мемлекеттік қолдау құралдарына толығырақ тоқталайық.

Еліміздің еңбек нарығындағы жағдайды оңалтып, халықты жұмыс орындарымен қамтамасыз етуде «Жұмыспен қамту 2020 жол картасы», «Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017–2021 жж. арналған «Еңбек», Қазақстан Республикасын индустриялық-инновациялық дамытудың 2020–2025 жж. арналған мемлекеттік бағдарламасы, ҚР инфрақұрылымды дамытудың 2020-2025 жж. арналған «Нұрлы жол», «Бизнестің жол картасы–2025» бизнесті қолдау мен дамытудың мемлекеттік бағдарламаларының алар орны ерекше.

COVID–19 әлемдік коронавирустар пандемиясы жағдайында зардап шеккен отандық еңбек нарығын қолдау мақсатында аталмыш бағдарламалардың аясында біршама іс-шаралар қолға алынып отыр. Айталық, «Жұмыспен қамту жол картасы» бағдарламасының аясында 6,5 мың жобаны жүзеге асырып, 225 мың қосымша жұмыс орындарымен жұмыссыз қалған халықты қамтамасыз ету жоспарланып отыр. 2020 ж. шілде айының нәтижелері бойынша «Жұмыспен қамту жол картасы» бағдарламасы аясында еліміздің өңірлерінде 6295 жоба бойынша жұмыс басталып, 148 мыңнан аса жұмыс орындары ашылды және сол жұмыс орындарының ішінде 77 мың орын халықты жұмыспен қамту орталықтары арқылы қамтамасыз етілген [1].

Жоғарыда аталып өткен, бүгінгі күні жүзеге асырылып жатқан мемлекеттік бағдарламалардың аясында 2020 ж. ішінде 1,2 млн адамды жұмыспен қамту қарастырылған. Сол жоспарланған көрсеткіштердің ішінде жұмыспен қамтылмаған халықтың едәуір бөлігін, яғни 600 мың адамды «Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017-2021 жж. арналған «Еңбек» мемлекеттік бағдарламасының аясында, 225 мың адамды «Жұмыспен қамту жол картасы» және 364 мың адамды «Нұрлы жол», «Нұрлы жер», «Бизнестің жол картасы 2020-2025» сияқты мемлекеттік бағдарламалардың аясында жұмыспен қамтамасыз ету жоспарланып отыр.

Мемлекеттің халықты жұмыспен қамту саясатын жүзеге асырудағы бірден-бір құралдар ретінде пайдаланылып отырған бұл мемлекеттік бағдарламалардың негізгі мақсаты – халықты өнімді әрі сапалы жұмыспен қамтамасыз ету және азаматтарды кәсіпкерлікке бейімдеу. Осы мақсатқа жету үшін еңбек нарығындағы сұранысқа жауап беретін техникалық және кәсіптік дағдылары бар мамандар дайындау, нарықтағы кейбір мамандықтарға деген қажеттіліктің төмендеуінің салдарынан құрылымдық жұмыссыздыққа ұшыраған азаматтарды қысқа мерзімдік курстарға жұмылдыру арқылы басқа, сұранысқа ие жұмысшы мамандықтарына даярлау, «Бизнес бастау» сияқты жобалардың көмегімен халықты кәсіпкерліктің негіздерін оқып білуге жұмылдыру және тағы сол сияқты міндеттерді жүзеге асыруда.

Қорыта келе, еліміздің еңбек нарығын оңтайландыру және халықты нәтижелі жұмыспен қамтамасыз етуге бағытталған мемлекеттік саясаттың негізгі басымдықтары ретінде келесілерді атауға болады:

- Заманауи нарық сұранысын қанағаттандыратын және жұмыс берушілердің кәсіби мамандарға қоятын талаптарына сәйкес келетін, біліктілігімен кәсіби дағдылары жоғары мамандар даярлауға жағдай жасау. Мамандар даярлайтын жоғары және орта кәсіптік оқу орындарының әлемдік стандарттарға сай жұмыс істеуін қамтамасыз ету;

- Еліміздің өңірлеріндегі жұмыспен қамту үрдістерін жетілдіру үшін және кәсіпкерлікті дамыту мақсатымен халыққа кәсіпкерлік негіздерін үйрететін курстарды белсендіру, аймақтардағы халықты микронесиелеу және субсидиялау жүйесіне жұмылдыру және аталмыш құралдардың халыққа қолжетімділігін арттыру; бизнес-идеялар мен инновациялық жобаларды қаржыландыруға мемлекет тарапынан гранттар немесе жеңілдетілген несиелер бөлу;

- Жұмыссыздар санатына жататын халықпен әлеуметтік кәсіби бағдар беру жұмыстарын жүргізу. ҚР «Халықты жұмыспен қамту туралы» Заңына сәйкес халықты жұмыспен қамтудың белсенді тетігі ретінде халықтың жұмысбастылығын қамтамасыз ету және жұмыссыздықтан қорғау шаралары жүзеге асырылатын әлеуметтік топтарға мемлекеттік жұмыспен қамту органдарында ресми түрде тіркелген жұмыссыздар, жұмыссыздар категориясына жататын оралмандар және ҚР Үкіметінің тізіміне кірген жұмыспен қамтылғандардың кейбір топтары жатады;

- Еңбек ресурстарының аймақаралық мобильділігін көтеру. Жоғарыда аталған «Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017-2021 жж. арналған «Еңбек» мемлекеттік бағдарламасының негізгі бағыттарының бірі жұмыспен қамтылмаған азаматтардың аймақаралық мобильділігін қамтамасыз етумен байланысты, яғни еліміздің жұмыс күшіне бай өңірлерінен жұмыс күші тапшылығы бар өңірлеріне жұмыспен қамтылмаған халықты қоныс аудару арқылы аймақаралық мобильділікті арттыру. Жұмыс күші артық өңірлерге Түркістан, Жамбыл, Алматы, Маңғыстау, Қызылорда облыстары және Шымкент қаласы жататын болса, жұмыс күші жетіспейтін өңірлер ретінде Қостанай, Солтүстік-Қазақстан, Павлодар, Шығыс Қазақстан облыстары қаралады. Сондай-ақ, «Еңбек» мемлекеттік бағдарламасының аумағында өңіршілік қоныс аудару мәселесі де қамтылған. Өңіршілік мобильділік жағдайында экономикалық даму мүмкіндігі төмен елді мекендерден облыстық немесе аудандық маңызы бар қалаларға, экономикалық өсу орталықтарына жұмыспен қамтылмаған халықтың қоныс аударуы жүзеге асырылады.

Еңбек нарығын және жұмыссыздықты мемлекеттік реттеу жүйесінің аталған құралдарын ұтымды әрі тиімді пайдаланған жағдайда ғана мемлекеттің аталмыш салада жүргізіп отырған саясаты оң нәтижесін көрсетері сөзсіз.

Әдебиеттер:

- ынок труда Республики Казахстан. 2022. <http://ranking.kz/ru>
2. Қазақстанда жұмыспен қамтылу. Статистикалық жинақ. 2015-2022 жылдар. – 242 б.
- hesters J., Cuervo H. Adjusting to new employment landscapes: Consequences of precarious employment for

Ғылыми жетекші:

э.ғ.к., профессор Гимранова Г.И.

**О.О. Петриченко
(Кривий Ріг, Україна)****СТРАТЕГІЇ МАРКЕТИНГОВИХ КОМУНІКАЦІЙ В СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ: СУТНІСНА СКЛАДОВА
ТА НОВІ ТЕНДЕНЦІЇ В УКРАЇНІ**

SMM (Social Media Marketing) – це одна із головних частин побудови стратегії просування бізнесу, яка орієнтується на створення тривалих зв'язків із споживачами певної продукції або послуги. У сучасному світі саме через соціальні мережі можна вийти на зацікавлену цільову аудиторію. У зв'язку з тим, що військові дії в нашій країні тривають, уряди інших країн й бізнес у всьому світі шукає шляхи, як діяти в таких важких обставинах. Це період, коли стратегії маркетингових комунікацій компаній необхідно повністю переглянути. Кожна компанія повинна продемонструвати свої цінності і переконатися, що це враховують їх маркетингові стратегії. В умовах військових бойових дій актуальність даної тематики зростає, оскільки старі інструменти маркетингових комунікацій не завжди є дієвими.

Джош Бернофф, старший віце-президент компанії Research Group, виділяє п'ять видів маркетингової комунікативної стратегії [1, с. 98]:

1. Вислуховування: досліджувати, що й коли клієнти говорять про продукцію або послуги компанії;
2. Висловлювання: використовувати соціальні медіа з метою поширення оголошень, ідей і думок до клієнтів;
3. Стимулювання: пошук клієнтів і розвиток співпраці;
4. Підтримка клієнтів у сфері надання допомоги один одному;
5. Залучення клієнтів до бізнесу для досягнення цілей та дизайн продукції.

Зазначимо ключові кроки у розробці стратегій маркетингових комунікацій у соціальних мережах [2, с. 72-73]:

1. Формування мети. Цілі компанії повинні бути унікальними, чітко визначеними та одночасно доповнювати інші цілі.

Стандартні категорії цілей у соціальних мережах:

- підвищення впізнаваності вашого бренду (просування моралі та цінностей бренду компанії);
- збільшення розміру аудиторії (чим більша аудиторія, тим більше у компанії шансів на залучення потенційних клієнтів, продажу та лояльну клієнтську базу);
- підвищення залучення спільноти: у той час як кількість аудиторії має вирішальне значення для впливових осіб, частка людей, які відвідують сторінку компанії в соціальних мережах і ставять лайки, коментують або діляться нею, значно важливіша, особливо з алгоритмами соціальних мереж;
- збільшення трафіку на сайт компанії;
- збільшення кількості потенційних клієнтів та продажів.

2. Визначення своєї аудиторії. По-перше, потрібно проаналізувати, з ким контент компанії резонує найбільше, і визначити, чи ця група відповідає цільовій демографічній групі для компанії – кваліфіковані лідери швидко конвертують аудиторію в споживачів. По-друге, щоб отримати більш глибоке уявлення про свою аудиторію, варто ознайомитись із актуальними опитуваннями та даними. Необхідно створити образ кількох споживачів, які будуть відображати ідеального клієнта. Знання профілю типового підписника допоможе адаптувати сторінку компанії в соціальних мережах відповідно до їхніх потреб.

3. Створення високоякісного привабливого контенту. Коли справа доходить до створення контенту, ціль – це все.

Контент компанії повинен відноситись до однієї з цих чотирьох категорій: надихати (Контент повинен емоційно зачепити або заінтригувати аудиторію, щоб дізнатися більше про бренд. Необхідно підкреслити мораль, цінності та благодійні досягнення бренду компанії); освітній (варто показати аудиторії переваги бренду та продукту); просування (необхідно виділити пропозиції та знижки, якими займається компанія, за допомогою прямого контенту); розваги (публікувати вміст, який є веселим і пов'язаним з цільовою аудиторією, від популярних мемів і цитат до цікавих опитувань про останні соціальні події).

4. Стратегія публікації. Компанія повинна використовувати один із багатьох інструментів соціального планування, щоб допомогти спланувати та попередньо запланувати свої повідомлення. Інструменти часто показують оптимальний час для публікації в залежності від того, коли цільова аудиторія найбільше зацікавлена на кожній платформі.

5. Використання відеоконтенту. Прямий ефір проявляє себе як найкращий контент у соціальних мережах, підписники хочуть бути візуально і емоційно залученими (успіх TikTok).

Для побудови ефективної стратегії маркетингової комунікації фірми важливим кроком є вибір правильної платформи.

Так в Україні на початку 2022 року найбільшою популярністю користувалися You-Tube – 28 млн осіб, Instagram – 16,1 млн осіб, Facebook – 15,45 млн осіб та TikTok – 10,55 млн осіб, треба додати, що з лютого 2022 року, після початку російського повномасштабного вторгнення в Україну, різко зріс попит на соціальні мережі як джерела новин [3].

При здійсненні аналізу аудиторії з якою працює компанія у соціальних мережах треба враховувати певний перелік соціально-економічних характеристик, які обираються у відповідності з особливостями діяльності компанії та іншими чинниками. Так можна здійснити розподіл населення на групи за віковою структурою. Виділяють наступні покоління, які наявні в сучасних умовах [4]:

- Тихе покоління (1928-1945 роки народження);
- Бейбі-бумери (1946-1964 роки народження);
- Покоління X (1965-1980 роки народження);
- Покоління Y (1981-1996 роки народження);
- Покоління Z (1997-2012 роки народження);
- Покоління Альфа (2013-2020-ті роки народження).

Так наприклад покоління Y знаходиться в активному економічному стані та характеризується доволі високим рівнем використання соціальних мереж та інноваційних технологій в цілому. Зазначене покоління оперативно адаптується до інновацій та застосовує онлайн середовище для придбання відповідних товарів і послуг. Компанії при просуванні своїх товарів та послуг для покоління Y орієнтуються на питання інноваційності, екологічності тощо.

Представники покоління Z наразі тільки частково досягли працездатного віку та характеризуються нижчим рівнем купівельної спроможності ніж покоління Y. Взаємодія між поколінням Z та компаніями в основному відбувається завдяки соціальним мережам. Популярними соціальними мережами серед зазначеного покоління є Instagram та TikTok.

В умовах ведення повномасштабних бойових дій на території України компанії зазнали змін в своїх стратегіях маркетингових комунікацій. Так можна відокремити наступні нові тенденції:

- скорочення маркетингових бюджетів (етична сторона питання через зазначені вище події, а також зниження доходів компаній);
- перегляд асортименту товарів і послуг, пошук нових ринків збуту (відбулася диверсифікація бізнесу);
- оптимізація бюджету та перерозподіл інвестицій (змінені підходи до ціноутворення, а також вибір нового пріоритету в сторону соціальних проєктів);
- збільшення витрат на державну підтримку (допомога ЗСУ, благодійним фондам тощо);
- більш тісна співпраця з мобільними операторами;
- підтримка ідентичності та українського бізнесу в цілому (висловлення позиції компанії щодо військових подій, зазначення своєї української ідентичності, збільшення постів щодо патріотичної тематики, зростання соціальної відповідальності перед громадянами).

Таким чином, можна відмітити, що компанії в Україні активно працюють та перебудовуються, а нові гравці адаптуються до реалій. Компанії зменшили свої маркетингові бюджети та оновили стратегії маркетингових комунікацій у соціальних мережах, зробивши акцент на відновлення каналу зв'язку зі своєю аудиторією, підтримку ідентичності та українського бізнесу в цілому, надання допомоги ЗСУ, благодійним фондам та створенню нових соціальних проєктів, шляхом запровадження окремих бюджетів на зазначені цілі. У найближчий час прогнозується зростання конкуренції та, як наслідок, збільшення витрат на маркетингову діяльність. Також відновлюватиметься довгостроковий горизонт планування, але з гнучким механізмом коригування в залежності від ситуації в нашій країні.

Література:

1. Шевченко І. Б., Шендерівська Л. П. Як побудувати ефективну SMM-стратегію компанії. Технологія і техніка друкарства. Соціальні комунікації. 2022. №3 (77). С. 95-103. (дата звернення 09.10.2023)
2. Головчук Ю. О., Дибчук Л. В., Середницька Л. П. Контент-маркетинг як стратегія просування на ринок та поширення послуг. Економіка та держава. 2022. № 4. С. 69-75. DOI: 10.32702/2306-6806.2022.4.69 (дата звернення 09.10.2023)
3. Кемп С. Digital 2022: Україна. Офіційний сайт DataReportal. URL: <http://datareportal.com/reports/digital-2022-ukraine>. (дата звернення 09.10.2023)
4. SILENTS, BOOMERS, GEN X, MILLENNIALS, GEN Z AND ALPHAS: WHO, HOW & WHY? URL: <https://rixrewards.com/silents-boomers-gen-x-millennials-gen-z-and-alphas-who-how-why/>. (дата звернення 09.10.2023)

Науковий керівник:

кандидат економічних наук, доцент Барабанова В.В.

Вікторія Удич
(Дрогобич, Україна)

СУСПІЛЬНЕ ВИРОБНИЦТВО

*Праця звільняє нас від трьох великих лих:
нудьги, пороку і нестатків.
Вольтер, французький філософ 18 ст.*

Нагадаємо, насамперед, відому істину про те, що *основою життя людського суспільства є виробництво* матеріальних і духовних благ: щоб жити, трудитися, створювати блага, люди повинні їсти, пити, мати одяг, житло, тобто постійно споживати матеріальні і духовні блага. А споживати можна лише те, що створено людською працею. Коли б діяльність людей зупинилась на якийсь час, суспільству загрожувало б вимирання. Тому суспільство завжди має виробляти засоби до життя - споживчі блага. Це є його найвагомішою метою. Навіть ті потреби, що на перший погляд зовсім не залежать від виробництва - потреби у повітрі, питній воді або спілкуванні - насправді є залежними від виробництва. Адже якість повітря і води - це похідні від екологічної чистоти виробничих технологій, а змістовність спілкування людей залежить, між іншим, і від розвиненості особливого виробництва - так званої індустрії розваг. Вивчення економічного змісту виробництва, його законів запобігає появі хибного уявлення, яке нерідко виникає у молоді про те, що у створенні багатства країни і формування доходів населення вирішальну роль відіграє торгівля. Створення споживчих благ для задоволення потреб людей - найвагоміша мета виробництва. Тому вивчення виробництва, закономірностей його розвитку є не просто необхідним, а першочерговим завданням для всіх, хто працює чи готується до трудової діяльності. Сьогодні це особливо актуально для нашої дійсності, оскільки з переходом України до ринкових відносин дедалі більше утверджується хибне уявлення про вирішальну роль торгівлі в суспільстві. Коли йдеться про виробництво, ми уявляємо насамперед роботу фабрик, заводів, с/г підприємств, кооперативів та інших форм людської діяльності спільним у цій діяльності є створення матеріальних благ та послуг [2, с. 21].

Для того, щоб зрозуміти зміст певного явища (виробництва), необхідно розглянути його з різних боків, вивчити його елементи.

Виробництво має дві важливі сторони: воно одночасно є взаємодією людини з природою і сукупністю відносин між людьми.

Людина, яка вступає у стосунки з іншими людьми, вирішує питання організації, структури, управління виробництвом.

Виробництво – процес створення матеріальних та духовних благ, необхідних для існування та розвитку людського суспільства. У межах будь-якого способу виробництва відбувається взаємодія людини з природою.

У процесі виробництва люди також вступають у відносини між собою з приводу привласнення ресурсів, організації виробничого процесу, управління. Такі відносини називаються виробничими.

Суспільне виробництво за своєю структурою складається з таких елементів або фаз:

- власне виробництво - розподіл - обмін - споживання	}	<p>пофазна структура суспільного
виробництва</p> |
|---|---|--|

Власне виробництво – виробництво матеріальних благ.

Розподіл – розподіл людей за різними видами виробництва.

Обмін – обмін діяльністю між людьми.

Споживання – споживання благ для задоволення потреб.

На всіх цих стадіях суспільного виробництва люди вступають між собою в певні відносини. Тому, коли ми говоримо про виробничі відносини, розуміємо під ними всю їх сутність. А саме: відносини виробництва, розподілу, обміну й споживання.

Розкриваючи основу життя людського суспільства, ми розуміємо, що таке виробництво. Проте політекономія має справу не з будь-яким конкретним виробництвом. Вона визначає закономірності функціонування *суспільного виробництва*. Що ми під ним розуміємо? Суспільне виробництво - це сукупність індивідуальних виробництв (підприємств, фірм) в їхньому взаємозв'язку, взаємодії взаємозумовленості та взаємозалежності.

Виробництво може бути структуроване по-різному. Важливим підходом є його розгляд з точки зору поділу на матеріальне і нематеріальне.

➤ Матеріальне виробництво охоплює ті підприємства і галузі, що виробляють матеріальні блага (промисловість, сільське господарство, будівництво), а також ті, що виробляють матеріальні послуги (транспорт, торгівля, громадське харчування, матеріально-технічне постачання та збут тощо).

➤ Нематеріальне виробництво охоплює галузі, в яких створюються нематеріальні блага (духовні, та інші цінності), а також надаються нематеріальні послуги (охорона здоров'я, освіта, наукове консультування).

➤ Виробництво матеріальних і нематеріальних послуг становить сферу послуг.

Духовні цінності створюються працею художника, скульптора, письменника, кінорежисера, фотографа та ін. Результатом їхньої праці як і в матеріальному виробництві є створення матеріалізованих благ – книг, картин, скульптур, кінострічок, фотографій. Але все ж таки духовне виробництво відносять до нематеріального виробництва, оскільки головним у ньому є не матеріальна частина створення речі, а її естетична цінність, глибина духовного відображення реального світу через талант людини.

Для здійснення господарської діяльності людина використовує відповідні ресурси. Слово «ресурс» (франц.) означає «усе, що може бути використане для господарювання». Усі види ресурсів, які використовуються у *виробництві, називають* економічними ресурсами або факторами виробництва.

Згадаємо Робінзона, який потрапив на безлюдний острів і змушений був жити як первісна людина. За допомогою ліани, телиці й великого кам'яного уламка він зробив сокиру, яка стала йому знаряддям полювання та праці. Згодом для будівництва хижі він використав гілки дерев, ліани, стовбури, листя та інші предмети. Знайдене насіння стало необхідною умовою, щоб Робінзон зайнявся городництвом на підготовленій для цього ділянці землі. А приручивши тварин, він дістав можливість споживати м'ясо. Звичайно, Робінзон не вижив би, якби впав у відчай і нічого не робив. Його винахідливість, фізична праця й оптимізм допомогли витримати випробування і стали добрим прикладом для багатьох людей, що опинялися у скруті. Робінзон побачив у навколишніх речах корисні властивості, можливі для використання в його умовах побутування.

Економісти поділяють виробничі ресурси на дві великі групи:

матеріальні ресурси - земля і капітал;

особисті ресурси - праця і підприємницький хист. [3, с. 32].

Земля – це засіб праці, створений природою. Поняття «земля», як фактор виробництва має широке значення: земля є одночасно операційним базисом виробництва (у промисловості), сховищем природних ресурсів (покладу мінералів, нафти, газу), природною основою сільськогосподарського виробництва (орні землі, ліси, водойми). У сільському господарстві земля – це й основні засоби праці, і предмет праці.

Праця як фактор виробництва охоплює людські ресурси: фізичні й розумові здібності, освітній і професійний рівень, виробничий досвід зайнятих у виробництві працівників.

Капітал, як економічний ресурс, охоплює всі виготовлені виробничі знаряддя, тобто машини, інструменти, устаткування, будівлі, споруди, транспортні засоби, збутову мережу тощо. Капітал, по-перше, завжди є результатом попередньої праці людей і вже тому обмежений ресурс; по-друге, він призначений не для безпосереднього споживання, як споживчі блага, а для подальшої участі в процесі виробництва [1, с. 126].

Підприємливість – це здатність людини ризикувати задля отримання прибутку та успішно розв'язувати господарські завдання, її організаційні та управлінські навички, інтуїція, здібності передбачати розвиток подій та ухвалювати відповідні рішення у сфері економіки. Підприємницький хист є тим економічним ресурсом, який дозволяє поєднати й ефективно організувати працю, землю та капітал. У ринковій економіці прибуток не гарантований. Результатом господарської діяльності підприємця може бути і збиток.

Існують межі у розвитку виробництва, спричиненні тим, що у будь-який момент суспільство володіє лише певним обсягом факторів (ресурсів) виробництва, миттєве збільшення яких є недосяжною мрією.

Умовно можна говорити і про обмеженість засобів виробництва і про обмеженість людських ресурсів зумовлена сутністю (природою) економічної системи.

Для характеристики стану використання ресурсів використовуються поняття *“повна зайнятість”* і *“повний обсяг виробництва”*.

Повна зайнятість ресурсів означає, що всі виробничі придатні ресурси, на даний момент використовуються у виробництві. Придатність же ресурсів до використання визначається їх фізичним станом і соціальними обставинами. Якщо йдеться про трудові ресурси, тобто про працівників, то придатними до роботи є особи в працездатному віці. Його тривалість, продовження або зменшення залежать і від суспільства: добробуту, системи охорони здоров'я, державного законодавства. Суспільство також визначає придатність до використання таких ресурсів, як земля, виробничі фонди. Так, частина орних земель свідомо вилучається із сівозимини під пар. Може виникнути потреба в зупиненні цеху з метою його технічної реконструкції або на період економічної кризи.

Повний обсяг виробництва означає, що виробничі ресурси суспільства використовуються в такій комбінації і на такій технічній основі, що забезпечують найбільший економічний результат.

В умовах обмеженості ресурсів, перед суспільством і окремими виробниками виникає *проблема вибору, пошуку альтернативних варіантів використання ресурсів. Суспільство вирішує, які товари і послуги слід виробляти, а від яких необхідно відмовитись.* Вибір альтернативних варіантів полягає в пошуках найефективнішої комбінації ресурсів, а отже, і найраціональнішого їх використання Соціально-економічні орієнтири цього процесу, тобто його цілі такі:

- 1) Задоволення потреб людей у тих чи інших благах.
- 2) Збереження й охорона навколишнього середовища.
- 3) Економія ресурсів.
- 4) Зростання віддачі ресурсів.
- 5) Забезпечення перспектив розвитку виробництва і суспільного споживання.

Загальним орієнтиром у виборі альтернативних варіантів використання

ресурсів є досягнення повної їх зайнятості і повного обсягу виробництва.

Література:

1. Економічна теорія: Політекономія: підручник / За ред. В.Д. Базилевича. – [8-е вид., перероб. і доп.]. – К.: Знання-Прес, 2006. – 631 с.
2. Ю. В. Ніколенко. Основи економічної теорії. Підручник: Київ – ЦНЛ, 2003. – 271 с.
3. Ватаманюк З. та Панчишин С. Економіка. Київ – Либідь, 2000. – 383 с.

Науковий керівник:
викладач Бенько Ірина Петрівна

СЕКЦІЯ: ІСТОРІЯ**Наталія Дем'яненко
(Переяслав, Україна)****ВИКОРИСТАННЯ МЕДУ В ХАРЧУВАННІ УКРАЇНЦІВ**

Актуальність дослідження. Як свідчать наукові джерела, походження меду має тисячолітню історію, а бджільництво є одним із найдавніших ремесел українців. Упродовж всього існування, воно пройшло певні етапи становлення від дикого – бортного, до високопродуктивного рамково-вуликового. З часом у бджільництві змінювалися особливості добування його продуктів, але основою цього заняття споконвічно залишається дивовижна «Божа комаха» – бджола, яка запилює рослини і дає цінні продукти – прополіс, пергу, віск, мед. Мед – це густа солодка маса, яку бджоли виробляють із нектару квітів, він не має терміну зберігання і це робить його унікальним продуктом харчування людей. Відтак, інтерес до меду зростає з кожною історичною епохою.

У Давньоруських письмових пам'ятках слово «мед» означає густу солодку масу, яку бджоли виробляють із нектару квітів. Окремі науковці вважають, що назва солодкого продукту меду прийшла з Ізраїлю. У перекладі на українську мову це слово означає «магічні чари», його називали їжею богів, еликсиром життя та безсмертя [8].

Історія походження меду зафіксована в письмових джерелах і починається 5 тис. років тому. З 3200 р. до нашої ери на гербі фараонів зображували бджіл. Староєгипетські папіруси оповідають про кочове бджільництво місцевих жителів, яке було дуже шановним заняттям [10].

Піфагор, Гіппократ, Аристотель та інші, вважали, що вживання меду сприяє продовженню людського життя. Гіппократ не тільки широко використовував мед як ліки, а й щодня харчувався ним сам і дожив до 109 років (в той період життя людини тривало в середньому 40 – 50 років) [11].

У процесі історичного розвитку мед відігравав вагоме місце у господарстві давньої України, оскільки належав до основних предметів внутрішнього споживання та зовнішньої торгівлі. Ще з періоду Київської державності слов'яни вели жваву торгівлю медом із сусідніми народами. Мед, у ті часи і пізніше, стає головним джерелом прибутку різних давньоукраїнських князівств – від експорту на Схід та Захід. На сторінках «Опису України» Боплан засвідчив існування на теренах Наддніпрянщини «медової десятини», яку вимагали від селян феодала [2].

Мед здавна був присутній в українській кулінарії, його використовували у приготуванні напоїв та страв. Як свідчать історичні документи, мед тривалий час споживали лише представники вищих станів і заможні люди [9]. Але з часом він став доступною їжею для всіх. Важливість меду як продукту харчування, засвідчують літописні згадки. У «Києво-Печерському патерику» неодноразово згадується про вживання меду як солодкої приправи: «Да сварить пшеницю и смесив с медом, представиши на трапезе братии» [3, с. 56]. З меду українці традиційно готували хмільні напої «медовуху», або «оскобоїну». Ці напої споживали на громадських та родинних святкуваннях, під час проведення поховальних обрядів. «Сита» з меду була повсякденною стравою, якою закінчувалися застілля, звідки й виникли вислови – напитися, наїстися, досита. Сита – розчинений водою мед, до якого додавали випечені з зернової каші прісні коржі [6, с. 161]. У багатьох регіонах України з давніх часів на Святий вечір готували святкову страву кутю з товченої пшениці, чи ячменю, яку заливали узваром, розведеним у воді з медом. На свято Маковея, Спаса мед освячували у церквах. У деяких регіонах України – і на Паску [4, с.218]. Посвячений мед вживали за святковим столом. Обрядів пов'язаних із хлібом і медом було безліч, але їх об'єднувало одне – бажання отримати вище заступництво.

З додаванням меду випікали і обрядові коржички, як обрядовий хліб. Перші згадки про медові коржички зі спеціями датуються приблизно 350 до н.е. – ними ласували ще давні єгиптяни та римляни. Випічка з житнього борошна з додаванням меду та ягідного соку почала з'являтися в Україні з IX століття і називалася «медовим хлібом» [1].

З часом у «медовий хліб» стали додавати лісові трави і коріння, а в XII - XIII століттях, коли на Русі почали з'являтися екзотичні прянощі, які привозили з Індії та Близького Сходу, випічка отримала свою назву пряник і практично остаточно оформилася в ласощі, які відомі досьогодні [8]. Їх появу у вигляді ритуального хліба пов'язують із язичницькими уявленнями давніх слов'ян, які усвідомлювали свою залежність від природних явищ (дощу, снігу, граду, посухи). Додавання спецій до випічки було не тільки покращенням смаку виробу, а і слугувало засобом від багатьох хвороб.

Українська випічка з медом отримала назву – медяники, медівники, медовики, де мед є на першому місці. Назва походить від складу тіста, до якого добавляли багато меду – в пропорції 1:1 із борошном. Солодкі медяники випікали в усіх регіонах нашої країни й додавання спецій до медяників у деяких регіонах України було необов'язковим. Медяники та інше обрядове печиво з медом стали неодмінними атрибутами святкового столу.

У давні часи пряники виготовляли вручну їх називали ліпними. Такі пряники ліпили у формі зооморфних образів язичницької міфології коня, корови, кози. З часом почали вирізати дерев'яні форми для виготовлення медяників і їх друкувати. Друкований медяник виготовляли за допомогою дошки чи пряниці, як рельєфний відбиток тіста на дошці. Людей, які їх виготовляли називали прянишниками. Ця

професія була спадковою і передавалася з покоління в покоління. За манерою виконання, формою, візерунком, складом прянощів можна було визначити, звідки ласощі. Зовнішній вигляд та форма готового виробу залежи від якості виготовленої прянишної дошки. Майстрів, які виготовляли ці дошки називали знаменщиками. Часто дошки для виготовлення пряників робили на замовлення та на вільний продаж. Коштувала така дошка від 3 до 5 срібних карбованців. На пряничні дошки була своя мода, на них вирізьблювали різні малюнки, написи, навіть прізвище та ініціали замовника [7].

З часом медовики стали не тільки домашньою випічкою, їх виготовляли і ремісники. Пізніше кондитерські фабрики України пряники випускали як основний виріб свого асортименту. Їх могли випікати із житнього, або пшеничного борошна [5]. Поширене виробництво їх було у Києві, Одесі, Львові, Харкові.

На сьогоднішній день відтворюються давні традиції випікання медяників у домашніх умовах. Багато майстринь їх випікають на свято Миколая, Різдвяно-Новорічні свята для пригостання та на подарунки. Часто коржики розмальовують яскравими харчовими фарбами, які дуже приваблюють малечу. Також їх виготовляють, як смаколики для військових. Волонтери активно практикують таку випічку, бо вона містить мед і авдяки йому має властивості довго зберігатися.

Майстриня зі Зборова Оксана Кравець, вказує: «Найкраще для воїнів пекти заварні медяники». Є три технології виготовлення медяників: холодний, заварний і напівзаварний. Вони вказують на термічну обробку інгредієнтів. Найменше медяники зберігаються не черствими, коли приготовані «холодним» способом (інгредієнти не піддають термічній обробці). До двох місяців – напівзаварні, і півроку – заварні.

Якщо медяники готують на меду (бо є ще й «без медові», каже Оксана Кравець), то ці смаколики можуть зберігатися роками [11].

Отже, до сьогоднішнього дня українці зберігають давні традиції медової кулінарії. Використовують мед для приготуванні святкових обрядових страв та різних тістечок, тортів, печива медяників. В наші дні мед не має сакрального значення, він всім доступний і використовується як у святкових так і у повсякденних стравах та як профілактичний продукт від усіх хвороб.

Література:

1. Артюх Л.Ф. Їжа та харчування в Київській Русі Етнографія Києва і Київщини: традиції і сучасність. Київ: 1986. С. 134.
2. Греков Б.Д. Культура Киевской Руси. М.: АН СССР, 1944. С. 226.
3. Києво-Печерський патерик. К.: Либідь, 1991. С. 57
4. Мовна У. Виробнича та духовна спадщина традиційного бджільництва українців. Львів: 2011. С. 34.
5. Пряничні традиції України в контексті промислового виробництва ХІХ ст. Збірник наукових праць. «Гілея: науковий вісник». Випуск 161. К.: 2021. С. 46.
6. Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник. Київ: Либідь, С. 1993. 256 с.
7. <http://mestectvo.com/zvnovost/511-istmed.html> (Дата звернення: 20.10.2023)
8. <https://jak.bono.odessa.ua/articles/z-istorii-prjanikiv.php> (Дата звернення: 21.10.2023)
9. <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine31-12.pdf> (Дата звернення: 23.10.2023)
10. <https://pasika.news/solodke-zoloto-shhe-raz-pro-med> (Дата звернення: 23.10.2023)
11. <https://vilne.org.ua/2015/08/medyanyky-retsepty-buvalshhyny-i-sekret/> (Дата звернення: 29.10.2023)

СЕКЦІЯ: КУЛЬТУРОЛОГІЯ**Григорій Десятник
(Київ, Україна)****ДО ПИТАННЯ ПРО ПОДОЛАННЯ КРИЗОВИХ ЯВИЩ В УКРАЇНСЬКІЙ КІНЕМАТОГРАФІЇ**

Серед проблем, які постійно постають перед українським кіномистецтвом, найактуальнішими є проблеми створення не просто актуальних за змістом, але й повноцінних у мистецькому відношенні сценаріїв і фільмів та підготовка професійних кадрів визначальних ланок фільмовиробництва – режисерів, операторів, звукорежисерів, продюсерів.

Ці проблеми поглиблюються практичною відсутністю масового державного кінопрокату.

Відсутність повноцінного сценарного матеріалу, в якому б глядач на кожному «повороті» драматургічної дії зустрів неочікувані діалоги, реакції, прояви характерів, відчував би драматичний пошук героями фільмів шляху до життєвих перемог, майже повністю нівелює достатньо професійний рівень сучасної української кінорежисери, приземлює її до ремісництва.

На жаль, ніяких рецептів щодо виправлення цієї ситуації не існує, оскільки в усьому світі проблема повноцінної сценарної бази вирішується шляхом підготовки величезної кількості дійсно професійних сценаристів кіно і телебачення, з багатотисячного середовища яких за законами великих чисел формується дійсно талановите творче ядро.

В умовах сучасного продюсерського кінематографу, орієнтованого виключно на суб'єктивний пітчінг з наступним розподілом безконтрольних грошових грантів, подолати негативні тенденції в сценаристиці та інших сферах кінодіяльності неможливо.

Стає все очевиднішим, що підтримувати хоча б відносну якість екранної продукції, роблячи її востребуваною глядачами, можна лише повернувшись до студійної форми організації кіновиробництва. Саме так продовжують працювати провідні українські телеканали, чії серіали – хоча й різної якості, але знаходять досить масовий глядацький відгук.

Система, за якої держава виділяє кошти студії, певним чином впливаючи на її тематичне спрямування, в наших умовах це не просто дієвий інструмент ідейно-тематичного впливу. Студія – це відповідальний колектив, у якому різні за формою і мірою обдарування митці постійно знаходяться в творчо-конкурентному оточенні, в якому існує колективна творча думка, система обговорення, творчі орієнтири, можливість професійного втручання в критичних ситуаціях.

Студія – це професійна школа, в якій кінематографічна молодь працює під постійною увагою відповідальних за результати роботи студії посадовців. Це дає змогу виділяти з числа новачків людей талановитих, здатних до професійного зростання і, головне, надавати їм можливість повної самореалізації, покриваючи можливі збитки за рахунок загальної фінансової діяльності студії – на відміну від сучасного стану речей, коли професійна самореалізація творчої молоді залежить лише від ступеня суб'єктивної прихильності продюсерів.

Злам студійної системи кіновиробництва в Україні стався через дві головні причини: по-перше, через те, що в період початкового становлення незалежності держава нездатна була в достатній кількості фінансувати фільмовиробництво та його кадри, а по-друге – через особистісні амбіції провідних режисерів – під лозунгами так званої повної свободи творчості.

Проїшов час і не зважаючи на об'єктивні трагічні обставини, держава та масовий глядач ще в більшій мірі, ніж раніше, потребує активного ідеологічного та рекреативного впливу на найширшу глядацьку аудиторію. Тим більше, що історичний досвід показує величезні можливості кіномистецтва для ідеологічної мобілізації населення та надання йому можливості знаходити нові життєві сили.

Докорінних змін вимагає також система фінансування кінодіяльності з жорстким контролем та спрямуванням на всіх етапах фільмовиробництва, чого неможливо досягнути за межами жорсткої студійної системи.

А щодо так званої «свободи» кінематографічної творчості, то її не існує ніде в світі. Є ретельний продюсерський нагляд, орієнтований на запити глядачів чи примхи фестивалів журі, є постійний огляд на думку провідних фахівців і кінокритиків (чого взагалі в Україні не існує, як і майже не існує самої кінокритики) і, зрештою, переважна більшість фільмів робляться в системі найчастіше схованих від ока громадськості, але реально існуючих кіногігантів, для яких позитивне глядацьке сприйняття фільмів тотожне величезним грошовим прибуткам.

Орієнтація на продюсерські вимоги остаточно сформувала і систему кіноосвіти в країнах Заходу та Сходу. Кіношколи, в тому числі державні, які в більшості країн проводять підготовку національних кадрів за рахунок держави, завдяки надвичайно високому рівні оснащеності всіма видами кілотехніки і наявності достатнього фінансового забезпечення студентського фільмовиробництва випускають фахівців, повністю підготовлених до професійної діяльності в обраній спеціалізації. Як наслідок, продюсери і керівники студій можуть об'єктивно оцінити творчий потенціал кінопочатківців на основі лише творчих задумів, маючи впевненість у їхній професійній реалізації.

Отже, розмови про об'єктивний характер існування в Україні продюсерської, приватної системи фільмовиробництва базуються лише на хибних уявленнях про кіноіндустріальний ринок, бажанні

безконтрольного використання державних коштів та системних недоліках підготовки кадрів, обумовлених абсолютно недостатнім рівнем фінансового забезпечення цієї сфери з боку держави.

В цих об'єктивних умовах компенсувати розрив між фундаментальною університетською підготовкою кадрів і реальним кіновиробництвом здатні тільки великі державні студії, як своєрідна школа постуніверситетської професійної підготовки.

Зрозуміло також, що без посилення впливу держави у фільмовиробництві неможливо налагодити повноцінну професійну практику, яка в давно минулі роки була дієвою формою дійсно професійної підготовки молодих кінематографістів.

Парадоксальність ситуації очевидна – держава є власником кількох великих кіностудій, які мають славні історико-культурні традиції, але віддає гроші на кіновиробництво приватним особам, які не несуть жодної відповідальності ні перед державою, ні перед глядачами, а отже не мають ніяких стимулів до планомірної підготовки творчих кадрів.

СЕКЦІЯ: МАТЕМАТИКА

**Сергій Дмитрик, Оксана Берегуляк
(Дрогобич, Україна)**

ДИФЕРЕНЦІАЛЬНІ ТА ІНТЕГРУВАЛЬНІ РІВНЯННЯ**1. Заснування диференціальних рівнянь.**

Під час розв'язування багатьох практичних задач доводиться знаходити невідому функцію з рівняння, яке містить поряд з цією невідомою функцією її похідні.

Рівняння, яке містить невідому функцію та її похідні, називається диференціальним. Порядок найвищої похідної, яка входить до диференціального рівняння, називається його порядком. Наприклад, рівняння $y'' + 4y = 0$ є диференціальним рівнянням другого порядку.

Якщо до рівняння входить незалежна змінна, невідома функція і її похідна, то це рівняння називається диференціальним рівнянням першого порядку. Якщо, крім того, в рівняння входить похідна другого порядку від шуканої функції, то рівняння називається диференціальним рівнянням другого порядку і т. д.

Будь-яку функцію, що задовольняє диференціальне рівняння, називають розв'язком, або інтегралом цього рівняння, а розв'язування диференціального рівняння - інтегруванням. Наприклад, функція $y = e^x$ є розв'язком диференціального рівняння $y' - y = 0$, бо $(e^x)' = e^x$.

Функція $y = \cos x$ є розв'язком диференціального рівняння $y'' + y = 0$.

Справді, для функції $y = \cos x$, маємо:

$y'' = -\cos x$. Підставляючи значення y'' в рівняння $y'' + y = 0$, дістанемо $-\cos x + \cos x = 0$.

Аналогічно можна переконатися, що функція $y = A \sin x + B \cos x$, де A і B — довільні сталі, також є розв'язком даного рівняння.

Розглянемо задачу геометричного змісту. Розв'язання цієї задачі допоможе з'ясувати зміст довільних сталих.

Задача. Знайти рівняння кривої, що проходить через точку $M(1;2)$, якщо кутовий коефіцієнт проведеної до нього дотичної дорівнює $4x^3$.

Розв'язання. У цій задачі треба знайти формулу, що задає функцію F , похідною якої є функція $f(x) = 4x^3$, тобто треба знайти первісну функції $y = 4x^3$. Крім того, відомо, що графік шуканої функції проходить через задану точку $M(1;2)$.

Множина первісних всіх функцій для функції $y = 4x^3$ має вигляд $F(x) = x^4 + C$, де C — довільна стала. Щоб виділити з цієї множини первісну, графік якої проходить через точку $M(1;2)$, враховується, що коли $x=1$, значення функції $F(1)$ має дорівнювати 2. Підставляючи у рівність $F(x) = x^4 + C$ замість x число 1, а замість $F(x)$ — число 2, дістанемо $2 = 1 + C$, звідки $C=1$. Підставляючи значення C в ту саму рівність дістанемо, що $F(x) = x^4 + 1$ — шукане рівняння кривої, яка проходить через точку $M(1;2)$.

Отже визначені довільні сталі значно звужують множину розв'язків і допомагають знайти один — потрібний для даної задачі.

Загальним розв'язком даного диференціального рівняння називається розв'язок (якщо він існує), у якого число довільних сталих дорівнює порядковому рівняння.

Розв'язок диференціального рівняння при певних, значеннях довільних сталих називається окремим розв'язком цього диференціального рівняння.

Так, у розглянутому вище прикладі $y'' + y = 0$ розв'язок $y = A \sin x + B \cos x$ є загальним, а розв'язок $y = \cos x$ — окремим.

На практиці здебільшого окремий розв'язок конкретного диференціального рівняння знаходять із загального розв'язку, виходячи з деяких умов, яким має задовольняти шуканий окремий розв'язок. Умови, яким має задовольняти окремий розв'язок даного диференціального рівняння, називають початковими умовами.

Задача відшукування конкретного окремого розв'язку даного диференціального рівняння за початковими умовами називається задачею Коші.

Приклади. Знайти окремий розв'язок диференціального рівняння $yy' + 2x = 0$. (1)

яке задовольняє початковими умовами: $y = 4$, $x = 3$, якщо загальний розв'язок даного рівняння задано у вигляді

$$x^2 + y^2 = a^2 \quad (2)$$

Розв'язання. Підставивши в загальний розв'язок (2) початкові умови, дістанемо значення довільної сталої $3^2 + 4^2 = a^2$, звідси $a = \pm 5$. Отже, шуканий окремий розв'язок диференціального рівняння (1) для заданих початкових умов є функція y , задана рівнянням $x^2 + y^2 = 25$.

Дамо геометричну інтерпретацію розв'язку рівняння (1).

Оскільки кожний окремий розв'язок даного рівняння є деякою функцією однієї змінної, то в прямокутній системі координат на площині цьому розв'язку відповідає деяка лінія. Ця лінія називається інтегральною кривою даного диференціального рівняння. Загальному розв'язку диференціального рівняння відповідає множина всіх інтегральних кривих цього рівняння, яка називається сім'єю інтегральних кривих диференціального рівняння.

Ми встановили, що окремим розв'язком рівняння $uy' + 2x=0$ при початкових умовах $x=3$ і $y=4$ є крива $x^2 + y^2 = 25$, а загальним розв'язком $x^2 + y^2 = a^2$.

У системі координат на площині загальний розв'язок задає множину концентричних кіл з центром у початку координат. Початкові умови означають, що серед цієї множини кіл треба взяти те, яке проходить через точку з координатами $x = 3$, $y = 4$. Це коло радіуса 5, тобто $x^2 + y^2 = 25$.

Багато фізичних законів мають вигляд диференціальних рівнянь. Інтегрування цих рівнянь - складна справа. Одні диференціальні рівняння вдається розв'язати в явному вигляді, тобто записати шукану функцію у вигляді формули. Для інших ще й досі не знайдено зручних формул. У цих випадках знаходять наближені розв'язки за допомогою ЕОМ. Диференціальні рівняння досить просто і повно описують виробничі процеси. Тому важливо не лише вміти їх розв'язувати, а й складати.

2. Історія

У кінці XVII — на початку XVIII ст. різноманітні практичні і наукові проблеми привели до появи диференціальних рівнянь. Насамперед це були диференціальні рівняння першого порядку, інтегрування яких намагалися здійснити за допомогою функцій, що виражають скінченне число алгебраїчних дій або таких, що включають елементарні неалгебраїчні дії, наприклад оперування тригонометричними функціями.

Найпростіші диференціальні рівняння з'явилися вже в працях Ісаака Ньютона (1643-1727) і Готфріда Лейбніца (1646-1716). Саме Лейбніцу і належить термін «диференціальне рівняння». Диференціальні рівняння мають велике прикладне значення, вони є знаряддям дослідження багатьох задач природознавства і техніки. Їх широко використовують в механіці, астрономії, фізиці, у багатьох задачах хімії, біології. Це пояснюється тим, що досить часто об'єктивні закони, яким підпорядковуються певні явища (процеси), записують у формі диференціальних рівнянь, а самі ці рівняння є засобом для кількісного вираження цих законів.

Наприклад, фізичні закони описують деякі співвідношення між величинами, що характеризують певний процес, і швидкістю зміни цих величин. Іншими словами, ці закони виражаються рівностями, в яких є невідомі функції та їх похідні.

У XVIII ст. теорія диференціальних рівнянь відокремилася з математичного аналізу в самостійну математичну дисципліну, її успіхи пов'язані з іменами швейцарського вченого Іоганна Бернуллі (1667-1748), французького математика Жозефа Лагранжа (1736-1813) і особливо Леонарда Ейлера.

Перший період розвитку диференціальних рівнянь був пов'язаний з успішним розв'язуванням деяких важливих прикладних задач, що приводять до диференціальних рівнянь, розробкою методів інтегрування різних типів диференціальних рівнянь і пошуком класів рівнянь, розв'язки яких можна подати у вигляді елементарних функцій або їх первісних. Проте дуже швидко виявилось, що інтегрованих диференціальних рівнянь зовсім небагато. Це привело до розвитку власне теорії диференціальних рівнянь, яка займається розробкою методів, що дають змогу за властивостями диференціального рівняння визначити властивості і характер його розв'язку.

У зв'язку з потребами практики поступово розроблялися і способи наближеного інтегрування диференціальних рівнянь. Ці методи дають зручні алгоритми обчислень з ефективними оцінками точності, а сучасна обчислювальна техніка дає змогу економічно і швидко звести розв'язування кожної такої задачі до числового результату.

2. Основна частина.

1. Рівняння показового росту

Розглянемо диференціальне рівняння вигляду

$$y'(x) = ky(x) \quad (3)$$

де k – постійна, а $y(x)$ – шукана функція.

Рівняння (3) називається рівнянням показового росту. Воно має такий зміст: для кожного значення аргументу, швидкість зміни функції пропорційно значенню даної функції.

Для того, щоб знайти розв'язки рівняння (3), можна поступити наступним чином. Нехай $y(x)$ - деякий розв'язок, це означає, що $y'(x) - ky(x) = 0$ вірно. Помноживши обидві частини рівності на відмінний від 0 множник e^{-kx} , отримаємо вірну рівність

$$e^{-kx} y'(x) - e^{-kx} ky(x) = 0 \quad (4)$$

Так як $(e^{-kx} y(x))' = e^{-kx} y'(x) - ke^{-kx} y(x)$, то рівність (4) можна записати так

$$(e^{-kx} y(x))' = 0,$$

звідки $e^{-kx} y(x) = C$, або

$$y(x) = Ce^{kx}, \quad (5)$$

де C – деяка довільна постійна.

Отже, тільки функції вигляду (5) можуть бути розв'язками рівняння показового росту (3). Безпосередня підстановка в рівняння (3) показує, що при будь-якій постійній C функція (5) є розв'язком рівняння (3). Таким чином, формула (5) визначає множину розв'язків рівняння (3).

Для того, щоб із знайденої множини розв'язків (5) відокремити визначене, потрібно знати константу C . Для цього потрібні додаткові умови – так названі початкові умови; в даному випадку достатньо знати значення шуканої функції при деякому значенні аргументу:

$$y(x_0) = y_0 \quad (6)$$

Підставивши початкову умову (6) в розв'язок рівняння (5), знайдемо $y_0 = C e^{kx_0}$, звідки $C = y_0 e^{-kx_0}$. Підставивши це значення C в формулу (5), отримаємо розв'язок рівняння показового росту, яке задовольняє задано ній початковій умові (6):

$$y(x) = y_0 e^{k(x-x_0)}. \quad (7)$$

Ми бачимо, що постійна C по початковій умові (6) визначається однозначно; ось чому розв'язок (7), який задовольняє даній початковій умові буде єдиним.

Приклад. Розв'язати рівняння $y'(x) = 3y(x)$, якщо $y(0) = 2$.

Тут $k=3$, $x_0=0$, $y_0=2$; розв'язання можна записати за формулою (7): $y(x)=2e^{3x}$. Це буде єдиний розв'язок, задовольняючий заданій початковій умові.

Розглянемо деякі прикладення рівняння (3). При розв'язування задач потрібно спочатку скласти диференціальне рівняння, указати початкову умову, а потім розв'язати рівняння. При складанні рівняння звичайно використовують відомі з курсів фізики та хімії закони.

1. Швидкість прямолінійного руху.

З другого закону Ньютона a – це прискорення руху матеріальної точки маси m , F – результуюча всіх сил діючих на матеріальну точку.

Швидкість руху $v(t)$ і прискорення $a(t)$ являються функціями від часу t , також, як відомо $v'(t) = a(t)$. Помітимо, що дії над векторами, які проведені вздовж однієї прямої, на якій вибрано додатній напрям можна замінити на дії над їхніми проекціями на цю ж саму пряму. Таким чином, у випадку руху матеріальної точки вздовж осі Ox рівність (8) може бути заміненим рівністю

$$mv'(t) = F, \quad (9)$$

на цю ось. Рівняння (9) описує також і поступальний рух тіла. Такий рух можна розглядати як рух матеріальної точки, яка розташована в центрі мас тіла, під дією сил, прикладених до центру мас.

Задача. Моторний човен рухається в стоячій воді зі швидкістю 5 м/с. На повному ході її мотор був вимкнений; через 4 с її швидкість стала рівної 1 м/с. Вважаючи, що сила опору води пропорційна швидкості руху човна, визначити, через скільки секунд після вимкнення мотора швидкість зменшиться до 4 см/с?

Розв'язання. Будемо вважати, що човен рухається прямолінійно. Направимо ось Ox вздовж руху човна. Позначимо через $v(t)$ швидкість руху човна в момент часу t після вимкнення мотора. В момент вимкнення мотора ($t=0$) швидкість, за умовою, дорівнює 5 м/с, або

$$v(0) = 5. \quad (10)$$

Це – початкова умова задачі. Складемо диференціальне рівняння. Нехай маса човна дорівнює m . За умовою, на рухоючийся човен діє сила $F = -k_1 v(t)$, де $k_1 > 0$ (знак мінус вказує на те, що сила опору води направлена проти швидкості руху човна). Підставивши це значення F в рівняння (9) і позначивши $m k_1 = k$, отримаємо диференціальне рівняння

$$v'(t) = -kv(t), \quad k > 0,$$

аналогічно рівнянню (3). За формулою (7) знайдемо його розв'язок при початковій умові (10):

Використовуючи додаткову умову $v(4) = 1$ м/с, знайдемо

- це закон зміни швидкості руху човна після зупинки мотору. Для відповіді на питання потрібно розв'язати рівняння $v(t) = 0,04$ відносно t . Розв'язавши його отримаємо, що $t = 12$ с.

2. Радіоактивний розпад.

Іншими словами: швидкість розпаду атомів радіоактивної речовини пропорційна кількості нерозпавшихся атомів, а саме

Де $M(t)$ - кількість нерозпавшихся радіоактивних атомів речовини в момент часу t , $M'(t)$ - швидкість їхнього розпаду. Бо з плином часу кількість нерозпавшихся атомів зменшується, те похідна $M'(t)$ від'ємна. Рівняння (11) є диференціальним рівнянням, аналогічним диференційному рівнянню показового зростання (3). Враховуючи зв'язок між числом ядер і масою радіоактивної речовини, будемо говорити просто про розпад радіоактивної речовини.

Задача. Є M_0 радіоактивної речовини. Якщо за 30 років розпадається 50% його, те через скільки часу залишиться 25% первісної кількості?

Розв'язання. Позначимо через $M(t)$ кількість радіоактивної речовини в момент часу t . Тоді

$$M(0) = M_0 \quad (12)$$

Це – початкова умова задачі. Розв'язавши рівняння (11) при початковій умові (12) отримаємо

(13) Приймаючи до уваги, що $M(30) = M_0/2$, з формули (13) знайдемо

За допомогою нескладних обчислень отримаємо, що відповідь 60 років.

3. Поглинання світла

При проходженні світла через воду (або скло) деяка його частина поглинається. Нехай на поверхню води перпендикулярно до неї падає світло з інтенсивністю A_0 , інтенсивність світла на глибині x позначимо через $A(x)$. Похідна $A'(x)$ – швидкість поглинання світла на глибині x . З оптики відомо, що для таких серед, як вода або скло, швидкість поглинання світла на глибині x пропорційної інтенсивності світла на цій глибині, а саме Так як інтенсивність світла $A(x)$ з збільшенням глибини x зменшується, то похідна $A'(x)$ від'ємна. Рівняння (14) є диференціальним рівнянням типу (3) відносно функції $A(x)$ як яркості денного світла?

Розв'язання. Початкова умова задачі має вигляд

$$A(0) = A_0 \quad (15)$$

Записавши розв'язання рівняння (14) при початковій умові (15) по формулі (5), отримуємо $A(x) = A_0 e^{-kx}$; звідки, використовуючи додаткову умову $A(10) = 0,6A_0$, знайдемо. Закон поглинання світла матиме вигляд, для визначення в задачі глибини x отримуємо рівняння 247 м.

Література:

1. Шкіль М.І. Алгебра і початки аналізу. Підручник для 10-11 класів середніх закладів освіти. Київ, 1998 рік.
2. Ганна Лиходєєва, Катерина Пастирева. Київ, 2018 рік.
3. Самойленко А. Київ, 2019 рік.

Науковий керівник:
викладач Берегуляк Оксана Романівна.

Оксана Яцинич
(Дрогобич, Україна)

ДЕЯКІ ЦІКАВІ ЙМОВІРНІСНІ ЗАДАЧІ

Задача може бути цікавою з багатьох причин:

- цікавий зміст умови;
- інтуїтивно незрозуміла можлива відповідь;
- задача ілюструє важливий принцип;
- задача є важкою;
- в розв'язанні схована «родзинка»;
- відповідь елегантна і проста
- тощо.

В теорії ймовірностей є багато цікавих задач. Розглянемо декілька таких задач. Слід зауважити, що математичний рівень цих задач різний.

1. Шухляда зі шкарпетками.

У шухляді лежать червоні і чорні шкарпетки. Якщо навмання виймають дві шкарпетки, то ймовірність того, що обидві шкарпетки червоні, дорівнює $\frac{1}{2}$.

а) Яка мінімально ймовірна кількість шкарпеток у шухляді?

б) Яка мінімально можлива кількість шкарпеток у шухляді, якщо кількість чорних шкарпеток парна?

Розв'язування:

Нехай у шухляді m червоних і n чорних шкарпеток. Ймовірність того, що навмання взята шкарпетка буде червоною, дорівнює $\frac{m}{m+n}$. Умовна ймовірність того, що друга навмання взята шкарпетка буде червоною, рівна $\frac{m-1}{m+n-1}$.

Оскільки за умовою задачі ймовірність того, що обидві вийняті із шухляди шкарпетки червоні, дорівнює $\frac{1}{2}$, то $\frac{m}{m+n} \cdot \frac{m-1}{m+n-1} = \frac{1}{2}$. Можна провести розрахунки, підставляючи різні значення n (1, 2 тощо) і обчислити відповідні значення m .

Якщо підійти на більш складному математичному рівні, то розрахунки будуть такими:

$\frac{m}{m+n} > \frac{m-1}{m+n-1}$ при $n > 0$, тому має місце нерівність

$$\left(\frac{m}{m+n}\right)^2 > \frac{1}{2} > \left(\frac{m-1}{m+n-1}\right)^2.$$

Якщо добути квадратний корінь при $m > 1$, то

$$\frac{m}{m+n} > \frac{1}{\sqrt{2}} > \frac{m-1}{m+n-1}.$$

Звідси $m > \frac{1}{\sqrt{2}}(m+n)$ або $m > \frac{1}{\sqrt{2}-1}n = (\sqrt{2}+1)n$.

$(\sqrt{2}+1)n > m-1$, тому $(\sqrt{2}+1)n + 1 > m > (\sqrt{2}+1)n$.

При $n = 1$ отримуємо $2,424 < m < 3,414$, тому можна взяти $n = 3$. Отже, при $m = 3, n = 1$ маємо ймовірність того, що обидві шкарпетки будуть червоними, $P = \frac{3}{4} \cdot \frac{2}{3} = \frac{1}{2}$.

Таким чином, мінімальна кількість шкарпеток буде рівна 4.

Тепер розглянемо парні значення n .

n	m між	m	P (обидві шкарпетки червоні)
2	5,8; 4,8	5	$\neq \frac{1}{2}$
4	10,7; 9,7	10	$\frac{10}{14} \cdot \frac{9}{13} \neq \frac{1}{2}$
6	15,5; 14,5	15	$\frac{15}{21} \cdot \frac{14}{19} \neq \frac{1}{2}$

Мінімальна кількість шарпеток у шухляді буде 21 за умови, що n – парне число.

2. Парні дні народження.

За якої мінімальної кількості людей в компанії ймовірність того, що хоча б двоє народилися в один і той же день, не менша за $\frac{1}{2}$ (роки народження можуть бути різними).

В таких задачах вважають, що 29 лютого не може бути днем народження, а решті днів року відповідає однакова ймовірність.

Спочатку варто розглянути більш загальну задачу. Нехай N – кількість рівноймовірних днів, r – кількість людей. Обчислимо ймовірність того, що всі ці люди народилися в різні дні. В такий спосіб знайдемо ймовірність того, що хоча б дві людини народилися в один і той самий день.

Для першої людини є N можливих днів, для другої – $(N - 1)$, які не співпадають з днем народження першої, для третьої – $(N - 2)$, які відмінні від днів народжень перших двох, для r -ої людини існує $(N - r + 1)$ можливість. Загальна кількість варіантів, при яких немає однакових днів народжень, дорівнює $N(N - 1) \dots (N - r + 1)$ (всіх r множників). (1)

Для визначення потрібної ймовірності потрібно знайти ще загальне число всіх можливих розміщень днів народжень. Для кожної людини існує рівно N можливих днів, загальна кількість різних розподілів днів народжень r людей дорівнює N^r (2)

Оскільки всі дні рівноймовірні, то шукана ймовірність рівна відношенню (1) і (2).

Тому ймовірність того, що є хоча б два однакових дня народження, рівна

$$P_r = 1 - \frac{N(N-1)\dots(N-r+1)}{N^r}. \quad (3)$$

При великих значеннях N таких, як 365, розрахунки є дуже громіздкими, тому можна використати таблицю логарифмів, записавши шукану ймовірність у вигляді $\frac{N!}{(N-r)!N^r}$. Тоді після певних розрахунків отримаємо наступне: ймовірність хоча б одного співпадання для народжень складає 0,5073 при $r = 23$ і 0,4757 при $r = 22$. Тому найменша кількість людей буде 23.

3. Послідовні виграші.

Щоб підбадьорити сина, який робить успіхи у грі в теніс, батько обіцяє йому приз, якщо син виграє поспіль бодай дві тенісні партії проти батька і клубного чемпіона за однією зі схем: батько-чемпіон-батько або чемпіон-батько-чемпіон за вибором сина. Чемпіон грає краще за батька. Яку схему слід вибрати синові?

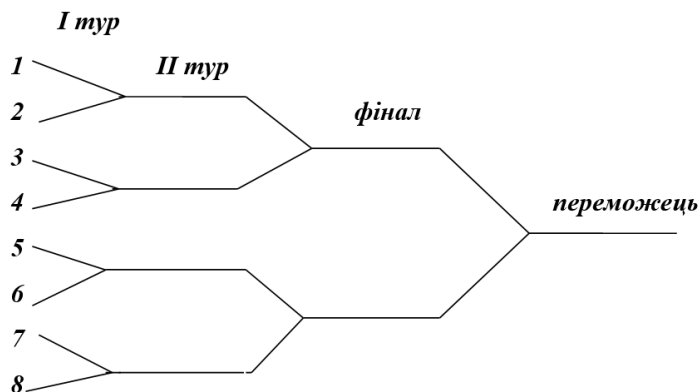
Друга партія є основною, бо син не може виграти два рази поспіль, якщо не буде виграшу у другій грі. Оскільки чемпіон грає краще за батька, то синові потрібно грати з ним менше партій. Введемо позначення: С – чемпіон, F – батько, В – виграш сина, П – програш сина, c – ймовірність того, що він виграє у чемпіона, f – ймовірність того, що він виграє у батька. Виграші сина є незалежними, тому можливі результати і їхні ймовірності можна навести в наступних таблицях.

Схема FCF				Схема CFC			
F	C	F	Ймовірність	C	F	C	Ймовірність
B	B	B	fcf	B	B	B	cfc
B	B	П	$fc(1-f)$	B	B	П	$cf(1-c)$
П	B	B	$(1-f)cf$	П	B	B	$(1-c)fc$
Загальна ймовірність			$fc(2-f)$	Загальна ймовірність			$fc(2-c)$

Оскільки батько грає гірше за чемпіона, то $f < c$, $2 - f > 2 - c$, тому синові потрібно вибрати варіант CFC.

4. Чи вийде другий у фінал?

В тенісному турнірі беруть участь вісім гравців. Номер, який навмання витягає гравець, визначає його положення в турнірній драбинці. Кращий гравець перемагає другого за майстерністю, натомість другий перемагає всіх решту. Той, хто програє у фіналі, займає друге місце. Яка ймовірність того, що це місце займе другий за майстерністю гравець?

Турнірна драбинка для 8 учасників

Другий за майстерністю гравець може зайняти друге місце лише в тому випадку, якщо він знаходиться в половині турнірної драбинки, яку не займає кращий гравець.

Якщо в турнірі беруть участь 2^n гравців, то в половині турнірної драбинки, яку не займає кращий гравець, є 2^{n-1} початкових ступенів, а всього є $2^n - 1$ початкових ступенів (крім зайнятих кращим гравцем). Таким чином, в турнірі з 2^n гравцями другий за майстерністю гравець може з ймовірністю $\frac{2^{n-1}}{2^n-1}$ зайняти друге місце.

Література:

1. Барковський В.В., Барковська Н.В., Лопатін О.К. Теорія ймовірностей та математична статистика: Навч. посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 424 с.
2. Зайцев Є. Теорія ймовірностей та математична статистика: Навч. посібник. – К.: Алерта, 2013. – 460 с.
3. Теорія ймовірностей та математична статистика: навч. посіб./ О. І. Кушлик-Дивульська, Н. В. Поліщук, Б. П. Орел, П. І. Штабальюк. – К: НТУУ «КПІ», 2014. – 212 с.

СЕКЦІЯ: МИСТЕЦТВО

**Aigerim Ospanova, Anel Aubakirova, Raushan Kimran
(Almaty, Kazakhstan)**

CURRENT TRENDS AND PROSPECTS DEVELOPMENT OF THE GLOBAL ART MARKET

The modern art market is one of the most dynamically developing industries in the world today. An integral part of this market is the global art market, which offers a variety of opportunities for the development and prosperity of both artists and collectors and investors. In this article, we will consider the current trends and prospects for the development of the global art market.

One of the key trends observed in the art market is the growing interest in contemporary art. Contemporary art not only reaches unprecedented heights in the technical and aesthetic sense, but also becomes an important part of cultural and social discussion. This opens up new opportunities for artists, sellers and collectors.

The second important trend is the growing number of art fairs and auctions. Art fairs become a gathering and meeting place for international galleries, artists, collectors and buyers. In such concentrated events, it is easier to make new contacts and sell your works of art.

The third important trend is the growing interest in digital art and NFT. NFTs are unique digital assets that can be stored in the blockchain. This type of art is becoming more and more popular, which opens up new opportunities for artists and buyers.

However, in addition to current trends, there are some prospects for the development of the global art market. For example, with the development of the Internet and digital technologies, artists and art sellers get the opportunity to promote and sell their works online, which significantly expands the circle of their potential customers.

Moreover, the art market is becoming more and more international and global. Artists and collectors from different countries can interact and trade their works without geographical restrictions. This allows you to create a more diverse and international art scene. The growing popularity of the art market in emerging economies such as India, China and Brazil provides new opportunities for artists and investors.

The art market in the modern sense is a very complex, versatile and multifunctional segment of the market. The art market that existed before the pandemic and the one that is being formed now are globally different from each other. The traditional understanding of the art market, in which artists, sculptors and other artists interact closely with art connoisseurs. If literally ten years ago, one of the most important factors of trade was geography, which included various exhibitions at which art objects acquired a marketable appearance. That is, the usual market relations concerned art directly. The stereotypical thinking that dictated to us the value of the work, paying attention to the great masters who have earned a name and status for years or even centuries, has acquired a new look today. Now, a new, unknown artist can become popular in just a few years and sales of his works can grow significantly. And the place of birth of the master, his origin, status on the world stage of artistic art do not matter. This is evidenced by the statistical data provided by the Artprice portal at the end of 2022. The revenue that became an annual record in 2020-2021 in the amount of \$ 2.7 billion was repeated in 2021-2022. And if in the 2000s art had mainly spiritual value, today it has become one of the most important economic segments. In 2016, the United States and the United Kingdom held leading positions, while China was in third place; 81% of the global art market is sold to these countries. The leading positions that countries occupy in accordance with their economic development also have good results in the art arena. The changes that are taking place on the world stage of the art market are connected not only with political and economic aspects, but also with the increase of new directions in the art world, paying special attention to the creativity of women, African artists, street art, which allows competition to grow between the capitals of New York, London and Hong Kong. And the new leaders of the international art market Tokyo and Seoul. In 2021-2022, according to the latest statistics, the global turnover of contemporary art auctions decreased by insignificant figures in the region of one percent. The situation during the pandemic, when sales of contemporary art fell by a third due to severe restrictions in China, despite the fact that a year ago China was one of the leaders of this sector. From 2002 to 2022, the sales turnover of contemporary art increased 31 times. If twenty years ago the profit from trading was \$ 90 million, now it is \$2.7 billion. (Diagram 1, 2) [1].

Despite the political aspects and the pandemic that affected the economy of the whole world, the number of unsold lots at auctions remained unchanged. London and New York were the world's auction leaders before China entered the game. In the field of art, auctions are held in more than 60 countries. It is in these cities that the most reputable auction houses in the world are located – Sotheby's and Christie's. The sales volume of the US capital is 38% of all, which increased by 20% than it was a year earlier. These indicators allowed us to regain the status of the leader that China had been before. Great Britain, France and South Korea – currently occupy leading positions in this segment.

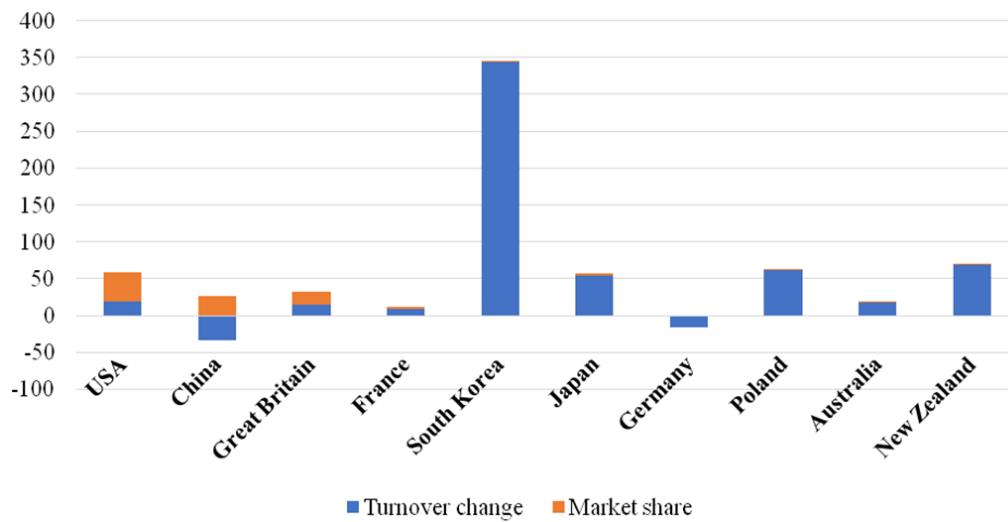

Diagram 1. Changes in market turnover and market share.

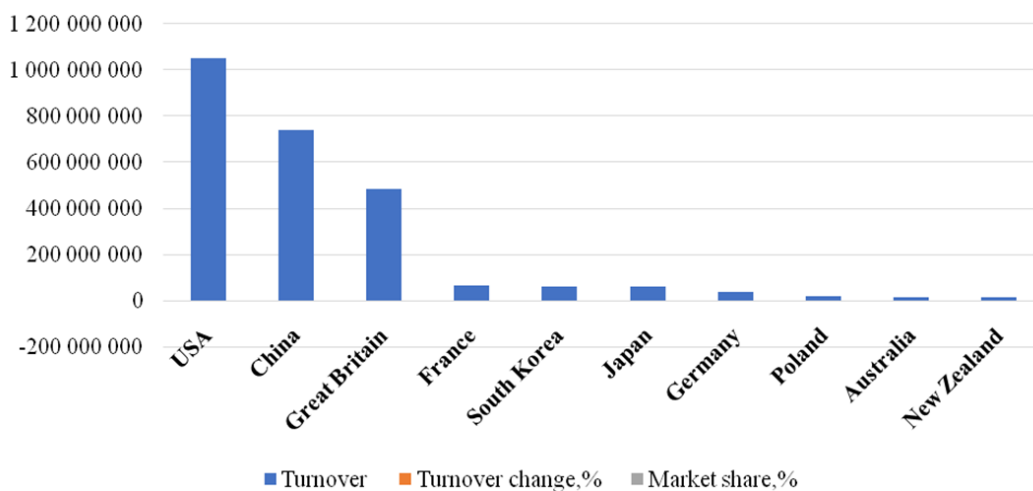

Diagram 2. Turnover in \$ different countries.

In the European art market, the income from contemporary art varies, for example, a huge gap can be seen between the UK and France. The UK's sales turnover was 18%, while France accounts for only 3% of total sales on the global market. The Swiss art market showed very good results, rising by 31%, while sales of contemporary art in Germany weakened during the pandemic. These indicators give reason to believe that the Swiss market is striving to become one of the main representatives of Europe on the world stage. Asian countries have also demonstrated an active growth in sales of contemporary art, and South Korea compared its figures with France during the year of productive sales. Despite the problems in the healthcare sector, Seoul has become one of the competitive capitals of the world in the segment of the global art market. South Korea is currently one of the leading countries in the field of art business. If we do not talk about the income they have received over the past couple of years, the awards and awards speak for themselves. The film "Parasites" collected the Palme d'Or and Oscar film awards, and the series "The Squid Game" received three Golden Globes and became the winner of the American independent award Gotham Awards 2021 in the nomination "Best Feature Series". In the segment of contemporary art, South Korea has become a world leader among Asian countries. According to the Ministry of Culture, Sports and Tourism, in 2022, the turnover of the art market amounted to more than \$812 million. From 2019 to 2020, despite the pandemic, art sales tripled, and by the end of 2022, total income from contemporary art increased by 60%. [2]

However, general statistics show that the prevailing positions remain with the world's popular auction houses. The share of 70% of the total turnover is accounted for by famous auction houses like Christie's, Sotheby's and Phillips, while the total turnover in Asia does not even reach 10%. Dominant auction houses like Christie's and Sotheby's were among the first to switch to online trading. However, even they were skeptical about the idea of online trading at the beginning and very slowly, step by step, adapted to this environment. The main reason for distrust among both sellers and art connoisseurs was doubt about the quality of the goods, the authenticity of the painting or sculpture, the integrity of the seller. The situation changed dramatically in 2019, but even before that, the number of online purchases of contemporary art was growing every year. In the art market, and in general in the modern world, geographical structure is as important as typological. Art connoisseurs choose certain areas of auction sales. Numerous participants of the international art market are inferior in popularity and influence to auction houses. They form the pace and direction of growth of a particular art form.

The world art market focuses on the conditions in which works of art are viewed and bought, conservation issues are very relevant. Many influential investors and performers are interested in shady art objects for investment. Criteria that investors rely on when choosing an object for investment:

- Investing in the works of artists who are not so popular, but very interesting.
- Investing in works of famous artists who have proven themselves to be reliable.
- Investing in promising current and emerging artists, a long-term investment in the result. After self-isolation around the world, this method of trading has become very popular not only for auction houses, but also for buyers. Which was one of the reasons why the trading statistics in the leading countries did not change much. [3, p. 44-48.]

A special sector that arouses the interest of collectors and art connoisseurs is aimed at young figures, especially in artistic creativity, young art creators under the age of forty have recently become popular in famous auction houses. Their works, which were estimated to be up to \$ 1 million a few years ago, can now cost up to \$ 50 million, according to art market analysts, this may be due to long-term investments that collectors expect to receive after time has elapsed. Many young artists whose works are in demand "most vividly reflected the spirit of the present time," experts say. One of the most important sectors of the art market at the global level, which is one of the fastest growing, is art banking. A new direction in the service sector of the art market is a service that is provided to investors and all those who are going to invest in the art industry, the service includes advising clients on the choice and price of a particular work of art. Collecting expensive works of art in combination with commercial income can turn from an expensive hobby into a profitable business. The main task is to buy an expensive art object and sell it significantly more expensive in the future. And in order to determine the future price and the time when it will be possible to resell the work, a professional expert assessment is needed, which will be provided by art banking. This service is very important for connoisseurs as it is necessary to have not only knowledge in art studies, but also financial literacy. Such banks offer not only full financial support, but also storage, restoration, transportation and insurance services.

An important condition contributing to an increase in the share of the art market in the economy is the presence of a creative environment, involving the development of a creative personality and the generation of new ideas. It is important that this environment is tolerant, flexible, able to accept people regardless of their life views and values.

The art market is developing more and more every year. Young, promising artists, new trends in art, and even new services that are provided to artists and buyers, shows how quickly this segment of the economy is conquering the world and becoming one of the main incomes for the country. The global art market is a dynamic and growing sector of the economy that is constantly changing and developing. The art market is becoming more accessible and international thanks to new technologies and global connectivity. This opens up broad prospects for artists, buyers and investors who can take advantage of emerging opportunities to develop their creative and commercial efforts in the global art market.

References:

1. <https://artguide.com/posts/2517>
2. <https://www.forbes.ru/forbeslife/484288-kak-v-kino-pocemu-rynok-sovremennogo-iskusstva-v-uznoj-koree-vyros-na-334-za-god>
3. Z. Kolycheva Classification of pricing factors in the art market // Economic analysis: theory and practice. 2012. № 41. p. 44-48.

СЕКЦІЯ: ПЕДАГОГІКА

Myroslava Babynets
(Uzhhorod, Ukraine)

PROFESSIONAL COMMUNICATION IN ENGLISH IN TRAINING SPECIALISTS IN RESTAURANT TECHNOLOGIES

Abstract. *This article delves into the pivotal role of professional communication in English within the educational framework of training specialists in restaurant technologies. As the hospitality industry becomes increasingly globalized, effective communication in an international context is crucial for the success of professionals in the field. This paper explores the unique communication challenges faced by future restaurant technology experts and emphasizes the necessity of incorporating English language skills into their academic curriculum. Drawing on scholarly research and expert opinions, the article provides insights into the importance of linguistic proficiency, the impact on customer service, and modern teaching methodologies.*

1. Introduction

The integration of international communication skills into the training of specialists in restaurant technologies is essential in our interconnected global society. This section introduces the significance of effective professional communication in English for students pursuing a career in the dynamic field of restaurant technologies.

2. The Dynamics of Professional Communication

This section explores the nuances of professional communication within the restaurant industry. It delves into the various forms of communication, both interpersonal and organizational, that are integral to the success of restaurant technology professionals. Quoting renowned experts in communication studies, it establishes the foundation for the importance of linguistic proficiency [1].

2.1 Interpersonal Communication Understanding the interpersonal dynamics between staff and customers is crucial. Noted scholars, such as Deborah Tannen and Erving Goffman, have explored the subtleties of face-to-face communication. The application of their theories in a restaurant context is discussed, highlighting the importance of language in creating positive customer experiences.

2.2 Organizational Communication Effective communication within the organizational structure of a restaurant is examined. Insights from organizational communication experts such as Peter Drucker and Henri Fayol are applied to the restaurant industry context. This section underscores the role of English proficiency in facilitating clear communication within the restaurant's internal framework.

The impact on customer service When the specialist is of higher general social status than the individuals for whom he provides a service, his general social valuation of them may be confirmed by the particular things he must learn about them. In some situations this becomes a significant factor in maintaining the status quo. Persons who are not service specialists are sometimes given the same disillusioning view. In many organizations, for example, an executive officer is required to observe the show of bustling competence that the personnel maintains, although he may secretly possess an accurate and low opinion of some of those who work under him. Sometimes we find, of course, that the general social status of the client is higher than that of the specialists who are retained to attend to his front. In such cases an interesting dilemma of status occurs, with high status and low information control on one side, and low status and high information control on the other. In such cases it is possible for the specialist to become over impressed with the weaknesses in the show that his betters put on and to forget the weaknesses in his own. In consequence, such specialists sometimes develop a characteristic ambivalence ... [2, p. 107]

3. English Language in Restaurant Technologies Education

This section focuses on the incorporation of English language education into the curriculum for restaurant technology specialists. Drawing on studies by language education researchers, it discusses the impact of language proficiency on the employability and career success of graduates in the restaurant technologies field.

3.1 Linguistic Proficiency as a Professional Asset Citing research by Richard Schmidt and Stephen Krashen, this section emphasizes the role of linguistic proficiency as a valuable asset in the professional toolkit of restaurant technology specialists. It discusses how a command of English can open doors to global job opportunities and collaborations.

3.2 Impact on Customer Service Customer service is a critical aspect of the restaurant industry. The section explores studies that correlate language proficiency with enhanced customer satisfaction. Real-world examples and case studies are used to illustrate how effective English communication positively influences customer perceptions [3].

4. Modern Teaching Methodologies for English in Restaurant Technologies In this section, innovative teaching methodologies for English language education in the context of restaurant technologies are discussed. Drawing on the works of educational theorists like Lev Vygotsky and Howard Gardner [4, 5], it proposes strategies that go beyond traditional language instruction.

4.1 Interactive and Contextual Learning Research-based evidence is presented to advocate for interactive and contextual learning methods. This includes simulations, role-playing, and real-world scenarios that

immerse students in the language and communication challenges they will face in their future careers.

4.2 Integration of Technology The role of technology in language learning is explored. This section discusses the incorporation of language learning apps, virtual reality simulations, and online collaborative platforms to enhance English language skills in a way that aligns with the technological landscape of the restaurant industry.

5. Challenges and Future Perspectives The final section addresses the potential challenges in implementing a robust English language program within the curriculum for restaurant technology specialists. It also provides recommendations for future research directions and ongoing developments in this domain.

Conclusion The article concludes by summarizing key findings and emphasizing the imperative of integrating professional communication in English into the education of future specialists in restaurant technologies. It underscores the symbiotic relationship between linguistic proficiency, successful career trajectories, and the delivery of exceptional customer service in an increasingly globalized industry.

References:

1. Tannen, D. (1990). *You Just Don't Understand: Women and Men in Conversation*. New York, NY: William Morrow - 156.
2. Goffman, E. (1959). *The Presentation of Self in Everyday Life*. New York, NY: Anchor Books -173.
3. Schmidt, R. (1990). The Role of Consciousness in Second Language Learning. *Applied Linguistics*, 11(2), 129-158.
4. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
5. Gardner, H. (1983). *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences*. New York, NY: Basic Books.

I.K. Mirzamedov, Sh.A. Juraeva
(Namangan, Uzbekistan)

METHODS OF INCREASING LEARNING ACTIVITY OF STUDENTS THROUGH INTERACTIVE GAMES IN GEOGRAPHY LESSONS

Introduction. Geography teachers of general education schools have accumulated rich experience in teaching and training students during their activities. Initially, the experience of using various games in geography classes and extracurricular activities was widespread, but in recent years, the use of interactive games in geography lessons has become more popular. Some teachers even play a whole lesson. The main reason for the increased attention to games is to increase the interest of students and ensure that they behave freely in class.

Also, in the era of today's information technology and information flow, it is necessary to introduce non-traditional alternative education, that is, innovative, new technologies, interactive education, instead of traditional lessons in the educational system. life itself demands. In the organization of the educational process, including music education, it is appropriate to base the student's personal ability, interest, inclination, and the possibilities of his own strength on the development of his creative abilities.

Orientation of the educational process to the personality of the student, treating the student as a high value is becoming an urgent issue. Formation of universal learning skills of students is becoming the main goal. Wide use of game technologies as a tool that increases the needs, inclinations, interest, and activity of the student is of great importance.

During the game, the mental development processes of the participants of this activity accelerate. In particular, their attention, memory, interest, memory, perception, thinking expand. One of the great features of the game is that it expands the scope of the student's personal life. With the help of the game, the student acquires things that he could not see, that do not exist in his experience.

The gameplay has the ability to enliven, brighten and make the most simple situations easy to remember, both because of the richness of emotions. In the game tool, conditions are created for fast completion of any task in an interesting way. This type of lesson is contrasted with passive listening and reading. In the process of the game, intellectually developed students will have the opportunity to perform tasks that they cannot perform in a normal educational situation. Specially organized didactic games allow students to mobilize their energy to achieve the educational goal. Otherwise, students will spend their energy in the process of game activities that are carried out secretly.

Therefore, it is required that all teachers can effectively use games in the process of teaching their subjects. According to teachers, through games in geography lessons, students' interest increases, the process of acquiring knowledge becomes easier, and they get quality knowledge in a short time. The concept of "game technologies" includes a number of methods of organizing the pedagogical process in the form of various pedagogical games.

Let's consider the goals of game technologies: Didactic: expansion of worldview, cognitive activity; applying knowledge in practice; formation of certain skills and competencies. Educational: education of independence, will; formation of a certain attitude, moral, aesthetic directions; cooperation, unity with the team, education of openness to communication. Developmental: development of attention, memory, speech, thinking, comparison

skills, empathy, reflection, finding optimal solutions, motivation for educational activities. Socializing: inculcating society's norms and values; adapt to the environment; self-management; teaching communication.

Components of interactive games

- participants in the game
- game rules
- time of the game
- the plot of the game
- props of the game
- the end of the game (results, compliance with the rules).

Classification of the game

- single-individual, double, group, public games;
- games based on physical and intellectual competition, directing creativity, didactic games, constructive, computer games;
- can be social games, plot, role-playing, imitation games, organizational communicative games, interesting games and other types.

The science of geography is also of great importance in the formation of various creative abilities in students. An example of this can be working with a textbook in learning new knowledge. There is a constant connection between method and method. Didactic game lessons can be divided into plot-role games, creative games, businessmen's games, conferences, games-exercises according to the harmony of students' learning and play activities.. We will give examples of these types of games in the next plan. The teacher first prepares students for individual, then group games, and after their successful performance, preparations for public games should be made. Because, in order for students to actively participate in didactic game lessons, they should have the necessary knowledge, skills and qualifications, and in addition, there should be mutual cooperation and mutual support between the class team.

In conclusion, it can be said that interactive games are an internal need of a student, they increase learning activity and raise morale. The game increases the child's receptiveness to communication and leads to its development. As a result, the child strives for success, learns to be smart, alert, and enjoy. He is in the act of knowing and studying the world. Tends to be disciplined, agile, quick thinking. In the process of education, self-expression becomes a way of his daily life.

References

1. Yuldoshev J. and others. Interactive education quality assurance. - T.: UNICEF, 2008.
2. Slastenin V.A., Kashirin V.A. Psychology and pedagogy. For Vuzov. - M.: "Academy", 2008.
3. Bogdanovich O.N. Sovremennit formti organizatsii uchebno-vospitatelnogo protsessa. - Moztir, OOOID "Beltiy veter", 2009.
4. Mirzakhmatova SH., Pulatova D. Interactive education in science classes. - T.: "New century generation", 2011.
5. Yuldashev J. G., Pulatova D. Game technologies in education as a factor of efficiency. Modern education / Sovremennoe obrazovanie 2014, 8
6. Sultonova N.A, Ibragimova Sh., D. Kholgaziyeva. Technologies of raising children in modern families // 2020/3 European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences - 2-3 p. 115-119

Bekmurod Sattarov, Nosirbek Makhmudov
(Tashken, Uzbekistan)

USING SPEECH SITUATIONS AS ONE OF THE METHODS FOR FORMING PROFESSIONAL COMPETENCE OF HIGHLY QUALIFIED PERSONNEL

Currently, both in theory and in teaching practice, there is no unambiguous understanding of the term "speech situation". Most scientists (V.A. Skalkin, G.A. Rubinshtein, K. Gunther, V.D. Arakin, etc.) believe that language is needed in certain situations, so the starting point for learning should be situations. All new words and structures should be presented to students in situations or contexts that make their meaning clear. A.A. Leontiev understands a situation as "a set of speech and non-speech conditions, necessary and sufficient to carry out a speech action according to the plan we have outlined - whether these conditions are specified in the text or created by the teacher in the classroom" [1, p. 168].

Not every situation, however, contains a stimulus for speech, i.e. is speech. Many situations can and should be resolved only by non-linguistic means (actions and reactions). In other cases, the circumstances of reality may not cause a verbal reaction, either because the information about the situation is not of interest to the person, or because there are no conditions for a verbal reaction (for example, there is no interlocutor).

Speech situations, according to D.I. Izarenkov, have the following structural components: initial conditions and circumstances, new conditions and circumstances.

New circumstances come into conflict, conflict with the original conditions and circumstances and give rise to the need for speech action. The nature of the interaction between the original and new conditions is determined by

the model, the structural type of the speech situation [2, p. 38]. A speech situation, in our opinion, can be considered a situation of reality that causes a speech reaction.

As M.G. Voinova rightly asserts, any speech, both dialogical and monological (but dialogical more often) is a certain speech action (or speech act), which is based on some speech situation. A speech situation is a psychological category and is defined by psychologists as "a set of conditions of circumstances in the act of activity of a person, while one part of this activity poses a problem for him (the person) - the task of action, and the other - the possibility of solving this problem with the help of an interlocutor, to to which the speech action is addressed" [3, p. 39].

I.A. Zimnyaya notes that speech actions include a complex of substantive and formal characteristics, namely: motivation (i.e. motivation for a speech utterance), attitude to the content of a speech utterance (i.e. emotional coloring), readiness of the addressee (recipient) to the perception (understanding) of a speech utterance and corresponding speech behavior" [4, p. 121].

In addition to the term "speech situation", the term "conditional speech situation" is found in the methodological literature. Speaking about the speech situation, we note that, following E.I. Passov, we classify them into conditional speech and speech. "A conditional speech situation is a communicative exercise intended mainly for acquiring listening and speaking skills, conditioned, on the one hand, by a specific situation (determining the content of the utterance), which is supplemented by stimuli for communication, and on the other hand, by purposefully developed linguistic material (necessary for the implementation of this statement), including motivating remarks" [5, p. 128]. Both types of situations are used in the educational process. The first type is natural situations that constantly arise in the classroom in the process of verbal communication between the teacher and students - situations related to the organization of work, relationships between students, understanding of the material, and educational assignments. Experienced teachers skillfully use them in their work and involve students in verbal communication. These situations are good material for the development of speech, but they cannot provide systematic work on the development of speaking skills using a variety of lexical and grammatical material. This explains the interest in using conditional speech situations in the classroom.

The main advantages of using conditional speech situations in classes can be considered the following: conditional speech situations allow you to activate the studied language material; with their help, students' speech guesswork develops; conditionally - speech situations contribute to the contextual acquisition of vocabulary; Thanks to these situations, students are placed in conditions close to real ones.

The speech reaction should not be "given" ready-made. You can offer supporting, keywords, expressions of Russian speech etiquette so that the reaction to the stimulus is close to real. In the classroom, the goal is not to know the situation, but to create it. When creating a situation, one must keep in mind the general pedagogical, methodological, general psychological and individual psychological factors that determine the success of mastering speech in a non-native language.

Thus, conditional speech situations put students in conditions similar to natural ones, activate students' imagination, force them to formulate their thoughts in the target language, promote contextual acquisition of vocabulary and thereby allow students to be prepared for natural, real situations. Depending on the degree of participation of the teacher in revealing the situation, the following types of situations used in the lesson are distinguished:

1. Situations completely or partially controlled by the teacher (the topic is communicated, the conditions of the situation are given, key words are given, the teacher "creates" stimuli, participates in the work).
2. Free situations (the verbal content of the situation is provided to students, the teacher monitors the thematic focus of communication, speech norms, etc.).

All of the listed types of speech situations can occur in English classes. At the middle stage, partially controlled situations are most justified and most often played out, since students do not have enough speech experience to create free situations. The work on organizing conditional speech situations can be divided into several stages. First of all, select the material: select a topic for verbal communication, select factual information on the topic, select language material, group the material. When activating the material in training exercises aimed at developing speech skills, staged tables should be used; work by analogy; lexical and grammatical paraphrasing.

Let us consider in more detail the listed stages in creating conditional speech situations:

1. The selection of material must be thought out taking into account the following points: what the textbook, manuals, dictionaries contain; what students know based on their own speech experience; what factual information is needed to introduce the situation; when selecting supporting vocabulary, you need to ensure that there are enough verbs, names (nouns, adjectives...), etc.; how to make basic language material available to students even before classes.

2. When introducing and initially activating new material, it is advisable to use a functional approach so that students understand the significance of certain grammatical phenomena. In this case, it is advisable to use substitution tables compiled on the basis of structural models.

3. Learning to speak begins with dialogue. The following sequence of operations is recommended here: listen to the recording of the dialogue; the dialogue is read in pairs by two participants; the moving parts of the dialogue are replaced with components that are real to students; the dialogue is discussed "in pairs"; a dialogue is created by analogy; a new dialogue is "discussed" in pairs; the dialogue is staged.

During the conversation, the initiative can pass from one interlocutor to another. It is important to correctly use stimulus cues and reaction cues, as well as take into account the peculiarities of English speech etiquette. The use of communicative exercises aims to show that language is a means of communication, and not a material for exercises. Therefore, it is extremely important to psychologically correctly construct question-and-answer exercises, while avoiding formal questions.

To instill in non-Russian students the skills of exemplary dialogical speech, it is necessary to intensify expressions of English speech etiquette, to cultivate in them observation of the speech behavior of people of different ages and different professions. Show that people write differently about the same event to friends, teachers, and officials. It is useful to start this work with observation exercises of the oral speech of different people.

1. Explain the situations in which the following appeals can be used...
2. Characterize the participants in the dialogue by their speech behavior (age, relationships, etc.).

After observation exercises, tasks to reproduce a dialogue are recommended, then compiling similar and, finally, independent dialogues based on a given situation. It is advisable to determine the addressee of the statement.

The methodology for conducting classes using speech situations depends on a number of factors: the goals of the lesson (the formation of what skills and abilities the lesson is devoted to); on the topic of the lesson (the importance of the topic for oral speech. Not all topics require a situational approach. Speech situations should be used when mastering topics that are relevant for a given student population); from the teaching stage; from the stage of the lesson in which the situation is applied. When preparing for a lesson in which the situation will be used, the teacher determines the following questions: in what communicative situation is the educational material relevant? What new information can a student gain in this lesson? What should you pay attention to from the point of view of developing students' cognitive activity? How to "connect" the material to students' life experiences? What training exercises will contribute to the development of grammatical skills? What incentive needs to be created to implement the situation?

The situational-thematic principle of linguodidactics is intended to implement a system for the development of free (i.e. unprepared) speech based on a sufficient minimum of educational and natural situations, basic thematic vocabulary and phraseology, taking into account all the main levels of speech activity (listening, speaking, reading, writing, translation) students.

When selecting communicative-situational topics and selecting speech material for each of them, it is necessary to evaluate each topic and each phrase from the point of view of their use in natural acts of communication, i.e. take into account whether the educational material practiced in class prepares students to participate in real communication or not. Each phrase practiced in class should be included in the fund of "ready-made" linguistic signs for speech services in conditions of natural communication.

Consequently, the tasks of increasing the effectiveness of teaching English as a means of communication require the widespread use of speech situations.

References:

1. Leontyev A.A. Psychology of communication. – Tartu: TSU, 1974.
2. Izarenkov D.I. Speech situation. Functional types of speech action. // RYAR. – 1974. - No. 2.
3. Voinova M.G. The relationship between language and speech in the practical activities of a lawyer / Theoretical and practical aspects of teaching languages and literature in universities. Vol. 11. – T.: TGUI, 2006. – P. 33-39.
4. Zimnyaya I.A., Psychology of teaching a non-native language. M.: 1991.- 221 p.
5. Passov E.I. Conditional speech exercises for the formation of grammatical skills. – M.: Education, 1978. – 128 p.

Мурат Абуов
(Караганда, Казахстан)

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ РЕФОРМАЛАР КОНТЕКСТІНДЕГІ МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУДЫҢ САПАСЫ МЕН ТИІМДІЛІГІН БАҒАЛАУДЫҢ ӘДІСНАМАЛЫҚ АСПЕКТИЛЕРІ

2000 жылдардың ортасында Қазақстандағы әкімшілік реформаның негізі «Good governance» практикаларын бейімдеу және одан әрі енгізу болды. «Good governance» немесе «Тиімді мемлекеттік басқару» ұғымы барлық мемлекеттік ведомстволарды бюрократиялық тетік бөлігі ретінде емес, елдің дамуында түрлі мақсаттарға қол жеткізуге бағытталған жекелеген ұйымдар ретінде қарауды ескереді.

Жарлыққа сәйкес тиімді мемлекеттік басқару жүйесі негіздерінің бірі мемлекеттік басқару органдарының тиімділігін кешенді бағалау болуы тиіс. Мемлекеттік аппарат жұмысының жеке бағалау жүйесін құру кезінде Қазақстан көптеген факторларды ескеру қажет болған [1]. Мысалы, сол уақытта мемлекеттік органдарда сыртқы бағалау жүргізуде ешқандай тәжірибе және бағалау мәдениеті болмаған. Шенеуніктер бағалау – бұл жазалау құралы емес екенін, оның міндеті жұмысты жақсарту екенін түсінбейтін. Басқа маңызды мәселе «мемлекеттік орган жұмысының тиімділігі» ұғымын анықтау болды: ол

неден көрініс табады, алуан түрлі ведомстволардың тиімділігін қалай бағалау және салыстырылатын нәтижелерді қалай алу қажет? Халықаралық тәжірибеге жүргізілген талдау қорытындылары бойынша қазақстандық модель Канада, Ұлыбритания, АҚШ, Оңтүстік Корея және басқа елдердің қолданыстағы бағалау жүйелерінің негізінде жасалған.

Өзінің жұмысының алты жылында бағалау тұтас жүйе ретінде қалыптасты: тұрақты бағалау кестесі және оған сәйкес келетін деректер ағындары құрылды, кешенді әдіснама әзірленді, барлық негізгі бағалау рәсімдері қалыптасты: қорытынды жасаудан, нәтижелерге шағымданудан бастап оларды талқылау мен әзірленген ұсынымдарды күшіне енгізгенге дейін (пост-аудит).

Бағалау жүйесінің әдіснамасы келесідей болып құрылады: Президенттің №954 Жарлығы әдіснаманың негізгі элементтерін анықтайды – Бағалау жүйесінің блоктарын және оның ішіндегі бағыттарды. Әр бағыт, мысалы, «Персоналды басқару», «Мемлекеттік қызметтерді көрсету сапасы» немесе «Ашық үкімет» – бұл мемлекеттік орган жұмысының жеке тиімділік көрсеткіші. Жекелеген түрде Әдіснама бағалаудың әр блогы бойынша Әдістемелерде критерийлер жиынтығын және есеп жүргізу тәртібін сипаттайды. Бағалау критерийлері өте серпінді: жыл сайын бағалау әдістемелеріне өзгерістер енгізіледі. Осылайша, мысалы, 2015 жылға қарай барлық мемлекеттік органдар 100% мемлекеттік қызметтерді көрсету стандарттарын әзірледі және мұндай критерий бойынша бағалау тоқтатылды. Мемлекеттік қызметтердің автоматтандырылу дәрежесін (электрондық үлгіге аудару), мемлекеттік қызметтерді көрсету процестерін оңтайландыру деңгейін (қызметті көрсету мерзімін және халықтан сұралатын құжаттар санын қысқарту) және т.б. бағалайтын жаңа критерийлер енгізілді. Ақпараттық технологияларды қолдану, олардың бір-бірімен интеграциясы мәселесінде де бағалау негізі өзгерді, ол да халыққа мемлекеттік қызметтерді сапалы көрсету үшін қажет болады. 2016 жылға қарай ведомстволық ақпараттық жүйелер саны 274 бірлікті құрады және олардың бір-бірімен байланыс деңгейі 95%-ға жетті. Осыны ескере отырып, критерий де бағалаудан алып тасталды, енді негізгі басымдық оларды пайдалану сапасына аударылатын болады. Әдістемелердің мұндай жылжымалығы Бағалау жүйесін икемді етеді және мемлекеттік басқару саласындағы реформаларға жылдам әрекет етуге мүмкіндік береді.

Жалпы тұрғыдан Бағалау жүйесі әкімшілік реформаның жалпы прогресін байқатады. Алғашқы жылдары бағалаудың арқасында мемлекеттік органдар өзінің ішкі процестерін ретке келтірді. Мысалы, сол уақытта олардан стратегиялық жоспарларды енгізу талап етілді және өзінің критерийлері арқылы Бағалау жүйесі мемлекеттік орган стратегиялық жоспарды қаншалықты сапалы әзірлегенін және өзінің жұмысының көрсеткіштерін қаншалықты дұрыс жоспарлағанын және жыл қорытындылары бойынша көрсеткіштерге қол жеткізу деңгейінің қандай екенін бағалай алатын. Персоналды басқару және мемлекеттік қызметтерді көрсету, электрондық құжатталымын енгізу, деректер базаларын интеграциялау және электрондық үкіметті дамыту рәсімдері бағаланатын. Яғни, өзінің критерийлері арқылы бұл Жүйе мемлекеттік органдарды жұмысын жақсартуға және онымен қоса мемлекеттік басқаруды жаңғыртудың негізгі реформаларын қолдауға мәжбүрлейтін.

Осы жылы бағалау жаңа әдіснамалық модель бойынша жүргізілген. Жаңа модель көптеген рәсімдерді бағалаудан бас тартты және екі затқа шоғырланды: нәтижелерді бағалау және мемлекеттік басқарудың негізгі реформаларын қолдау. Бұл ретте мемлекеттік орган жұмысының нәтижесі белгілі бір стратегиялық көрсеткіштерге қол жеткізу, сондай-ақ азаматтарға қызмет көрсету ретінде қаралуы тиіс. Осы тұрғыдан бағалаудың екі негізгі блогы (1) «Бюджеттік бағдарламалардың стратегиялық мақсаттары мен көрсеткіштеріне қол жеткізу», (2) «Азаматтармен өзара іс-әрекет» болды. Осы екі блок әр мемлекеттік орган үшін бағалаудың қорытынды балынан 45% береді. Мемлекеттік органның тиімді жұмысы мүмкін болмайтын негізгі процестік көрсеткіштер «Ұйымдастырушылық даму» блогында бағаланады және қорытынды балдан 10% береді [2].

Бірінші блок мемлекеттік орган жыл ішінде стратегиялық сипаттағы міндеттерге қалай қол жеткізгенін, бұл ретте бюджеттік бағдарламалар қаражатын қалай игергенін және пайдаланғанын бағалайды. Осы жылы алғаш рет барлық министрліктерде стратегиялық жоспарлау мақсаттары және бюджет арасындағы байланыс бағаланды. Мұдай байланысты орнату – бұл бюджет қаражатын жұмсау әсерін бағалау мүмкін болмаған жағдайда «нәтижелі» бюджетті енгізуде алғашқы маңызды қадам.

«Азаматтармен өзара іс-әрекет» екінші блогы мемлекеттік органдардың азаматтардың қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағдарлануын қолдайды. Мемлекеттік орган қызметтерді қаншалықты сапалы және мерзімінде көрсететіні, оның азаматтардың шағымдарын қаншалықты сапалы және толық қарайтынын және қанағаттандыратыны бағаланады, сондай-ақ мемлекеттік органның «ашықтығы» бойынша үлкен жұмыс көлемі бағаланады: ол қанша және қандай деректерді жариялайтыны, азаматтармен диалогты қалай жасайтыны (сайт, блоктар, сауалнамалар, баспасөз-конференциялары), ол бюджеттік ақпаратты қаншалықты толық ашатыны және талқылау үшін заң жобаларын жариялайтыны. Бағалау шеңберінде жасырын сауалнама арқылы халыққа көрсетілген қызметтердің сапасына қоғамдық мониторинг жүргізіледі.

«Ұйымдастырушылық даму» блогы мемлекеттік органның ұйым ретінде тиімділігін анықтайтын факторларды бағалайды, онда мемлекеттік органның персоналды бағалауы, сондай-ақ мемлекеттік орган өз жұмысында ақпараттық жүйелерді қаншалықты толық және тиімлі қолданатынын, олардың электрондық үкіметпен қаншалықты интеграцияланғанын бағалайды. Аталған блог шеңберінде мемлекеттік қызметкерлерге бірегей жасырын сауалнама жүргізіледі, оларға жүктеме деңгейі, еңбек шарттары мен еңбек ақыға қанағаттандырылуы, мемлекеттік орғандағы ынталандыру мен басқарушылық практикалар

туралы сұрақтар қойылады. Осы жылы сауалнама 27 000 мемлекеттік қызметкерді қамтыды, ал қазір сауалнаманы автоматтандыру бойынша үлкен жұмыс жүргізіліп жатыр және жақын уақытта барлық мемлекеттік қызметкерлер бағалауға қатысатын болады.

Бағалаудың ең негізгі әсері мемлекеттік органдар үшін нақты «тиімділік картасын» көру және өзін басқа мемлекеттік органдармен салыстыру мүмкіндігі пайда болатынын айтуға болады. Бәсекелестіктің мұндай элементі көптеген бағаланатын министрліктер мен әкімдіктер үшін мәселелерді шешуде және жұмысты оңтайландыруда жақсы ынта бола алады. Сондай-ақ бағалау – бір реттік компания емес екенін, оның жыл сайын өткізілетінін ескеру болатын нәрсе және оның нақты критерийлер бойынша жақсы тәртіптік нәтиже беретінін түсінген жөн.

Әлдеқайда жоғары деңгейде Бағалау жүйесі реформаларды қолдауға және оларды іске асыру процесін тексеруге мүмкіндік береді. Бұрын аталған реформа мемлекеттік қызметтерді көрсету саласында жүргізілетін. 2013 жылы «Мемлекеттік көрсетілетін қызметтер туралы» Заңды қабылдаған сәттен бастап мемлекет өзі үшін қызмет берушінің жаңа рөлін анықтады. Аталған салада көп қиындық болды: қызмет көрсету көп уақытты алды, халықтан қағаз түрінде көп құжат талап етілді, көрсетілу мерзімі ұзаққа созылды. Бұл ретте көптеген мемлекеттік қызметтер құрылымданбаған, оларды көрсетудің нақты стандарттары көрсетілмеген, көрсетілу мерзімі мен орындаушылар айқындалмаған.

Тез арада шешуді талап ететін мәселелердің бірі, әрине мемлекеттік органдардың тиімділігін көтеру және олардың қызметін оңтайландыру. Осы мақсатта Мемлекет басшысы орталық органдар басшыларының жауапкершілігін көтеру, шешім қабылдау, нәтижелі жұмыс атқару мақсатында жауапты хатшылар институтын қысқарту туралы шешім қабылдады. Біздің ойымызша, бұл уақытында қабылданған шешім. Негізінен жауапты хатшылар орталық орган басшысының қызметіне араласпай, әкімшілік және кадр мәселелерімен айналысуы тиіс еді. Бірақ іс жүзінде олай болып шықпады, керісінше кейбір мәселелерді шешу жолында олардың ынтымақтастығынан бұрын, бір-біріне қарсы тұру әрекеттері көбейген еді. Сондықтан Президенттің бұл шешімі осы өзгермелі кезеңде тез арада нәтижелі шешім қабылдауда қажетті құралға айналуы тиіс.

Мемлекет басшысы мемлекеттік басқару саласын жетілдіруде мемлекеттік қызметшілер рөлі зор екендігін және олардың қызметі әр уақытта да өз назарында болатынына тоқталып: – «Мемлекеттік қызмет жүйесін ретке келтіріп, қайта құру керек. Пандемия кезінде мемлекеттік қызметшілердің басым бөлігінің қашықтан жұмыс істеу режиміне көшуі мемлекеттік аппаратты қысқарту керектігін және бұған толық мүмкіндік бар екенін көрсетті». Аталған тапсырмаға сәйкес мемлекеттік және квазимемлекеттік сектор қызметкерлерін осы жылы 10 пайызға, ал келесі жылы 15 пайызға қысқартылуы тиіс. Мемлекеттік қызметшілердің қызметі мен шешіміне ел дамуы мен біздің азаматтардың тағдыры тәуелді екенін ескере отырып, сәйкесінше олар біздің қоғамның ағымдағы қажеттілігін ғана емес, сонымен бірге болашақ мүмкіншіліктерін ескере алатын кәсіпқой болуы тиіс.

Олар жаһандық болашаққа көзқарас, стратегиялық ойлау, трансформациялық көшбасшылық сынды құзыреттерге ие болуы тиіс. Сондықтан Мемлекет басшысының бұндай шешім қабылдауы, қазіргі өзгермелі кезеңде мемлекеттің қалыпты деңгейде дамуына әсер ететін бірден-бір тетік екені сөзсіз. Қазір стереотиптерді өзгерту уақыты және оны көшбасшылар ғана іске асыра алады, бірақ бұл лауазымға байланысты емес екендігін түсіне білуіміз керек, кез келген позицияда бейімді көшбасшы емес, мәселеге кеңінен қарай алатын, өсу мен даму үшін өзгермелі жағдайларды пайдалана алатын трансформациялық көшбасшы болу қажеттілігін түйсінудіміз қажет. Мемлекеттік қызметтегі коммуникацияның дағдарысы да көшбасшылықтың қажеттілігімен байланысты. Басшы дәл қазір және осы жерде, осы сәтте өзіне жауапкершілік ала білуі, жылдам шешім қабылдай білуі, мемлекеттік органның позициясын жеткізе білуімен қатар, қабылданатын шешім ел болашағының, халықтың, тіпті әрбір азаматтың қажеттілігіне бағытталуы тиіс екендігін түсінуді керек.

Бүгінгі таңда мемлекет басқарудың тиімді жолдарын қарастырудың негізгі мақсаты, әрине ол – тұрақты даму негізінде мемлекеттің әлеуметтік дамуын мейлінше қамтамасыз ету, халықтың әл-ауқатын көтеру, халықтың мемлекеттік басқару үрдісіне қатыстыруды оңтайландыру. Азаматтарды басқарушылық шешімдерді қабылдауға тарту конструктивті азаматтық қоғам құруда ерекше орын алатыны сөзсіз. Сондықтан да оны түбегейлі шешу жолында қажетті жүйелік шарттар анықталуы тиіс деп есептейміз.

Үкіметтің негізгі мақсаты – азаматтар мен қоғамды басқару емес, керісінше олармен бірлесе отырып басқаруды жүзеге асыру қажет. Халықты мейлінше басқару үрдісіне қатыстыра отырып, Қазақстандағы мемлекеттік басқарудың жаңа үлгісін қалыптастыруымыз және одан әрі дамытуымыз керек. Ең негізгі қағидат – «барлығы да адамдар үшін».

Мемлекет басқарудағы мемлекеттің халықпен өзара қарым-қатынаста болуы, олардың мемлекеттік бірегейлікке ықпалдасуын, билікке деген ниеттестігін, оған деген сенім деңгейін арттыратын, ел болашағындағы шынайы адами бейнені қалыптастыруда шешуші рөл атқаратын, оның негізін қалайтын құралы ретінде қалыптасуы тиіс. Болашақта бұл үдірістер жағымды әсер тудыратын және жаһанға елімізде қалыптасқан оңтайлы өмір шындығының барынша қарапайым және түсінікті бейнесін қалыптастыру болса, нәтижесінде еліміздегі өмір сүру қалпына қанағаттану деңгейінің артуына түрткі болып, оның негізгі факторына айналатынына сеніміміз мол.

Әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының мемлекеттік басқару жүйесін жаңғырту жөніндегі шаралар туралы https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U070000273_

Ғылыми жетекші:

э.ғ.к., профессор Гимранова Г.И.

**Б.Т. Абыканова, А. А. Таутенбаева, Г.Т. Бекова, Ж.К. Салыкбаева
(Атырау, Қазақстан)****АУЫЛДЫҚ ШЖМ МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ КӘСІБИ ДАМУЫНДАҒЫ ҚИЫНДЫҚТАР**

Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының деректері бойынша 2020 жылы Қазақстанда 7440 мектеп болған, оның ішінде ауылдық жерлерде – 5265, оның ішінде 2833 шағын жинақталған мектеп. Осылайша, ШЖМ елдегі барлық мектептердің 38 пайызын және барлық ауылдық мектептердің жартысынан көбін (53%) құрайды.

ШЖМ – нің болуы нақты проблемалар туғызады-білім беру сапасы, ол елдегі орташа деңгейден төмен; маңызды бюджеттік шығындар, сонымен бірге материалдық-техникалық базаның әлсіздігі; мұғалімдер персоналымен қамтамасыз етудегі және оның біліктілігін қолдаудағы/арттырудағы қиындықтар.

Соңғы жылдардағы айтарлықтай жақсартуларға қарамастан, ШЖМ мұғалімдерінің кәсіби даму мүмкіндіктеріне әлі де айтарлықтай кедергілер бар. Біріншіден, сайттан тыс курстарға бару үшін уақыт пен мүмкіндіктің болмауы. Жақында Қазақстанның 40 ауыл мектебінің мұғалімдері арасында жүргізілген сауалнама қорытындысында басты мәселе мұғалімдердің жұмысындағы шамадан тыс жүктеме екенін көрсетті [1]. ШЖМ мұғалімдері жағдайында олар көбінесе бірлескен сынып жиынтығында бірнеше пәндерді оқытуға немесе тіпті басқа мектепте жұмыс істеуге мәжбүр.

ШЖМ мұғалімдерінің кәсіби дамуының бірінші мәселесі – дамымаған цифрлық инфрақұрылым, мұғалімдердің өздерінің цифрлық сауаттылығының төмен деңгейі және тиісінше, цифрлық білім беру жүйесіне «кіру шегінің» жоғары болуы.

Екінші мәселе - қосымша кәсіптік білім беру жүйесінің икемділігінің жеткіліксіздігі. ШЖМ мұғалімдерінің сауалнамалары біліктілікті арттыру курстарының мазмұны ауылдық білім беру контекстінде кездесетін проблемаларды көрсетпейтінін көрсетеді.

Үшінші мәселе - қалалық мектептерде мұғалімдердің интеграцияланған бейресми қауымдастығының болмауы. Аумақтық қашықтық және жеткіліксіз дамыған цифрлық инфрақұрылым пікірлес топтар ұсынатын синергетикалық дамуға мүмкіндік бермейді.

Қолданыстағы қиындықтарға сүйене отырып, бұл жоба жоғарыда аталған барлық үш мәселені шешуді ұсынады.

Осыған байланысты Қазақстанда шағын мектептерді дамыту білім беру саясатының стратегиялық міндеті болып табылады, ал олардың болуы ерекше проблемалар туғызады. Оларға- білім беру сапасы, ол елдегі орташа деңгейден төмен; маңызды бюджеттік шығындар, сонымен бірге материалдық-техникалық базаның әлсіздігі; мұғалімдер персоналымен қамтамасыз етудегі және оның біліктілігін қолдаудағы/арттырудағы қиындықтар жатады.

Осылайша, ШЖМ мұғалімдерінің кәсіби дамуының бірінші проблемасы-дамымаған цифрлық инфрақұрылым, мұғалімдердің цифрлық сауаттылығының төмен деңгейі, демек, цифрлық білім беру жүйесіне «кіру шегінің» жоғары болуы.

Екінші мәселе - қосымша кәсіптік білім беру жүйесінің икемділігінің жеткіліксіздігі. ШЖМ мұғалімдерінің сауалнамалары біліктілікті арттыру курстарының мазмұны ауылдық білім беру контекстінде кездесетін проблемаларды көрсетпейтінін көрсетеді. Бұл сондай – ақ ауылдарға дәрістермен келетін мамандарға, әсіресе шетелдік мамандарға да қатысты.

Үшінші мәселе - қалалық мектептерде мұғалімдердің интеграцияланған бейресми қауымдастығының болмауы. Аумақтық қашықтық және жеткіліксіз дамыған цифрлық инфрақұрылым пікірлес топтар ұсынатын синергетикалық дамуға мүмкіндік бермейді. Сондықтан ШЖМ мұғалімдері өздерінің проблемаларымен "бір-бірден" қалатындығын сезінеді, бұл мотивацияға да, кәсіби қызметке қанағаттануға да әсер етеді.

Цифрлық инфрақұрылым және соған байланысты дағдылар халықтың әл-ауқаты үшін өте маңызды, өйткені еңбек нарығының болашағы техникалық және жалпы дағдыларды талап етеді және жаңа жұмыс функциялары «адамдар, машиналар және алгоритмдер арасындағы еңбек бөлінісі» нәтижесінде жаңа технологияларды енгізу пайда болады. [2]

Мұғалімдердің сапасы мен жетістіктеріндегі кемшіліктер туралы әдебиеттердің барлығы дерлік ауыл мен қала мектептерінің арасындағы айырмашылықтарға бағытталған. Ауылдық, сондай-ақ әлеуметтік-экономикалық жағдайы төмен оқушылары бар және оқу үлгерімі төмен студенттері бар мектептерге әдетте тиімділігі төмен мұғалімдер қызмет көрсететіні жақсы құжатталған [3]. Ауылдық мектептер реформалардың әртүрлі аспектілерінде қалалық әріптестеріне қатысты жиі назардан тыс қалады [4]. Мұғалімдердің кәсіби дамуының сапасы туралы әдебиеттердегідей, әдебиетте және жалпы білім беру саясатында ауыл

мектептеріне баса назар аудармау, әсіресе, оқытушылық жұмысты жақсарту мемлекеттің халықтың білім беру нәтижелеріне әсер етуінің тікелей тәсілдерінің бірі болып табылатындығын ескеру керек.

Осы зерттеулердің барлығы ауылдық жерлерде мұғалімдердің кәсіби қасиеттерін дамыту тек жаңа қызметкерлерді тартуды ғана емес, сонымен қатар өз сыныптары мен мектептеріне берілген мұғалімдердің дағдыларын дамытуға бағытталуы керек дегенді білдіреді.

Осы мәліметтер негізінде ШЖМ нақты контекстінде нақты міндет пен мәселені шешуге арналған қысқаша білім беру модульдері құрылады. Discord және Youtube кросс-платформалық қосымшаларын пайдалану арқылы жаңа пайдаланушылар үшін "кіру шегі", техникалық қамтамасыз ету талаптары (компьютерден де, телефоннан да қол жетімділік), сондай-ақ интернет байланысының сапасына қойылатын талаптар төмендейді. Сонымен қатар, Discord серверін пайдалану тек кәсіби даму үшін ғана емес, сонымен бірге өзара тиімді білім алмасу үшін де бейресми байланыс ортасын құруға мүмкіндік береді. [5]

Кәсіби дамудың тиімділігін бағалау моделінің мазмұнын тексеру үшін үш ШЖМ-де бір оқу жылы ішінде апробация қарастырылған.

Бұл зерттеуде сапалы, сандық және аралас зерттеу әдістерінің жиынтығы пайдаланылды, олар жұмыстың мақсатымен, гипотезасымен және міндеттерімен, соның ішінде. кәсіптік білім беру және психология, білім беру саласындағы бастапқы дереккөздерді (стратегиялық, тұжырымдамалық, нормативтік, бағдарламалық-әдістемелік, әдеби) талдау және жалпылау; деректерді жинау және өңдеу, жобалау, фокус-топтар және т.б.

Зерттеу нәтижелерінің қайталануы ұсынылып отырған әдістемелік нұсқауға сәйкес қосымша педагогикалық білім беру жүйесінде бағалау әдістері мен тәсілдерін қайта пайдалану арқылы жүзеге асырылады.

Ауылдық ШЖМ мұғалімдерінің кәсіби дамуындағы қиындықтарды анықтау үшін сандық (**200+ ауылдық ШЖМ мұғалімдерінен сауалнама**) және сапалық (**50 + сұхбат**) мәліметтер жиналды.

Көрсеткіштер ретінде оқыту технологиясын, оқу жұмысын жоспарлауды, бағалауды, ШЖМ-де оқытуды ұйымдастыру ерекшеліктерін және кәсіптік дамуды қоса алғанда, оқу процесін ұйымдастыру қарастырылды.

Диагностикалық мәліметтерге сәйкес, "оқыту технологиясы" көрсеткіші бойынша мұғалімдерде келесі қиындықтар туындайды:

Респонденттердің 66,4% - ы оқыту мақсаттарын іске асыру үшін оқытудың әрбір нысанының, ең алдымен ұжымдық оқу сабақтарының ерекшеліктерін қосымша зерделеу қажет деп санайды;

Сауалнамаға қатысқандардың жартысынан көбі (58,6%) сабақ мақсаттарына жету үшін оқыту әдістері мен әдістерін таңдауда қиындықтарға тап болады;

Мұғалімдердің 43,5% - ы өз бетінше және ұжымдық жұмыс үшін тапсырмалар жүйесін дайындауда қиындықтарға тап болады;

42,2% білім алушылардың өзіндік және ұжымдық (кейде топтық) жұмысын ұйымдастыруды қиындатады;

Мұғалімдердің 25,5% - ы білім алушыларды оқу материалын оқуға ынталандыру бойынша техниканы таңдауда қиындықтарға тап болады;

46,8% біріктірілген сынып-комплектіде әртүрлі жастағыларды оқытуды ұйымдастыру бойынша қиындықтарға тап болады;

47,5% - ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен қарым-қатынасты ұйымдастыруда.

"Оқу жұмысын жоспарлау" көрсеткіші бойынша мұғалімдер сабақтың мақсаттары мен бөлім бойынша күтілетін нәтижелерді анықтаудағы қиындықты атайды, олар ұзақ мерзімді жоспардағы оқу мақсаттарымен салыстыра алмайды – 23,2 %.

"Бағалауды ұйымдастыру" көрсеткіші бойынша мұғалімдердің жауаптары негізгі қиындықтарды көрсетеді:

жеке жұмыс үшін материалды іріктеу және дайындау – 54,6%;

оқушының жас және жеке ерекшеліктерін ескере отырып – 46,5%;

бағалау критерийлері мен дескрипторларын құрастыру – 53,8%;

өзін - өзі және өзара бағалауды ұйымдастыру – 37,5%.

"ШЖМ - де оқытуды ұйымдастыру ерекшеліктері" көрсеткіші мұғалімдердің пәнаралық байланыстарды анықтаудағы негізгі қиындықтарын анықтады – 43,8%.

"Кәсіби даму" көрсеткіші бойынша берілген жауаптар мұғалімдердің АКТ-ны пайдалана алатындығына қарамастан, кейде ZOOM, Microsoft Teams және Google сервистерінің онлайн - платформаларын және т.б. қашықтықтан оқыту режимінде – 44,6% қолдана алмайтындығын көрсетеді. Өріптестермен және студенттермен жанжалсыз қарым-қатынас орнатуда кейде қиындықтар туындайды – респонденттердің 52%.

Осылайша, компоненттік талдау бізге ШЖМ мұғалімдері жоғарыда көрсетілген көрсеткіштерге сәйкес жіктелуі мүмкін әртүрлі қиындықтарға тап болады деп айтуға мүмкіндік береді. Бұл, негізінен, мемлекеттік жаппыға міндетті стандарттың және үлгілік оқу бағдарламаларының жаңартылған мазмұнын жеткіліксіз білуімен және түсінуімен байланысты, бұл олардың теріс көзқарасына және уақыт талаптарына сай өзгертуге құлықсыздығына әсер етеді.

Сұхбат жүргізу кезінде ауылдық ШЖМ мұғалімдерінің көпшілігі (72,4%) кәсіптік қызметті жүзеге асыру

кезінде ауылдық ШЖМ жағдайында білім берудің жаңартылған мазмұнын іске асыру үшін оқу процесін ұйымдастыру мәселелері бойынша теориялық және практикалық даярлықтың қажеттілігі, яғни біріктірілген сынып-комплектіде әртүрлі жастағы оқыту; педагогикалық технологиялар туралы білімді жүйелеу, оларды оқу процесін жоспарлау мен ұйымдастыруда қолдану туралы сөз қозғады.

Аталмыш мақала ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігінің 2023-2025 жж. жүзеге асырылатын АР19678668 «Discord цифрлық платформасы базасында ауылдық шағын жинақты мектеп мұғалімдерін қашықтан кәсіби оқытудың интерактивті (интербелсенді) бағдарламасын әзірлеу» гранттық қаржыландыру аясында дайындалды.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан / Образование / Распределение школ по территориальному признаку. 2020. Режим доступа: <https://bala.stat.gov.kz/obscheobrazovatelnye-shkoly-po-tipu-mestnosti> (датаобращения 27.10.2022 г.).
2. Tajik M., Shamatov D., Fillipova L. Teachers' quality in Kazakhstani rural schools //Bulletin of Kazakh National Women's Teacher Training University. – 2022. – С. 6-16.
3. Bridges, D. and Sagintayeva, A. // Introduction, in D. Bridges (Ed.), /Educational reform and Internationalization: The Case of School Reform in Kazakhstan. Cambridge University press. 2014.
4. Чоросова О. М., Соломонова Г. С., Сырымбетова Л. С. Цифровая трансформация школ Казахстана: изучение зарубежного опыта //Вестник Северо-Восточного федерального университета им. М.К. Аммосова. Серия: Педагогика. Психология. Философия. – 2021. – №. 4 (24). – С. 100-105.
5. Зейнелова А. Е., Акишева А. К. Профессиональное развитие сельского учителя в условиях модернизации образования //Современные инновации. – 2018. – №. 6 (28). – С. 57-59.

Нургуль Алпысбаева, Айгерим Тажинова
(Казахстан, Талдықорган)

ВИДЫ И СОДЕРЖАНИЕ ИНТЕРАКТИВНЫХ И ДИДАКТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ ИСПОЛЬЗУЕМЫХ В НАЧАЛЬНЫХ ШКОЛАХ

Сегодня создание нового образовательного контента, способствующего новому мышлению молодого поколения, формированию мировоззрения, овладению базами знаний, является одной из актуальных проблем в системе общего образования.

Проведение уроков по-новому не только повышает качество обучения учащихся, но и развивает их мыслительные способности. Поэтому основная цель образовательного процесса в школе – целенаправленно и систематически формировать деятельность учащихся специальными педагогическими методами, планомерно организовать обучение для углубления природных качеств учащегося, уровня образования, заложить фундамент для развития навыков самостоятельного обучения [1, с. 24]

Одним из способов повышения эффективности урока и пробуждения интереса учащихся к предмету является введение методов в уже известную ситуацию, на которую ранее не обращалось внимание.

Одним из способов повышения эффективности урока и пробуждения интереса учащихся к предмету является введение методов в уже известную ситуацию, на которую ранее не обращалось внимание.

В истории педагогики выделяют три типа обучения: объяснительно-иллюстративное, проблемное и программное.

Особенность объяснительно-иллюстративного обучения состоит в том, что учитель использует различные методы обучения, учебные пособия, технические средства и учебники, а также вспомогательные учебно-методические средства для вооружения учащихся известной системой обучения и только под руководством учителя реализуются цели и задачи обучения и доставки его содержания. Со стороны студентов они принимают, представляют, практикуют и запоминают содержание полученных знаний [3, с. 11-13].

Наглядные методы обучения – это обучение, основанное на соответствующих наблюдениях учащихся, но наглядные методы обучения не следует понимать как использование только наглядных пособий. Как уже говорилось ранее, мы повышаем качество обучения за счет обучения с помощью наглядности, способствуем глубокому, быстрому и легкому пониманию материала.

Принцип наглядности занимает особое место в системе образования. Мировоззрение учащихся реализуется преимущественно посредством наглядности. Он позволяет напрямую видеть и контролировать сами объекты или их изображение, размер.

Цель наглядного принципа – углубить знания учащихся по изучаемой теме, сформировать у них интерес и укрепить память.

Задача принципа наглядности состоит, прежде всего, в том, чтобы с помощью наглядности передать учащимся изображения, размеры и цвета вещей или явлений и событий.

Учащиеся видят форму, цвет, размер, изображение и слышат звук различных предметов непосредственно через органы восприятия, зрения и слуха. На основе этого у них посредством интуиции появляются мысли, пробуждается желание наблюдать и воспринимать конкретные явления, формируются навыки [4, с. 50-51].

В процессе обучения используются: а) модели и макеты, б) таблицы, в) слайды, дидактические материалы, диафильмы, г) кинофильмы [5, с. 48].

Дидактические материалы. Как уже говорилось выше, в учебном процессе используется целый комплекс тесно связанных между собой учебников, наглядных пособий и интерактивных средств обучения. Среди них одним из важнейших являются «Дидактические материалы», которые печатаются индивидуально для каждого класса.

Учебная программа и учебник определяют направленность и содержание «дидактических материалов». «Дидактические материалы» в первую очередь помогают преподавателю в выполнении упражнений и самостоятельного выполнения заданий по курсу [6, с. 37-41].

В то же время «Дидактические материалы» широко используются при выполнении групповой или коллективно-индивидуальной работы на уроке, при проведении индивидуальной работы со слабоуспевающими или высокоуспевающими учащимися, организации контрольной работы.

Дидактические материалы являются разновидностью наглядных пособий; используемые учащимися в работе, необходимые для достижения образовательных целей. Дидактические материалы оказывают большую помощь учителям в организации самостоятельной работы учащихся, помогают выполнять упражнения.

Таким образом, дидактические материалы охватывают все этапы учебного процесса.

С дидактической точки зрения проект классификации учебных материалов, предложенный С.Г. Шаповаленко:

1. К природным объектам относятся объекты объективной реальности с целью реального исследования. Это: различные материалы, сырье, инструменты, детали, растения, гербарии, животные, чучела животных и т. д. модели и коллекции. К этой группе средств обучения относятся естественные наглядные пособия, производственно-учебное, демонстрационное и лабораторное оборудование, а также производственно-учебное оборудование, повышающее профессиональный опыт и навыки учащихся.

2. Материальные объекты, относящиеся к группе картинок и изображений: макеты, макеты (рельефы), макеты (модели), таблицы, иллюстративные материалы (фотографии, картинки, портреты), экранно-звуковые носители (фильмы, сериалы) слайды, кинофильмы, звуко- и видеозаписи, фонограммы, радио- и телепередачи).

К средствам обучения, изображающим предметы и явления объективной действительности условными средствами (словами, символами, графиками), относятся тестовые таблицы, схемы, графики, диаграммы, планы, карты, учебники: учебники и учебные пособия, комплекты задач, инструкции для самостоятельной работы, дидактические материалы и т.п. включает

В свою очередь интерактивные средства обучения образуют особую группу. Эти средства обучения являются средством распространения информации в процессе обучения и требуют специального технического оборудования. К ним относятся: кино- и кинофильмы, видеофильмы, аудиозаписи, компьютерные программы и т.п.

Природные объекты. К природным объектам относятся различные живые и неживые объекты природы, которые обычно представляются учащимся посредством распространяемых или демонстрируемых материалов.

Важнейшим методом работы с природными объектами в процессе обучения является наблюдение и опыт (эксперимент).

Изучение моделей, макетов (вывесок), макетов. Модели – это искусственно принятые природные объекты и их строение, свойства, связи и т.п. считаются визуально-образовательными инструментами визуализации, которые могут обеспечить. Наиболее распространенными моделями являются материальные, (материальные) модели. Они разделены на объем и содержание.

Манекены (модели) – это визуальные инструменты, которые делают естественные объекты очень похожими на самих себя. При создании макетов и макетов объекты точно изображаются. Их размер, цвет, форму и фактуру следует передать очень точно.

В зависимости от того, как используются модели, манекены (модели), природные объекты делятся на два типа: демонстративные (показные) и распределенные.

Изучите таблицы (плакат, схему, диаграмму, график и т. д.). Все это материальные средства образования. Они могут в наглядной и наглядной форме дать много научной информации о методах и приемах, используемых при выполнении различных операций и мероприятий, необходимых для формирования определенных понятий, умений и опыта.

С целью передачи необходимых сообщений таблицы делятся на несколько типов: предметы, изображающие различные предметы и явления (картинки, фотографии) и их взаимную сочетаемость (плакаты) – составные предметы; графические (чертежи, графики, диаграммы, схемы и т.п.); знаки, формулы, буквы, известные (символизы), заданные словами искусственных и естественных языков.

Существуют различные интерактивные средства обучения: аудиорадиоприемники и аудиозаписи, экранно-аудиосредства объединяют учебные киноучебники, учебные телепередачи, видеозаписи,

аудиослайды. Киноучебник – это позитивное фотографическое изображение движущихся объектов, переданное в звуковой форме на киноленту.

Фильмы и клипы включены в фонд учебных киноучебников. Видеозапись представляет собой видео- и аудиозапись с помощью специального магнитофонного видеоманитона и телекамеры [7, с. 144].

К средствам обучения на экране относятся слайды, объекты, немые клипы и движущиеся изображения.

Слайд-фильмы. Это также один из статических образовательных инструментов. Слайды — очень эффективный экранный инструмент.

Внедрение компьютерных технологий в систему образования является одним из обязательных условий обучения. На практике они позволяют широко использовать психолого-педагогические процессы, обеспечивающие переход от механического усвоения знаний к самостоятельному приобретению новых знаний.

Студенты могут работать на компьютере на основе четырех взаимосвязанных компонентов:

1. Активное знакомство с окружающим миром;
2. Постепенное освоение способов решения игровых задач и сложных игровых методов;
3. Изменение сюжетно-персонажной среды на экране монитора;
4. Поощряется взаимодействие учащихся со взрослыми и другими детьми.

Компьютер является интерактивным средством обучения, а также объектом исследования. Существует два различных направления компьютеризации обучения:

- а) изучение информатики;
- б) использование компьютеров при преподавании других предметов [8, с. 2-3].

Функции компьютерного обучения в процессе обучения.

Кроме того, компьютер является мощным инструментом повышения эффективности обучения. Новаторство компьютера не только повышает интерес к обучению, но и позволяет корректировать прилагаемые учебные задания по уровню сложности, положительно влияет на оперативное похваление правильных решений. Кроме того, компьютер позволяет полностью исключить важнейшую причину негативного отношения к учебе – неуспех в знаниях и непонимании ученика [2, с. 224].

Использование интерактивной доски в процессе обучения Закон Республики Казахстан «Об образовании» гласит: «Одной из основных задач систем образования является создание условий для освоения образовательных программ» [9, с. 33].

Одним из них является компьютер, который является дидактическим и обучающим средством в процессе информатизации образования. Среди технических новинок, поступающих сегодня в школу, особое место занимают интерактивные доски – они делают процесс обучения учителей видимым и понятным, а также обеспечивают качественную обратную связь.

Использование интерактивной доски привлекает внимание учащихся, объясняя урок по-новому, и повышает их интерес к предмету в целом. Учащиеся активно начинают готовиться к урокам, что развивает у них навыки творческой деятельности в учебной и исследовательской работе [10, с. 45-49].

Литература:

1. Абденбаев С.Ш., Кудиярова А.М., Абиев Ж.А. «Педагогика». Астана: Фолиант, 2003. С. 24.
2. Бидосов А. Орта мектепте математиканы оқыту әдістемесі, 1-шібасылым - Алматы, «Мектеп», 1989. С. 224.
3. Мубаракон А. Техникалық оқу құралдарындағы сабақтастық мәселесі// 2008 ж. - № 3. С. 11-13.
4. Рақымбаева У. Математика сабағында оқытудың технологиялық құралдарын пайдалану// 2008ж. - №2. С. 50-51.
5. Нугусова А.Н., Жолтаева Г.Н., Сейтова С.М.. Математиканы оқыту әдістемесі бойынша терминологиялық түсіндірме сөздік. Алматы, Республикалық баспа кабинеті, 1993. С. 48.
6. Маженова А, Кулжанбекова М. Болашақ мектеп оқулықтары қандай болмақ?// 2003ж. - №4. С. 37-41
7. Остемиров К., Қазіргі педагогикалық технологиялар мен оқыту құралдары, Алматы, «Казпрофтех». 2007. С. 144.
8. Тунғышбаева Ж. Математика пәнін оқытуда АКТ-ны қолдану// 2011ж. - №4. С. 2-3
9. Закон Республики Казахстан «Об образовании». - Астана, 2000. С. 33.
10. Ногербекова К. Интерактивті тақтаны сабақта қолдану жолдары// 2009ж. - №2. С. 45-49.

Вікторія Арсенівська, Ольга Лучанінова
(Дніпро, Україна)

ПРОБЛЕМА РОЗВИТКУ АНАЛІТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ-МЕТАЛУРГІВ У СУЧАСНІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ ТЕОРІЇ І ПРАКТИЦІ

В основі розвитку людської цивілізації є інформація у вигляді накопичених знань, які передаються від покоління до покоління.

Сучасний світ переживає інформаційну революцію та процеси глобалізації, які впливають на всі сфери нашого життя. Ці зміни в інформаційному середовищі вимагають перегляду та модернізації системи

освіти, оскільки освіта є ключовим чинником розвитку країни та підготовки майбутніх поколінь до викликів сучасності.

Вища освіта України має завдання в цих умовах глобалізації та інтеграції забезпечити відповідність кадрів висококваліфікованих фахівців до швидко змінюваної матеріально-технічної бази виробництва. Це тісно пов'язано з аналітичною компетентністю й культурою мислення студента з багатьох спеціальностей як майбутнього професіонала, його здатності досягати поставленої мети в контексті різноманітних сучасних реформ. Крім того, високий рівень сформованості аналітичних умінь студента суттєво підвищує мобільність та конкурентоспроможність на ринку праці.

Наукові дослідження вказують на важливість аналітичної компетентності для ефективної професійної діяльності фахівців. Різні дослідники, такі як Л. Петренко, О. Пометун, Н. Терещенко, та Н. Бібік, вивчали теоретичні аспекти розвитку цієї компетентності у різних контекстах, від освіти до національної безпеки.

Наприклад, Л. Петренко у своїй монографії розкриває теоретичні засади розвитку інформаційно-аналітичної компетентності керівників професійно-технічних навчальних закладів, аналізує вітчизняний та зарубіжний досвід її формування в процесі підготовки фахівців для різних галузей економіки. Авторська концепція розвитку інформаційно-аналітичної компетентності керівників професійно-технічних навчальних закладів, методологічною основою якої є системна методологія. Подана вище компетентність тісно пов'язана з розвитком аналітичної компетентності студентів [2].

Зазначено, що аналітична діяльність передбачає розуміння сутності складних процесів і явищ, виявлення причинно-наслідкових зв'язків, а також навички аналізу ідей та логічного мислення. Це важливо не лише для управлінців, але й для фахівців у сферах як науки, так і практики.

У дослідженнях також наголошується на необхідності формування аналітичної компетентності у студентів різних спеціальностей. Так, Н. Зінчук, С. Максименко, та І. Предборська розглядають цю проблему в різних контекстах та на прикладах студентів різних спеціальностей.

Аналітична компетентність та розв'язання сучасних глобальних проблем мають глибокий взаємозв'язок. На думку О. Пометун, розвинуті аналітичні навички грають ключову роль у здатності суспільства та індивідів взагалі вирішувати такі глобальні проблеми [3].

Таблиця 1

Роль аналітичної компетентності у розв'язанні сучасних глобальних проблем

Види проблем	Розв'язання проблем
Розуміння сутності проблеми	здатність аналізувати інформацію, виділяти ключові аспекти та розуміти сутність проблем
Збір та обробка даних	здатність аналізувати великі обсяги даних, які часто використовуються для розв'язання глобальних проблем
Прогнозування та моделювання	Здатність створювати математичні моделі та проводити прогнози
Пошук інноваційних та ефективних рішень	аналітичні навички сприяють створенню нових інноваційних рішень для глобальних викликів
Співпраця і комунікація	здатність співпрацювати та ефективно комунікувати, співпраця для обміну інформацією.

Укладено за джерелом [3].

Багато досліджень пов'язано з тлумаченням поняття «аналітична компетентність».

Таблиця 2

Тлумачення поняття «аналітична компетентність» у сучасній вітчизняній теорії

Автор	Тлумачення поняття «аналітична компетентність»
О. Гайдамак	компонент професійної освіти, який більш повно відповідає сучасним тенденціям розвитку сучасного інформаційного суспільства, забезпечуючи магістра механізмами виділення смислової структури, оперативного отримання й аналізу, селекціонування інформації в ситуації лавиноподібного росту її обсягів; дозволяє ефективно вирішувати професійно-педагогічні завдання відповідно до виділених функцій"
І. Абрамова	складова частина професійної компетентності, що ґрунтується на самоактуалізації аналітичної діяльнійшої позиції особистості, яка складається із загальної і спеціальної частин, які зумовлено умовами та специфікою професійної діяльності й відбивають рівень підготовленості випускника до виконання аналітичної діяльності на сільськогосподарських підприємствах"
В. Омельченко	готовність і здатність використовувати свій потенціал (знання, уміння, досвід і особистісні якості) для ефективного здійснення інформаційно-аналітичної діяльності
А. Трофименко	здатність застосовувати знання, уміння і особистісні якості в процесі аналітико-синтетичної обробки і переробки інформації різних видів і форм з метою одержання якісно нового знання для оперативного забезпечення процесу ухвалення рішень у різних сферах діяльності"
Л. Петренко	системна багатофакторна поліфункційна якість, яка характеризується набором інформаційних, аналітико-синтетичних і комунікаційних знань, умінь, навичок, здатностей, способів мислення і ставлень, що дає змогу виявляти і вирішувати проблеми, характерні для управлінської діяльності в системі ПТО"

Н. Лобач	складник професійної компетентності, що відображає готовність та здатність майбутніх лікарів застосовувати здобуті знання, вміння, навички у сукупності з особистісними якостями під час роботи з інформацією різних видів і форм представлення (традиційній, електронній) та ефективно проводити її аналітико-синтетичну обробку з метою отримання якісно нового знання
----------	--

Укладено за джерелом [1]

Як видно з тлумачення поняття, аналітична компетентність – це складова частина (компонент) професійної компетентності фахівця певної галузі (сфери) діяльності, а на сучасному етапі розвитку є особливою якістю професійної компетентності. Як зазначає Іщенко, – це вид діяльності, суть якої полягає в забезпеченні інформаційних потреб суспільства шляхом переробки вихідної інформації за допомогою аналітичних технологій та отримання якісно нового знання. Аналітична компетентність виявляється в здатності випускника застосовувати знання, уміння й навички в процесі здійснення аналітичної діяльності через переробку інформації різних видів і форм з метою отримання якісно нового знання для забезпечення прийняття рішень у системі управління (І. Абрамова, О. Назначило, Н. Трофименко) [1].

Ю. Штика, досліджуючи особливості формування аналітичної компетентності у студентів економічних спеціальностей, наголошує, що аналітична діяльність як складник професійної діяльності, по-перше, орієнтована на феноменологічні аспекти буття, пов'язана з оцінкою фактів та подій з метою прогнозування їхнього розвитку з урахуванням комплексу чинників (об'єктивних, суб'єктивно-особистісних), можливих ризиків, впливу соціальних технологій і т.п.; по-друге, здійснюється в режимі реального часу та згідно із темпом необхідних управлінських реакцій у певній професійній галузі. Продуктом аналітичної діяльності є нове знання як інструмент усвідомленої зміни організаційних станів соціуму, критеріїв його оцінки та нових способів діяльності в прогнозованих умовах [4].

Дійсно, майбутній інженер-металург повинен мати широкий світогляд, вміти проводити порівняльний аналіз розвитку металургійної галузі країни у різний час; бачити довгострокову економічну перспективу, суть металургійних процесів у різних регіонах; орієнтуватися на аналітику екологічних проблем у галузі тощо. Основними ознаками аналітичної компетентності сучасних студентів-металургів є:

- знання з металургійної галузі;
- розуміння природи інформаційних процесів;
- володіння статистичними інструментами, методами аналізу даних;
- уміння бачити логічні зв'язки в системі зібраної інформації;
- здатність до проблематизації, розгляду явищ та процесів з різних поглядів,
- відшукувати необхідну інформацію із різноманітних джерел, зокрема у режимі реального часу;
- володіння навичками аналізу виробничих ситуацій в металургії, власної професійної поведінки;
- структурування соціальних, економічних явищ, які є об'єктом професійної уваги чи виробничого втручання;

- використання ІКТ у пошуку джерел та літератури (адаптовано) [4].

Вивчаючи дисципліну «Конструкції технологічних сталеплавильних агрегатів», студент розвиває аналітичну компетентність, набуває здатність застосовувати знання, уміння, навички й особистісні якості у процесі здійснення аналітичної діяльності з метою одержання якісно нового знання для оперативного і продуктивного забезпечення процесу ухвалення рішень у різних галузях діяльності. В ідеалі студент набуває таких особистісних якостей, як аналітичне мислення, здатність працювати із великими обсягами інформації, уважність, гарна пам'ять, розвинена інтуїція, спостережливість, посидючість, відповідальність, креативність, увага до дрібниць, широкий кругозір, здатність доводити справу до завершення тощо.

Уважаємо, що аналітична компетентність майбутнього фахівця з металургії – це завжди аналіз і синтез, інтеграція знань, міждисциплінарність, інтерпретація отриманої інформації й отримання нових знань, умінь, навичок, здатності до мисленневих процесів.

Література:

1. Іщенко В.С. Сучасні підходи до визначення структури аналітичної компетентності майбутнього фахівця з документознавства та інформаційної діяльності. Освіта та педагогічна наука № 1 (166), 2017. С. 20-28
2. Петренко Л. М. Теорія і практика розвитку інформаційноаналітичної компетентності керівників професійно-технічних навчальних закладів: монографія / Л. М. Петренко. – Дніпропетровськ: ІМА-прес, 2013. – 456 с.
3. Пометун О. І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті / Олена Пометун // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / під заг. ред. О. В. Овчарук. Київ, 2004. С. 66-72.
4. Штика Ю.М. Особливості формування аналітичної компетентності у студентів економічних спеціальностей. Фізико-математична освіта. 2019. Випуск 1(19). С. 210-214.

Наукова керівниця:

докторка педагогічних наук, професорка Лучанінова О.П.

Раиса Березовская, Замира Расулова
(Ташкент, Узбекистан)

АКТУАЛЬНЫЕ ЗАДАЧИ ПРЕПОДАВАНИЯ ЛАТЫНИ В МЕДИЦИНСКОМ ВУЗЕ

Изучение курса латинского языка преследует чисто профессиональную цель – подготовить терминологически грамотного врача. Изучение слов является одним из важнейших компонентов занятий по латинскому языку. Именно латинская лексика поможет в дальнейшей работе с медицинской терминологией. Помимо медицинской терминологии на занятиях также уделяется внимание латинским афоризмам, знание которых помогает студентам не только усвоить многовековую мудрость, но и лучше запомнить латинские слова.

Основным пунктом теоретических и практических исследований по интенсификации обучения иностранным языкам и латыни, в частности, является так называемый сознательный сравнительный метод. Сущность этого метода состоит в том, что сопоставление родного и иностранного языков в методическом и лингвистическом отношении на определенных этапах развития методической и лингвистической мысли учащихся не только эффективно коррелируют, но и стимулируют друг друга. В то же время родной язык является основой сознательно-сопоставительного метода обучения.

Методика преподавания латыни не похожа на методику преподавания точных и гуманитарных дисциплин; преподавание этого предмета требует особого подхода, потому что на этом языке сегодня никто не говорит. Прежде всего, необходимо заинтересовать студентов этой дисциплиной, изо дня в день открывать для себя новые особенности этого предмета, рассказывать о важном месте, которое он занимает в их будущей профессии. При этом на первое место выходит правильное написание каждой части лица.

Сущность этого метода заключается в том, что сопоставление родного и иностранного языков в методическом языковом плане на определенных этапах языкового мышления учащихся не только эффективно коррелирует, но и стимулирует друг друга. В то же время родной язык является основой сознательно-сопоставительного метода обучения.

Среди всех предметов, преподаваемых в высших медицинских школах, особое значение имеет латынь. Поскольку в медицинских университетах латинский язык не числится в качестве иностранного, а является отдельной частью нормальной и топографической анатомии человека, и в этом отношении дисциплина латинский язык занимает особое место среди физиологических и анатомических наук.

Для достижения желаемого результата необходима методика преподавания данного предмета. Опираясь на свой многолетний опыт работы в этой сфере, поделюсь простыми навыками и практикой. Одной из актуальных задач развития языковых способностей учащихся является развитие интенсивных форм обучения. Основным пунктом теоретических и практических исследований по интенсификации обучения иностранным языкам и латыни является так называемый осознанно-сравнительный метод.

Изучение латинского языка в медицинском вузе предполагает изучение лексики, грамматику, терминологические элементы.

Одной из актуальных задач развития языковых способностей учащихся является развитие интенсивных форм обучения. Студентов знакомят с основами медицинской терминологии для успешного продолжения обучения по медицинским специальностям. Преподаватели латинского языка Высшей медицинской школы имеют большой опыт работы с узбекскими студентами, который изучал латынь через английский язык в качестве посредника. Другое дело – преподавать латынь без языка-посредника в русскоязычной аудитории. В странах с английским и романским языками врачи пишут международные термины на латыни, пренебрегая лишь нормами латинской грамматики. Английский язык имеет латынь, поэтому узбекские студенты легко усваивают лексический материал. Цель методики преподавания латинского языка – объяснить учащимся доступным, простым языком в комплексном методе с другими предметами: например, с русским, английским и французским языками, анатомией, физиологией, которые преподаются в медицинских вузах.

Основная задача методики преподавания латинского языка – сформировать у студентов профессиональную компетентность в медицинской терминологии, овладеть основами латинского языка, позволяющими правильно читать, писать и переводить, а также объяснять суть текста. В процессе обучения латыни применяются междисциплинарные методы обучения, улучшающие восприятие и запоминание медицинских терминов у студентов. Этот комплексный метод обучения латыни выполняет как общеобразовательные, так и воспитательные задачи.

Как известно, к общеобразовательным задачам относятся обогащение словарного запаса греко-латинского происхождения, расширение кругозора в области медицинской терминологии, развитие логического мышления и, конечно же, повышение медицинской культуры студентов. Из всего вышеперечисленного с точки зрения восприятия и понимания лексического материала латинского языка у студентов, владеющих английским языком, практически нет проблем. При изучении клинической терминологии студенты также не испытывают больших трудностей. Лексика английского языка содержит огромное количество заимствований из латыни в греческий.

Греко-латинская терминология традиционно является «тезаурусом» (в широком смысле слова) международной медицинской науки, т.е. включает в себя все основные понятия и термины медицины, без

знания которых невозможно осмысленное усвоение входящих в нее специальных предметов и дисциплин. невозможный. Опыт преподавания латыни в узбекских группах студентов показывает, что при изучении лексического состава анатомической, клинической и фармацевтической терминологии студенты не испытывают серьезных затруднений, поскольку английский язык содержит большое количество заимствований из латыни.

Медицинские термины в английском языке часто имеют общий корень с латинскими терминами, они во многом совпадают по звучанию и графическому оформлению. Трудности в процессе обучения русскоговорящих студентов возникают при освоении словообразовательной системы латинского языка. Поэтому при изучении словообразовательных элементов латинского языка следует обращать внимание на наиболее регулярные приставки и суффиксы греко-латинского происхождения. Ключевым показателем развития отточенных навыков и умений в процессе освоения латинской медицинской терминологии является активное использование практических занятий и тестовых заданий.

Литература:

1. Гузев В.В. Педагогическая техника в контексте образовательной технологии. М.: Народное образование; 2001.
2. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии: учеб. М.: Народное образование; 1998.
3. Чернявский М.Н. Латинский язык и основы медицинской терминологии. - М.: ЗАО «Шико», 2011.
4. Энциклопедия лекарств. - М.: РЛС, 2011.
5. Язык медицины. Всероссийский межвузовский сборник научных трудов. Проблема. 2. - Самара, 2007.

**Болат Тасуов, Жанерке Үшкемпір, Әсемай Сейсенбай
(Тараз, Қазақстан)**

БІЛІМ БЕРУДЕ ВИРТУАЛДЫ ШЫНДЫҚ ПЕН КЕҢЕЙТІЛГЕН ШЫНДЫҚТЫ ПАЙДАЛАНУ

Виртуалды шындық (VR) және кеңейтілген шындық (AR) - бұл білім беруде қолдануға үлкен әлеуеті бар технологиялар. Олар оқу процесін қызықты, интерактивті және тиімді ете алатын оқытудың жаңа және инновациялық әдістерін жасауға мүмкіндік береді.

Білім беруде виртуалды шындық (VR) және кеңейтілген шындық (AR) пайдалану барған сайын өзекті бола түсуде. Бұл технологиялардың оқу үрдісін қызықты, интерактивті және тиімді ете алатын бірқатар артықшылықтары бар.

Білім берудегі VR және AR артықшылықтары:

Күрделі ұғымдарды түсінуді жақсарту. VR және AR білім алушыларға күрделі ұғымдарды жақсы түсінуге көмектесетін виртуалды әлемдерге енуге мүмкіндік береді. Мысалы, VR бағдарламасы білім алушыларға адам денесінің құрылымын түсінуге көмектеседі, ал AR қолданбасы білім алушыларға Жер планетасын зерттеуге көмектеседі.

Білім алушылардың ынтасы мен белсенділігін арттыру. VR және AR оқу үрдісін қызықты етеді. Бұл білім алушылардың мотивациясы мен белсенділігін арттыруға көмектеседі, бұл олардың оқу үлгерімінің жақсаруына әкелуі мүмкін.

Жекедендірілген оқытуды құру. VR және AR білім алушылардың жеке қажеттіліктеріне бейімделуі мүмкін. Бұл білім алушыларға өз қарқынымен және өз стилімен үйренуге көмектеседі.

Білім беруде VR және AR қолдану перспективалары:

VR және AR-бұл білім беруде қолдануға үлкен әлеуеті бар жылдам дамып келе жатқан технологиялар. Бұл технологиялар дамып келе жатқанда, олар оқытудың жаңа мүмкіндіктерін ашады.

Білім беруде VR және AR пайдаланудың кейбір ықтимал мүмкіндіктеріне мыналар жатады:

Білім алушылар 3D модельдерімен және объектілерімен өзара әрекеттесе алатын виртуалды оқу орталарын құру.

Білім алушыларға күрделі ұғымдарды жақсы түсінуге көмектесетін нақты әлемге қосымша ақпарат қосу үшін AR пайдалану.

Білім алушыларға материалды бекітуге көмектесетін интерактивті оқу ойындары мен тренажерларды жасау.

VR және AR білім беруді түрлендіруге және қызықты, интерактивті және тиімді оқу үрдісін құруға мүмкіндігі бар. Бұл технологиялар дамып келе жатқанда, олар білім беруде маңызды рөл атқарады.

Білім беруде VR және AR қолдану мысалдары: [1, 31 б.]

VR және AR қазірдің өзінде әртүрлі салаларда білім беруде қолданылады, соның ішінде:

Ғылым: VR және AR атомның құрылымы немесе планеталардың қозғалысы сияқты күрделі ғылыми ұғымдарды зерттеу үшін пайдаланылуы мүмкін.

Тарих: VR және AR тарихи оқиғалар мен орындарды зерттеу үшін пайдаланылуы мүмкін.

Ағылшын тілі: VR және AR жаңа сөздер мен өрнектерді үйрену үшін қолданыла алады.

Математика: VR және AR геометрия және тригонометрия сияқты математикалық ұғымдарды зерттеу үшін қолданыла алады.

Виртуалды шындық (VR) - бұл виртуалды әлемде болу елесін тудыратын технология. Дулыға мен гарнитура сияқты VR құрылғылары сыртқы әлемді блоктады және экранда виртуалды әлемнің шынайы бейнесін көрсетеді.

Кеңейтілген шындық (AR) - бұл виртуалды объектілерді нақты әлемге қосатын технология. Смартфондар мен планшеттер сияқты AR құрылғылары виртуалды нысандарды экранда нақты әлемнің үстінде көрсету үшін камераны пайдаланады.

Білім беруде виртуалды шындықты (VR) және кеңейтілген шындықты (AR) пайдалану заманауи және инновациялық оқыту парадигмасын білдіреді. Бұл технологиялар студенттер мен мұғалімдерге жаңа мүмкіндіктер ашады, оқу процесін жақсартады және педагогикалық тәжірибені байытады. Білім беруде VR және AR қалай қолдануға болатыны туралы бірнеше әдістер бар: [2, 138 б.]

Виртуалды экскурсиялар мен далалық зерттеулер: VR және AR білім алушыларға нақты өмірде қол жетімді емес жерлерге "баруға" мүмкіндік береді. Білім алушылар археологиялық қазбаларды зерттей алады, теңіз өмірін зерттеу үшін су астына түсе алады немесе тіпті астрономияны зерттеу үшін ғарышқа бара алады.

Интерактивті сабақтар: виртуалды және кеңейтілген шындық интерактивті сабақтарды құруға мүмкіндік береді, мұнда білім алушылар 3D модельдерімен және объектілерімен өзара әрекеттесе алады, бұл оқуды қызықты әрі түсінікті етеді.

Модельдеу және симуляциялау: VR және AR ұшақтарды басқару, хирургиялық операциялар, архитектуралық дизайн және т.б. сияқты әртүрлі дағдыларды үйрету үшін виртуалды модельдер жасауға мүмкіндік береді. Бұл білім алушыларға нақты тәуекелдерсіз дағдыларды қолдануға мүмкіндік береді.

Оқулықтардағы кеңейтілген шындық: AR қолданатын оқулықтар білім алушыларға беттерді сканерлеуге және қосымша ақпарат, бейнелер мен анимациялар алуға мүмкіндік береді, бұл оқуды көрнекі етеді.

Инклюзивті білім: VR және AR оқудың және ақпаратқа қол жеткізудің балама әдістерін ұсына отырып, ерекше қажеттіліктері бар білім алушылар үшін пайдалы құрал бола алады.

Мәдениетаралық білім беру: VR мәдениетаралық оқу ортасын құру үшін пайдаланылуы мүмкін және білім алушыларға түсіну мен төзімділікке ықпал ететін әртүрлі мәдениеттер мен тілдерге енуге мүмкіндік береді.

Бірлескен оқыту: VR және AR виртуалды кеңістіктерде ұжымдық жұмыс пен оқу мүмкіндіктерін жасай алады, бұл әсіресе қашықтықтан білім беру үшін пайдалы.

Дегенмен, көптеген артықшылықтарға қарамастан, технологияның қолжетімділігі, білім алушыларды оқыту және оқу сапасын бақылау сияқты білім беруде VR және AR пайдаланумен байланысты қиындықтар да бар. Бірақ технологияның дамуымен және білім берудегі күш - жігермен бұл қиындықтарды жеңуге болады және VR және AR білім алушылардың оқу тәжірибесін байытып, білім беру көкжиегін кеңейте отырып, заманауи білім берудің ажырамас бөлігі бола алады.

Білім беруде виртуалды шындықты (VR) және кеңейтілген шындықты (AR) пайдалану студенттердің оқу процесі мен білім беру тәжірибесін айтарлықтай жақсартатын бірқатар күтілетін нәтижелерге әкелуі мүмкін. Міне, осы күтілетін нәтижелердің кейбірі: [3, 66 б.]

Материалды игеруді жақсарту: VR және AR білім алушыларға оқу материалына тереңірек енуге және оны жақсы түсінуге мүмкіндік береді. Бұл бағалау мен тестілеу нәтижелерін жақсартуға ықпал етуі мүмкін.

Мотивацияны арттыру: VR және AR көмегімен жасалған интерактивті және қызықты оқу орталары білім алушылардың оқуға деген ынтасын арттыра алады. Олар оқуды міндетті ретінде емес, қызықты шытырман оқиға ретінде көреді.

Сыни ойлауды дамыту: виртуалды және кеңейтілген шындықты модельдеу және визуализациялау білім алушыларға сыни ойлау, талдау және мәселелерді шешу дағдыларын дамытуға көмектеседі.

Нақты дағдыларды жетілдіру: VR және AR білім алушыларға медициналық практика, инженерлік модельдеу және тіпті коммуникация дағдылары сияқты нақты өмірде қолдана алатын дағдыларды қолдануға мүмкіндік береді.

Білім берудің үлкен қолжетімділігі: VR және AR технологиялары, әсіресе шалғай немесе қолжетімсіз аймақтардағы білім алушыла үшін білімге қолжетімділікті арттыруға көмектеседі. [4, 81 б.]

Жеке оқыту: VR және AR көмегімен білім алушылардың жеке қажеттіліктеріне бейімделген оқу материалдарын жасауға болады, бұл тиімдірек оқуға ықпал етеді.

Жақсартылған ынтымақтастық: VR және AR виртуалды ортадағы білім алушы арасындағы тығыз ынтымақтастыққа ықпал етеді, бұл топтық жұмыс дағдыларын дамытады.

Шығындар мен тәуекелдерді азайту: VR және AR ақша мен ресурстарды үнемдей алады, білім алушыларға нақты нысандар мен жабдықтарда емес, имитацияланған ортада білім алуға мүмкіндік береді.

Жақсартылған бағалау әдістері: VR және AR технологиялары білім алушылардың білімін бағалаудың дәлірек және объективті әдістерін ұсына алады.

Болашаққа дайындық: білім беруде VR және AR қолдану білім алушыларға виртуалды дизайн, бағдарламалау және деректерді өңдеу сияқты болашақ еңбек нарығында сұранысқа ие дағдыларды игеруге көмектеседі.

Бұл нәтижелер сапалы білім алуға және білім алушылардың қазіргі әлемнің қиындықтарына жақсы дайындалуына ықпал етеді деп күтілуде.

Қорытындылай келе, білім беруде виртуалды шындықты (VR) және кеңейтілген шындықты (AR) пайдалану білім беру жүйесінде бірқатар оң өзгерістерге әкелуі мүмкін инновациялық және перспективалы тәсіл болып табылады. Бұл технологиялар мұғалімдерге де, білім алушыларға да айтарлықтай артықшылықтар бере отырып, білім беру үрдісін оқытуға және жақсартуға жаңа мүмкіндіктер ашады.

VR және AR пайдалану оқу үрдісін жақсарты алады, оны интерактивті, қызықты және тиімді етеді. Білім алушылар виртуалды әлемдерге еніп, жаңа ұғымдарды зерттей алады және оқу материалын тереңірек түсіну кезінде дағдыларды қолдана алады.

VR және AR технологиялары сыни тұрғыдан ойлау, топтық жұмыс және мәселелерді шешу дағдыларын дамытуға ықпал етеді. Олар мұғалімдер мен білім алушыларға прогресс пен жетістіктерді дәлірек өлшеуге көмектесетін жаңа бағалау және кері байланыс әдістеріне есік ашады.

Сонымен қатар, VR және AR қолдану білім беруді қол жетімді ете алады және оның географиялық, уақыт шеңберін кеңейте алады. Әлемнің әр түкпірінен келген білім алушылар бірге оқи алады және бұрын қол жетімді болмаған оқу материалдарына қол жеткізе алады.

Көптеген артықшылықтарға қарамастан, білім беруде VR және AR енгізу мұқият жоспарлау мен инвестицияны қажет етеді. Дегенмен, технологияның дамуымен және осы оқыту әдістеріне қызығушылықтың артуымен VR және AR қолдану білім беруде кең таралып, білім беру сапасын жақсартуға және білім алушыларды болашақ қиындықтарға дайындауға ықпал етеді деп күтуге болады.

Әдебиеттер:

1. Велитченко С.Н. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНСТРУМЕНТОВ ВИРТУАЛЬНОЙ РЕАЛЬНОСТИ В ОБРАЗОВАНИИ // Интернаука: электрон. научн. журн. 2023. № 13(283)
2. Иванова, А.В. Технологии виртуальной и дополненной реальности: возможности и препятствия применения / А.В. Иванова // Стратегические решения и риск-менеджмент. – 2018. – № 3. – С. 88-107. DOI: 10.17747/2078-8886-2018-3-88-107.
3. Андрушко, Д.Ю. Применение технологий виртуальной и дополненной реальности в образовательном процессе: проблемы и перспективы / Д.Ю. Андрушко // Научное обозрение. Педагогические науки. – 2018. – № 6 – С. 5-10.
4. Кирьянов, А.Е. Технологии дополненной реальности в сфере образования / А.Е. Кирьянов [и др.] // Инновации. – 2020. – № 5. – С. 81-88.

Ғылыми жетекші:

техника ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор Тасуов Болат

**Елизавета Вітвицька
(Одеська область, Україна)**

РОЛЬ ВЧИТЕЛЯ НУШ У ФОРМУВАННІ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

Сучасні дослідження визначають професійну успішність за допомогою професійних компетентностей. У педагогічній літературі професійні компетентності розглядають як сукупність професійних, особистісних якостей і здібностей, що забезпечують ефективність здійснення професійної діяльності (А. Белкін, С. Молчанов, В. Нестеров, М. Харитонова та ін.).

Однією із важливих професійних компетентностей вчителя, що передбачені як важливі, у нормативних документах про освіту є емоційна компетентність вчителя.

Єдиного визначення емоційної компетентності на сьогодні ще не сформовано. Емоційна компетентність широко розглядається у роботах вітчизняних та зарубіжних дослідників, таких як Андреева І. Н., Бар-Он Р., Березюк Г., Гоулман Д., Карузо Д., Манойлова М. А., Матійків І. М., Милославська О. В., Носенко Е. Л., Рейнолдс М., Сухопара І., Філатова О. С. та багатьох інших.

Так, Д. Гоулман, американський психолог, першим почав застосовувати термін "емоційна компетентність", і тлумачив його як «динамічне особистісне явище, до складу якого входять особистісні властивості та соціальні навички, які стосуються емоцій та їх регулювання» [2, с. 228].

Науковець Андреева І. Н. розглядає емоційну компетентність як «вміння усвідомлювати свої емоції і емоції партнера по спілкуванню, аналізувати їх і керувати ними з метою вибору найбільш ефективної поведінки в конкретній ситуації» [1, с. 116]. Вчений Рейнолдс М. визначив емоційну компетентність як «цілісне особистісне утворення, представлене багатством емоційного досвіду, володінням системою механізмів управління власними емоційними станами та емоційним відгуком, педагогічною доцільністю прояву емоцій, прагненням до вдосконалення емоційного досвіду на основі рефлексії» [5, с. 57]. Можна підкреслити, що в публікаціях зарубіжних дослідників емоційна компетентність розглядається як умова успішності та лідерства в професійній сфері (Андреева І. Н., Гоулман Д., Рейнольдс М.).

Із вищенаведених визначень можна сформулювати визначення емоційної компетентності вчителя як «динамічне особистісне явище, до складу якого входять особистісні властивості та соціальні навички, що стосуються емоцій та їх регулювання у педагогічній діяльності, зокрема, у взаємодії з учнями, шкільним колективом, батьками учнів».

За визначенням Д. Гоулмана [2, с. 70], емоційну компетентність можна поділити на особистісну та соціальну. Таку ж диференціацію доцільно примінити і для емоційної компетентності вчителя, де особистісна емоційна компетентність відповідає за саморегуляцію, розуміння себе, самомотивацію, стимулювання власних почуттів та емоцій з метою управління власною поведінкою, а соціальна емоційна компетентність це – здатність розуміти емоційний стан інших людей, усвідомлювати мотиви їхньої поведінки, ефективно з ними спілкуватися, вирішувати конфлікти і включає емпатію, комунікабельність, діалогічність, конгруентність.

Емоційна компетентність вчителя має значний вплив на розвиток емоційного інтелекту учнів та потрібна, щоб сформувати емоційний інтелект дитини. Можна виділити деякі показники критерію розвитку емоційного інтелекту учнів педагогом: педагог вчить учнів розуміти власні почуття та емоції та керувати ними; педагог вчить дітей розуміти емоційний стан інших людей та проявляти емпатію; педагог створює ситуацію успіху.

Для наглядного розуміння емоційного середовища в НУШ наведемо таблицю SWOT-аналізу емоційного розвитку молодших школярів (Табл. 1.1).

Таблиця 1.1

SWOT-аналіз емоційного розвитку молодших школярів

Сильні	<ul style="list-style-type: none"> • Відкритість до пізнання навколишнього світу; • довірливість; • бадьорість; • життєрадісність; • емоційна гнучкість; • багатоенергії; • відкритість до комунікації; • розвиток емоцій в колективі; • яскраво виражена емоційність; • готовність слухати. 	<ul style="list-style-type: none"> • Емоційно нестійкі; • довірливість; • незначний словниковий запас слів; • відсутність навички називати, описувати емоційні переживання словами; • вразливість; • сильні переживання з приводу чогось нового; • схильні до короточасних та інтенсивних емоційних реакцій.
Слабкі	<ul style="list-style-type: none"> • Закладання фундаменту в учнів початкових класів до подальшого розвитку емоційного інтелекту; • Розвиток комунікативних навичок й умінь вирішувати конфліктні ситуації; • Створення сприятливого психологічного клімату у класі; • Зниження агресивної та антисоціальної поведінки у класі; • особистий приклад педагога щодо формування у дітей здатності розрізняти базові емоції; • позитивне ставлення до дітей; • повага до індивідуальності дитини; • розвиток здатності до розуміння внутрішнього стану іншої людини; • розвиток почуття емпатії; • підвищення віри дитини у власні можливості. 	<ul style="list-style-type: none"> • Діти з низьким рівнем емпатії часто стають булерами; • діти з високим рівнем емпатії часто стають жертвами конфліктів; • не завжди прояв емоційного стану дітей відповідає їх внутрішньому емоційному стану.

Дана таблиця з використанням SWOT-аналізу демонструє актуальну ситуацію емоційного середовища в початкових класах в НУШ, де приводяться сильні, слабкі сторони початківців, загрози для учнів та можливості вчителя, які пов'язані з емоційною сферою життєдіяльності.

У молодших школярів сильними сторонами можна вважати яскраво виражену емоційність, надлишок енергії, відкритість до всього нового, можливість швидко емоційно переключатися, життєрадісність. При цьому вони є вразливі, часто переживають з приводу чогось нового у їх житті, емоційно не стійкі, схильні до короточасних та інтенсивних емоційних реакцій – це слабкі сторони емоційної сфери дітей у початкових класах. Загрозами щодо порушення розвитку здорового емоційного інтелекту дітей можуть бути міжособистісні конфліктні ситуації, де відсутність досвіду у дитини може розкрити такі емоційні прояви як булінг.

Після аналізу загроз, слабких та сильних сторін учнів, відкриваються можливості щодо емоційного впливу вчителя на учнів та розвитку емоційної компетентності вчителя.

Концепція НУШ вимагає від учителів: здатності здійснювати освітній процес на емоційній основі та умінь розуміти емоційний стан учнів і свідомо керувати власними емоціями [4]. Саме у початковій школі закладається фундамент в учнів до їх подальшого розвитку як особистості. Потенційні можливості вчителя в цей період є обширними та впливовими. Високий емоційний інтелект, як індивідуальна риса вчителя, може проявлятися в багатьох ситуаціях, починаючи з мовних: привітання з класом, пояснення нового матеріалу, перевірка виконання домашнього завдання, опитування, оцінювальна діяльність тощо.

Далі емоційний вплив вчителя на учнів здійснюється у формуванні сприятливого психологічного клімату у класі, починаючи з особистого прикладу педагога щодо формування здатності розрізняти базові емоції, позитивного ставлення до дітей, розвитку здатності розуміти внутрішній стан іншої людини, розвитку емпатії, підвищення віри дитини у власні можливості. Часто вчитель може мати можливість стати

розрадою для учня, який прийшов з дому до школи у засмученому стані. Наприклад, вдома дитина може бути свідком настання хвороби одного із членів сім'ї. Приходячи до школи, такий учень може зустріти велику підтримку насамперед з боку вчителя: це можуть бути слова втіхи, заміна негативних емоцій на позитивні, а також налаштування підтримки з боку однокласників.

Сформувати в учнів першого ступеня емоційний інтелект допомагають ряд ігр, вправ та прийомів. Щодо розвитку здатності до емпатії у молодших школярів важливо:

- дорослим проявляти співчуття і розуміння до дитини;
- проговорювати з дитиною почуття інших;
- показувати, а також давати можливість проявляти співчуття, співпереживання;
- практикувати «уважне слухання»;
- визнавати важкі та негативні емоції дитини;
- стати значущим дорослим – взірцем для наслідування;
- проводити дискусії про персонажів, з якими діти стикаються в мультфільмах, книгах. [3]

Педагог, як значущий дорослий, впливає на емоції дітей та може викликати в них бажані позитивні реакції, застосовуючи прийоми: тактики переконання, вирішення конфліктів через обговорення та розв'язання суперечностей, ініціювання змін, організування групової взаємодії для досягнення спільної мети, формування толерантного ставлення до учнів з ООП.

Таким чином, потенційні можливості вчителя у формування емоційного інтелекту учня школи першого ступеня є важливими та корисними. Ефективність розвитку емоційного інтелекту учнів початкових класів має пряму залежність від рівня емоційної компетентності вчителя. Тому що вчитель з високим рівнем емоційної компетентності є тактовним, емоційно стабільним, впевненим, поважливо ставиться до співрозмовників, емпатійним, самомотивованим. Такий вчитель створює біля себе здорову емоційну атмосферу, підтримує емоційний баланс учнів, розуміє їх емоції та вміє згладжувати конфлікти або випереджати їх прояв у класі. Учні переймають такі навички та підтримують задану вчителем атмосферу емоційної рівноваги. Саме тому фахівці мають звертати увагу на цю частину своєї професійної діяльності, яка відіграє першочергову роль щодо розвитку емоційної компетентності.

Література:

1. Андреева І. Н. Розвиток емоційної компетентності педагогів. Психологія освіти сьогодні: Теорія і практика: матеріали міжнар. практ. конф. Мінськ, 2003. С. 166-168.
2. Гоулман Д. Емоційний інтелект / Пер. з англ. А.П. Ісаєвої. К.: АСТ: Астрель, 2011. 478 с.
3. Мудрик Н. «Я тебе чую», або Навіщо розвивати емпатію [Електронний ресурс] / Наталія Мудрик // Онлайн видання "Mind". – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://mind.ua/openmind/20217633-ya-tebe-chuyu-abo-navishcho-rozvivati-empatiyu>.
4. Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України № 2736 від 23.12.2020 року «Про затвердження професійного стандарту за професіями "Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти", "Вчитель закладу загальної середньої освіти", "Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)".
5. Рейнольдс М. Коучінг: емоційна компетентність / Пер. з англ. Центр підтримки корпоративного управління і бізнесу. Москва: Центр підтримки корпоративного управління і бізнесу, 2003. 112 с.

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук, професор Гуменникова Тамара Рудольфівна

Єлизавета Вітвицька
(Одеська область, Україна)

СТРУКТУРА ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ПОВЕДІНКУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Сучасна науково-педагогічна література виділяє категорію емоційного інтелекту молодшого школяра як об'єкт активного дослідження [6], це пов'язано з впливом внутрішніх та соціальних чинників на ефективність особистості в різних видах взаємодії та високої життєдіяльності дитини загалом (в умовах навчання в школі та в позашкільний час).

В своїй книзі «Емоційний інтелект» американський психолог, журналіст та дослідник Деніел Гоулман приводить результати власних досліджень та досліджень вчених щодо поведінки дітей дошкільного віку та школярів, студентів, дорослих та батьків в різних ситуаціях. Стосовно дітей Д. Гоулман робить висновок про те, що високий рівень знань, отриманий в школі, не означає, що в подальшому людина зможе успішно справлятися з життєвими обставинами. Відмінне закінчення школи свідчить про те, що школяр успішно засвоїв всі предмети. [1, с. 63]

Незнання закономірностей емоційної сфери та її впливу на поведінку дорослих та дітей приводить до глибинних неконструктивних процесів в різних освітніх закладах, сім'ї, колективах фірм та організацій, тощо.

Тому автор виділяє емоційну сферу як окрему важливу сферу життя. Людина, яка обізнана з її функціями, буде володіти поняттями та механізмом управління своїми емоціями, зможе успішно

орієнтуватись в соціумі та реалізувати свої таланти. Зможе обґрунтувати свою думку стосовно розуміння, чому одні успішні в житті, а інші, такого ж інтелекту – в глухому куті. [1, с. 64]

В основі теорії емоційної компетентності Д. Гоулмана лежить визначення структури емоційного інтелекту, яка складається з чотирьох компонентів: самосвідомості, самоконтролю, соціальною чуйності, управління взаємовідносинами. Кожен компонент включає ряд когнітивних навичок і особистісних рис, які з ними взаємозв'язані. [1, с. 76].

Перша складова емоційного інтелекту – самосвідомість, включає:

1) емоційну самосвідомість (аналіз власних емоцій і розуміння вчиненої ними дії, опора на інтуїцію в ухваленні рішення). Розвинена емоційна самосвідомість школяра припускає щирість, здатність відкрито говорити про емоційні переживання;

2) точну самооцінку (адекватне уявлення про власні сильні і слабкі сторони). Точна самооцінка молодшого школяра сприяє прийняттю критики і готовності навчатися новому;

3) упевненість в собі. Дозволяє ефективно використати сильні сторони, братися за важкі завдання.

Друга складова – самоконтроль, включає наступні навички і риси молодшого школяра:

1) приборкування емоцій (контроль руйнівних емоцій). Здатність контролювати емоції дозволяє зберігати розсудливість в проблемних ситуаціях і стресових умовах;

2) відкритість (чесність з собою і оточенням). Відкритість сприяє визнанню своїх помилок учнем;

3) адаптивність (гнучкість, толерантність до невизначеності);

4) воля до перемоги (прагнення до вдосконалення);

5) ініціативність (активність, відкритість новим можливостям);

6) оптимізм (позитивний погляд на речі). Дозволяє побачити можливості в проблемній ситуації, позитивно сприймати інших людей.

Соціальна чуйність, третій компонент емоційного інтелекту в моделі Д. Гоулмана включає:

1) співпереживання (чутливість до чужих переживань, співчутливість до проблем інших людей). Розвинена здатність до співпереживання молодших школярів припускає уміння розуміти невисловлені емоції і поставити себе на місце іншого. Цю здатність можна розглядати, як емпатію;

2) ділова обізнаність (розуміння специфіки соціальної взаємодії). Відповідає за прийняття цінностей і негласних правил соціальних груп;

3) запобігливість (визнання потреб оточення).

Управління стосунками – четвертий компонент емоційного інтелекту молодшого школяра, включає наступні навички і риси:

1) натхнення (здатність захопити і вести за собою інших учнів);

2) вплив (уміння вибирати тактику переконання);

3) допомога в самоудосконаленні (підтримка і заохочення розвитку);

4) сприяння змінам (здатність ініціювати перетворення);

5) врегулювання конфліктів (здатність прийняти різні позиції учасників конфлікту і знайти їх точку зіткнення);

6) командна робота і співпраця (створення атмосфери спільності і єдності).

У основі теорії емоційного інтелекту Д. Гоулмана лежить перша модель Дж. Мейера і П. Соловея, яку дослідник доповнив особистісними характеристиками [5]. У структуру емоційного інтелекту Д. Гоулмана, окрім когнітивних здібностей молодших школярів увійшли емоційні знання, уміння і навички, що формуються в процесі життєдіяльності.

Не дивлячись на значну критику з боку дослідників, що розглядають емоційний інтелект молодшого школяра, виключно як здатність до пізнання власної емоційної сфери і соціальних стосунків, змішані моделі істотно вплинули на уявлення про емоційний інтелект, поставили питання про співвідношення емоційного інтелекту з емоційною і соціальною компетентністю, особистісними особливостями.

Уперше використав термін «коефіцієнт емоціональності» Р. Бар-Он, який вважає, що емоційний інтелект – це «набір некогнітивних здібностей, компетенцій і навичок, які впливають на здатність людини справлятися з різними життєвими ситуаціями» [3, с. 125].

Р. Бар-Он виділяє п'ять компонентів емоційного інтелекту, кожен з яких складається з ряду навичок:

1) внутрішньоособистісна сфера (самопізнання) включає:

- емоціональний самоаналіз (усвідомлення власних емоцій: коли ми злі, а коли налякані), самовпевненість (здатність виражати свої почуття і думки відкрито), самоповага (здатність приймати себе цілісно, з перевагами і недоліками), незалежність (самостійність в своєму мисленні і діях), самоактуалізація (самореалізація, максимальна компетенція у професійній, особистій і соціальній сферах);

2) сфера міжособистісних відносин включає:

- емпатію (співпереживання, розуміння емоцій іншого, спілкування), соціальну відповідальність (вміння працювати в колективі, здатність ідентифікувати себе в колективі), міжособистісні стосунки (уміння конструктивно спілкуватися з людьми);

3) сфера адаптації: адаптивність (адекватна оцінка реальності, здатність пристосовуватись до всієї багатоманітності життя), вміння вирішувати проблеми (уміння зрозуміти проблему і ефективно її розв'язати), гнучкість (здатність пристосовуватись до умов, що змінюються, терпимість до інших ідей);

4) управління стресом: толерантність до стресу (здатність зберігати спокій і діяти конструктивно в складних ситуаціях), контроль імпульсивності (властивість протистояти і боротися з несприятливими умовами і ситуаціями);

5) загальний настрій: почуття задоволення (життєво стверджуючий підхід в повсякденному житті, позитивна установка), оптимізм (щасливий стан, благополуччя (задоволеність життям, уміння радіти самому та дарувати радість іншим).

Погляди Р. Бар-Она на емоційний інтелект збагатили наукові уявлення про цей конструкт. Р. Бар-Он першим припустив і довів експериментально зв'язок емоційного інтелекту з пристосованістю і суб'єктивним відчуттям благополуччя, його роль у виборі ефективної стратегії опанування, спрямованої на рішення проблеми. Таким чином, змішані моделі емоційного інтелекту акцентують увагу на його значенні в адаптації особистості і соціальної успішності.

Отже, на основі аналізу досліджень вищенаведених авторів структури емоційного інтелекту, можна дійти висновку, що саморегуляція та управління соціальними взаємовідносинами дитини залежать більшою мірою від емоційної культури особистості молодшого школяра, ніж від загального інтелекту дитини.

В процесі нашого дослідження емоційного інтелекту учнів перших ступенів була використана методика дослідження контактності Я.Л. Коломинського [4; с. 58], метою якої було визначення рівня контактності сучасних учнів молодших класів. З метою вивчення готовності дітей до школи запросимо їх з допомогою батьків відповісти на запитання методом анкетування з використанням програми Google Forms. Опитування містить три етапи з різними блоками запитань. Знаходять суму балів всіх трьох етапів. За цим числом і визначається характер контактності дитини: замкнута, малоконтактна, контактна за потребою, контактна, дуже контактна.

До аналогічного типу психодіагностичних засобів належить особистісний опитувальник Г. Айзенка [2; с. 200] для вимірювання екстраверсії-інтроверсії, неправдивості та нейротизму, адаптований Т.Д. Марцинковською для дітей 7 - 12 років. Частиною опитувальника є шкала нейротизму, тобто емоційної стійкості-нестійкості дитини, представлена 24 запитаннями.

За інструкцією дитині пропонується вислухати прочитані запитання та відповісти «так» або «ні». Позначити відповіді дитині пропонується галочкою у двох стовпчиках, зображених на аркуші паперу.

При аналізі результатів підраховується кількість балів, одержаних дитиною за стверджувальні відповіді за шкалою (максимально 24 бали). Діти, які набрали понад 12 балів, — емоційно нестійкі (нейротичні). Вони нестійкі у своїх емоційних відносинах, їх емоції ситуативні, часто неадекватні. Поведінка нейротичних дітей характеризується високою емоційною лабільністю, вони більше схильні до невротизації.

Діти, які набрали менше ніж 12 балів, характеризуються низьким рівнем нейротизму. Вони стійкі у своїх емоційних відношеннях до різних об'єктів, ситуацій та оточуючих людей. Крім того, вони менше схильні до невротизації.

Для комплексної оцінки особистісних особливостей дітей використовуються три шкали (60 питань), та їх показники (психо-динамічні якості, риси характеру і темпераменту) співвідносяться відповідно до «кола Айзенка».

Підводячи підсумок, можна зазначити, що озброєння вчителя деякими засобами діагностики, які допомагають визначити розвиток емоційного інтелекту дітей молодшого віку допоможе здійснювати індивідуальний підхід з метою усунення відхилень і затримок у розвитку та його корекції.

Література:

1. Гоулман Д. (2011) Емоційний інтелект / Пер. з англ. А.П. Ісаєва. К.: АСТ: Астрель, 478 с.
2. Марцинковська Т.Д. Дитяча практична психологія: Підручник / Під ред. ДЗ8 проф. Т.Д. Марцинковської. – М.: Гардарики, 2004. – 255 с.
3. Примяк І. Модель емоційного інтелекту Р. Бар-Она [Електронний ресурс] / Ірина Примяк // Emotional Intelligence. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://eq-ap.com/2022/08/03/модель-емоційного-інтелекту-р-бар-она/>.
4. Прищепа К.С. Навчання і виховання шестирічних першокласників. Педагогічний досвід. Збірник статей. Упорядник Прищепа К.С. – К.: Рад.шк., 1990; с. 255.
5. Сергієнко О.А., Ветрова І.І. (2009) Емоційний інтелект: адаптація теста Маєра-Селовея-Карузо. Інститут психології Російської академії наук. К., 250 с.
6. Шпак М. М. (2011) Теоретико-методологічні підходи до розуміння феномену емоційного інтелекту особистості. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: зб. наук. праць Київського національного університету імені Тараса Шевченка; ред. кол.: В. І.Судаков (та ін.). К.: Логос,. Т. 1. С. 192- 199.

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук, професор Гуменникова Тамара Рудольфівна

Соломія Ілляш, Іванна Гураль
(Дрогобич, Україна)

ПРОЄКТНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОГО ІНТЕРЕСУ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Нова українська школа розглядає проектну діяльність як важливий та ефективний засіб навчання, особливо в початковій школі. Позитивним моментом проектної діяльності є наявність міждисциплінарних зв'язків, що є надзвичайно актуальним з огляду на декларовану НУШ інтеграційність у навчанні учнів молодшого шкільного віку.

Сьогодні, в умовах інформаційного суспільства кардинально змінюються всі сфери життя. Це, в свою чергу, вимагає від сучасної людини нових форм мислення, світогляду, а також творчого підходу до вирішення будь-яких завдань. Саме тому головним завданням сучасної початкової освіти є не лише формування певної системи знань, але й вмінь і навичок самостійного пошуку, аналізу та оцінки інформації, розвиток творчого мислення та пізнавальних здібностей учнів.

Проблема формування пізнавального інтересу учнів досліджувалась у працях багатьох вітчизняних науковців, зокрема психологів Г. Балла, Г. Костюка, С. Максименка, В. Моляко, Я. Пономарьова, а також педагогів І. Беха, І. Зязюна, А. Машталір, О. Савченко, С. Сисоєвої, Г. Тарасенка та ін.

Також зарубіжні психологи займалися дослідженнями даної проблеми, а саме Г. Айзенк, Дж. Гілфорд, Д. Векслер, Р. Стернберг, А. Танненбаум та ін.

Дослідники аналізують різні аспекти проблеми розвитку пізнавального інтересу, її природу, критерії, методи і прийоми формування. Однак більшість із цих питань досі залишаються дискусійними. Насамперед, це стосується проблеми удосконалення методів формування пізнавальних здібностей.

Весь багатовіковий досвід минулих років дає можливість стверджувати, що пізнавальний інтерес в процесі навчання є важливим і сприятливим чинником його побудови. Сучасна дидактика, спираючись на нові досягнення педагогіки і психології, бачить в пізнавальній активності ще більше можливостей для навчання, розвитку, а також для формування особистості учня в цілому [2, с. 31].

Саме в молодшому шкільному віці активно відбувається процес формування пізнавального інтересу особистості. І дуже важливо правильно організувати цей процес. Будь-який навчальний предмет шкільної програми повинен стимулювати пізнавальну активність дитини. Однак, як показує практика, учні володіють недостатньо розвиненими пізнавальними здібностями, або не повністю реалізують свій потенціал під час уроків через обмеженість часу або одноманітність завдань, поданих у підручниках.

Відсутність достатньої кількості пізнавальних, творчих завдань під час уроків можна компенсувати позаурочним часом, або ж завдяки самостійній роботі учнів. Також, ефективним методом розвитку пізнавального інтересу учнів є проектна діяльність [2, с. 35].

У сучасній педагогічній науці проектна діяльність розглядається як дидактичний засіб активізації пізнавальної, творчої діяльності, розвитку творчих здібностей та одночасно формування певних особистісних якостей. Вона заснована на гнучкій організації освітнього процесу.

Сьогодні в школі є всі можливості для розвитку пізнавальних здібностей учнів за допомогою проектної діяльності, однак не всі педагоги використовують цей метод. І хоча проектна діяльність все частіше застосовується в загальноосвітніх школах, досі ще не сформувався чітке уявлення про те, якою саме вона має бути.

З огляду на це, не всі завдання методу проектів можуть бути ефективними і забезпечувати потрібний результат, а саме загальний розвиток учня молодшого шкільного віку.

У вітчизняній та зарубіжній педагогіці метод проектів отримав досить широке застосування, зокрема завдяки ефективному поєднанню теоретичних знань і їх практичному використанню для вирішення різноманітних завдань у спільній діяльності учнів.

Українські педагоги почали застосовувати метод проектів ще на початку 20-х років ХХ століття. Цей період був своєрідним часом шкільних експериментів, оскільки вчителі широко застосовували на практиці найновіші системи, форми та методи навчання, в тому числі й проектування.

В останні роки метод проектів знаходиться під пильною увагою педагогів. Головна ідея сучасного розуміння методу проектів полягає в тому, щоб учні розуміли, для чого їм потрібні знання, які вони отримують в школі, де і як вони можуть бути використані в житті.

Поняття «проектна діяльність учнів» знаходиться на межі двох основних базових гуманітарних дисциплін – педагогіки та психології. Тому її вивчення передбачає врахування основних закономірностей педагогічного процесу та їх психологічного змісту [1].

Метод проектів завжди передбачає вирішення будь-якої проблеми, яка передбачає використання різноманітних методів, поєднання знань та вмінь із сфер творчості, науки і технологій. В основі методу проектів знаходиться розвиток пізнавальних навичок, умінь знаходити інформацію, самостійно конструювати свої знання, розвиток креативного мислення учнів.

Метод проектів доцільно застосовувати тоді, коли в освітньому процесі з'являється якась дослідницька або творча проблема, для вирішення якої необхідне поєднання знань з різних галузей науки, а також застосування дослідницьких методик [4].

Отже, метод проектів відноситься до однієї з педагогічних технологій, які дозволяють учителю

зробити перші кроки для формування різних педагогічних ситуацій. Саме метод проєктів формує в учнів адекватну самооцінку і забезпечує сприятливий розвиток творчої особистості.

Література:

1. Байнякшина О.Є. Метод проєктів як засіб ефективного та якісного навчання молодших школярів. Початкове навчання та виховання. 2013. № 30. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://journal.osnova.com.ua/article/>.
2. Доценко С.О. Розвиток пізнавальної активності учнів початкових класів: використання інтелект-карт. International Scientific and Practical Conference. WORLD SCIENCE: матеріали наук.-практ. конф. з міжнар. участю (United Arab Emirates, Ajman № 8 (24), Vol. 4, August 2017). United Arab Emirates, 2019. С. 30-36.
3. Кравчук Л. В. Метод проєктів: особливості застосування в початковій школі: посіб. для вчителів початкових класів, слухачів курсів підвищення кваліфікації, студентів педагогічних факультетів вищих навчальних закладів. Видавництво Київського міського педагогічного університету імені Б.Д. Грінченка, 2019. 42 с.
4. Нова українська школа. Типова освітня програма для закладів загальної середньої освіти (1-4 клас), затверджена Колегією Міністерства освіти і науки 22 лютого 2018 року (розроблена під керівництвом О.Я. Савченко). [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://osvita.ua/school/program/program-1-4/60407/>

Науковий керівник:

кандидат психологічних наук, доцент Ілляш Соломія Дмитрівна

**Соломія Ілляш, Юлія Заневич
(Дрогобич, Україна)**

ГОТОВНІСТЬ ДИТИНИ ДО ШКОЛИ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Реформаційні процеси, які відбуваються в освітній сфері, зумовлюють необхідність розв'язання багатьох соціальних і педагогічних завдань, одним із яких є вступ дитини до школи. Проблема готовності дошкільників до навчання у школі є актуальною сьогодні, оскільки це важливий крок у доросле життя, і від того, яким він буде, залежить здатність дитини пристосуватися до нових умов і використати власні можливості.

Тому задля забезпечення ефективної адаптації дитини до шкільного навчання одним з найважливіших завдань дошкільного навчального закладу є психологічний супровід готовності дітей до шкільного навчання, який ґрунтується на розумінні змісту, структури та критеріїв готовності до школи.

Питання підготовки дітей до школи вперше було теоретично обґрунтовано в праці Я. Коменського «Материнська школа», яка є першою програмою підготовки дітей до школи.

Проблемами підготовки дитини до навчання в школі займалися такі науковці, як А. Богуш, Н. Бібік, М. Вашуленко, Н. Гавриш, О. Кононко, Л. Пироженко, З. Плохій, К. Прищеп, А. Середницька та ін.

Проблема наступності в навчанні і вихованні дітей старшого дошкільного віку досліджувалась такими педагогами і психологами, як Л. Артемова, В. Кузь, Г. Люблянська, О. Проскура, О. Савченко, Д. Струннікова та ін.

Серед психологів над цією проблемою працювали Г. Авер'янова, Г. Балл, О. Бондарчук, Н. Дембицька, М. Корнев, В. Москаленко. У теоретичних напрацюваннях Ф. Березіна, Є. Бохорського, І. Зимової, Б. Кочубея, А. Маклакова, С. Максименка, Г. Хомича обґрунтовані концептуальні положення готовності дитини до школи, структурні елементи, вікова характеристика готовності.

Висвітлюючи питання про готовність дітей до шкільного навчання, необхідно підкреслити, що вступ до школи – найважливіший етап у житті дитини, який розділяє дитинство, з його некеріваністю бажань, з перевагою «хочу» і школу, з її необхідністю підпорядкуватися дисципліні, вимогам «треба», розпорядку освітнього процесу. Для того, щоб вимоги шкільного життя не викликали в дитини негативні емоції, а перехід у нове був безболісним, необхідно готувати дітей до навчання у школі ще в дошкільний період [1, с. 32].

Готовність до школи передбачає створення й розробку ефективної програми гармонійного розвитку дитини із врахуванням її індивідуальних особливостей. Психологами встановлено, що вік від 6 до 7 років є перехідним між дошкільним і молодшим шкільним періодами. Важливість дошкільного періоду полягає в досягненні дитиною не лише інтелектуальної, а й соціальної зрілості. З приходом до школи змінюється провідна діяльність шестирічного школяра – тепер праця, гра і творчість підпорядковані навчанню [2, с. 131].

Загальний розвиток дитини зазвичай визначає її соціальний розвиток, саме він потребує особливої уваги. Недостатньо просто ознайомлювати дитину з правилами поведінки і спілкування. Необхідно виховувати її моральні риси, розвивати моральну стійкість до несприятливих і негативних умов, з якими вона може стикнутися.

Аналізуючи «шкільну» готовність дитини, найчастіше мають на увазі її інтелектуальний розвиток. Але є ще одна, не менш важлива сторона. І вона пов'язана із психологічною підготовкою. Головне завдання вихователів та батьків – підготувати дитину психологічно.

Перш за все, у дитини має бути бажання йти до школи, тобто мотивація на навчання у школі. У неї треба сформувати соціальну позицію школяра: дитина повинна вміти взаємодіяти з однолітками, виконувати вимоги вчителя, контролювати свою поведінку. Важливо, щоб майбутній школяр був здоровим, загартованим і витривалим, адже йому складно буде витримувати шкільні навантаження. Він повинен мати достатній інтелектуальний розвиток, який є основою успішного опанування знань, умінь і навичок, а також для підтримки темпу інтелектуальної діяльності, аби дитина встигала працювати разом із класом.

Отже, для вступу в школу необхідно враховувати три важливих компоненти підготовки дітей до шкільного навчання, а саме – фізіологічний, соціальний та психологічний.

З приводу даної проблеми вчені поділили готовність дитини до школи на:

- інтелектуальну;
- вольову;
- емоційну;
- моральну.

Усі ці аспекти тісно взаємопов'язані, і недоліки у формуванні будь-якого з них відбиваються на успішності навчання дитини. Відношення до цієї проблеми, розуміння необхідності всебічної підготовки до школи визначають майбутні успіхи дитини. Інтелектуальна готовність до шкільного навчання включає кілька взаємозалежних сторін: дитині необхідний значний запас знань про навколишню дійсність; предмети і властивості, явища живої і неживої природи, людей і їх працю, моральні норми. Важливе місце в цій підготовці займає оволодіння спеціальними знаннями й уміннями – граматику й елементами математики, які впливають на успішність навчання у школі [3, с. 8].

Важливою умовою успішного виконання завдань підготовки до навчання у школі є організація роботи з батьками, яку необхідно здійснювати за такими напрямками:

- вивчення сім'ї, її виховного потенціалу;
- залучення батьків до освітнього процесу;
- формування педагогічної культури сучасної сім'ї та допомога батькам у їх психолого-педагогічній самоосвіті;
- коригування виховної діяльності сімей із різним типом сімейного неблагополуччя [5, с. 4].

Психологічна підтримка дитини батьками – одна з основних і важливих умов позитивного адаптаційного періоду. Коли навчання для дітей – радість, то школа для них – не проблема. Найкраща підготовка до майбутнього – це створення в дитини внутрішнього комфорту, впевненості перед кожним новим кроком, відчуття повноти життя [4, с. 29].

Готовність дитини до школи є актуальною проблемою в сучасному суспільстві. Вона полягає в гармонійному розвитку дитини, на основі врахування її індивідуальних особливостей. Вступ до школи – найважливіший етап у житті дитини. Вона повинна бути зрілою у фізіологічному та соціальному сенсі, досягти відповідного рівня розумового та емоційного розвитку.

Правильний перебіг підготовки дитини до школи забезпечує позитивний результат адаптаційного процесу до навчання. Перспективним напрямком дослідження є розробка нових програм підготовки дітей до навчання у школі, оскільки спостерігаються зміни у змісті освіти та вимогах до неї. Особливої уваги потребує розгляд синтезу загальної і психічної готовності дітей старшого дошкільного віку.

Література:

1. Брикунець Л. Готовність дитини до навчання у школі. Відкритий урок: розробки, технології, досвід. 2015. № 12. С. 32-34.
2. Бубін А. О. Проблеми наступності дошкільної та початкової освіти в педагогічній спадщині українських педагогів. Волинський національний університет ім. Лесі Українки. Наук. вісн. Серія: Педагогічні науки. Луцьк, 2017. № 23. С. 131-134.
3. Голота Н. Підготовка дітей до школи: практика зарубіжної дошкільної освіти. Початкова освіта. 2021. № 48. С. 7-9.
4. Демиденко О. 10 порад батькам майбутніх першокласників. Педагогічна майстерня. 2015. № 12. С. 29-30.
5. Колмикова О. Школа майбутнього першокласника. Успішна адаптація дітей 6-річного віку. Початкова освіта. 2018. № 30. С. 4-10.

Науковий керівник:

кандидат психологічних наук, доцент Ілляш Соломія Дмитрівна

Соломія Ілляш, Марія Василюха
(Дрогобич, Україна)

ФОРМУВАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Педагогічна наука і шкільна практика підтверджують, що найбільш успішно освітній процес відбувається за умови позитивного ставлення учнів до навчальної діяльності. Саме тоді вони докладають необхідних зусиль для засвоєння знань, оволодіння вміннями і навичками, уважні на уроках, намагаються якомога краще виконати навчальні завдання.

У навчальній діяльності, яка займає значне місце в житті школяра, успішно формуються розумові, моральні та інші якості. Якщо учні розв'язують пізнавальні і практичні завдання, то вони переживають емоції сумніву, радості подолання труднощів, успіху в пізнанні нового. Ці емоції закріплюються і збагачуються. З них формується стійке пізнавально-емоційне ставлення до навчальної діяльності, зокрема інтелектуальні почуття, потреби, інтереси (жадоба до знань, бажання вчитися, читацькі захоплення, пристрасть до досліджень тощо).

Мотивація до навчання відіграє важливу роль у становленні особистості, адже без неї неможлива ефективна навчальна діяльність та розвиток здатності й потреби до самовдосконалення, саморозвитку, самоосвіти. Саме у молодшому шкільному віці закладається основа для подальшого навчання, і часто від бажання вчитися у початковій школі залежить і прагнення до навчання у середніх та старших класах [3, с. 51].

Проблема мотивації досліджувалася у педагогіці та психології досить широко (Г. Костюк, П. Якобсон, М. Матюхіна, Т. Гордєєва, М. Боришевський, С. Максименко, та ін.), однак незважаючи на велику кількість робіт у цій галузі, її не можна вважати повністю вирішеною.

Значний внесок у вивчення проблеми мотивації навчання учнів молодшого шкільного віку зробили українські вчені М. Алексєєва, О. Скрипченко, М. Дригус, Н. Зубалій, С. Дрозденко, Н. Пророк та ін.

Зокрема, розкриті структурні, змістовні та динамічні характеристики мотивів навчання дітей шестирічного віку, особливості та тенденції розвитку ставлення до навчання в учнів початкових класів з різною успішністю, умови цілеспрямованого формування позитивної мотивації навчання.

Проте залишилося ще багато невисвітлених аспектів даної проблеми. Не до кінця з'ясованим залишається місце мотивів навчання серед інших психологічних і соціально-педагогічних детермінант, динаміка розвитку різних категорій мотивів упродовж початкової ланки освіти та її вплив на навчальну успішність учнів початкової школи.

Аналіз наукової літератури свідчить, що питання формування позитивної мотивації до навчання стосується як педагогіки, так і вікової та педагогічної психології і розглядається в рамках досліджень особистісного підходу.

У сучасній педагогічній літературі умови ефективності освітнього процесу трактуються як фактори, які визначають успішність перебігу педагогічних процесів, або як правила, дотримання яких забезпечує позитивний результат. У пошуку сукупності умов у їх теоретичному обґрунтуванні нерідко недооцінюється особистісний аспект [1, с. 52].

Серед психолого-педагогічних умов, які сприяють ефективній організації освітнього процесу, ми виділили такі:

- забезпечення належного рівня комунікативно-педагогічної взаємодії учителя і учнів;
- формування позитивної установки на урок;
- створення ситуації успіху;
- підвищення інтересу до навчального матеріалу [4, с. 2].

Забезпечення належного рівня комунікативно-педагогічної взаємодії учителя й учнів є одним із основних завдань педагога. Без налагодження емоційного контакту з першокласниками важко сподіватися на їх позитивне сприйняття вчителя, пізнавальної діяльності й освітнього процесу загалом.

Тому педагог повинен так організувати навчальний процес, щоб учень почував себе в школі комфортно, відчував підтримку і розуміння. Лише щира зацікавленість педагога в дітях, симпатія до них, увага і педагогічно довершена форма спілкування створюють на уроці мікроклімат психологічного комфорту, що підвищує працездатність, покращує настрій, допомагає уникнути перевтоми не лише на цьому уроці, але й упродовж усього навчального року.

Ефективність уроку в системі особистісно-орієнтованого навчання, як зазначають дослідники, багато в чому залежить від так званого «налаштування на урок» або психологічної самоорганізації вчителя.

Правильна психологічна самоорганізація вчителя передбачає:

- позитивне ставлення до дітей, відчуття задоволення від майбутнього спілкування з ними;
- психологічну готовність учителя працювати з дітьми певного віку.

Для цього, по-перше, необхідно знати вікові та психологічні особливості учнів, по-друге, не лише знати, але й відчувати проблеми дітей, як свої власні. Педагог з розвинутою емпатією легко налагоджує взаємини з дітьми, ефективно організовує навчальну діяльність, користується повагою і любов'ю дітей;

• психологічна націленість учителя на мету уроку, готовність до емоційної дії, зацікавленість у досягненні поставлених цілей, упевненість у собі та в учнях [3, с. 52].

Формування позитивного ставлення учнів до навчання є одним із найважливіших завдань особистісно-орієнтованого навчання і виховання. Реалізацію цього завдання слід розпочинати з перших днів навчання дитини в школі. Наше дослідження стосується проблеми мотивації навчального процесу, зокрема формування емоційно-позитивного ставлення до навчання в учнів молодшого шкільного віку.

Відомо, що надзвичайно вагоме значення для розвитку особистості дитини мають мотиви встановлення і збереження позитивних взаємин із однолітками та дорослими. Дитині потрібне доброзичливе ставлення з боку оточуючих. Потреба позитивних емоцій – одна з перших людських потреб. Тому бажання отримати схвалення дорослих і симпатію ровесників є одним з основних мотивів поведінки учня. Таким чином, емоційно-позитивна установка до навчання в школі зумовлюється відносинами першокласника з дорослим, який є найбільш значущим у його шкільному житті, – вчителем [5, с. 22].

Окрім того, позитивного ставлення до навчання ми можемо досягти, використовуючи сучасні освітні технології та методи та навчання. Серед них, відомі та популярні зараз, інтерактивні технології, завдяки яким учні мають можливість отримувати набагато більше інформації, узагальнювати її, робити висновки.

Також слід звернути увагу на зацікавленість учнів. Це можна зробити в різний спосіб: від використання простенької казки до застосування ТЗН та комп'ютера. Останній, на нашу думку, взагалі має величезні можливості у мотивуванні учнів до навчання, багато з яких ще не осмислені педагогами до кінця.

Отже, ефективність формування в учнів початкових класів позитивних мотивів до навчальної діяльності залежить перш за все від зусиль учителя. Це завдання вимагає від педагога любові до дітей, творчості та позитивної налаштованості на педагогічну діяльність.

Література:

1. Гонтаровська Н.Б. Інтенсифікація навчання молодших школярів у контексті інноваційного освітнього середовища. Відкритий урок. 2018. №1. С. 52-55.
2. Коломієць Н. Інтерактивні технології в особистісно орієнтованій освіті учнів початкових класів. Відкритий урок. 2020. №17-18, вересень. С. 12-15.
3. Малихіна О. Особливості мотивації учіння дітей молодшого шкільного віку. Початкова школа. 2022. №7. С. 51–54.
4. Набой С. Шляхи інтенсифікації навчання у початковій школі. Початкова школа. 2017. №11. С. 1-5.
5. Циганенко Г. Безоціночне навчання як важлива умова розвитку мотивації досягнення успіхів. Початкова школа. 2019. №9. С. 22-24.

Науковий керівник:

кандидат психологічних наук, доцент Ілляш Соломія Дмитрівна

Соломія Ілляш, Віктор Ільницький
(Дрогобич, Україна)

ВЗАЄМОДІЯ ШКОЛИ ТА СІМ'Ї В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ САМОСТІЙНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

У сучасних умовах розвитку демократичного суспільства триває модернізація системи вищої освіти, яка супроводжується суттєвими змінами в педагогічній теорії та практиці. Необхідно повною мірою врахувати нові вимоги до підготовки педагогічних кадрів, зокрема професіоналів нової генерації з конкурентоздатним рівнем кваліфікації.

Такі зміни є важливим засобом інноваційного оновлення вітчизняної системи педагогічної освіти, оскільки спрямовують майбутніх учителів початкової школи на виховну діяльність у нових умовах розвитку шкільної галузі.

Проблемі формування самостійності, в науковому обігу, належить чисельна кількість теоретико-методичних розвідок. З точки зору психології, самостійність: «вольова якість особистості, яка полягає в умінні за власною ініціативою ставити перед собою цілі, без сторонньої допомоги знаходити шляхи їх досягнення і виконувати прийняті рішення» [2].

За педагогічним енциклопедичним словником, бути самостійним означає: «який здійснюється своїми силами чи з власної ініціативи без сторонньої допомоги або керівництва» [1, с. 321].

Велике значення у розв'язанні проблеми професійної підготовки майбутніх учителів до взаємодії із сім'єю учня молодшого шкільного віку мають фундаментальні дослідження О. Калюжної, Л. Києнко-Романюк, Г. Наумчук, І. Савченко, Л. Синютка та ін.

Особливості підготовки майбутніх учителів початкової школи до виховної роботи з сім'єю учня початкових класів розкрито в дослідженнях О. Барвінського, Л. Красномовець, В. Постоного, М. Стельмаховича, В. Сухомлинського, К. Ушинського та ін.

Важливою умовою ефективної виховної роботи закладу загальної середньої освіти є взаємодія сім'ї та школи, яка передбачає належний рівень педагогічної культури батьків та готовність учителів до організації спільної виховної роботи з сім'ями учнів початкових класів.

В умовах Нової української школи взаємодія між учителем і батьками учнів будується на засадах педагогіки партнерства, яка передбачає співпрацю учасників освітнього процесу, не заперечує

відмінностей в їх життєвому досвіді, компетентностях, але враховує рівність у праві на доброзичливе, толерантне ставлення, взаємоповагу, емпатію, взаєморозуміння.

Особливе значення для встановлення ефективної взаємодії з батьками має період навчання дитини в початковій школі. Якщо в дошкільному віці батьки є для дитини основним авторитетом, то зі вступом до школи ситуація кардинально змінюється: першорядне місце в житті дитини молодшого шкільного віку займає учитель. Це абсолютно природний процес, тому що без авторитету педагога збалансований освітній процес неможливий. Крім того, батьки залюбки відвідують школу, цікавляться навчанням і поведінкою своєї дитини. Тому цей час для вчителя є найоптимальнішим для того, щоб побудувати співпрацю з батьками учнів.

Головними завданнями спільної діяльності навчального закладу і сім'ї з питань вирішення проблем навчання, виховання і розвитку дітей можна виділити наступні: завдання спільної діяльності школи і сім'ї, які полягають у забезпеченні участі батьків в організації освітнього процесу; мотивації батьків до вивчення науково-методичної та психолого-педагогічної літератури з проблем розвитку та виховання дітей; підвищенні психолого-педагогічної культури батьків, поповненні арсеналу їх знань, вмінь і навичок виховної взаємодії з дітьми; підвищенні відповідальності батьків за виховання дітей, ролі батька у родині; створенні системи просвітницької роботи, спрямованої на підвищення правової культури батьків; презентації успішного досвіду сімейного виховання; підвищенні рівня профінформованості батьків та їхньої компетентності з проблем формування здорового способу життя, профілактиці асоціальної поведінки та поширення шкідливих звичок, репродуктивного здоров'я дітей та молоді, організації змістовного сімейного дозвілля; залученні батьків до виховної роботи з дітьми; наданні психолого-педагогічної підтримки та допомоги проблемним сім'ям [4, с. 162].

Сьогодні в освітньому процесі потрібно активно використовувати потенціал сім'ї, батьки учнів повинні бути не лише поінформовані про хід навчального процесу, але й активно брати участь у ньому, підтримуючи дитину в реалізації творчих індивідуальних проєктів.

Слід активно використовувати різні формати публічних звітів про досягнення учнів із залученням батьків; практикувати навчальні завдання, в яких можуть бути використані родинні перекази, історії, реліквії, досвід старшого покоління родини. Разом з батьками повинні розроблятися програми, спрямовані на усвідомлення учнями ролі сім'ї в їх житті та житті їх майбутніх дітей.

Оржеховська В. дає широку характеристику структури взаємодії сім'ї та школи, до якої вона включає: педагогічну діагностику родини; визначення цілей і завдань спільної роботи; підвищення готовності батьків до взаємодії зі школою; організацію різних форм спільної роботи; стимулювання участі педагогів і батьків у погодженні і взаємообумовлених діях родини і школи; корекція спільної діяльності [3].

Виходячи з цього, можна виділити такі етапи встановлення взаємодії сім'ї та школи:

– ознайомлення учасників взаємодії з її метою (правами та проблемами дитини, правами і обов'язками сім'ї та школи);

– вивчення школою сім'ї, а сім'єю – школи в межах прав та обов'язків учасників педагогічного процесу;

– виявлення можливостей і недоліків мети взаємодії, обговорення їх і вироблення спільного плану дій, залучення до його виконання; створення умов для взаємодії сім'ї, школи;

– формування позитивного ставлення до взаємодії учасників; організація та здійснення взаємодії у різних формах;

– контроль за здійсненням взаємодії з усіх сторін, корекція цього процесу [5, с. 174].

Сучасній школі необхідно підсилити виховну функцію освітнього процесу. Виховання через навчання – це той резерв, яким ми сьогодні маємо користуватися, поєднувати наукову теорію з практикою. Отож, успішний розвиток дітей значною мірою залежить від дружньої і погодженої виховної роботи школи і сім'ї.

Так само як і діти, батьки повинні жити школою, регулярно відвідувати батьківські збори, обмінюватися своїми думками і спостереженнями з учителями. Школа повинна прагнути до об'єднання зусиль щодо успішного навчання, виховання та розвитку учнів, оскільки не лише навчальний заклад допомагає сім'ї у вихованні дітей, але й батьки повинні допомагати школі.

Педагогічні колективи шкіл володіють значним психолого-педагогічним потенціалом, завдяки якому можуть надати батькам суттєву допомогу у вихованні дітей, сприяти формуванню самостійності учнів, покращенню внутрішньо-сімейного мікроклімату, встановленню адекватних взаємин між дорослими і дітьми.

Недостатність відповідних знань у значної кількості батьків, невміння (або ж небажання) деяких батьків пізнати свою дитину, її вікові та індивідуальні особливості негативно позначаються на її розвитку, формуванні ціннісних орієнтацій. Проте, така робота ще не набула масового характеру і реалізується лише окремими школами, що ускладнює виконання сім'єю виховної функції.

Водночас не можна не рахуватися з тим, що сучасна педагогізація сім'ї потребує науково-методичного та організаційного оновлення, спрямованого на гуманізацію взаємин батьків і дітей на спільних засадах діяльності, а також урізноманітнення форм і напрямків співпраці сім'ї та школи.

Література:

1. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. 2-ге вид., доп. й випр. Рівне: Волинські обереги, 2011. 552 с.

2. Гриджук Н. О., «Взаємодія школи і сім'ї як важлива складова формування особистості»: на наук. конф. Центральноукраїнського державного пед. ун-ту ім. Володимира Винниченка. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://www.cuspu.edu.ua/ua/ntmd/konferentsiy/vseukrainska-naukovo-praktychna-internet-konferentsiia-psykholohichni-umovy-standovlennia-osobystosti-u-suchasnomu-suspilstvi/prohrama/6225-vzayemodiya-shkoly-i-simy- yak-vazhlyva-skladova-formuvannya-osobystosti>
3. Оржеховська В. М. та ін., *Взаємодія навчального закладу і сім'ї: стратегії, технології, моделі*. Харків, Україна: Точка, 2007.
4. Сиса І. О., «Взаємодія школи і сім'ї у вихованні та розвитку учнів початкових класів», *Таврійський вісник освіти*, № 4(56), с. 162–167, 2016.
5. Цуркан Т. Г., «Формування педагогічної культури батьків молодших школярів у взаємодії сім'ї і школи», *дис. канд. наук*. Чернівці, 2018, 340 с.

Науковий керівник:

кандидат психологічних наук, доцент Ілляш Соломія Дмитрівна.

Соломія Ілляш, Мар'яна Конопельник
(Дрогобич, Україна)

ПРОФІЛАКТИКА БУЛІНГУ В РОБОТІ З ДІТЬМИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

На сучасному етапі розвитку українського суспільства проблема булінгу є надзвичайно актуальною та значимою. Останніми роками визнано поширення в освітній практиці такого явища, як шкільний булінг. Це соціальна проблема всього світу протягом останніх ста років, однак вона ще й досі не вивчена.

Перші публікації стосовно означеної проблеми в Україні з'явилися у 2005 р. Це стало ще одним каталізатором впровадження та посилення уваги у закладах загальної середньої освіти щодо проведення різноманітних заходів з метою протидії реального явища – булінгу.

Вирішення цієї проблеми потребує дієвих ідей та висококваліфікованих фахівців. Варто зауважити, що саме у закладі освіти перебуває значна кількість дітей та підлітків, які проводять там великий проміжок свого часу, де вони не лише навчаються, але й соціалізуються, розвиваються та проходять психологічні етапи становлення особистості та пізнання самих себе.

Важливою є не просто профілактика булінгу у теорії чи запровадження певних заходів протидії, а саме ідентифікація даної проблеми як педагогічними працівниками закладу освіти, так і учнями та батьками. Тому надважливо створити відповідне сприятливе шкільне середовище не лише для боротьби з таким насильством як булінг, але й для профілактики проявів відповідної поведінки серед учнів [1, с. 46].

Наголосимо на тому, що проблема насильства та цькування актуальна з часів появи людського суспільства, а саме визнання та дослідження проблеми булінгу, з'явилось відносно недавно.

Питання вивчення булінгу, як реального явища висвітлені у працях Д. Ольвеуса, дослідження структури та характеристик учасників булінгу представлені в наукових розвідках О. Ожійова, Дж. Салісбері.

Досить глибоко проблему цькування одних дітей іншими, а також причини виникнення різних проявів насильства розкрили зарубіжні науковці, такі як К. Лоренц, Е. Міллер, Е. Роланд, Д. Томпсон.

Вагомий внесок в теорію протидії булінгу зробили О. Барліт, О. Глазман, В. Собкін, які вивчали психологічні особливості всіх учасників булінгу (булера, послідовників, жертви, спостерігачів), його реальні наслідки та способи подолання.

Організаційні умови впровадження інноваційних технологій протидії агресивній поведінці в шкільному середовищі досліджували І. Гайдамашко, М. Жданова, О. Романова.

У зв'язку з ускладненням ситуації в соціально-політичній сфері, а також пов'язаній із військовим станом в країні, ступень проявів насильства в Україні, на сьогодні збільшується в декілька разів. Розрив між поколіннями, знецінення значення родини, підвищення рівня агресії в суспільстві слугують каталізаторами ще більшого розповсюдження в шкільному середовищі такого небезпечного прояву як булінг.

За результатами дослідження, яку проводило ЮНІСЕФ, 67% учнів в Україні у віці 11-17 років реально зіткнулися із явищем булінгу (цькуванням) за період останніх трьох місяців; 24% чнів виступали буллерами та 48% з них нікому не розказували про ці прояви насильства [2, с. 86].

Це досить тривожні статистичні дані, особливо в той час, коли наша країна переживає повномасштабне військове вторгнення, наслідком якого майже 1,6 мільйони наших громадян, в тому числі 220 тисяч дітей шкільного віку, вимушено стали внутрішньо переміщеними особами (United Nations Ukraine, 2018).

Показники дослідження переконливо доводять, що діти, закриті до комунікації, а також діти із сімей з неблагополучних сімей, або з низьким рівнем прибутку, піддаються цькуванню вдвічі частіше а ніж інші. Крім цього, вимушено діти внутрішньо переміщених осіб є більш вразливими до різних проявів насильства, пов'язаного з війною. Це безперечно впливає на їх соціальну поведінку.

Фінансові сімейні труднощі також здебільшого підвищують ризики різних видів насильства та перешкоджають соціальній інтеграції даної категорії дітей. Оскільки школярі проводять майже весь час

саме в закладах загальної середньої освіти, то школи повинні відігравати одну з ключових ролей у справі протидії насильства.

Сучасні українські заклади загальної середньої освіти при всіх об'єктивних їхніх труднощах, проблемах та недоліках зберігають роль однієї з основних інституцій соціалізації особистості учня, її формування і розвитку. Відповідно педагогічні працівники, які здійснюють керівництво закладами освіти і які працюють у них, зобов'язані забезпечувати умови сприяння утвердженню людської гідності дитини та її гармонійного розвитку [4, с. 75].

Аналіз наукових джерел засвідчує, що соціальне, психолого-педагогічне дослідження проблеми шкільного цькування є фрагментарним. Водночас на сучасному етапі розвитку освіти спостерігається помітне загострення зацікавленості цією тематикою в працях широкого кола науковців, які вказують, що професійна допомога учням з проявами агресивної поведінки – важлива компонента системи корекції, реабілітації і профілактики поведінкових девіацій (М. Алексеєнко, О. Бовть, К. Дамбах, І. Кон тощо).

У наукових джерелах сьогодні простежується значна кількість тлумачень поняття булінгу як термінологічної дефініції в галузі психології, педагогіки та правознавства. Одним із перших трактувань цього реального явища зробив норвезький вчений Д. Ольвеус, який розуміє булінг «як ситуацію, у якій учень неодноразово піддається негативним діям із боку одного чи декількох інших учнів [2, с. 87].

Узагальнивши різні наукові підходи, можемо констатувати, що булінгом прийнято вважати умисне, свідоме, не пов'язане з самозахистом та не санкціоноване законними нормативно-правовими актами, довготривале (чи систематично повторюване) фізичне чи психологічне цькування з боку індивіда, або групи людей, які володіють певними перевагами (фізичними, психологічними, адміністративними та ін.) щодо індивіда, та реалізується переважно в організованих групах людей з певною особистою (корисною) метою.

Варто відзначити, що булінг у закладі загальної середньої освіти проявляється не лише в між учнями одне одного, але і в діяльності вчителів стосовно учнів або навпаки. Учителі у взаємодії з учнями можуть демонструвати прояви такої поведінки, що завдає учням психологічний, або, в деяких випадках, і фізичний біль та обмежує їхнє право на відстоювання гідності і свободи особистості.

Однак виявити прояви такої поведінки, яка вказує на явище булінгу, досить не просто. Вчитель під час комунікації з своїми учнями може використовувати авторитарний (директивний) стиль спілкування, котрий, на думку учнів, може сприйматися як обмеження їх прав і свобод, але, по суті, не є булінгом за характеристиками.

Індивідуальними характерними особливостями, які притаманні жертвам булінгу можуть бути: низька самооцінка, сором'язливість, замкненість, асоціальність, схильність до депресії, тривожності, фізична та емоційна слабкість. Варто зауважити, що всі означені риси можуть бути одночасно і причинами, і наслідками булінгу.

Оскільки закритість та сором'язливість дитини за правильного виховного підходу дорослих може проявитися соціальною активністю та сміливістю, а без підтримки – перетворитися на типову жертву, із цілковитою низькою самооцінкою та нездатністю відстоювати власні думки, права, позицію.

Врешті, більша частина науковців зауважують, що однозначно схарактеризувати портрет майбутнього типового буллера чи гіпотетичної типової жертви неможливо. Однак безумовно, що діти, яким притаманні означені риси, заслуговують на підвищену увагу з боку батьків та вчителів [3].

Шкільне цькування завдає дитині важких травм, які мають тяжкі наслідки у розвитку подальшого фізичного та психічного здоров'я. По-перше, довготривалі шкільні цькування позначаються на формуванні ідентифікація «Я-образу» дитини молодшого шкільного віку. Знижується самооцінка, дитина відчуває себе пригніченою.

Жертва булінгу, як правило, уникає стосунків з іншими людьми, або ж, навпаки, – інші діти можуть уникати дружби із нею, оскільки будуть бояться в майбутньому самі стати жертвами. Така людина надалі може спроектувати свій життєвий шлях за сценарієм «невдахи».

По-друге, статус жертви є наслідком низької ролі в групі, неуспішності у навчанні та проблем у поведінці. У таких учнів високий ризик формування нервово-психічних і поведінкових порушень. Для типових жертв шкільного булінгу є характерними невротичні розлади, депресивні порушення, розлади сну й апетиту.

По-третє, шкільний булінг може викликати порушення у розвитку індивідуальності дитини молодшого шкільного віку. Перебування у тривалому стресі породжує відчуття безнадійності та безвихідності, яке спонукає до виникнення суїцидальних думок [5, с. 8].

Таким чином, проаналізувавши науково-методичну літературу з проблеми профілактики булінгу в шкільному середовищі, зазначимо, що попередження цього явища потребує комплексного підходу і передбачає запровадження організаційно-педагогічних умов у практичній роботі з учнями початкової школи, їх батьками і вчителями.

Література:

1. Губко А. А. (2013). Шкільний булінг як соціально-психологічний феномен. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Сер.: Психологічні науки. Вип. 114. 46-50.
2. Лушпай, Л.І. (2013). Шкільний булінг як різновид суспільної агресії. Наукові записки Національного університету Острозька академія. Флчна. 33. 85-89.

3. Сидорук, І. (2015). Булінг як актуальна соціально-педагогічна проблема. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки.
4. Протидія булінгу в закладі освіти: системний підхід (2019). Методичний посібник. Андреевкова В.Л., Мельничук В.О., Калашник О.А. К.: ТОВ «Агентство «Україна». 132.
5. Юрчик, О.М. (2016). Психологічна профілактика шкільного насильства в початкових класах: автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.07. Острог, 2016. 20.

Науковий керівник:

кандидат психологічних наук, доцент Ілляш Соломія Дмитрівна.

**Соломія Ілляш, Христина Мендель
(Дрогобич, Україна)**

ІНТЕРАКТИВНЕ НАВЧАННЯ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Серед важливих завдань, які сьогодні особливо гостро стоять перед системою освіти, особливу актуальність набуває проблема інтелектуального розвитку учня молодшого шкільного віку. Одним із центральних питань інтелектуального розвитку особистості є розвиток пізнавальної активності учнів початкових класів.

Навчання – це спеціально організований процес, під час якого вчитель організовує активну навчально-пізнавальну діяльність учнів з метою оволодіння ними знаннями, вміннями та навичками. Також він сприяє розвитку їх творчих здібностей та формуванню необхідних компетентностей [1, с. 287].

Велике значення для розвитку пізнавальної активності дитини молодшого шкільного віку має розвиток психічних процесів – уваги, уяви і пам'яті. Саме ці процеси, на думку сучасних психологів, є основою для розвитку творчих здібностей учнів.

Сьогодні, в умовах потужного економічного розвитку, освітня система поступово ускладнюється, оскільки навчання переходить від простого вивчення матеріалу до формування творчої особистості, яка вміє застосовувати теоретичні знання в практичній діяльності. Саме тому система освіти має забезпечити якісно новий рівень загальноосвітньої та професійної підготовки.

Вже у початковій школі зазнає змін найважливіша мета навчального процесу: перше місце займає пізнавальна функція, культ активності, самостійності, нестандартність думки, які забезпечують розвиток інтелекту дитини.

Згідно Концепції НУШ, кожна дитина є неповторною особистістю, від природи наділеною унікальними здібностями, талантами та можливостями для навчання, а також для розвитку. Місія Нової української школи полягає у тому, щоб допомогти розкрити та розвинути здібності і таланти, можливості кожного учня на основі партнерської взаємодії між вчителем, учнем і батьками [3].

Організація освітнього процесу в НУШ із використанням різноманітних інтерактивних методів, безумовно передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання проєктної діяльності, а також спільне вирішення проблем на основі аналізу ситуацій, які склалися за тих чи інших обставин.

Одне із найважливіших завдань вчителя – досягти такого результату, щоб кожен урок сприяв розвитку пізнавальних інтересів учнів. Зацікавлення є ефективним засобом успішного навчання, необхідною умовою досягнення позитивних результатів. Коли дитина цікавиться матеріалом, у неї виникає бажання дізнатися про нього більше. Ефективне навчання неможливе без пошуків шляхів активізації пізнавальної активності учнів, адже діти мають не лише засвоїти певну систему знань, але й навчитися спостерігати, порівнювати, виявляти взаємозв'язок між різними поняттями. А досягти цього можливо лише засобами, які активізують пізнавальну діяльність.

Підвищенню пізнавальної активності учнів молодшого шкільного віку сприяє застосування інтерактивних методів навчання. Одна з головних умов інтерактивного навчання – створення комфортних умов навчання. Інтерактивне навчання – це навчання в процесі діалогу. В результаті цього, учні навчаються шанобливо ставитись не лише до себе, а й до співрозмовника, вчать слухати і чути, спілкуватись зрозумілою мовою для співрозмовника. Саме для розвитку пізнавальної активності учнів доречним є застосування інтерактивних методів навчання під час уроків у початковій школі.

Питаннями визначення та пояснення сутності інтерактивних методів навчання займалися такі вітчизняні дослідники як Біда О., Волошина Г., Картель М., Коберник Г., Матвієнко П., Пехота О., Рожко Л., Шевчук І. та інші.

Методологічною основою організації інтерактивного навчання є розробки сучасних педагогів у галузі методів та технологій навчання, зокрема Алексюка А., Паламарчука В., Савченко О., Скаткіна М., Харламова І. та ін.

Зважаючи на необхідність розвитку в учнів початкових класів гнучких навичок, які їм знадобляться у житті, гостро постає проблема використання інтерактивних методів навчання в умовах нової української школи.

Пізнавальний інтерес є неодмінною і найважливішою складовою людської діяльності, яка обумовлює розвиток суспільства і самої особистості. Дотепер пізнавальну активність (набуття нових знань), або пізнавальні процеси (відчуття, сприйняття, мислення), – науковці розглядали лише як конкретну діяльність, яка має специфічний наочний зміст і специфічний набір дій та операцій, що її реалізують.

На думку Л. Ніколенко, важливим завданням є формування «пізнавальної самостійності, якості, яка формується в діяльності». Зважаючи на це, науковець через компоненти формування пізнавальної самостійності особистості визначає діяльнісний підхід, оскільки активність та самостійність особистості проявляються в діяльності [4, с. 205].

За умов стрімкого розвитку сучасного суспільства постійно удосконалюються освітні процеси, методики та технології навчання. У сфері розв'язання проблем та викликів інтерактивного навчання, з'ясування його особливостей працювали О. Пометун, Г. Селевко, П. Федорук, М. Пікуляк та ін.

Проблему інноваційної стратегії сучасної освіти досліджують вітчизняні й зарубіжні науковці: О. Кравчина, Л. Варга та ін. За педагогічним словником, поняття «інтерактивний» походить від латинського «inter» – між та «activ» – активний. Лексичне значення слова «інтерактивність», «інтерактив» у перекладі з англійської мови наступне: «inter» – взаємний, «act» – діяти, тобто здатність взаємодіяти [1, с. 199].

Термін «інтерактивна педагогіка» був уведений до наукового обігу (1975 р.) німецьким дослідником Г. Фріцом, який вбачав основну мету інтерактивного процесу «у зміні й удосконаленні моделі поведінки його учасників, які, аналізуючи власні реакції та реакції партнера, вдаються до зміни моделі своєї поведінки, свідомо засвоюють її» [5, с. 105].

Науковці трактують інтерактивний діалог як «взаємодію користувача з програмною системою, яка відрізняється від діалогової, допускаючи обмін текстовими командами (запитами) і відповідями (запрошеннями), реалізацією розвинених засобів здійснення діалогу (наприклад, можливість ставити запитання в довільній формі з використанням ключового слова, у формі з обмеженим набором символів), при цьому стає можливим обрання варіантів змісту освітнього матеріалу, режиму роботи» [6, с. 112].

Осмислення різних наукових позицій стосовно розуміння сутності інтерактивного навчання дає змогу стверджувати, що існують спільні й відмінні думки про активізацію пізнавальної діяльності учнів. Водночас усі дослідники визнають спільну ознаку інтерактивного навчання – значення міжособистісної взаємодії, яка робить продуктивним власне процес навчання.

Отже, підсумовуючи все вищезазначене, можемо стверджувати, що використання інтерактивних методів у педагогічному процесі спонукає вчителя початкової школи до постійної творчості, вдосконалення, зміни, професійного та особистого зростання. Зокрема, особливого значення набуває використання на заняттях різноманітних проектних технологій навчання, що, за відповідних умов реалізації, включають в себе всі вищенаведені інтерактивні методи.

Література:

1. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. 2-ге вид., доп. й випр. Рівне: Волинські обереги, 2011. 552 с.
2. Довгаль О. Г. Розвиток пізнавальної активності дітей молодшого шкільного віку в різних видах діяльності. Інститут проблем виховання АПН України. Київ, 2019. С. 58-64.
3. Концепція «Нова українська школа» / Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/novaukrainska-shkola-compressed.pdf>
4. Ніколенко Л. А. Розвиток пізнавальної активності учнів 71 початкових класів у навчальному процесі. Таврійський вісник освіти. 2013. №. 1. С. 205-210.
5. Пометун О.І., Пирожено Л. В. Інтерактивні технології навчання: наук.-метод. посібн. / О. І. Пометун, К.: Видавництво А.С.К., 2004. 192 с.
6. Шевцова О. А. Організація пізнавальної діяльності в школі. Х.: Вид. група «Основа», 2018. 300 с.

Науковий керівник:

кандидат психологічних наук, доцент Ілляш Соломія Дмитрівна.

**Наталія Калита, Мар'яна Фригела
(Дрогобич, Україна)**

ФОРМУВАННЯ ЗНАНЬ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ПРО КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНЕ СЕРЕДОВИЩЕ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Модернізація освітньої діяльності вимагає формування у здобувачів освіти цілісної системи універсальних знань, умінь, навичок, а також досвіду самостійної діяльності та особистої відповідальності у рамках краєзнавчих компетенцій, що визначають сучасну якість освіти. Саме через соціальні компетентності, набуті в навчальній діяльності, молодь пізнає свій край, його минуле й сьогодення, і безпосередньої участі в перетворенні, оскільки рідний край – жива, діяльна частка великого світу.

Знання про свій край – багатогранний спектр освітньо-пізнавальної, пошуково-дослідницької і суспільно-корисної діяльності, яке активізує і формує почуття патріотизму – глибокої любові до своєї

Батьківщини. Любов до рідної землі є повноцінною тоді, коли вона пов'язана з прагненням більше знати про свою місцевість, локально й компактно досліджувати історико-культурний, природний, соціально-економічний простір, усвідомити власну соціокультурну приналежність. Для цього в процесі навчання здобувач освіти має ознайомлюватися не лише з характерними відомостями, але й із краєзнавчою інформацією – такою, що розкриває різні аспекти життя у звичному для нього оточенні (традиції та звичаї, характерні для рідної країни та краю, громади) [5].

Природно, в різних регіонах України конкретні знання про свій край, які формуються в учнів, будуть різними, але вони мали б увійти (у певному обсязі) до складу обов'язкових базових знань з різних предметів освітніх галузей початкової школи. Це відповідає вимогам державного стандарту шкільної освіти. Історія краю розглядається як частина національної історії, вивчення традицій населення рідного краю – як частина національної спадщини країни, вивчення природи – як частина природних багатств всієї території тощо.

Завдяки краєзнавству учень має можливість глибше з'ясувати розташування рідного краю на території країни; його історію – через долю окремих людей; коріння людини – в історії і традиціях своєї сім'ї, свого народу, у минулому рідного краю і країни. У ході історичного процесу зпокоління в покоління передаються вічні цінності: працьовитість, чесність, справедливість, сумлінність, відчуття національної гідності, дружба між народами, пошана до старших поколінь, обов'язок, милосердя, відчуття господаря [2].

Цінність здобуття знань про культурно-історичне середовище полягає в тому, щоб допомогти людині вийти з простору предметів у простір діяльності і життєвих сенсів суспільства. Саме ці знання повинні сприяти всебічному і гармонійному розвитку особистості, формуванню її етичного, інтелектуального і професійного потенціалу, створювати умови для реалізації потенційних можливостей учнів, їх інтересів і нахилів. Краєзнавча освіта дозволяє об'єднати систему сучасних соціально значущих цінностей і передові вітчизняні традиції в нову ціннісну систему суспільства, відкриту, варіативну, духовно і культурно насичену, діалогічну, толерантну, таку, що забезпечує становлення справжньої громадянськості і патріотизму. Заняття краєзнавством допомагає юним школярам глибше з'ясувати сенс, сутність важливих норм життя, що означені Конституцією України: «Кожен зобов'язаний не заподіяти шкоди природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки» [2].

Надійним фундаментом, на якому успішно формуються національна свідомість і самосвідомість, патріотизм є краєзнавство, яке пронизує своїми різноманітними функціями освітньо-виховний процес і грає суттєву педагогічну роль в національно-патріотичному вихованні підростаючого покоління. Використання краєзнавчого матеріалу у виховній роботі є одним з джерел збагачення учнів знаннями рідного краю, виховання любові до нього і формування громадських понять і навичок, адже патріотизм починається з виховання любові до своєї малої батьківщини – села, міста в якому народився і звідки беруть початок твої корені. Виховання почуття патріотизму можливе через вивчення історії свого рідного краю, історії сім'ї, вшанування пам'яті предків, вивчення культурної спадщини свого народу [1, с. 66].

Ставлячи за мету використання краєзнавства як інструменту формування ключових соціальних компетентностей в навчально-виховній діяльності початкової освіти, пропонуємо зупинитися на плануванні та впровадженні багатьох пошуково-дослідницьких проєктів через володіння учнями навичками роботи з різними джерелами інформації: книгами, довідниками, джерелами мережі Інтернет, дослідженнями, фактами спогадів та переказів; самостійно обирати, аналізувати, систематизувати, перетворювати і використовувати потік інформації через засоби телекомунікаційних технологій.

Навчальний матеріал багатий культурно-історичні відомості відіграє важливу роль, оскільки пов'язує історію, природу, життя й побут окремого населеного пункту з всією країною в цілому, допомагає усвідомленому засвоєнню учнями найскладніших питань соціально-економічного, політичного й культурного розвитку країни загалом.

Використання краєзнавчого матеріалу дає змогу вирішити кілька важливих навчально-виховних завдань:

- вивчення і усвідомлення історії та культури рідного краю;
- виховання патріотичних та державницьких почуттів та якостей,
- розвиток національної свідомості;
- більш глибоке пізнання природи своєї місцевості та її екологічних проблем; формування екологічної культури, виховання дбайливого ставлення до природи, розвиток альтернативного екологічного мислення;
- знайомство з архітектурними пам'ятками регіону, формування естетичних смаків та почуттів;
- набуття вміння приймати відповідальні рішення, коректно вести дискусію й аргументовано відповідати на запитання [4, 136].

Значення історико-краєзнавчої роботи у закладах освіти полягає у тому, щоб віднайти, обґрунтувати і розкрити усю сукупність особливостей, зосереджених на певній місцевості, і подати повну інформацію про життя цієї місцевості в історичному, географічному, біологічному, соціальному, економічному аспектах. Адже, патріотизм починається з виховання любові і дбайливого ставлення до рідної землі, – своєї «малої батьківщини», її історії, поваги до народних традицій і звичаїв, фольклору, любові до рідної природи. Немає в людини місця дорожчого, ніж те, де вона народилась, землі, на якій зростає... Щоб по-справжньому любити рідний край, його слід добре знати, необхідно вивчати його історію, мову, культуру. Щодо дидактичного значення історико-культурної роботи, то вона забезпечує наочність виховної роботи, активізує учнів, підвищує їх прагнення до самостійності в роботі, прищеплює їм практичні навички і вміння,

формує наукове світорозуміння, залучає до посильної участі в громадському житті, а через нього сприяє розвитку особистості.

Література:

1. Бех І.Д., Кириченко В.І., Петрочко Ж.В. З Україною в серці: посібник. Харків: «Друкарня Мадрид», 2016. 140 с.
2. Бондаренко Т. В. Історичні аспекти розвитку краєзнавчої діяльності в Україні. Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету., 2016. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpudpu_2016_2_7
3. Масол Л.М. Інтегрований курс «Художня культура»: єдність навчання і виховання. Художня культура. Харків: Видавництво «Ранок», 2009. С.3-52.
4. Солод Л. С. Краєзнавство як засіб національно-патріотичного виховання. Матеріали науково-пошукової конференції Донецького обласного палацу дитячої та юнацької творчості. Слов'янськ, 2017. С. 132-136.
5. Фінін Г. Історико-краєзнавча діяльність як засіб громадянського та патріотичного виховання, 2012. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpu_filos_2012_3727

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент Калита Н.І.

Аян Құдайберген
(Талдықорған, Қазақстан)

ЗАМАНАУИ БІЛІМ БЕРУДЕГІ ЖАҢА ЦИФРЛЫҚ ҚҰЗЫРЕТТЕР

Заманауи білім беру дегеніміз – білім беру үрдісін заман талабына сай жоспарлап, жаңа технологияларды тиімді пайдаланып, оқушылардың білім деңгейін жаңа деңгейге көтеру. Ғылыми-педагогикалық саладағы білім беру ұғымы екі негізгі анықтамадан тұрады: процесс және нәтиже. Қазіргі уақытта білім берудің мақсаты жеке тұлғаның өзіне ғана қажетті жеке қабілеттерін дамыту болып табылады, ал білім берудің мақсаты тиісті мемлекеттік білім беру стандарттарымен анықталған маманның моделіне сәйкестендіруарқылы қалыптасқан білім, дағды мен іскерліктер жүйесін әзірлеу болып табылады. Педагогикалық білім берудің мақсаты осы жүйені құрайтын функцияны орындайды. [1, 34 б]

Жоғарыда аталып өткен мақсатқа жетудегі басты құрал – дұрыс әдістемелік нұсқау, заманауи цифрлық құралдарды тиімді пайдалану және жоғары деңгейдегі педагогикалық ізденіс болып табылады. Жалпы құзыреттілік дегеніміз – бұл білімді, іскерлікті қолдану қабілеті, оқу міндеттерін шешуде практикалық тәжірибе негізінде табысты жұмыс жасау. Құзыреттілік адамның білімі мен практикасындағы іс-әрекеттер арасында болатын қатынас ортасы болып қалады» деп жазады орыс ғалымы М.В. Рыжаков өз еңбегінде. Кейбір сөздіктерде құзыреттілік құзырлылық делініп былай анықтама берілген. «Құзырлылық – адамның стандарттан тыс жағдайда нәтижелі әрекет ету қабілеті. [2, 51-55 б]

Заман талабына сай білім беру жүйесіне заманауи цифрлық технологиялардың құзыреттілігі зор. Қазіргі заманғы ғылыми-техникалық үрдістің қарқыны – ұстаздың білім беру жүйесінің алдына жаңа міндеттер қойып отыр. Ол – жаңа технологияны жақсы меңгерген жеке тұлғаны жан-жақты дамыту. Ол үшін білім беру саласында қазіргі дидактикалық мүмкіншіліктер мен жаңа идеяларды және инновациялық технологияларды тиімді пайдалану қажет, мұның бірі – компьютерді қолдану. Бүгінде білім саласында тестілеу, үй тапсырамасын тексеру, өтілген материалды қайталау және сыныптұрғысынан ойлау қабілеттерін дамыту бағытында күнделікті қолданыста жүрген түрлі бағдарламалар бар. Мысалы, **Word Wall** бағдарламасы. Бұл бағдарламада әртүрлі қызықты форматта ойындар жүйесін құрауға, және оқушыларға арналған интерактивті құрал ретінде пайдалануға болады. Сонымен қатар, жазу мен оқу кезінде қолдануға болатын көптеген сөздерді қамтиды. Бұл бағдарламаны қолдана отырып, оқу форматын түрлі бағытта өткізуге болады. Үй тапсырмасын қайталау, топтық тапсырмаларды орындау және жаңа материалды бекіту мақсатында да тапсырмасын құрал. Ендігі кезекте, тестілеу бағытындағы заманауи бағдарламаларға келетін болсақ, **Quizlet, Kahoot, Quizizz**, т.с.с. көптеген жаңа заман талабына сай, ыңғайлы әрі қолжетімді бағдарламалар бар. Аталған бағдарламалар білім берушіге уақытты үнемдеуге, сабақты қызықты өткізуге, жаңа технологияларды тиімді пайдалануға көмектеседі. Сонымен қатар, оқушылардың сыни ойлау, тез шешім қабылдау, дұрыс әрі нақты жауапты қысқа мерзім ішінде табу сияқты дағдыларын дамытуға көмектеседі.

Мұғалім сабақта түрлі әдіс – тәсілдерін пайдалана отырып, балалардың ұсыныс - пікірлерін еркін айтқызып, ойларын ұштауға және өздеріне деген сенімін арттыруға мүмкіндік туғызып отыруы қажет. Әдіс – тәсілдер арқылы өткізген әрбір сабақ оқушылардың ойлануына және қиялына негізделеді, баланың тереңде жатқан ойын дамытып оларды сөйлетуге үйретеді. Түрлі әдістемелік тәсілдерді пайдалану арқылы қабілеті әртүрлі балалардың ортасынан қабілеті жоғары баланы іздеп, онымен жұмыс жасау, оны жан - жақты тануды ойлап, оқушылардың шығармашылық деңгейін бақылап отыру әрбір мұғалімнің міндеті.

Жаңа педагогикалық технологияның ерекшеліктері - өскелең ұрпақты жан – жақты дамыту. Инновациялық білімді дамыту, өзгеріс енгізу жаңа педагогикалық идеялар мен жаңалықтарды өмірге әкелу. Бұрынғы оқушы тек тыңдаушы, орындаушы болса, ал қазіргі оқушы - өз бетінше білім алатын жеке тұлға екендігін естен шығармауымыз керек. Қазіргі заманауи білім беру жүйесінің негізгі мақсаттарының бірі - оқушыны дүниетаным қабілеті жоғары, дарынды, өнерпаз, іздемпаз, талапты, өз алдына мақсат қоя білетін тұлға ретінде қалыптастыру болып табылады.

Техникалық құрылғылар (компьютерлер, смартфондар, планшеттер және т.б.) – білім беру жүйесіндегі жаңару процесінің негізі болып саналады. Олардың көмегімен материалды сабақ орнына байланбай, сапалы түрде зерттей алуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, білім берудегі қашықтықтан оқыту технологиялары студенттер мен оқытушылардың тұрғылықты жеріне қарамастан өзара әрекеттесуіне мүмкіндік береді. Заманауи білім беруде жаңа цифрлық технологиялардың артықшылықтары:

1. Ыңғайлы әрі тиімді оқыту;
2. Тайм- менеджмент дамыту – яғни, оқытуды уақытылы жоспарлау;
3. Ақпаратты жылдам әрі оңай іздеу;
4. Ақпараттық технологияларды қолдану тәсілдері бойынша білімді жетілдіру;
5. Әлемдік деңгейдегі білім беру жүйесімен танысып, тәжірибені жетілдіру;
6. Білім берудегі оқыту процесін арттырып, білім деңгейін көтеру;
7. Оқушылардың білімге деген көзқарасын арттырып, білім сапасын көтеру;
8. Мұғалімдердің дамуға талпысын арттырып, жаңа деңгейге көтерілуіне әсерін тигізу.

Керісінше, жаңа цифрлық технологиялардың білім беруге тигізіп жатқан оң өзгерістерімен қатар кемшін тұстарын да айта кетуді жөн көрдік:

1. Интернеттің көмегімен оқу процесі тез дамиды. Алайда, барлық оқытушылар әдеттегі жұмыс әдісін жетілдірілген әдіске өзгертуге дайын емес. Электрондық оқыту және материалды қашықтықтан беру әдістері білімге деген қажеттілікті дамытуы керек. Бірақ заманауи технологияларды дұрыс қолданбау, білім жүйесіне кері әсерін тигізуі мүмкін

2. Тікелей байланыстың толық шектелуі, әлеуметтік мақұлдауға тәуелділік және сөйлеу қабілетінің болмауының салдары, білім беру жүйесінің жағымсыз әсеріне әкеліп соғады. Егер электронды білім берудің нақты құрылымы болмаса және тек қосымша ретінде ғана қолданылса – оқыту сапасы нашарлайды.

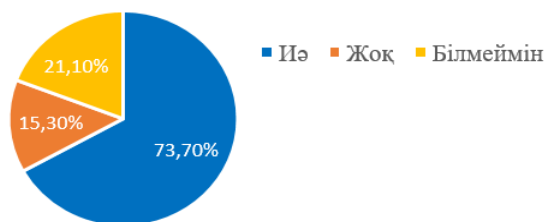
3. Жаңа оқыту технологияларын шамадан тыс қолдану оқушылардың сандық құрылғыларға деген тәуелділігін арттырады.

“Заманауи білім берудегі жаңа цифрлық құзыреттер” тақырыбына арнайы сауалнама жүргізілген болатын. Жалпы сауалнамаға қатысушылар саны 30 адам болды. Оның ішінде “Ө. Молдабеков атындағы №6 орта мектебінен” 13 мұғалім және “Ілияс Жансүгіров атындағы Жетісу Университетінен” 17 оқытушы қатысты. Сауалнамада жалпы сұрақ саны – 5, оның ішінде 1 сұраққа жеке пікір жазылуы қажет:

1. Заманауи білім беру жүйесі сізді қанағаттандырады ма?
2. Сіз сабақ беру барысында цифрлық технологияларды қолданасыз ба?
3. "Жаңа оқыту технологияларын шамадан тыс қолдану оқушылардың сандық құрылғыларға деген тәуелділігін арттыруы мүмкін." деген пікірмен келісесіз бе?
4. Оқытушыларға жаңа цифрлық бағдарламаларды, құрылғыларды сабақ барысында қолдану үшін арнайы әдістемелік курс өткізу қажет.
5. Заманауи білім беру барысында сандық құрылғыларды қолдану білім алушыларға кері әсерін тигізуі мүмкін бе? (өз ойыңыз)

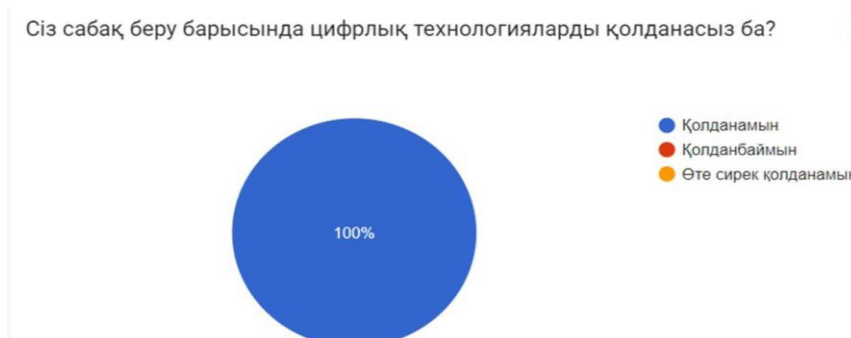
Алдымен әр сұраққа жеке тоқталатын болсақ, алғашқы сұрақ:

Заманауи білім беру жүйесі сізді қанағаттандырады ма?

Пайыздық көрсеткіштерге сүйенер болсақ, “иә” деп жауап берушілердің пайызы 73,7% құрады, “жоқ” деп жауап берушілер 15,3% құрады, “білмеймін” деп жауап берушілер 21,1% пайызды құрады. Яғни, осы көрсеткіштер арқылы, білім берушілердің басым көпшілігі заманауи білім беру жүйесіне көңілдерінің толатындығын, ал жартысынан азы бұл сұраққа жауап беруге қиналатынын көрсетті.

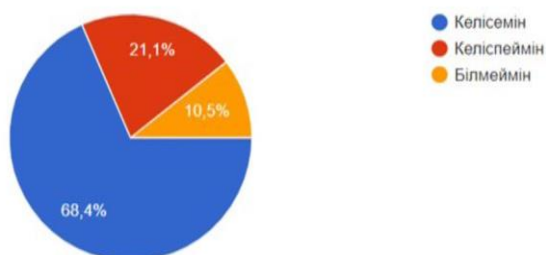
Екіншісұрақ:

Жоғарыда көрсетілген пайыздық мөлшерлемеге сүйенер болсақ, 100% білім берушілер цифрлық технологияны сабақ барысында қолданатынын көрсетті. Бұл көрсеткіш білім берушілердің жаңа білім жүйесіне толық ауысу барысында екенінің айқын дәлелі.

Үшінші сұрақ:

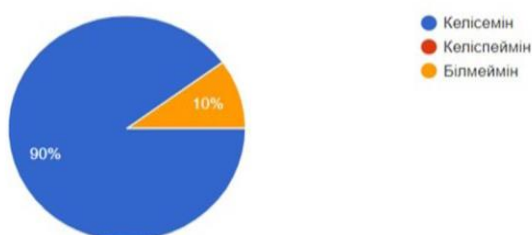
"Жаңа оқыту технологияларын шамадан тыс қолдану оқушылардың сандық құрылғыларға деген тәуелділігін арттыруы мүмкін." деген пікірмен келісесіз бе?

Пайыздық көрсеткіштерге сүйенсек, 68,4% білім берушілердің жаңа оқыту технологияларын шамадан тыс қолданудың сандық құрылғыларға тәуелділігін арттырады деген пікірмен келіседі. Ал 21,1% білім берушілер бұл пікірге мүлдем қарсы екенін көрсетеді. Қалған 10,5% адам ғана «білмеймін» деген жауап нұсқасын таңдады. Яғни, бұл жаңартылған технологияларды білім жүйесінде тым артық қолданудың болашақта үлкен қаупі бар екендігін көрсетеді.

Төртінші сұрақ:

Оқытушыларға жаңа цифрлық бағдарламаларды, құрылғыларды сабақ барысында қолдану үшін арнайы әдістемелік курс өткізу қажет.

Көрсеткіштерге қарасақ, 90% білім берушілердің жаңа цифрлық бағдарламаларды, құрылғыларды сабақ барысында тиімді, оңтайлы әрі нәтижелі қолдану үшін арнайы әдістемелік курстың, коучингтар мен конференциялардың қажет екендігін көрсетеді. Тек 10% адам ғана «білмеймін» деген жауапты таңдады. Бұл көрсеткіш ешкімнің бұл ойға қарсы емес екендігін, және қазіргі таңда арнайы әдістеменің қажеттілігінің жоғары екендігін көрсетеді.

Соңғы, бесінші сұрақ: Заманауи білім беру барысында сандық құрылғыларды қолдану білім алушыларға кері әсерін тигізуі мүмкін бе? Яғни, білім берушілердің өздерінің жеке пікірлерін жазуы тиіс болатын. Осы орайда жауап берушілердің пікірі екіге бөлінді, бірі – “Шектен тыс қолдану кері әсерін тигізеді” десе, немесе “екіншісі, білім алушылардың креативті ойлау қабілетін дамытуға септігін тигізеді деген пікірде.” Сандық құрылғылардың пайдасы да, зияны да баршылық. Атап айтқанда, баланың денсаулығына: көз аурулары, бел-омыртқа, бала психикасына әсерін айтуға болады. Сонымен қатар, “Кері әсерін тигізу мүмкін емес” деген пікірлерде болды.

Қорытындылай келе, заманауи білім беру жүйесінде жаңа цифрлық технологиялар мен бағдарламалардың орны басым. Оларды тиімді пайдалану, білім алушыларға үздіксіз, қызықты және нәтижелі білім беру әрбір оқытушының міндетті. Осы орайда, оқытушыларға арналған арнайы әдістемелік нұсқаулар, конференциялар мен арнайы курстар ұйымдастыруға ұсыныс білдіреміз. ХХІ ғасыр - технология мен білімнің дамыған заманы. Осы кезеңде білім саласында жоғары көрсеткіштерге жету үшін сапалы білімнің берілуі аса маңызды.

Пайдаланылған әдебиетер:

1. Бабаев С., Қазиева К. Педагогикалық инновациялар мен педагогикалық озат технологиялар – талапшаң мұғалім еншісі // Бастауыш мектеп. – 2011. 34 бет
2. Введенский В.Н. Моделирование профессиональной компетентности педагога // Педагогика. – 2003. – №10. 51-55 бет.

Ғылыми жетекшісі:

шетел тілдері және аударма ісі БББ оқытушы-дәріскері
Байгуданова Гүлжанат Құдайбергенқызы.

Ольга Лучанинова, Виолетта Иванова
(Дніпро, Україна)

**ФОРМУВАННЯ ПРАКТИЧНИХ УМІНЬ МАЙБУТНІХ МЕТАЛУРГІВ ЗАСОБАМИ ГРУПОВОЇ РОБОТИ
ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА**

Нині активно відбуваються процеси трансформації особистості студента в особистість фахівця-професіонала, який був би здатний задовольнити нагальні потреби суспільства в тій чи іншій галузі. Професійна підготовка повинна бути достатньою для вирішення особою, що її отримала, конкретних професійних та соціально-виробничих задач на посадах, що відповідають кваліфікації інженер-металург, для легкого адаптування цієї особи до умов діяльності підприємства, установи, організації, закладу, фірми різних форм власності та забезпечувати мінімальний термін адаптування.

У найбільш загальних рисах інженер-металург має: знати стан і перспективи розвитку техніки і технології в своїй галузі та в суміжних галузях; – володіти сучасними методами оцінки праці, сучасними методами проектування; мати ясну уяву про предмет наукової методології, задачі певної галузі, методи прогнозування і розвитку техніки; бути знайомим з основами організації виробництва, праці і управління, з економікою галузі; вміти розбиратися в питаннях охорони праці і техніки безпеки, управляти оргтехнікою і вимірювальною технікою [1].

В. Коваль, вивчаючи професіограму майбутнього інженера-металурга в контексті особливостей управління металургійним виробництвом, виділяє спеціалізовано-професійний блок: здатність виконувати техніко-економічне обґрунтування проектних – уміти оцінювати відповідність існуючого рівня ресурсо- та енергоспоживання сучасним вимогам та розробляти заходи щодо раціонального використання сировини, матеріалів та енергоресурсів; здійснювати оптимізацію виробничої діяльності дільниці підприємства з урахуванням особливості існуючої технології; уміти визначати витрати ресурсів, вести первинний облік виробництва та проводити аналіз показників роботи на дільниці; уміти вибирати вихідні сировинні матеріали та напівпродукти відповідної якості згідно з умовами металургійного виробництва; уміти вибирати та обґрунтовувати ефективні засоби підготовки сировини та матеріалів для подальшої переробки у металургійному виробництві; уміти обґрунтовано вибирати та контролювати параметри технологічних процесів обробки матеріалів залежно від особливостей металургійного виробництва; здатність визначати потрібну послідовність виконання технологічних операцій та вибирати конкретний механізм їх реалізації та ін. [1].

На думку Ю. Мосейко, який вивчає проблеми формування фахової компетентності майбутніх інженерів-металургів у процесі вивчення професійно орієнтованих дисциплін, специфіку професійної діяльності майбутнього металурга складають: технологічні умови – забрудненість, зашумленість повітря та стресонасиченість середовища виробничих приміщень; ризик виникнення аварійних ситуацій; шкідливі виробничі фактори – фактори середовища та (або) технологічного процесу, вплив якого може викликати втрату працездатності або професійні захворювання тимчасового чи хронічного характеру;) специфічне соціокультурне середовище тощо [2].

Зазначимо, що коли формувалися теми магістерських дипломів, була надія на те, що студенти все-таки вийдуть на заняття. Але в умовах постійних прильотів і сирен це небезпечно. В університеті діє змішана форма навчання студентів. Під час науково-педагогічної практики нам вдалося разом із викладачем організувати студентів для вивчення дисципліни онлайн – лекційний курс, і оффлайн практичні заняття. Обмежений час на вивчення дисципліни й специфіка змісту практичних занять дозволили нам використати на практиці окремі види групової роботи – метод прес, відкритий мікрофон і роботу в мінігрупах над спільним завданням щодо обчислення за формулою.

Науковці наголошують, що методично правильно організована робота в малих групах на практичних заняттях надає всім учасникам можливості діяти, практикувати навички співробітництва, міжособистісного спілкування (зокрема, володіння прийомами активного слухання, вироблення загального рішення, розв'язання протиріч). Роботу в малих групах варто використовувати, коли потрібно вирішити проблему, з якою важко впоратися індивідуально. При комплектуванні груп необхідно урахувати індивідуально-психологічні особливості студентів. Наприклад, доцільним буде використання "прес"-методу. Цей метод допомагає студентам навчитися аргументовано і в чіткій формі формулювати та висловлювати свою думку з дискусійного питання. Як правило, метод "прес" складається з наступних етапів - висловлювань студентів:

1. "Я вважаю, що..."(позиція).
2. "Тому що..."(обґрунтування).
3. "Наприклад..."(приклад, наведення фактів та аргументів).
4. "Отже, я вважаю..." (висновки) [3].

У деяких дидактичних ситуаціях доречним є застосування методу "мікрофон", який вчить лаконічно висловлюватись з приводу певної фахової проблеми.

Умовний предмет ("мікрофон") передається від одного студента іншому, надаючи можливість кожному висловитись аргументовано, швидко, коротко, по черзі відповідаючи на запитання або висловлюючи свою думку чи позицію. Правила використання методу такі: говорити має тільки той, у кого "символічний" мікрофон; відповіді не коментуються і не оцінюються; коли хтось висловлюється, інші не мають права перебивати, щось говорити чи коментувати. У процесі обговорення проблеми студентам надається слово перед уявним "мікрофоном", коли власну точку зору або концентровану думку групи слід висловити максимально логічно та лаконічно [3].

Так, мета вивчення дисципліни «Теорія розливання та кристалізації сталі», яка у нашому дослідженні безпосередньо пов'язана з формуванням практичних умінь студентів, – це засвоєння знань та придбання навичок у питаннях теорії розливання та кристалізації сталі при масових способах її виробництва, формування структури та характерних дефектів сталевих зливків та безперервнолитих заготовок. На практичне заняття «Розрахунок витікання струменя зі сталерозливного ковша» виділено 8 годин, на «Розрахунок тверднення зливка» - 4 години.

Таблиця 1

Види групової роботи щодо формування практичних умінь студентів із дисципліни
«Теорія розливання та кристалізації сталі»

Тема	Вид групової роботи
Розрахунок витікання струменя зі сталерозливного ковша	<u>Прес-метод</u> Проблемне питання: у чому полягає складність процесу? Скільки варіантів можливо при розливанні сталі на МБЛЗ? 1. "Я вважаю, що..."(позиція). 2. "Тому що..."(обґрунтування). 3. "Наприклад..."(приклад, наведення фактів та аргументів). 4. "Отже, я вважаю..." (висновки)
Розрахунок витікання струменя зі сталерозливного ковша	<u>Мікрофон</u> : що є важливим при розливанні сталі на МБЛЗ? (відповідь: правильна організація вільного струменя)
Розрахунок витікання струменя зі сталерозливного ковша	<u>Робота в мінігрупах</u> : студенти відповідно до свого порядкового номера у групі випишують вихідні дані для розрахунку. Перед кожною формулою має бути назва параметра, що розраховується, а формула має бути спершу записана у 7 символічному вигляді, з подальшою підстановкою чисельних величин. Результат розрахунку має містити одиниці вимірювання, якщо такі є. Розрахунок виконують у послідовності, яку обговорюють в групі. Студенти записують формулу, виходячи з власної логіки та використовуючи умовні позначення параметрів, що подані у вихідних даних і поясненні до формули.
Визначення режиму витікання струменя металу зі сталерозливного ковша при розливанні сталі у зливки зверху	<u>Проблемне питання в мінігрупі</u> : що таке суцільна ділянка стійкого стану струменя і коли вона проявляється? Що таке вібруюча ділянка? Що таке розірвана ділянка?

На початку і в кінці вивчення дисципліни «Теорія розливання та кристалізації сталі» студентам пропонується оцінити свої практичні уміння (таблиця 2).

Таблиця 2

Самооцінювання студентами практичних умінь з дисципліни «Теорія розливання та кристалізації сталі»

Наскільки ви володієте на практиці умінням	1	2	3	4	5	6	7	8
визначити задачі, які вирішуються при розливі сталі тим чи іншим способом;								
виконати розрахунки теплообміну між зливком (заготовкою) та виливницею (кристалізатором);								
виконати розрахунки швидкості витікання рідкої сталі з ковша;								
виконати розрахунки швидкості кристалізації зливка (заготовки);								
визначити оптимальну швидкість розливання сталі зверху і сифоном для конкретних умов;								
визначити оптимальний хімічний склад та витрату шлакоутворюючої і теплоізолюючої суміші;								
виконати розрахунок теплового балансу головної частини зливки при її утепленні різними методами;								
виконати розрахунок зливка раціональної форми								

Укладено за програмою [4].

Отже, формування практичних умінь майбутніх металургів засобами групової роботи є педагогічною проблемою: студенти вчаться, формують на практичних заняттях свої практичні уміння у співпраці й комунікації, мотивують себе й мінігрупу до кращих результатів тощо. Аналіз результатів самооцінювання студентів дає підстави стверджувати, що подані вище форми групової роботи є дієвими.

Література:

1. Коваль В. Професіограма майбутнього інженера-металурга в контексті особливостей управління металургійним виробництвом Педагогічні науки Випуск 118' 2014. С. 99-110
http://eir.zp.edu.ua/bitstream/123456789/640/1/Koval_profesiograma.pdf (дата звернення 28.10.2023)
2. Мосейко Ю. В. Формування фахової компетентності майбутніх інженерів-металургів у процесі вивчення професійно орієнтованих дисциплін: автореф. ... канд. пед. наук, спец.: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / Юрій Вікторович Мосейко. – Запоріжжя, 2010. – 23 с. (дата звернення 28.10.2023)
3. Організація групової роботи у вищій школі
https://pidru4niki.com/13870502/pedagogika/grupova_robota_studentiv (дата звернення 28.10.2023)
4. Програма навчальної дисципліни Теорія розливання та кристалізації сталі. Напрямок 6.136 Металургія (МЕ02) (дата звернення 28.10.2023) https://nmetau.edu.ua/file/teoriya_rozlivki_i_kristalizatsiyi_stali.pdf

Наукова керівниця:

докторка педагогічних наук, професорка Лучанінова О.П.

Ольга Лучанінова, Надія Вільхова
(Дніпро, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ЗНАТЬ СТУДЕНТІВ-МЕТАЛУРГІВ ЗАСОБАМИ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Професіоналізм майбутнього фахівця складається з різноманітних компонентів професійної компетентності. Сучасний стан та перспективи розвитку професійної компетентності становлять зараз певну педагогічну проблему, над якою працюють сучасні науковці. Так, саме поняття «професійна компетентність» для встановлення рівня професійної підготовки використовують відносно не так давно і до сьогодні немає єдиного підходу серед науковців до визначення цього поняття.

В умовах швидкого оновлення знань і технологій оволодіння знаннями з фахових дисциплін є важливою умовою підготовки майбутнього фахівця, і він повинен оновлювати професійні знання впродовж усього життя.

Для того, щоб студенти засвоїли знання, набуті у процесі вивчення фахових дисциплін (наприклад, металургійних), їх треба направити на правильне розмежування своєї активності, а саме організацію розумової праці, пошуку правильної інформації, вмінню зрозуміло доносити свої знання та виклад матеріалу.

Як зазначає А Бевз, успіх в системній роботі викладачів усіх навчальних дисциплін, і їх головне завдання – підготовка фахівця до майбутньої кар'єри, до викликів, які готують інтенсивний розвиток науки та техніки [1].

Аналіз наукових праць показує, що існують недоліки у засвоєнні знань: напів механічне читання навчального матеріалу, невміння розчленувати його окремі смислові частини, невміння студентів

організувати свій робочий час, перевантаження студентів домашніми завданнями. Ці недоліки мають місце не тільки в системі вищої освіти.

Роль викладача полягає в організації активної діяльності студента, направленої на виконання поставленої дидактичної мети, яка здійснюється без посередньої участі викладача; підвищенні мотивації до навчання й отримання професійних знань; створенні умов ефективної організації навчання, ґрунтовному науково-методичному забезпеченні.

Нині професійна компетентність сучасного фахівця в галузі металургії не обмежується тільки знаннями та умінями вузької спеціалізації інженера-металурга. Компетентність сучасного фахівця в галузі металургії суттєво розширено, де особистісний компонент стає значно вагомим. У металургійній галузі з розвитком нових інформаційних технологій та змін умов зовнішнього середовища відбуваються зміни у технології управління. Розвиток кожної особистості в умовах сучасного металургійного виробництва залежить як від безпосереднього керівника, і від системи управління загалом.

Викладання лекційних тем дисципліни «Спеціальні розділи сталеплавильного виробництва», а саме тем «Обладнання кисневого конвертора та дуттєвих пристроїв: значне підвищення якості сталі, ресурсо – та енергозаощадження, екологія, рециркуляція матеріалів та енергії», «Обладнання кисневого конвертора та дуттєвих пристроїв: особливості конструкції конверторів верхнього, донного та комбінованого дуття. Перспективні дуттєві режими та пристрої», «Гнучкі технологічні схеми виплавки сталі в конверторах: технологія конверторної плавки», «Гнучкі технологічні схеми виплавки сталі в конверторах: технологія конверторної плавки з верхньою, донною та комбінованою продувкою ванни. Матеріальний і тепловий баланси плавки» та ін. розраховано на 16 годин аудиторних занять. У таблиці 1 подаємо приклади, якими професійними знаннями мають оволодіти майбутні металурги із дисципліни «Спеціальні розділи сталеплавильного виробництва» (наше дослідження пов'язане з педагогічними умовами формування професійних знань студентів засобами інноваційних педтехнологій (дисципліна «Спеціальні розділи сталеплавильного виробництва».

Таблиця 1

Професійні знання майбутніх металургів із дисципліни «Спеціальні розділи сталеплавильного виробництва»

Знання про системи, компоненти і процеси в металургії на основі використання аналітичних методів і методів моделювання
Знання про характеристики специфічних матеріалів, обладнання, процесів та продуктів відповідної спеціалізації
Знання про забезпечення якості продукції
Знання про кращі світові практики, стандарти діяльності у металургії за спеціалізацією
Знання про базові поняття з технології позапічної десульфурзації, дефосфорації та десиліконізації чавуну, що використовується при виробництві якісних марок сталей
Знання про основи технологічних особливостей здійснення процесів розкислення та легування, позапічної десульфурзації та дефосфорації й дегазації сталей, що відносяться до якісних марок сталей

Безумовно, лекційне викладання традиційним (інформаційним та пояснювально-ілюстративним методом) знижує активність студентів і малоефективне при вивченні усіх дисциплін. Сьогодні недостатньо викладачу навчати крізь призму свого сталого розуміння дисципліни, орієнтуючись лише на власний досвід та колись здобуті знання.

На наш погляд, треба активніше впроваджувати на лекціях елементи проблемного викладання. Це надає можливість суттєво активізувати процес засвоєння студентами суто теоретичних знань. Проблемні лекції мають декілька варіантів проведення, тому залежно від того, яку мету переслідує викладач на лекціях, їх можливо варіювати при проведенні навчального процесу.

Нам імпонує думка науковця-металурга Ю. Мосейко, який наголошує, що студент, засвоюючи знання з дисциплін, «в контексті майбутнього фаху підвищує свідому вмотивованість дій; здійснює перехід від навчально-пізнавальної діяльності студента до професійної діяльності металурга, тобто, трансформує пізнавальний мотив у професійний» [3, с. 10].

Одним із методів викладання теоретичного матеріалу з елементами проблемності є метод *міркування*. Сутність такого викладання полягає в тому, що до монологу викладача додаються елементи міркування. Викладач на початку читання лекції визначає наявність проблемних ситуацій та формулює проблемні завдання, показує, як висувалися різні гіпотези при вивченні тієї чи іншої проблеми. Викладач, користуючись цим методом, демонструє генезис наукового пізнання з цієї теоретичної теми лекції. Цей метод вимагає більшої підготовки та перебудови навчального матеріалу, порівняно з традиційним і попереднім лекційним методом.

Ефективним є використання міні-довідей студентів та елементів мозкового штурму на практичних заняттях з дисципліни, де присутні ознаки проблемності, що дозволить:

- здійснювати зв'язок теоретичних положень з практичними завданнями дисципліни, які знаходять своє відображення у розвитку професійної компетентності;
- активізувати навчально-пізнавальну діяльність студентів;
- розвивати у студентів власну точку зору;

- розвивати здатність концентрувати увагу і розумові зусилля на вирішенні актуальних пізнавальних завдань;
- розвивати професійні уміння та навички;
- розвивати уміння працювати в команді.

Треба зазначити, що навчальний процес, який спирається на практику використання міні-доповідей та елементів методу мозкового штурму, організовується з урахуванням спільної навчальної діяльності передбачає, що кожен із студентів робить свій індивідуальний внесок в роботу групи, як при оприлюдненні міні-доповідей, так і при використанні елементів мозкового штурму, в ході яких відбувається інтенсивне обговорення можливих рішень проблемних ситуацій і проблемних завдань. Обидва варіанта побудови практичного заняття орієнтувались на принцип постійної комунікативної взаємодії його учасників. Особливістю є те, що викладачу потрібно дуже відповідально ставитися до підбору проблемних ситуацій і проблемних завдань, де можна ефективно використовувати ці варіанти проведення практичних занять, і які будуть сприяти розвитку усіх компонентів професійної компетентності студентів, куди входять професійні знання.

Зазначимо, що далеко не всі теми практичних занять придатні до використання міні-доповідей студентів та елементів мозкового штурму.

Особливістю професійних знань майбутнього металурга є те, що вони є складовою структури професійної компетентності майбутнього професіонала й впливають на сформованість умінь продумувати й оцінювати професійні ситуації і проблеми; творчий характер мислення; прояв ініціативи у ході виконання поставлених виробничих завдань; усвідомлену оцінку особистої відповідальності за результати роботи; здатність до керування виробничим колективом, прийняття раціональних рішень у вирішенні конкретних завдань і проблем [2].

Отже, в основі підготовки компетентних майбутніх металургів лежать теоретичні та практичні знання, які у майбутньому дадуть змогу конкурувати на ринку праці.

Література:

1. Бевз А. В. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХОВИХ МОЛОДШИХ БАКАЛАВРІВ. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки, (191), 212-216. <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2020-1-191-212-216>
2. Маланюк Н.М. Формування професійної компетентності в студентів коледжу (залізничників). Молодий вчений. 2018. No. 6 (1). С. 154-157
3. Мосейко Ю. В. Формування фахової компетентності майбутніх інженерів-металургів у процесі вивчення професійно орієнтованих дисциплін: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук: 13.00.04 / Мосейко Юрій Вікторович; Класичний приватний університет. – Запоріжжя, 2010. 23 с.

Наукова керівниця:

доктор педагогічних наук, професорка Лучанінова О.П.

**О. Лучанінова, Д. Калініченко
(Дніпро, Україна)**

ЕКОЛОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТЬОГО МЕТАЛУРГА ЩОДО РЕСУРСОЗБЕРЕЖЕННЯ В ГАЛУЗІ Й ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Екологічна компетентність майбутнього металурга щодо ресурсозбереження в галузі й охорони навколишнього середовища сьогодні розглядається як одна з ключових.

Багато екологічних проблем мають планетарний характер і створюють загрозу подальшому існуванню життя на Землі. Загострення екологічних проблем в Україні пов'язане з техногенною переважаністю її території, негативними екологічними наслідками Чорнобильської катастрофи, оборонної і військової діяльності, застосуванням шкідливих для навколишнього природного середовища та недосконалих технологій, неконтрольованим ввезенням в Україну екологічно небезпечних технологій, речовин і матеріалів, нехтуванням екологічними законами в процесі природокористування, екологічно невихованістю населення [4]

У розвинених країнах екологічна освіта є складовою частиною навчальних програм усіх ступенів, що сприяє не тільки охороні, а й покращенню навколишнього середовища [2].

Екологічна освіта у ЗВО є продовженням попередніх етапів екологічної освіти (дитячий садок, середня школа, родина) і наступним, вищим рівнем у системі безперервної багатоступневої екологічної освіти. Вища екологічна освіта має бути організована так, щоб задовольняти потреби України в екологічних кадрах [4].

Металургійне виробництво є потужним джерелом негативного впливу на навколишнє середовище. Сучасний фахівець будь-якого профілю повинен мати не лише високий рівень професійних знань, але і сформований екологічний світогляд. Провідна роль екологічної культури суспільства в розв'язанні проблем

сучасної екологічної кризи, значення екологічної освіти у формування екологічного світогляду молоді, особливо студентської.

Зазначимо, що дослідники в галузі металургії вивчають різні проблеми ресурсозбереження тощо, що дає нам розуміння їх актуальності й необхідності практичного вирішення: М. Карпуніна (управління ресурсозбереженням в металургійній галузі); Є. Літучий (тенденції розвитку металургійної галузі); Ніколаєнко Д. (стратегія комплементарного розвитку металургійної галузі України); Сотник І. (економічні основи ресурсозбереження) [3; 6].

Екологічну компетентність як ключову компетентність або фахову досліджують О. Алесєєв, Л. Білик, Я. Логвінова, Л. Лук'янова, Н. Олійник, Н. Пустоцвіт, О. Пруцакова, Л. Титаренко.

Треба наголосити, що майбутніх металургів стосується проблема забруднення навколишнього середовища, яка притаманна багатьом країнам і на сьогоднішній день набула глобального характеру. У її розв'язанні беруть участь державні, суспільні, а також міжнародні організації.

У Законі «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» зазначено, що протягом тривалого часу спостерігалася низька пріоритетність питань захисту довкілля. Основними джерелами забруднення вод є скиди з промислових об'єктів, неналежний стан інфраструктури водовідведення та очисних споруд, недотримання норм водоохоронних зон, змив та дренажування токсичних речовин із земель сільськогосподарського призначення.

Основні речовини, що призводять до забруднення, - сполуки важких металів, сполуки азоту та фосфору, нафтопродукти, феноли, сульфати, поверхнево-активні речовини. Останнім часом зростає забруднення медичними відходами та мікропластиком, яке на сьогодні не контролюється [1].

Наприклад, усі металургійні підприємства області мають програми щодо збереження довкілля, ресурсозбереження, співпрацюють із міжнародними організаціями.

Так, майбутні інженери-металурги, вивчаючи дисципліну «Ресурсозбереження і охорона довкілля», оволодівають не тільки знаннями, а й навичками здійснення безпечної діяльності в цій галузі, яка тісно переплітається з екологічною компетентністю.

Екологічна компетентність майбутнього металурга – це фахова підготовленість і здатність до практичного вирішення екологічних завдань, наявність у нього низки особистісних якостей у поєднанні з професійними знаннями й уміннями ефективно діяти у проблемних ситуаціях.

Поняття компетентності є більш широким утворенням ніж знання, вміння й навички. Водночас рівень компетентності особистості не може бути зведений лише до набуття певної сукупності знань, досвіду, цінностей тощо.

Аналіз проблеми показує, що необхідно створити для студентів тандем з теорії і практики щодо розуміння проблеми й практичного здійснення безпечної діяльності.

Навички безпечної діяльності, яка є складовою екологічної компетентності, інженерів-металургів (на прикладі дисципліни «Ресурсозбереження та охорона довкілля» наступні:

- зменшення енергетичних і матеріальних витрат на виробництво продукції та поліпшення екологічного стану довкілля;
- концентрації яресурсів на вирішенні пріоритетних задач, організація державного регулювання щодо оптимального використання наявних людських, матеріальних, сировинних та енергетичних ресурсів;
- організація державного регулювання щодо оптимального використання наявних матеріальних, сировинних та енергетичних ресурсів країни;
- розроблення та удосконалення законодавчо-нормативної бази з організації пошукових і фундаментальних науково-дослідних робіт загальнодержавного та загальногалузевого призначення;
- введення стандартів енерго- та ресурсозатратності, контроль шкідливих викидів [5].

Уважаємо, що найбільш ефективними формами розвитку екологічної компетентності майбутніх металургів щодо ресурсозбереження в галузі й охорони довкілля можуть бути: лекції-бесіди, лекції-дискусії, проблемні лекції, практичні заняття з використанням елементів «мозкового штурму», методу «аналізу ситуацій», методу проектів, ділових ігор тощо.

Отже, екологічна компетентність має ознаки універсального, міждисциплінарного, інтегрального та соціокультурного утворення, це інтегративне поєднання знань, умінь, навичок, установок та особистого досвіду. Екологічна компетентність майбутнього металурга пов'язана з реалізацією відповідального ставлення до природи, ресурсозбереження й охорони довкілля високих моральних та громадянських якостей особистості у професійній діяльності.

Література:

1. Закон України від 28.02.2019 № 2697-VIII (Чинний) Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>
2. Іванов І. І., Саввін О. В., Екологічна освіта як інструмент формування екологічної компетентності студентів – металургів http://manhole.nmetau.edu.ua/file/ktmp_5298.pdf
3. Карпуніна М. С. Концептуальні основи дослідження реалізації механізму управління процесом ресурсозбереження в металургійній галузі України / М. С. Карпуніна // Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія: Економічні науки. - 2017. - Вип. 33. - С. 283-290. - Електронний ресурс. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VPDTU_ek_2017_33_39

4. Кобилянська І.М., Кобилянський О.В., Яблочников С.Л. Екологія: Навчальний посібник. – Вінниця, 2008. – 99 с.
5. Лучанінова О.П. Проблеми ресурсозбереження та охорони довкілля на металургійних підприємствах у професійній підготовці майбутніх металургів. Економічне відродження України: проблеми, виклики, перспективи: Зб. мат.-лів всеукр. наук.-практ. Інтернет-конфер. 30 березня 2023 р. / УДУНТ. Дніпро. 2023. 170 с. С. 81-84.
6. Ніколаєнко Д. Стратегія комплементарного розвитку металургійної галузі України [Текст]: автореф. дис.... канд. екон. наук: 08.00.03 / НБУВ Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського – Каталог <http://www.irbis-nbuv.gov.ua>

Наукова керівниця :

докторка педагогічних наук, професорка Лучанінова О.П.

**Ольга Лучанінова, Денис Паленний
(Дніпро, Україна)**

ІНТЕРАКТИВНЕ НАВЧАННЯ ЯК СПЕЦІАЛЬНА ФОРМА ОРГАНІЗАЦІЇ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ІЗ МЕТАЛУРГІЇ

У добу складних змін у суспільстві, в умовах воєнного стану ще більшої уваги потребують всі ланки національної системи освіти, і для цього є причини: швидка зміна технологій у різних сферах професійної діяльності людини, інформатизація суспільства призводять до того, що освіта втрачає свій разовий характер і набуває ознак неперервного процесу, все більше стає зорієнтованою на реалізацію всесвітньої доктрини «освіти впродовж всієї професійної кар'єри», «ціложиттєвого навчання»; розвиток української економіки на ринкових засадах викликав безробіття, що є загрозою і для молоді з середньою й вищою освітою; світові процеси глобалізації та інтеграції підвищили міграційні процеси, можливості для професійної мобільності людини, а тому сприяють формуванню нового погляду на освіту [1]. Це все певним чином пов'язано з пізнавальною активністю людини, студента, задіяного в освітньому процесі.

Наше дослідження присвячене розвитку пізнавальної активності студента засобами інтерактивних методів навчання на прикладі металургійної дисципліни.

Інтерес є складовою пізнавальної активності студента (і будь-якої людини) і тлумачиться як вибіркова спрямованість особистості на ту чи іншу діяльність; як прояв емоційної та мисленнєвої активності; як своєрідний сплав емоційно-вольових та інтелектуальних процесів; як структура, що складається з домінуючих потреб; як ставлення людини до світу [2, с. 43].

Пізнавальний інтерес – є самоцінна сутність людини, без якої вона перестає бути особистістю; пізнавальний інтерес – особливий вид інтересів, притаманний кожному з інших видів. Пізнавальний інтерес найбільш ефективно активізується в навчальній діяльності, засобами якої можна управляти процесом розвитку інтересів особистості.

Інтерактивного навчання засноване на суб'єкт-суб'єктному зв'язку між викладачем і студентом. Обидва вони є повноправними суб'єктами, вектор активності спрямований як від викладача до студента, так і від студента до викладача. Це означає, що студент бере участь в плануванні та організації своєї навчальної діяльності, в її оцінці. Він може вибирати способи освоєння навчального матеріалу, засоби і джерела навчання. Його активність у навчальному процесі максимальна. Викладач виступає в більшій мірі не як джерело інформації, провідник студента в його освітній діяльності.

В інтерактивному навчанні студент виступає не об'єктом, а суб'єктом навчання. Він є активним учасником діяльності та учасником власного виховання та розвитку. Це створює внутрішню мотивацію до навчання і допомагає підвищити його ефективність. Зацікавленість до процесу навчання зростає завдяки новизні та винахідливості інтерактивних методів за умов правильної організації.

В інтерактивному навчанні пропонується виділення таких груп інтерактивних методів – кооперативного навчання (робота в групах, робота в парах, коло ідей, акваріум, два-три-чотири разом, ротаційні трійки), колективно-групового навчання (мікрофон, мозковий штурм, ажурна пилка, дерево рішень, навчаючи-учу, незакінчені речення), технології ситуативного моделювання (імітаційні ігри, рольова гра, судове слухання, громадське слухання), технології опрацювання дискусійних питань (дискусія, дебати та ін.) [4]. Ці методи здебільшого для середньої школи, але деякі форми проведення інтеракції можна використовувати і у вищій школі.

Розвиток пізнавальної активності студентів, і майбутніх металургів зокрема, є важливим у професійній підготовці студентів. Розвивати пізнавальну активність можна різними методами, використовуючи різні засоби. Наприклад, відповідно до теми нашого дослідження цей процес можна здійснювати засобами інтерактивних методів навчання (на прикладі дисципліни «Організація технологій з підвищення якості сталі»)

«Інтерактивний» - здатний до взаємодії, діалогу, бесіди, співпраці. Розглядаючи проблеми інтерактивного навчання, Т. Туркот стверджує, що це спеціальна форма організації пізнавальної діяльності, яка має конкретну, передбачувану мету - створити комфортні умови навчання, за яких кожен

студент відчуває свою успішність та інтелектуальну спроможність. Особливість інтерактивного навчання полягає в тому, що навчальний процес здійснюється за умови постійної, активної взаємодії усіх його членів. Саме інтерактивне навчання - це різновид взаємонавчання, де і студент, і викладач є паритетними (рівноправними, рівнозначними) суб'єктами навчання, які чітко розуміють, чим вони займаються, активно аналізують те, що знають, вміють і здійснюють.

Н. Мирончук зазначає, що на сьогодні у вищій школі переважно використовують такі інтерактивні методи, як: тренінги, ситуаційні задачі, майстер-класи, прес-конференції, тестування, кейс-методи, ігрове навчання, круглі столи, мультимедійні лекції та практичні заняття, електронні навчальні видання [3]. Наголосимо, що треба вибірково застосовувати ці методи для студентів різних спеціальностей. Так, організація інтерактивного навчання у ЗВО передбачає ще моделювання життєвих та виробничих ситуацій, використання рольових ігор, спільне вирішення проблеми на основі аналізу обставин та відповідної ситуації тощо.

У ході педагогічного дослідження ми довели, що найбільш ефективними інтерактивними методами розвитку пізнавальної активності студентів у процесі вивчення дисципліни «Організація технологій з підвищення якості сталі» є моделювання виробничих ситуацій, спільне вирішення проблеми на основі аналізу відповідної ситуації тощо.

Таблиця 1

Використання ефективних інтерактивних методів навчання у процесі вивчення дисципліни «Організація технологій з підвищення якості сталі»

Тема	Ефективні інтерактивні методи
Актуальність позапічної обробки чавуну. Результативність позаагрегатного рафінування чавуну. 14 год	<i>Спільне вирішення проблеми на основі аналізу відповідної ситуації</i> Раніше, 15-20 років тому, обробка зводилась до десульфурзації чавуну для зниження вмісту сірки в ньому до певного рівня при розладі ходу доменної печі. В останні два десятиріччя організація і масштаби позадоменної обробки чавуну принципово змінилися. Поясніть причини (поліпшення технології доменної плавки, значне підвищення вимог сучасних споживачів до якості сталі і переваги «безшлакової» і «малошлакової» технологій конвертерної плавки). <i>Аналіз ситуації.</i> Доведіть, що рівень техніки заглиблення в метал різних порошкоподібних реагентів забезпечує успішне застосування попередньої десульфурзації, дефосфорації і десиліконізації чавуну. За рахунок чого створюється економія в доменному виробництві.
Поза доменна десульфурация чавуну	<i>Проблемне питання для аналізу ситуації</i> У доменному процесі найбільшу кількість сірки у чавун вносить кокс. В руді і флюсах сірка міститься у вигляді піриту FeS ₂ , іноді у вигляді сульфатів BaSO ₄ , CaSO ₄ , в агломератах - у вигляді сульфиду кальцію CaS <u>Що відбувається з сіркою коксу? До чого призводить підвищення витрат коксу? Що треба зробити для зниження вмісту сірки у чавуні?</u>
	<i>Блиц-опитування в парах:</i> - На що впливає зниження вмісту сірки? - У проявляється ефективність використання для десульфурзації магнію? - Коли може проявитися пірофект ?

Укладено за джерелом [5]

Дійсно, під час обговорення виробничих ситуацій, пов'язаних з металургійним процесом, студенти активізують свою пізнавальну активність, поглиблюють пізнавальну комунікацію, професійні знання і уміння щодо, наприклад, позапічної обробки чавуну, позадоменної десульфурзації чавуну тощо.

Отже, інтерактивне навчання – це спеціальна форма організації пізнавальної діяльності, яка має конкретну, передбачувану мету – створити комфортні умови навчання, за яких кожен студент відчуває свою успішність та інтелектуальну спроможність.

Література:

1. Інтерактивні технології навчання дорослих: навчально-методичний посібник / Сисоєва С.О.; НАПН України, Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих. – К.: ВД «ЕКМО», 2011. 324 с
2. Малахова О. Роль пізнавального інтересу у процесі формування професійної спрямованості. Роль інновацій в трансформації образу сучасної науки: Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 28–29 грудня 2018 р.) / ГО «Інститут інноваційної освіти»; Науково-навчальний центр прикладної інформатики НАН України. – Київ: ГО «Інститут інноваційної освіти», 2018. 264 с. https://novaosvita.com/wp-content/uploads/2019/01/InnTrImModSc-Kyiv-Dec2018_v1.1.pdf (дата звернення 29.10.2023)
3. Остапчук Д., Мирончук Н.М. Інтерактивні методи навчання у вищих навчальних закладах // Модернізація вищої освіти в Україні та за кордоном: збірник наукових праць / за заг. ред. д.п.н., проф. С. С. Вітвицької, к.п.н., доц. Н. М. Мирончук. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – С. 140-143. <http://eprints.zu.edu.ua/13837/1/17.pdf> (дата звернення 29.10.2023)
4. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук.-метод. посібник / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко. За ред. О. І. Пометун. – К.: Видавництво А.С.К., 2004. – 192 с.

<https://pdfs.semanticscholar.org/432f/a9d86a7208965e29aeb24ef88f391130c6cc.pdf> (дата звернення 29.10.2023)

5. Чубін К.І. Конспект лекцій з дисципліни «Металургія чорних металів» розділ «Теорія і технологія виробництва сталі» для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня зі спеціальності 136 - «Металургія» за освітньо-професійною програмою «Металургія чорних металів». Укл.: Чубін К.І., – Кам'янське: ДДТУ, 2017 – 103 с. <https://www.dstu.dp.ua/Portal/Data/5/23/5-23-kl60.pdf> (дата звернення 29.10.2023)

Наукова керівниця :

докторка педагогічних наук, професорка Лучанінова О.П.

**Ольга Лучанінова, Єлизавета Поволюшко
(Дніпро, Україна)**

ЗМІШАНЕ НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ ЯК ЕФЕКТИВНА ФОРМА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ МЕТАЛУРГІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Одним із ключових напрямів освітньої політики в усіх сферах має стати модернізація структури, змісту й організації освіти на засадах компетентнісного підходу, переорієнтація змісту освіти на цілі сталого розвитку. Технічної освіти це стосується у повній мірі [4].

Сучасні роботодавці розраховують на те, що кандидат матиме десятки різноманітних вмінь та навичок. Здатність креативно мислити і управляти часом, навички комунікації, нетворкінгу, керування проектами, командоутворення. Але разом із тим професійну компетентність за спеціальністю ніхто не відміняв.

Усвідомлюючи сучасні вимоги ринку праці, а також рівень безробіття сучасних випускників, університети приходять до висновку про необхідність розробки освітніх програм, що включатимуть вимоги до рівня розвитку як професійних, так і універсальних компетенцій у студентів. Також в умовах війни це й необхідність у створенні особливого освітнього середовища ЗВО, що здатне забезпечити формування цих компетенцій.

У вищій освіті склалася низка суперечностей: між запитом ринку праці у професійних фахівцях й низькою якістю підготовки студентів через війну; між вимогами до формування професійних компетенцій майбутніх фахівців та відсутністю освітнього середовища, що здатне забезпечити формування цих компетенцій. Актуальним питанням є підготовка фахівців металургійної галузі, підприємства якої працюють у важких умовах воєнного стану.

Суперечності, які склалися в освіті й суспільстві, актуальність проблеми підготовки професіоналів у металургійній галузі спонукали нас до вибору теми педагогічного дослідження «Педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх металургів засобами змішаного навчання (дисципліна «Технологія процесів одержання металів та сплавів»)».

Майже всі заклади вищої освіти упродовж цих років користуються засобами змішаного навчання, тому цей факт свідчить про актуальність вибраної теми.

Професійна компетентність – широке поняття, яке включає не тільки знання, уміння, навички з певної спеціальності. Освітня програма професійної підготовки здобувачів вищої освіти передбачає фк інтегральну компетентність, так і загальні компетентності, професійні, здатності, результати навчання.

Коли говорять про професійну компетентність з певної спеціалізації, то науковці мають на увазі ще Hard skills (англ. "Жорсткі" навички) – те, що можна вивчити і що можна протестувати (вміння швидко друкувати, володіння іноземними мовами, знання мов програмування, математичні обчислення). Тобто будь-яку навичку можна оцінити об'єктивно. Щоб отримати необхідні знання, треба навчатися, а підтвердженням є сертифікат або диплом. Жорсткі навички - це вміння та знання, необхідні для певної посади та конкретної роботи. Це – професійні навички у найчистішому вигляді. Жорсткі навички підтверджуються дипломами, атестатами, сертифікатами. Вони показують рівень кваліфікації спеціаліста і доводять, що людина проходила навчання за певною спеціальністю та отримала професійні навички. Будь-який спеціаліст уже має певний набір hard skills, з якими він розпочинає роботу. Якщо виявляється, що якісь потрібні навички відсутні, їх легко отримати на профільних курсах чи тренінгах. Жорсткі навички майже неможливо втратити, їх можна лише удосконалити.

Тож, зауважимо, що професійна компетентність – це широке інтегроване поняття. Так, майбутній металург має розвинути здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми металургії у професійній діяльності або у процесі навчання, що передбачає застосування теоретичних положень та методів інженерії і характеризується комплексністю та невизначеністю умов.

Сучасний інженер-металург має кваліфіковано аналізувати стан управлінської діяльності підприємства, визначати перспективи розвитку підприємства, передбачати стратегію подальшого розвитку відповідно до його місії. Це обов'язкові вимоги до професіоналізму сучасного інженера-металурга, ті особливі вміння, знання, моральні та психологічні якості, що становлять управлінську компетентність

керівника і мають бути притаманні інженеру-металургу як менеджеру виробничого підприємства, як фахівцю-управлінцю [3].

Погоджуємося з В. Коваль, що майбутній інженер в газузі гірничій чи металургійній повинен мати:

- технічні здібності – здатність кваліфіковано, зі знанням справи, виконувати роботу на своїй ділянці, технічні прийоми конкретної діяльності, здатність працювати з інформацією;
- комунікативні здібності – здатність взаємодіяти з людьми, налагоджувати контакти та будувати стосунки зі співробітниками;
- аналітичні здібності – здатність ідентифікувати ключові фактори тієї чи іншої ситуації, визначати їх взаємодію та ступінь важливості;
- діагностичні здібності – здатність ставити діагноз проблем виробництва чи колективу, тобто визначати їх симптоми та причини виникнення;
- концептуальні здібності – здатність усвідомлювати причинно наслідкові зв'язки у діяльності виробничого колективу, бачити, яким чином можна скоординувати діяльність окремих його частин, аби досягти поставлених цілей найбільш продуктивним способом[2].

На думку К. Бугайчука, усе більше й більше фахівців говорять про доцільність «змішування» теорій, підходів та методів навчання. Застосування ІКТ у навчанні стало настільки органічним елементом, що навіть існує думка про виключення з обігу термінів «електронне навчання», «мобільне навчання» чи «дистанційне навчання», а сучасний освітній процес пропонується розуміти як «змішану модель» кращих навчальних практик і методів поряд із застосуванням сучасних технічних засобів навчання.

У 2007 році фахівці Sloan Consortium уточнили й це визначення. На їхню думку навчальний процес залежно від взаємодії його учасників і доставки навчального контенту можна поділити на: – традиційне навчання (0%); – навчання підсилене дистанційними технологіями (до 30%); – змішане навчання (blended learning) – з використанням до 80% технологій дистанційного навчання; – чисте дистанційне навчання (online learning) [1].

При змішаному навчанні мережеві технології використовуються не тільки для доставки матеріалу, але й для виконання завдань, колаборації та іншої навчальної взаємодії. Очні зустрічі зведені до мінімуму. В Україні нині в умовах війни це зручно, бо освітній процес триває, хоч і є зруйнована інфраструктура багатьох вишів, переміщені заклади. Звичайно, ніщо не замінить живого спілкування, але змішана форма навчання є дієюю.

Таблиця 1

Тлумачення поняття «змішане навчання»

Термін	Тлумачення поняття
Змішане навчання	це метод, який поєднує в собі традиційне навчання «обличчям до обличчя» і деякі елементи дистанційного навчання [А. Логвінова].
Змішане навчання	це поєднання традиційних формальних засобів навчання – роботи в аудиторіях, вивчення теоретичного матеріалу – з неформальними, наприклад, з обговоренням за допомогою електронної пошти та Інтернет-конференцій [Г. Чередніченко].
Змішане навчання	це цілеспрямований процес здобування знань, умінь та навичок в умовах інтеграції аудиторної і позааудиторної навчальної діяльності суб'єктів освітнього процесу на основі взаємного доповнення технологій традиційного, електронного, дистанційного та мобільного навчання [А. Стрюк].
blended learning	це поєднання технологій і традиційного навчання в класі на основі гнучкого підходу до навчання, який враховує переваги тренувальних і контролюючих завдань в мережі, але також використовує інші методи, які можуть поліпшити результати студентів і заощадити витрати на навчання [Banados E].
Змішане навчання	метод навчання, який комбінує різні ресурси, зокрема, елементи очних навчальних сесій та електронного навчання [blended learning].
Змішане навчання	цілеспрямований процес здобування знань, умінь та навичок, що здійснюється освітніми установами різного типу в рамках формальної освіти, частина якого реалізується у віддаленому режимі за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій і технічних засобів навчання (К. Бугайчук)

Укладено за джерелом [1].

На прикладі дисципліни «Технологія процесів одержання металів та сплавів» можемо виділити ознаки змішаного навчання:

- змішане навчання відноситься до формального навчання в рамках діяльності освітніх установ;
- це цілеспрямований процес здобуття знань, умінь та навичок у рамках певних навчальних дисциплін, частина якого реалізується у віддаленому режимі (студенти приєднуються до гугл-класу чи заходять на платформу Мудл для ознайомлення з лекційним матеріалом. До проведення аудиторних занять цей матеріал самостійно опрацьовуються вдома;
- під час вивчення навчальної дисципліни використовуються ІКТ та ТЗО (ПК, мобільні телефони, планшети, проектори тощо): аудиторія отримує новий матеріал за новою темою заздалегідь у різному вигляді: відео, презентації, анімації тощо. Заняття у вигляді активної участі студентів у навчальній

діяльності, відпрацюванні матеріалу, взаємодії з викладачем та одногрупниками. Вони можуть працювати індивідуально або в невеликих групах. Різні групи учнів можуть вивчати і досліджувати різноманітні аспекти однієї і тієї ж теми одночасно;

- ІКТ використовуються не тільки для зберігання і доставки навчального матеріалу, але й для реалізації контрольних заходів, організації навчальної взаємодії (консультацій, обговорення); має місце самоконтроль учня (студента) за часом, місцем, маршрутами та темпом навчання. (Адаптовано за К. Бугайчук до завдань дослідження).

Анкетування студентів щодо засвоєння знань та умінь з дисципліни «Технологія процесів одержання металів та сплавів», які є складовою частиною професійної компетентності, проводиться на констатувальному етапі. Дані щодо оцінювання студентами своїх знань та умінь з дисципліни «Технологія процесів одержання металів та сплавів» важливі як на початку вивчення дисципліни, так і в кінці, бо дисципліна глибоко інтегрована в інші фахові дисципліни. Аналіз результатів опитування допомагає вибору оптимальних форм і засобів змішаного навчання – перевернутий клас, онлайн лекція з презентаціями, це не вимагає додаткового технічного обладнання і комп'ютеризованих навчальних аудиторій і вже широко апробовані у вишах України.

Отже, змішане навчання – це ефективні технології, зміна алгоритму роботи студентів і викладачів. Це зміна освітнього процесу не як данина моді, а вирішення конкретного завдання в умовах воєнного стану. Таким завданням може бути: підвищення цифрової грамотності; автоматизація оцінки аудиторії; удосконалення методики викладання навчальних дисциплін, розвиток комунікативних компетентностей учасників освітнього процесу, а у випадку нашого дослідження – це перевірка ефективності педагогічних умов формування професійної компетентності майбутніх металургів засобами змішаного навчання.

Література:

1. Бугайчук К.Л. Змішане навчання: теоретичний аналіз та стратегія впровадження в освітній процес вищих навчальних закладів / К. Л. Бугайчук // Інформаційні технології і засоби навчання. - 2016. - Т. 54, вип. 4. - С. 1-18. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ITZN_2016_54_4_3
2. Коваль В. Теоретична модель управлінської компетентності майбутнього інженера-металурга <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8840/Koval.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
3. Смирнова М. Є. Практика управління загальноосвітнім навчальним закладом: від функціонування до розвитку [Електронний ресурс] / М. Є. Смирнова. – Режим доступу: http://osnova.com.ua/preview/book/4232/%D0%90%D0%A865_Upravlinnia-ZNZ_Smirnova-3.pdf
4. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/images/files/news/12/05/4455.pdf>

Наукова керівниця :

докторка педагогічних наук, професорка Лучанінова О.П.

**Ольга Лучанінова, Анна Прокопчук
(Дніпро, Україна)**

УТОЧНЕННЯ ПОНЯТТЯ «ІНФОРМАЦІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ» МАЙБУТНЬОГО МЕТАЛУРГА У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ФАХОВИХ ДИСЦИПЛІН

Розв'язання складних завдань металургійного виробництва обумовлює необхідність підготовки компетентних фахівців, здатних творчо працювати в цій галузі на рівні сучасних вимог. Відповідно актуальним стає пошук інноваційних підходів в освіті, а також теоретичне обґрунтування й практичне забезпечення умов, необхідних для формування інформаційної компетентності майбутніх металургів.

Інформаційна компетентність є однією з ключових компетентностей на сьогоднішній час. Вона має об'єктивну і суб'єктивну сторони. Об'єктивна сторона полягає у вимогах, які соціум пред'являє до професійної діяльності сучасного металурга. Суб'єктивна сторона інформаційної компетентності відбиває об'єктивний бік, який показує індивідуальність металурга, його професійну діяльність, особливості мотивації у вдосконаленні і розвитку своєї інформаційної компетентності.

Інформаційна компетентність має внутрішню логіку розвитку, яка не зводиться до підсумування її підсистем і логіки розвитку кожної підсистеми окремо.

Поняття інформаційної компетентності можна визначити як особливу властивість людини, здатність самостійно шукати, аналізувати, відбирати, обробляти та передавати необхідну інформацію за допомогою інформаційних технологій. Враховуючи те, що інформаційна компетентність – це властивість людини, вона охоплює декілька основних здібностей та спирається на емоційне сприймання, аналітичні можливості й основні знання і вміння, надбані протягом життя [2].

Нині інформаційна компетентність як така придбала нову якість, ми маємо на увазі інформаційно-цифрову компетентність. Наше дослідження пов'язане з педагогічними умовами формування у майбутніх металургів інформаційної компетентності засобами цифрових технологій, тому тема є актуальною.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика інформаційна компетентності і інформаційно-цифрової компетентності

Інформаційна компетентність	Інформаційно-цифрова компетентність
сукупність компетенцій, пов'язаних із роботою з інформацією у всіх її формах і представленнях, які дозволяють ефективно користуватись інформаційними технологіями різних видів як у традиційній друкованій формі, так і комп'ютерними телекомунікаціями	здатність орієнтуватися в інформаційному просторі, отримувати інформацію та оперувати нею відповідно до власних потреб і вимог сучасного високотехнологічного суспільства
інтегративна професійна якість особистості; якість особистості, яка передбачає наявність знань і вмінь у галузі роботи з інформацією і застосування ІКТ, а також здатність, готовність і досвід використання засобів ІКТ для розв'язання інформаційних проблем, для самостійного здобуття знань з інформації	можливість особистості бути сучасною, активно діяти в інформаційному середовищі, використовувати найновітніші досягнення техніки у своїй професійній діяльності

Укладено за джерелом [2; 4; 5; 6; 7]

Інформаційна компетентність є частиною професійної компетентності майбутнього металурга, необхідною ланкою його освітньої діяльності, якісною характеристикою інформаційного аспекту науково-освітньої діяльності. Інформаційна компетентність виражається в наявності комплексу знань, умінь, навичок і рефлексивних установок у взаємодії з інформаційним середовищем.

Інформаційна компетентність майбутнього металурга передбачає готовність вирішувати специфічні завдання, певні дії для їх виконання, доведені до рівня умінь, що засновані на системному і глибокому засвоєнні знань.

Виділення професійних завдань ґрунтується на попередньому моделюванні відповідної професійної діяльності, що реалізується сукупністю професійних, найбільш поширених ситуацій.

Ефективність розвитку інформаційної компетентності майбутніх металургів у процесі навчально-виробничої діяльності залежить від багатьох чинників: форми організації, методів її проведення та вибору базових установ.

Зауважимо, що дисципліна «Виробництво неорганічних матеріалів та вуглеграфітової продукції» займає чільне місце у професійній підготовці майбутніх металургів. ЗК2 – це здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.

Інформаційна компетентність забезпечує формування наступних знань, умінь та навичок у студентів: оволодіння поняттями, які подаються інформацією; широке використання ними ІКТ для навчальної діяльності чи в повсякденному житті; виокремлення важливих шляхів для розв'язання проблем засобами інформації; оволодіння засобами та способами для пошуку, аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення та урізноманітнення інформації; самоорганізація та самоконтроль власної інформаційної діяльності. Ефективність здійснення інформаційного процесу залежить від рівня сформованості інформативної компетентності особистості.

Як зазначають Н.В. Баловсяк і О. Крупський інформаційна компетентність включає три компоненти:

- 1) інформаційну – здатність ефективно працювати з інформацією у всіх формах її представлення;
- 2) комп'ютерна або комп'ютерно-технологічна – уміння та навички роботи з сучасними комп'ютерними засобами та програмним забезпеченням;
- 3) процесуально-діяльнісна – здатність застосовувати сучасні засоби інформаційних та комп'ютерних технологій для роботи з інформацією та розв'язання різноманітних задач [1; 4].

Інформаційна компетентність (за В. Зіборовою) передбачає наявність аналітичних, проектних, прогностичних умінь в засвоєнні і застосуванні інформації, формування яких відбувається під час таких етапів, які має пройти учень: ознайомлення, репродукція, перетворення інформації, створення власного інтелектуального продукту на основі отриманої чи самостійно знайденої інформації [3].

Інформаційна компетентність майбутнього металурга включає наступні компетенції (таблиця 2).

Таблиця 2

Інформаційна компетентність майбутнього металурга та її компетенції з фахової дисципліни

ЗК, ФК РН з дисципліни «Виробництво неорганічних матеріалів та вуглеграфітової продукції»	Інформаційна компетентність
ЗК2. Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.	аналітика, математична обробка даних;
проектувати технологічні схеми переробки вуглецевих матеріалів;	моделювання, проектування та управління
виконувати усі аналізи коксо-хімічного виробництва;	Аналіз інформації, комунікація та взаємодія
визначати показники якості роботи коксо-хімічного обладнання та технологічних схем переробки вуглецевих матеріалів.	організація та зберігання інформації, пошук інформації.

Наголосимо, що бібліографічний огляд необхідних для підготовки до занять джерел включає документи різних видів: статті, дисертації, монографії, електронні джерела. Треба не забувати про взаємне консультування студентів із питань, що стосуються інформаційної культури та академічної доброчесності,

завдяки чому закріплюються знання щодо безпечної діяльності в інформаційному середовищі та поглиблюється розуміння певної теми. Ефективність розвитку інформаційної компетентності майбутніх металургів у процесі вивчення фахових дисциплін залежить від багатьох чинників: форми організації, методів її проведення. Найбільш проблемним є етап перетворення інформації, що передбачає критичне осмислення даних та їх порівняння, а також творчий етап, що вимагає створення власного інтелектуального продукту.

Отже, уточнення поняття «інформаційна компетентність» майбутнього металурга в процесі вивчення фахових дисциплін спонукає до аналізу її компонент, інформаційної культури, інформаційної етики студента як споживача навчальної й професійної інформації, як особистості й майбутнього професіонала.

Література:

1. Баловсяк Н. Інформаційна компетентність фахівця // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2004. - № 5. – с. 21-28.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ; Ірпінь: Перун, 2009. 1736 с.
3. Зіборова В. Формування інформаційної компетентності учнів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: icrnu.luguniv.edu.ua
4. Крупський О., Стасюк Ю. формування інформаційної компетентності майбутнього менеджера-економіста в сучасному освітньому просторі <https://philarchive.org/archive/KRU-20>
5. Розвиток ІТ-компетентності. URL: <https://sites.google.com/site/itkompetentnosti/> (дата звернення: 24.09.2023 р.).
6. Семко Л. Лапінський В. Інформаційні компетентності та шляхи їх формування https://lib.iitta.gov.ua/719931/1/%D0%A1%D0%B5%D0%BC%D0%BA%D0%BE_%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%202020.pdf
7. Ткаченко Є. Інформаційні компетентності фахівців у сучасному суспільстві <http://vestnikzgia.com.ua/article/view/189263> DOI:
8. <https://doi.org/10.30839/2072-7941.2019.189263>

Наукова керівниця:

докторка педагогічних наук, професорка Лучанінова О.П.

Ольга Лучанінова, Тетяна Довбун
(Дніпро, Україна)

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ МЕТАЛУРГІВ ІЗ ФАХОВИХ ДИСЦИПЛІН

Сучасна вітчизняна освіта й наука в контексті збалансованого людського розвитку мають відповісти на три ключових виклики: підвищення якості людського потенціалу і капіталу в умовах надшвидких технологічних змін; створення освітньо-наукової основи для масштабної технологічної модернізації, цифрової трансформації і підвищення продуктивності праці; забезпечення соціальної стійкості в умовах високої невизначеності майбутнього й прискорених змін в економіці та житті суспільства [4, с. 2]. Це означає, що професійна підготовка студентів має відповідати реаліям сучасності і готувати їх бути конкурентоспроможними на ринку праці.

Сьогодні суть вищої освіти – допомогти студентові як особистості розвинути надійний внутрішній стрижень і навички цілепокладання, щоб знайти свій власний шлях у все більш невизначеному, мінливому і складному світі.

Успішність освіти полягає вже не в оволодінні певним обсягом знань, а в розширенні цих знань і отриманні навичок їх застосування в нових ситуаціях. Відмінна якість нашого часу: суть освіти сьогодні полягає в розвитку креативності, критичного мислення, вміння спілкуватися і співпрацювати; в актуальності знань, розумінні і здатності використовувати потенціал нових технологій; в особистих якостях, завдяки яким люди можуть самореалізуватися і працювати пліч-о-пліч для сталого розвитку людства [10].

У Законі України «Про вищу освіту» зазначено, що «компетентність» – компетентність - здатність особи успішно соціалізуватися, навчатися, провадити професійну діяльність, яка виникає на основі динамічної комбінації знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей(пункт 13 частини першої статті 1 у редакції Закону України від 18.12.2019 р. N 392-IX) [2].

В. Радкевич наголошує, що важливим є відбір системи фундаментальних та професійних знань і умінь, на основі якої світогляд особистості фахівців набуватиме нового якісного рівня, що даватиме їм змогу швидко самовдосконалюватися, адаптуватися до нових вимог і умов професійної та підприємницької діяльності [9, с. 18].

Формування професійної компетентності майбутніх фахівців має бути спрямованим на підготовку конкурентоспроможних на ринку праці випускників, здатних до успішної професійної діяльності на рівні національних та світових стандартів, вирішення пізнавальних, комунікативних, організаційних, моральних

та інших завдань, спроможних до постійного професійного зростання, професійної мобільності. Для цього треба створити умови.

Умова – необхідна обставина, що робить можливим здійснення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь. Цікавою логікою є думка: якщо явище спричиняє існування чи розвиток іншого явища, то воно є умовою[8].

Таблиця 1

Приклади педагогічних умов в сучасній вітчизняній теорії

Приклади педагогічних умов	Джерело
застосування особистісно орієнтованих технологій; залучення студентів (упроцесі навчання) до практичної педагогічної діяльності; стимулювання рефлексивних позицій студентів	О. Дубасенюк [1].
інформаційна наповненість змісту освіти професійно орієнтованими знаннями; використання в освітньому процесі технологій модульного та проектного навчання; залучення студентів до освітньої діяльності	О. Дубасенюк [1].
Розробка та впровадження в освітній процес закладу освіти навчально-методичного забезпечення, спрямованого на розвиток мотиваційно-ціннісних орієнтацій та особистісних якостей студентів	О. Дубасенюк, М. Мороз [1].
Уточнення понять, створення ресурсного забезпечення, моделі, технології навчання	А. Литвин [8].
підвищення мотивації до набуття фахових знань, умінь та навичок; оновлення змісту професійного навчання з урахуванням сучасних виробничих технологій; використання інтегративного навчально-методичного комплексу формування професійної компетентності; здійснення проектного професійного навчання	А. Козак [5].
1) організація освітнього процесу, який спрямований на формування професійних умінь майбутніх фахівців; 2) поетапне формування професійних умінь; 3) добір форм і методів практичного навчання, які спрямовані на сприяння формування професійних умінь; 4) необхідність визначення основних вимог, які висуваються до майбутніх фахівців відповідної галузі; 5) відповідність змісту та дидактичних матеріалів практичної підготовки професійним вимогам, які висуваються фахівцям відповідної галузі; 6) використання інформаційних технологій, зокрема імітаційних форм навчання	О. Євдоченко [3, с. 103]

Укладено за джерелом [1; 3; 5; 8]

Педагогічні умови виступають як сукупність об'єктивних можливостей і заходів, необхідних для ефективної реалізації освітнього процесу або як сукупність зовнішніх і внутрішніх впливів [7].

А. Литвин вважає, що «педагогічні умови» – це «комплекс спеціально спроектованих факторів (чинників) впливу на зовнішні та внутрішні обставини навчально-виховного процесу, які забезпечують цілісність навчання та виховання в інформаційному середовищі закладу освіти відповідно до вимог суспільства; їх реалізація сприяє всебічному розвитку особистості, формуванню загальнолюдських і професійно важливих якостей, базових кваліфікацій, ключових, загальних і професійних компетентностей» [7]. Ми приєднуємося до А. Литвина, який стверджує, що всі умови діють в єдності та взаємозв'язку, що сприяє розвитку професійної компетентності студентів, зокрема: самостійності, соціальної та професійної відповідальності, комунікабельності та високої психологічної культури, здатності до співпраці, творчого підходу до діяльності, мобільності у виконанні функціональних обов'язків, готовності до постійного професійного зростання тощо [6, с. 18]

Уважаємо, що відповідно до завдання нашого дослідження педагогічними умовами формування професійної компетентності студентів засобами інноваційної лекції (дисципліна «Спеціальні розділи сталеплавильного виробництва»): формування позитивної мотивації студентів до оволодіння необхідними для професійної діяльності знаннями з дисципліни; оновлення змісту лекційного матеріалу з дисципліни презентаціями; упровадження засобів інноваційної лекції (лекція вдвох, лекція-візуалізація).

Таблиця 2

Педагогічні умови формування професійної компетентності студентів із дисципліни «Спеціальні розділи сталеплавильного виробництва»

Тема з дисципліни	Умова для формування професійної компетентності
Вступ: науково-технічний прогрес в сталеплавильному виробництві Науково-технічний прогрес в сталеплавильному виробництві. Сучасні і майбутні (після реконструкції, нові) сталеплавильні цехи в порівнянні.	формування позитивної мотивації студентів до оволодіння необхідними для професійної діяльності знаннями з дисципліни; упровадження засобів інноваційної лекції
Обладнання кисневого конвертора та дуттєвих пристроїв Особливості конструкції конверторів верхнього, донного та комбінованого дуття. Перспективні дуттєві режими та пристрої.	упровадження засобів інноваційної лекції: - Лекція вдвох; - Мультипрезентація лекції; - Мозковий штурм щодо перспективних дуттєвих режимів та пристроїв;
Технологія конверторної плавки Порядок технологічних операцій. Термодинаміка та кінетика окислення домішок металошхти.	упровадження засобів інноваційної лекції-візуалізації; оновлення змісту лекційного матеріалу з дисципліни

Так, значення формування позитивної мотивації студентів до оволодіння необхідними для професійної діяльності знаннями з дисципліни зумовлює ефективність навчання, зацікавленість студентів, стимулює їхню активну позицію; нівелює байдуже або негативне ставлення до навчання, перетворюючи його у відповідальне, дієве, результативне навчання. Мотивація є потребою у здобутті професії з подальшим самовдосконаленням, успішним функціонуванням у професійній діяльності.

У металургійній галузі постійно відбуваються відкриття, дослідження, тому оновлення лекційного матеріалу викладачем має бути постійним. Сучасна методика викладання у вищій школі – це застосування інноваційних форм, методів, технологій навчання, інтегративних навчально-методичних комплексів професійного спрямування тощо. В умовах практики ми змогли застосувати й допомогти підготувати, провести лекцію вдвох і лекцію-візуалізацію. Здатність візуальної інформації впливати на усвідомлення та розуміння нової інформації сприяє формуванню лінгвокогнітивних умінь. Цей вплив може бути більш ефективним, якщо відеоматеріал використовується викладачем не як візуальний коментар словесної інформації, а як комплекс проблемних завдань, що веде до активної розумової діяльності суб'єктів навчання.

Отже, педагогічні умови відображають сукупність можливостей освітнього середовища, фахових дисциплін, які вивчають студенти, зокрема. Належним чином організовані педагогічні умови формування професійної компетентності студентів засобами інноваційної лекції (дисципліна «Спеціальні розділи сталеплавильного виробництва») сприяють підвищенню рівня знань, умінь, загальних компетентностей як складової професійної компетентності. Вивчення студентами тем з дисципліни засобами інноваційної лекції покращує рівень засвоєння матеріалу, інформації з металургійної галузі. Проведені тести підтверджують рівень знань студентів.

Література:

1. Дубасенюк О., Мороз М. Педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх учителів у закладах вищої освіти <http://www.journal.org.ua/index.php/ntn/article/view/204/272https://doi.org/10.52256/2710-3560.95.2021.05>(дата звернення 29.10 2023)
2. Закон України «Про вищу освіту» [online]. Режим доступу: https://ips.ligazakon.net/document/view/t141556?an=1831&ed=2023_08_24(дата звернення 30.10.2023).
3. Євдоченко О. С. Педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх хіміків у процесі фахової підготовки в закладах вищої освіти. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 015 Професійна освіта. – Житомирський державний університет імені Івана Франка, Житомир, 2023. (дата звернення 28.10.2023)
4. КРЕМЕНЬ, В. Г., ЛУГОВИЙ, В. І., & САУХ, П. Ю. (2020). ОСВІТА І НАУКА — ОСНОВА ІННОВАЦІЙНОГО ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ: Пропозиції НАПН України до Стратегії людського розвитку. Вісник Національної академії педагогічних наук України, 2(2), 1-5. <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2020-2-2-14-3> (дата звернення 30.10.2023)
5. Козак А. Педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх майстрів ресторанного обслуговування <file:///C:/Users/user/Downloads/uagrwx,+43-50.pdf> (дата звернення 29.10 2023)
6. Литвин, А. В. Методологічні засади поняття «педагогічні умови». ЛДУБЖД, 2018. 88 с.
7. Литвин, А., Мацейко, О. Методологічні засади поняття "педагогічні умови". Педагогіка і психологія професійної освіти. [online] 4, с. 43-63. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/_2013_4_5 <https://sci.ldubgd.edu.ua/jsui/handle/123456789/4898>(дата звернення 29.10 2023)
8. Психологічна енциклопедія. Автор-упорядник О.М. Степанов. - Київ, Академвидав, 2006. 424 с. <https://academia-pc.com.ua/product/45>(дата звернення 29.10 2023)
9. Радкевич, В. О., Лузан, П.Г. та Кравець, С.Г., 2017. Стандартизація професійної освіти в контексті євроінтеграційних процесів. В: Наукове забезпечення розвитку освіти в Україні: актуальні проблеми теорії і практики (до 25-річчя НАПН України). Збірник наукових праць. К.: Видавничий дім «Сам», с. 259-267. (дата звернення 29.10 2023)
10. Фадель Ч. Четырехмерное образование: Компетенции, необходимые для успеха: [Текст] / Чарльз Фадель, Майя Бялик, Берни Триллинг: пер. с англ. – М., 2018. (дата звернення 29.10 2023)

Наукова керівниця:

докторка педагогічних наук, професорка Лучанінова О.П.

Микола Пантюк, Віталія Немеш
(Дрогобич, Україна)

СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Розвиток і становлення сучасної шкільної освіти передбачає перегляд класичної педагогічної парадигми, оновлення змісту освіти, зміну освітніх пріоритетів. Традиційна система навчання зорієнтована на навчальний предмет, а не на особистість учня, на репродуктивний характер діяльності, вербальні методи навчання, авторитарний стиль спілкування, жорстку регламентацію навчального процесу. Серед нововведень актуальними стають ідеї синергетики та синергетичного мислення. Оскільки освіта є соціальним механізмом самоорганізації, то закономірним є інтерес до синергетики, до реалізації синергетичного потенціалу сучасної нової української школи.

Проблематика синергетики й синергетичного підходу цікавила багатьох дослідників, зокрема, філософів і педагогів, серед яких: В. Андрущенко, В. Аршинов, В. Буданов, О. Вознюк, Н. Гузій, Є. Князева, І. Кудрявцев, С. Курдюмов, В. Кремень, Н. Сегеда, Л. Ткаченко, Є. Ямбург та ін. У наукових працях синергетичний підхід до розуміння закономірностей, що діють у природі, пов'язаний з іменами Дж. Ніколіса, І. Стенгерса, Г. Хакена, І. Пригожина та інших. Деякі вчені вважають, що синергетика, як новий напрям міждисциплінарних досліджень процесів самоорганізації та розвитку, що відбуваються у відкритих нелінійних і далеких від рівноваги системах, могла б відіграти роль нової парадигми освіти XXI століття. Розвиток освіти з позицій синергетики інтерпретують такі вчені, як В. Буданов, В. Кушнір, В. Лутай, А. Назаретян, М. Ожеван, В. Редюхін, В. Цикін, С. Шевельов та інші.

З метою визначення сутності синергетичного підходу доцільно, на нашу думку, окреслити поняття «синергетика», яким характеризується певний міждисциплінарний напрямок наукових досліджень у галузі складних еволюціонуючих систем, започаткований Г. Хагеном та І. Пригожиним у 70-х роках минулого століття. С. Гончаренко зазначає, що синергетика ставить за мету «...пізнання загальних принципів самоорганізації систем різної природи – від фізичних до соціальних, аби лише вони мали такі властивості, як відкритість, нелінійність, нерівноважність, здатність підсилювати випадкові флуктуації» [2, 420]. Вчений визначає в якості предмету синергетики «...прямі і зворотні переходи систем від стабільності до нестабільності, від хаосу до порядку, від руйнування до створення» [2, 420].

Наприклад, О. Чалий розглядає синергетичний підхід як необхідну складову інноваційний процесів у освіті, а В. Ігнатова виділяє найважливіші складові синергетичних ідей, що можуть бути впроваджені в освітню галузь, С. Кульневич розкриває особливості синергетичної концепції само-організуючого виховання [5, 125-132.]. Незважаючи на вже досить значний список робіт, присвячених синергетиці та її застосуванню у різних сферах людської діяльності, напрацювання даної науки не використовуються в роботі навчальних закладів, саме тому потрібно більше приділяти уваги впровадженню синергетичного підходу в систему навчання й виховання початкової освіти.

У синергетичному сенсі освіта - це самоорганізація людини як цілісної, упорядкованої системи, що еволюціонує з ідеалами культури й співвідноситься з образами сучасного світу. Самоорганізація в синергетичному розумінні - це створення свого «Я» в системі «людина - суспільство». Сучасна модель освіти повинна виробити не тільки механізми та способи розуміння людини як системи, що самостійно розвивається, але й активно, дієво сприяти становленню особистості як зацікавленого й творчого співучасника розвитку й відновлення суспільства, а не як зовнішнього спостерігача цього процесу. Синергетичний підхід дає можливість реалізувати ідею творчого втягування людини в соціокультурну дійсність. Тому сформований на цей момент спосіб життя сучасної людини різко підвищує цінність гуманітарного знання, що вимагає кардинальних змін у системі освіти, у першу чергу середньої, тому однією із сучасних тенденцій школи є посилення уваги до особистості, розвитку її свідомості й самосвідомості, культурного потенціалу. Недарма XXI століття назване ЮНЕСКО «століттям людського фактора». До освіти висуваються сьогодні нові вимоги, підкреслюється гуманістична та культурно-творча місія школи, покликана перебороти технократичні тенденції в підготовці учнів природничого й технічного профілів і забезпечити випуск освічених фахівців не тільки з добрим запасом знань, але й здатних до цілісного та системного аналізу складних проблем сучасного життя суспільства й навколишнього середовища [4, 35-41].

О. Вознюк зазначає, що синергетичний підхід у педагогіці «... постає концептуальним базисом як сукупність певних вихідних положень синергетики, згідно яких проводиться теоретичний аналіз педагогічної думки. Синергетичний підхід акцентує увагу на нагальності розробки нової синергетичної парадигми освіти, що передбачає процес подолання труднощів навчального і педагогічного аспектів освітнього процесу, які розкриваються у нових способах його структурування, оновлених методах викладання, що спираються на самостійну пізнавальну активність...» [3, 14].

Суть концепції нової української школи складають дві фрактально спроектовані моделі, розроблені з позицій синергетичного підходу. З одного боку, це роздільно неподільна модель нової школи з її сучасними засобами інформаційно-телекомунікаційних технологій створення, зберігання, сприйняття та обміну інформацією між суб'єктами (її носіями) і об'єктами (споживачем чи масовою аудиторією). З іншого боку прогностична модель особистісно-професійної парадигми нового вчителя як ідеального Я-образу його постаті, здатного по-новому, на високому рівні толерантності й відповідності навчатися професії

вчителя.

Головне завдання вчителя - розвивати мислення та креативність, формувати здатність узагальнювати наявні теоретичні та практичні знання для вирішення проблем і одержання нового знання, сприяти оволодінню методологією формування системи знань. Забезпечення нового рівня якості освіти, який відповідає сучасним вимогам інформаційного суспільства, потребує нового рівня викладання. З погляду синергетики, в організації шкільної освіти головним є не передача знань, а навчання оволодінню способами поповнення знань та їх оновлення, швидкої орієнтації в розгалуженій системі знань. У процесі навчання головне - навчити учнів методам самонавчання.

Синергетична концепція освіти базується на системі ідей, що сприяють становленню паритетного ставлення до навколишнього світу людини, яка визначає своє місце в ньому: ідеї толерантності, що пропонує встановлення терпимості стосовно інших індивідів і соціумів у суспільній системі; ідеї самоорганізації, що представляє світ як динамічну відкриту систему, у якій усе взаємодіє із усім, усе проявляється у всьому і його самоорганізацією керують фундаментальні закони природи й суспільства; валеологічній ідеї, що розкриває прямий зв'язок безпечної життєдіяльності людини з екологічною безпекою природи; акмеологічній ідеї, яка підходить до проблеми стійкості розвитку з позиції духовного світу людини: чиста душа - гарантія стійкого світу [5]. Синергетичну освіту не слід виділяти як самостійну частину безперервної освіти, її можна реалізувати, наповнюючи навчальні матеріали синергетичним змістом та інтегруючи навчальні предмети.

Отже, синергетика стала вершиною людської думки ХХІ століття і повинна посісти гідне місце в сучасній освіті. Реалізація ідеї синергії в освітньому процесі – не черговий «модний» освітній підхід, а важлива передумова відновлення змісту сучасної освіти, що враховує реалії сучасного непередбачуваного світу, що стрімко розвивається. Зараз створюється нова освітня модель, методологічною основою якої є теорія самоорганізації, яка адекватно відображає в освітніх знаннях весь спектр стану навколишньої дійсності.

Література:

1. Андрущенко В. П. Філософічність освіти: теорія, методологія, практика. Вища освіта України, 2008. Т.4. 128 с.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Видання друге доповнене й виправлене. Рівне: Волинські обереги. 2011. 519 с.
3. Вознюк О.В. Розвиток вітчизняної педагогічної думки: синергетичний підхід (друга половина ХХ століття). Навчально-методичний посібник за ред. проф. П.Ю. Сауха. Житомир: вид-во ЖДУ, 2008. 128 с.
4. Робуль О. Синергетика як інноваційна методологія педагогічної освіти. Філософія освіти. 2016. № 1(3). С. 35-41
5. Квас В. М. Синергетичний підхід до організації навчально-виховного процесу. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: збірник наукових праць. Випуск 13, 2009. С. 125-132.

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук, професор Пантюк М.П.

Хайрулла Саттаров
(Ташкент, Узбекистан)

РОЛЬ СОВРЕМЕННЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРЕПОДАВАНИИ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

Современные педагогические технологии, в том числе совместное обучение, использование новых информационно-коммуникационных технологий, интернет-ресурсов, помогают реализовать личностно-ориентированный подход к образованию. Они обеспечивают индивидуализацию и дифференциацию обучения с учетом способностей, уровня обучения и интересов учащихся. Современный компьютер в целом является эффективным инструментом оптимизации условий умственного труда. Компьютерное обучение иностранному языку включает в себя:

- обучение лексике;
- работа над произношением;
- обучение диалогической и монологической речи;
- обучение телу;
- просмотр и анализ грамматических событий.

Использование компьютеров на занятиях помогает решить ряд дидактических задач: формируются навыки чтения, совершенствуются органические навыки, пополняется словарный запас учащихся, стабилизируется их интерес к изучению английского языка. Мир новейших информационных технологий занимает большое место в нашей жизни. Их использование на занятиях иностранным языком повышает

познавательную активность учащихся и учащихся, стимулирует изучение иностранного языка, расширяет их мировоззрение.

Целью исследования является формирование коммуникативной компетентности изучения иностранного языка в высших учебных заведениях, а все остальные цели (воспитательные, воспитательные, развивающие) решаются в процессе реализации этой основной цели. Коммуникативное образование означает обучение общению и формирование навыков взаимодействия между культурами.

Сегодня развитие образования тесно связано с повышением его информационного потенциала. Эта важная особенность во многих случаях определяет направление развития образования в целом и эволюции общества. Чтобы успешно руководить деятельностью в глобальном информационном пространстве, студентам необходимо овладеть информационной культурой. Глобальная сеть Интернет позволяет студентам и преподавателям в любой точке планеты получить любую необходимую информацию: страноведческие материалы, рефераты и т. д.

Объект исследования и используемые методы.

При обучении иностранному языку рассматривается использование интернет-ресурсов и создание образовательных программ, презентаций и проектов.

Как информационная система Интернет предлагает своим пользователям различные информационные ресурсы. В набор основных услуг могут входить: электронная почта, телеконференция, видеоконференцсвязь, создание возможности печати личной информации, доступ к информационным ресурсам, справочным каталогам, поисковым системам, общению в сети (Полат, 2003). Активное использование этих ресурсов на уроках английского языка даст хорошие результаты.

Приобретение коммуникативной и культурологической компетентности невозможно реализовать без практики общения. Именно поэтому использование интернет-ресурсов при обучении иностранному языку очень важно. Виртуальная среда Интернета позволяет выйти за границы времени и пространства, предоставляя своим пользователям возможность аутентично взаимодействовать с реальными собеседниками по актуальным темам, интересующим обе стороны (Полат, 2003). Однако не следует забывать, что Интернет является лишь вспомогательным техническим средством обучения, и для достижения оптимальных результатов необходимо на уровне организовать его использование во время обучения. Например, студентам очень интересно общаться с русскоговорящими в Интернете. Такие беседы можно организовать в рамках факультативных занятий после занятий.

Для достижения коммуникативной направленности при обучении иностранному языку на занятиях с помощью компьютера можно использовать текстовый редактор в режиме Word. Этот редактор является одной из самых современных программ в классе текстовых процессоров и может выполнять сотни операций. С его помощью можно быстро совершать важные коммуникативные действия и действия над текстом. Текстовый процессор также может использоваться как важный инструмент для создания различных упражнений и стимулирования деятельности учащихся по созданию текстов на изучаемом языке (Сысоев, 2008).

Например, задачами могут быть:

- набирать текст, вносить в него изменения;
- сокращайте текст, извлекайте из него только самую важную информацию;
- используя текст, найдите и выделите ответы на заданные вопросы;
- разделить текст на смысловые части;
- восстановить правильный, связный порядок предложений;
- восстановить текст, в котором нет знаков препинания, заглавных букв, пробелов между словами;
- найдите пассивные конструкции и выделите их курсивом. Кроме того, студенты создают важные коммуникативные тексты: поздравительные открытки, анкеты, биографии, рефераты, проекты.

Существует множество компьютерных программ, которые могут помочь учителям английского языка и студентам, изучающим иностранный язык.

Программы компьютерного обучения имеют больший потенциал, чем традиционные методы обучения. Они дают возможность практиковать разные формы речевой деятельности, объединять их в различные комбинации, помогают понимать языковые явления, формируют языковые способности, помогают создавать коммуникативные ситуации, автоматизировать язык и речевые действия, обеспечивают реализацию индивидуального подхода к самостоятельной работе из студентов.

Грамматический раздел программы профессора Хиггинса состоит из двух разделов: теоретического и практического. При проверке знаний ученика программа показывает его достижения и помогает при необходимости. Этот электронный учебник рекомендуется для изучения английского языка. Этот учебник также является отличным подспорьем при проведении фонетических упражнений. Звуки, слова, фразы и предложения воспринимаются учащимися на слух (аудио) и видение (визуально).

Учащиеся могут наблюдать за артикуляционным поведением на экране компьютера, слышать и учиться правильному произношению. Правильные закономерности сохраняются в их памяти. Этот учебник также содержит множество грамматических упражнений.

Работая на компьютере, каждый студент изучает вопрос, тратит необходимое время на поиск ответа (Коряковцева, 2002). Студенты, интересующиеся работой с компьютером, привыкают к новым средствам информационных технологий и с большим интересом участвуют в создании образовательных программ, презентаций и проектов. Для таких студентов преподаватель лишь систематизирует рабочий

материал и поддерживает и поддерживает их стремление совершенствовать свой научный потенциал. В ходе работы учащиеся приобретают не только базовые навыки, необходимые пользователям, но одновременно могут развивать и навыки самостоятельной работы. Такая деятельность особенно продуктивна, интересна и современна. Одним из эффективных средств активизации учебной деятельности студентов является использование информационно-коммуникационных технологий в самостоятельном образовательном процессе. Компьютер остается инструментом, позволяющим учащимся развивать свои лингвистические, когнитивные и коммуникативные навыки. Особый интерес к работе с компьютерными программами проявляют студенты первого и второго курсов. Когда занятия иностранным языком проводятся в компьютерных классах, важно научить учащихся работать с электронными учебниками. В Интернете есть электронные учебники на английском и русском языках. Имеется множество электронных учебников профессоров и преподавателей кафедры иностранных языков и Русский язык Ташкентского университета прикладных наук. Итак, разнообразие видов и тем деятельности, их интерес, возможность их использования, совместимость компьютерных задач с учебными уроками помогают эффективно развивать у учащихся различные коммуникативные навыки.

Также следует отметить, что во время занятий иностранным языком у каждого студента будет возможность услышать разговор, ведущийся на иностранном языке. В процессе обучения речи каждый студент может произносить фразы и предложения на иностранном языке в микрофон возле своего компьютера. В процессе обучения письму студенты могут разгадывать введенные в компьютер кроссворды, цепочки и сканворды, искать нужные слова, выполнять различные игровые упражнения. Игры в Интернете добротны и музыкальны, студенты охотно выполняют такие задания и активно участвуют. Даже слабые и неуспевающие студенты интересуются и стараются продемонстрировать свои способности и умения. А конкуренция и соревнование между небольшими группами станут средством достижения лучших результатов. В целом на занятиях иностранного языка есть большие возможности проводить обучение в игровой форме. Именно поэтому многие известные педагоги подчеркивали эффективность игр в учебном процессе. Игры направлены на достижение положительного результата, что способствует повышению качества обучения. Игры помогают закрепить грамматический материал в коммуникативном тексте и таблицах. Если на уроках будут использоваться игры, у учащихся возникнет активный интерес к изучению иностранного языка, они будут стремиться к получению знаний.

Итог. Использование информационно-коммуникационных технологий побуждает преподавателя английского языка к творческой работе. Творческий педагог развивает талант самостоятельных студентов. Использование информационно-коммуникационных технологий повышает интерес студентов к изучению иностранного языка, формирует их индивидуальные, творческие способности. В процессе обучения каждый студент может развить свой творческий потенциал, проявить исследовательские и самостоятельные трудовые способности.

Литература:

1. Елизарова Г.В. Культура и обучение иностранным языкам – С.Пб: Союз, 2001. 219 с.
2. Коряковцева Н.Ф. Современная методика организации самостоятельной работы изучающих иностранный язык. Пособие для учителей. - М.: Аркти, 2002. 35-37 с. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования./ Под ред. Е.С. Полат.-М.: 2003. 70-78 с.
3. Сысоев П.В., Евстигнеев М.Н. Современные учебные Интернет ресурсы в обучении иностранному языку.// Иностранные языки в школе. - 2008. - №6. 14-15 с.
4. www.internetworldstats.com

Бахтиёр Суванкулов
(Джизак, Узбекистан)

ВОПРОСЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ФОЛЬКЛОРНЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ В РАЗВИТИИ РЕЧИ ДЕТЕЙ

Вопрос формирования и развития речи детей стал одной из главных проблем педагогики. На самом деле формирование детской речи зависит от нескольких факторов, анализ которых позволяет правильно подойти к решению этой проблемы. К таким факторам относятся обстановка в семье и образовательном учреждении, психическое состояние ребенка, его способности, физическое здоровье, активность, морально-эстетические качества. Научно-теоретическое обоснование роли богатых фольклорных образцов в развитии детской речи, а также возможностей духовного и физиологического воздействия ряда жанров в народном устном творчестве считается одним из актуальных вопросов такой науки, как языкознание, литературоведение, фольклористика, психология и педагогика.

Анализ и описание проведенных научных работ и исследований дает возможность определить научную основу и уровень исследований совершенствования речи детей младшего школьного возраста.

Исследования по развитию речи детей младшего школьного возраста начались в нашей стране в 50-х годах прошлого столетия. А. В. Никольская, один из первых ученых, исследовавших область начального образования, изучает проблему в контексте обучения русскому языку детей местной национальности. В результате тестовых исследований, проведенных А. В. Никольской (1958-60 годы),

было определено основное содержание методики обучения русской устной речи младшим взрослым узбекским детям и разработаны ее основные вопросы.

В 70-е годы 20 века исследования, проведенные Е. М. Разбаевой под научным руководством А. В. Никольской, подчеркнули значение фольклорных произведений в воспитании уважения к взрослым коктейлям на основе произведений, исполняемых детьми младшего школьного возраста. В частности, в данном исследовании рассматривается роль общественно полезного коктейля в развитии человека, то, что коктейль является прекрасным воспитательным средством, а также вопросы формирования справедливого отношения к другим людям на основе использования узбекского фольклора (народных сказок). были проанализированы на примере узбекского фольклора.

Эти исследования показывают, что фольклор играет важную роль в духовном развитии человека, особенно в воспитании детей. Фактически, «Фольклор является началом и корнем всего искусства, поэтому он имеет совместимость со многими другими видами искусства, и поэтому является уникальным видом искусства, который уникален. Эта область включает в себя музыку, танец, ремесла, изобразительное, художественное и другое. охватывает представления, связанные с искусством. Иными словами, устное творчество - это творческий процесс, выражающий прошлое, настоящее и будущее народа и тесно связанный с его судьбой. Поэтому наши ученые называли его народной литературой. Знать, что Что за нация, то нация - это, прежде всего, ее надо смотреть на фольклор. Поговорка о том, что начало всякого искусства в фольклоре, появилась не сегодня. Это результат многолетних жизненных наблюдений и научного опыта. Начало изобразительного искусства, ремесел, музыки, танца, водного и других видов искусства. Возникновение его непосредственно связано с устным творчеством народа, первыми представлениями и верованиями народа».

Народное искусство, без сомнения, представляет собой вид водного искусства, обладающий большими возможностями и богатыми талантами в воспитании детей, в частности, в развитии их речи. В частности в уникальность и внутренние возможности этих жанров.

Исследования Ф.Р. Додировой охватили такие вопросы, как педагогические и психологические факторы использования речевых форм в развитии речи дошкольников, лингвопедагогические проблемы обучения детей иностранным языкам, методические особенности преподавания узбекского языка русскоязычным детям. В частности, в развитии речи детей работают над увеличением их словарного запаса, укреплением памяти, методикой использования диалогической речи, методическими и педагогическими особенностями использования художественных произведений, в частности, прозаических жанров народных устных произведений, таких как сказки, повести, легенды анализировались в широком смысле.

В исследованиях Р.М. Додировой изучались факторы развития речи детей пяти-шести лет в процессе обучения русскому языку. В частности, были проанализированы педагогические и психологические факторы речевого развития детей, стиль обучения детей русскому языку посредством диалогической речи, вопросы формирования интернационализма и патриотизма у детей в процессе обучения русскому языку.

Исследования Д.Р. Бабаевой включают научно-педагогические условия, теоретические, организационно-педагогические и методические аспекты речевого развития детей, роль семьи в развитии речи детей, планирование и организация этой проблемы в учебном процессе, методы развития речи детей. В процессе ознакомления с окружающим миром изучались такие вопросы, как технология речевого развития, связанная с процессом познания детьми речевой атрофии.

Язык, речь и мышление имеют огромное значение в процессе развития человека. Здесь мы считаем целесообразным немного остановиться на лингвистическом анализе этих концептов.

Язык тесно связан с сознанием и мышлением. Эти два понятия дополняют друг друга и одно не может существовать без другого. Процесс мышления происходит при появлении в нашем сознании языковых элементов. Слова и другие языковые элементы появляются в уме как понятия как средство мышления. Этот процесс не может происходить без элементов языка. Поэтому язык тесно связан с сознанием и мышлением.

Речь – явление, связанное с языком, и ее совершенствование зависит от быстрого запоминания человеком лексических единиц языка и его способности быстро использовать их в речевом процессе. Разговорную способность человека невозможно развить без увеличения его словарного запаса. Также понимание стилистических особенностей лексических единиц и их уникальных значений, основанное на опыте и природной интуиции, повышает способность человека эффективно использовать воду. Это лингвистические и психологические навыки, которые формируются посредством внимания к языку, художественного чтения, различных социальных отношений и могут подвергаться влиянию внутренних и внешних факторов.

Основной этап овладения речью приходится на период начального образования, и далее оно имеет характер закономерного развития. В связи с этим в настоящее время большое внимание уделяется изучению этапов речевого развития в отдельности. Исследователи речи детей младшего школьного возраста Е. И. Тихеева, Е. А. Флерина, А. М. Леушина, Л. А. Пеневская и др., особенности развития устной речи детей и развития навыков повествования, при диалогической форме речи и монологической взаимосвязи, различении и изучаются сходные особенности в выражении речи, факторы, формирующие беглую речь. Также исследователи обсудили практические аспекты развития речи детей, в частности,

классификацию детских рассказов, роль процесса чтения (слушания) в формировании речи, описания окружающих предметов, пересказа литературных произведений в рассказы, рассказывания историй. рассматривая картинки, приводя примеры из личного и коллективного опыта, описывается такой фактор, как творческое повествование.

Развитие речи детей младшего школьного возраста базируется на практической работе, проводимой в этом направлении в дошкольных образовательных учреждениях. Поэтому целесообразно обеспечить интеграцию работы по формированию и развитию речи в дошкольном и начальном образовании, рассмотреть вопросы связности и преемственности в программах. В связи с этим уместно обратить внимание на вопрос формирования речи в дошкольном образовании: умение выражать мысли, сопутствующие речевые навыки и его развитие в начальном образовании; в начальных классах весело создавать рассказ по картинке, пересказывать художественный текст как рассказ, обращать внимание на грамматический характер языковых элементов.

Эффективный процесс общения достигается тогда, когда речевая деятельность интегрирована с речевыми движениями. Этот подход занимает центральное место в теоретических взглядах российских исследователей на развитие речевой деятельности детей. Доказано, что эффективное и результативное использование вербальных и невербальных форм общения повышает эффективность речи.

Особое место в творческой работе просвещения и воспитания занимает один из узбекских просветителей Абдулла Авлони. Как учёный и педагог, поэт и писатель, театральный деятель и режиссёр он строит развитие Родины через познание и просвещение детей местного народа, и в этом году осуществляет серьёзные работы, имеющие практическое значение. В частности, особое внимание он уделяет проблеме образования узбекских девушек и созданию для них специальных школ. За свою карьеру Авлони написал и издал такие учебники, как «Литература» («Adabiyot»), «Первый учитель» («Birinchí muallim»), «Второй учитель» («Ikkinchi muallim»), «Турецкий Гулистан», «Школа»...

Абдулла Авлони в своих произведениях на первое место ставит проблему обучения. Среди прочего он говорит: «Вся наша жизнь, здоровье, счастье, богатство, средства к существованию, важность, энергия, мир и последующая жизнь связаны со знанием. Поэтому давайте не отказываться от времени обучения и познания и стараться изо всех сил». как можем, чтобы избавиться от невежества, которое является врагом нашего существования. Это необходимо».1 Светские знания интегрированы в процесс образования, считается, что они позволяют отличать добро от плохого, добро от зла, допустимое от незаконного.

Оно связано с именем Абдуллы Авлони, проведением реформ в методике чтения и письма, организацией новых школ, дающих учащимся современные знания, преподаванием шаркского и гарбского языков.

Абдулла Авлони осознает, что роль художественной литературы в воспитании молодежи бесподобна, и в своих учебниках приводит примеры народного творчества и письменной литературы, чтобы обосновать ту или иную форму обучения.

Русская литература и культура играют важную роль в формировании мировоззрения Абдуллы Авлони. Он с большим уважением относился к творческому наследию А. С. Пушкина, Л. Н. Толстого, М. Горького и высоко ценил педагогическое наследие К. Д. Ушинского. В педагогических воззрениях Авлони вопрос развития речи детей рассматривается в связи с художественной литературой. Как педагог он формирует языковые и коммуникативные возможности художественной литературы как главный фактор духовного взросления детей, в частности, развития речи. Можно выделить два аспекта рассказов, представленных в оригинальных учебниках Авлони:

1) поучительные выводы в рассказах представляют собой воспитательный аспект, связанный с расширением мировоззрения читателей, обогащением их выводов о жизни, обострением их мышления;

2) образовательный аспект, связанный с речевыми навыками, которые подключаются в процессе чтения рассказов.

Поэтому в своей концепции обучения и воспитания Абдулла Авлони уделял внимание вопросу улучшения речевых способностей детей, а главным инструментом их совершенствования считал художественную литературу.

Вывод

В целом вопрос речевого развития детей как обширная и многофакторная педагогическая проблема уже давно привлекает внимание научной общественности. В них проблема изучалась в разных аспектах. В частности, в этом отношении велика заслуга российских ученых-педагогов, и есть много исследований, которые предстоит провести местным исследователям. Несомненно, исследование проблемы речевого развития детей с разных позиций имеет не только научное, но и практическое значение.

Литература:

1. Никольская А.В. Воспитание у детей уважения к труду взрослых на основе бесед о прочитанном [Текст] / М-во просвещения Уз.ССР. Узбек. науч.-исслед. ин-т пед. наук. - Ташкент: [б. и.], 1958. - 28 с.
2. Разбаева, Э. М. Воспитание у старших дошкольников уважения к труду взрослых на основе использования бесед по прочитанному [Текст]: Автореферат дис. на соискание ученой степени кандидата педагогических наук / Ташк. гос. ун-т им. В.И.Ленина. -Ташкент: [б.и.], 1964. - 26 с.

3. Фольклор - миллатнинг бокий тарихи. Фольклоршунос Жаббор Эшонкул билан мулокот.// <https://saviya.uz/hayot/suhbat/folklor-millatnmg-boqiy-tarixi/?imlo=k>
4. Кодирова Ф.Р. Мактабгача ёшдаги русийзабон болаларни узбекча сузлашишга ургатиш. Т., «Укитувчи», 1997.; Кодирова Ф.Р. Мактабгача ёшдаги болаларни чет тилига ургатишнинг лингводидактик муаммолари. Ж., «Педагогик таълим», 2002, №2.; Кодирова Ф.Р, Кодирова Р.М. Мактабгача ёшдаги болаларга иккинчи тилни ургатиш методикаси. Т., «Сано-Стандарт» 2004.
5. Кодирова Р.М. Мактабгача ёшдаги болаларда диалогик нуткни ривожлантиришнинг психологик омиллари. Сариогоч, 1998.; Кадырова Р.М. Формирования интернациональных и патриотических чувств у дошкольников и шестилеток-учащихся в процессе обучения их русской разговорной, речи. Номзодлик диссертацияси автореферати. Т., 1990.; Кадырова Р.М. Обучение детей 5-6 лет диалогической речи на русском языке в детских садах Узбекистана. Т., «Укитувчи», 1992.; Кадырова Р.М. Обучение детей дошкольного возраста русской разговорной речи в национальных детских садах Узбекистана. Т., «Укитувчи», 1992.
6. Бабаева Д.Р. Нутк устириш методикаси (теварак-атрофни урганиш материаллари асосида). Укув кулланма. - Т.: Фан ва технология, 2009, 128 бет.
7. Тихеева Е.И. Развитие речи детей. Пособие для воспитателей детских садов. Издание 4-е. - М.: Просвещение. 1981. -144 с.; Леушина А.М. Авторитет родителей в воспитании детей. Стенограмма публичной лекции. -Л., 1952.; Рассказывание детей как средство обучения связной речи // Известия академии педагогических наук РСФСР. Выпуск 16, 1948 г. http://elib.gnpbu.ru/text/izvestiya-apn_vyp16_1948/go,111;fs,1/

Гульнур Тапенова, Светлана Глазунова
(Караганда, Казахстан)

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ В КАЗАХСТАНЕ

В системе высшего образования РК значительное внимание уделяется созданию необходимых условий для научно-исследовательской деятельности с ориентацией на достижения зарубежного передового опыта. Приоритетной задачей высшего образования является обеспечение конкурентоспособности, присутствия казахстанских вузов числе ведущих вузов мира, осуществляющих студенческие научные исследования и разработки. Это делает исключительно актуальным переход к новому качеству системы научно-исследовательской деятельности студентов университетов.

На сегодняшний день высшее образование в нашей стране представляет собой целостную и многоступенчатую систему образовательного процесса с возможностью продолжения обучения на следующей ступени после предыдущей. Окончившие высшее учебное заведение имеют возможность поступления в магистратуру, докторантуру, а после защиты диссертации они имеют возможность подавать на присуждение ученого звания и ученой степени. Но получение диплома и звания также зависит и от результатов научно-исследовательской работы соискателя, поэтому студенты вузов и молодые ученые активно принимают участие в научно-исследовательской деятельности экспериментального характера: выступают с докладами на различных научно-практических конференциях, занимаются публицистической деятельностью, представляя свои взгляды и воззрения научному сообществу.

Статья подготовлена в рамках выполнения договора на грантовое финансирование, заключенного с Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (ИРН проекта 19676691AP19676691).

Введение

Казахстанская система высшего образования, имеет свою специфику, обусловленную значительными социально-экономическими преобразованиями, произошедшими в нашей стране за последние 25 лет. Так, с недавнего времени, мы являемся активными участниками, свидетелями продолжающегося формирования сектора бизнес - образования. Совсем недавно самым главным считался социальный аспект, повышение интеллектуального и образовательного уровня нации, развитие граждан, стимулирование их активной жизни. Сегодня высшее образование рассматривается как один из факторов экономической конкурентоспособности государства. Развитие инновационного потенциала вузов сегодня может исследоваться в маркетинговых контекстах, поскольку современные университеты стали мощными бизнес-структурами, формирующими социально-экономические приоритеты, конкурирующими между собой в глобальном масштабе.

Исследовательская деятельность системы высшего образования является главной составляющей развития инновационного потенциала высшего образования. Для большинства преподавателей, исследовательская и инновационная деятельность из-за отрыва академической науки от университетской была мало оплачиваемой, которая направлялась в первую очередь на защиту диссертаций, а не рассматривалась как главная основа для образовательного процесса. Только в небольшом числе университетов работали совместители из академических или других институтов (отраслевых), которые

внедряли в вузы реальные и современные исследовательские задачи и проекты. По нашему мнению, меняющаяся экономика, а особенно инновационная экономика, базируется, в первую очередь, на человеческом капитале т.е. экономике знаниях. И именно вузам отведена ключевая роль в подготовке кадров, востребованных такой экономикой. Кадры высшей научной квалификации - ключевой элемент человеческого потенциала. От качества и масштабов их подготовки зависит не только результативность функционирования науки, но и эффективность национальной инновационной системы в целом.

Основные результаты исследований

Стратегия и задачи развития научно-исследовательской деятельности студентов в университетах находят отражение в «Концепции развития высшего образования и науки на 2023-2029 гг.» [1], в «Национальном проекте "Качественное образование "Образованная нация" [2], в Национальном проекте "Технологический рывок за счет цифровизации, науки и инноваций" [3].

В вышеперечисленных документах указаны следующие задачи:

- Развитие университетской науки четко определены основной фокус сконцентрируется на трех основных направлениях: создание научно-технологических и инжиниринговых парков; интеграция университетов и научных организаций; формирование эндаумент-фондов.

- Создать научно-исследовательский хаб новых технологий в инженерном образовании и науке, который повысит уровень научных исследований, образования, проектной работы, признаваемых в глобальном масштабе.

- Разработать и реализовать программы поддержки научно-технологических парков при университетах с выделением целевых грантов на развитие научных лабораторий и опытно-испытательной инфраструктуры.

- Увеличение численности ученых и исследователей в 1,5 раза

- Рост вклада науки в развитие страны и т.д.

В Казахстане одним из направлений развития системы высшего образования к экономике знаний является создание стартапов, бизнес-инкубаторов, технопарков, дочерних фирм, а также других форм интеграции субъектами бизнеса. В настоящее время вузы ориентированы на коммерциализацию научно-исследовательских разработок и получение прибыли за счет оказания различных видов услуг. Для финансовой и инфраструктурной поддержки научных разработок и инноваций функционируют АО «Фонд науки», Инновационный кластер Almaty Tech Garden, Фонд «Даму», АО «QazTech Ventures», Технопарк «Technopolis Politech». В вузах интенсивно растет число стартапов, созданных студентами как самостоятельно, так и совместно с ППС.

В Казахстанском контексте флагманом научных открытий является АОО «Назарбаев университет». На базе университета была запущена программа ABC Quick Start для поддержки стартапов молодых предпринимателей, включая студентов Назарбаев Университета и других вузов. Программа ABC Quick Start поддерживает бизнес на ранней стадии развития с целью активизации разработки проектов в короткие сроки. Участники программы соревнуются в области биомедицины, информационных, мобильных, финансовых, образовательных технологий, инфраструктуры и чистых технологий, социальных инноваций. В вузе было запущено 210 стартапов [4]. Другим успешным кейсом выступает КазНИТУ им. К. Сатпаева. Это крупнейший научно-образовательный комплекс с хорошо развитой инфраструктурой научно-инновационных исследований и высокоточного производства. Инновационная экосистема, созданная на базе комплекса, обеспечивает университету высокий темп технологического развития. Университет активно привлекает частные инвестиции и использует инструменты ГЧП, создавая эффективные условия для коммерциализации результатов научных разработок и развития стартапов. [5]

Ежегодно фонд «ENACTUS QAZAQSTAN» проводит чемпионат Enactus Kazakhstan National EXPO. Так, в 2023 г. победителем национального чемпионата стала Команда КарУ имени Е. А. Букетова завоевала титул национального чемпиона Кубка студенческого предпринимательства, стартапов и инноваций 2023 года. Более 700 студентов из 50 казахстанских вузов приняли участие в чемпионате. Были представлены более 100 действующих проектов в области цифровизации, сельского хозяйства, финансов, социальной сферы и других областей [6].

Для развития в вузах студенческой науки в Казахстане реализуется международные проекты которые способствуют обмену опытом и знаниями с вузами-партнерами, научными центрами и организациями. Наибольшее количество международных образовательных проектов в разрезе вузов представлен на рисунке 1. В разрезе направлений отмечается активное сотрудничество в области здравоохранения, совершенствования образования, международных отношений, развития технического и аграрного направлений [7].

Рисунок 1. Наибольшее количество междунар. образователь. проєктов в разрезе вузов, ед. 2023г.

2023 году вузы Казахстана реализуют 241 проект в сотрудничестве с зарубежными организациями и вузами-партнерами (2019 году 302 проектов) Наибольшее количество международных проектов в национальных вузах 69 ед. (2019 г. 116 ед.). Проекты направлены на развитие академической мобильности обучающихся и ППС, актуализацию образовательных программ, модернизацию инженерной и обрабатывающей отрасли и др. Наиболее распространенным форматом участия вузов Казахстана в международном образовательном и научном пространстве является Эразмус+ (44 вузов РК – 82 проектов). Также можно отметить образовательно-исследовательские проекты в области ИКТ-специальностей (3 вуза РК) по развитию стартапов. В рамках Эразмус+ вузы реализуют проекты в сотрудничестве с фондами ЕС, Азиатских стран и университетов, ААУ «TRIGGER» и др., ООН ЮНИСЕФ, ООН Женщины и проекты устойчивого развития ООН, Британским Советом (Interlinks, Crative Spark), Посольство Финляндии в Казахстане, КНР (Пекинская технологическая корпорация DEBONT, Альянс бизнес школ Китая), Турецкого Правительства (Mevlana, Orkhun), России (МОН, МИНОБР, США (USAID, Американский Совет, US Embassy, National Institute of Health, фонд Co-Serve International, CLDP (Commercial Legal Development Program) при Министерстве торговли) (рис.2). [7].

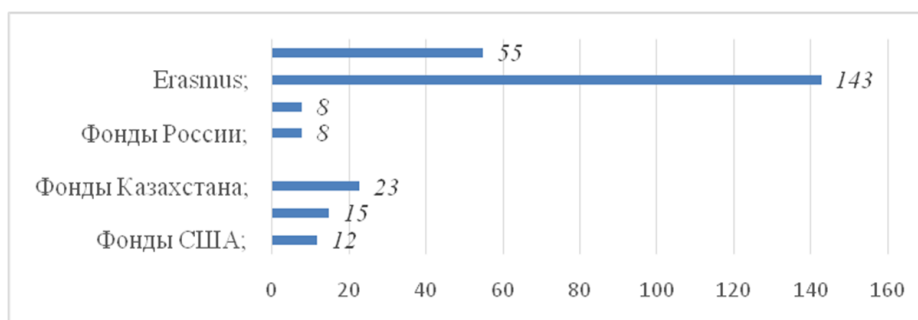

Рисунок 2. Количество международных проектов в разрезе фондов финансирования 2023г., ед

Обсуждение результатов исследования и выводы.

Не смотря на большие сдвиги в системе высшего образования в Казахстане сохраняется разделение науки на академическую, отраслевую, вузовскую и это ведет к излишней разобщенности, распылению финансовых, материально-технических и интеллектуальных ресурсов. В последнее десятилетие научная деятельность в вузах, как правило, ограничивалась защитой диссертации на соискание ученой степени и написанием учебников или учебно-методических пособий. В настоящее время наметился рост востребованности вузовской науки. Это закономерно и соответствует стандартам научной деятельности в экономически развитых странах. В то же время система высшего образования по целому ряду причин не подготовлена к серьезной научной работе, - об этом убедительно говорят сами руководители университетов, как наиболее компетентные эксперты. Отсутствие у студентов навыков предприимчивости и понимания механизмов коммерциализации является основным вызовом на пути к внедрению студенческих стартапов. Задача вузов заключается в создании условий для стартаперов, обучении их навыкам предпринимательской деятельности, поиске инвесторов для реализации бизнес-идей. Профессиональные пробелы можно восполнить участием вузов в акселерационных программах. На данных программах стартаперы получают навыки ведения бизнеса, в частности, выстраивания операционных процессов и работы с финансовой отчетностью. Другой проблемой является копирование казахстанскими вузами зарубежных идей, бизнес-моделей и концепций. В этой связи необходимо продвижение собственных идей с учетом экономических, региональных, экологических, географических и климатических условий Казахстана.

Литература:

1. Об утверждении Концепции развития высшего образования и науки в Республике Казахстан на 2023 – 2029 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 28 марта 2023 года № 248.

2. Национальном проекте «Качественное образование «Образованная нация» Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 октября 2021 года № 726.
3. Национальном проекте "Технологический рывок за счет цифровизации, науки и инноваций" Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 октября 2021 года № 727
4. АОО «Назарбаев университет», <http://en.nuris.nu.edu.kz/homepage>
5. АО «ИАЦ» (2019), Опрос вузов в рамках исследования «Аналитическое сопровождение участия Казахстана в работе Комитета по научной и технологической политике ОЭСР»
6. Enactus Kazakhstan, <http://enactus.kz/>
7. Итоги мониторинга международной деятельности вузов в первом полугодии 2023 года, Министерство науки и высшего образования Республики Казахстан Национальный центр развития высшего образования г. Астана, 2023

СЕКЦІЯ: ПСИХОЛОГІЯ**Леся Ільчишин
(Дрогобич, Україна)****ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ЖІНКИ – СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА СЬОГОДЕННЯ**

Жінка іноді опиняється у життєвій кризі чи у пригніченому емоційно-психологічному стані.

Приводи різні. Найчастіше - це наслідки взаємостосунків з іншими людьми. Накопичуються невирішені проблеми, почуття образи, пригніченості, роздратованості, незадоволення... Величезну роль у цьому процесі відіграє те, як самі жінки оцінюють себе, свою життєву ситуацію. Якщо детальніше придивитись до думок та висловлювань людей про себе, то стає очевидною одна з причин пригніченого стану. Ці вирази вголос думок про себе викликають і відповідне самопочуття у жінок: «Те, що зі мною завжди відбувається, просто жахливо», «Я не можу нічого змінити в своєму положенні...», «Я абсолютно не здатна ні на що вплинути», «Я жахлива людина, така нікчема», «В мене завжди все, не як у людей» - коли думаємо таким чином, ситуація здається нам ще складнішою.

Дивно ми, люди, створені! Дуже часто ми від себе не вимагаємо ідеальних вчинків, а от від інших вимагаємо. Причому дуже часто і наполегливо. Ми хочемо, щоб інші люди були такими, як ми бажаємо. Ми очікуємо і не хочемо годитись з тим, що їх вчинки інші. Ми не враховуємо того факту, що їх вчинки також обумовлені певними причинами. Ми часто вимагаємо, від інших людей, щоб вони нас сприймали і добре розуміли. Важливо пам'ятати, що нереалістичне очікування і вимоги збільшують незадоволення існуючим положенням речей.

В нашому повсякденному житті нам доволі часто доводиться чути слова-характеристики по відношенню до певних осіб: «Боже, яка вона нервова людина», «Вона все сприймає хворобливо», «Така неадекватна реакція», «їй взагалі потрібно лікуватися». Тут мова йде про підвищену емоційність...

Говорячи про нервову людину, ми не завжди усвідомлюємо, що ж самі маємо на увазі. Разом з тим, кожна людина має право знати, що з нею відбувається у певних життєвих ситуаціях чи обставинах. Це потрібно, в першу чергу, для того, щоб особа сама зрозуміла свій емоційний стан і могла вірно відреагувати на нього, або звернутись по допомогу.

Проблема психічного здоров'я тісно пов'язана із етичною проблемою, у будь - якому неврозі міститься моральна проблема. Нервові стреси, в першу чергу, провокуються відсутністю реального сприйняття дійсності. Інколи ми чуємо:

- «Я стала такою агресивною...»
- «Мене дратують найменші дрібниці...»
- «Я не можу спокійно без крику реагувати на нього»
- «Це стає жахливим, я їх просто вб'ю»
- «Я нічого не можу їсти вже місяць»
- «Ці нічні кошмари годі витримати»
- «В його присутності починається нервовий тік»
- «Я запалююсь як сірник»
- «Я ніколи так жорстоко не біла свого сина»
- «Все частіше я думаю про те, щоби накласти на себе руки»...

Нестабільний емоційний стан досить часто псує і нищить взаємостосунки з близькими людьми, друзями, колегами по роботі і навіть зі сторонніми людьми. Всі ми були свідками типових суперечок у транспорті чи в магазині, коли дивувались, як ця людина «заводиться», як кажуть, з дрібниці.

Емоційні хворобливі розлади можна призупинити чи зменшити і знову бути абсолютно здорового і щасливою людиною. Але такий стан роздратованості і злості має свої причини і переважно є наслідком. Чого? В першу чергу, стресу.

«Не буває життя без стресів. Стрес постійно супроводжує нас у життєвій подорожі. Однак від нас залежить, яким, способом і з якими наслідками будемо підставляти йому чоло. Чи сприймемо його як виклик, чи як прокляття...»

Станіслав Міць

Найінтимніша сфера життя стає першою, на яку впливає стрес в організмі людини. У своїх висловах люди майже ніколи не починають розповіді про свої проблеми з тем власного сексуального життя. Та дуже часто з'ясовується, що жінка вже довгий час не має статевих відносин. Її ніхто не притуляє, не пестить, не говорить їй ніжних і лагідних слів, не захоплюється її красою і фігурою. Жінка не відчуває себе коханою.

Причин стресу досить багато. Вони різноманітні. І, безумовно, часто проблема міститься у дисгармонії стосунків з особами протилежної статі.

Стрес провокує боротьбу або втечу. Жінки ціною власного здоров'я борються із стресом в своєму житті.

Як усвідомити, що рівень стресу у вашому організмі може вам зашкодити? Як подолати стрес?

В літературі поширеним є таке визначення стресу: Стрес є наслідком порушення адаптації людини до зовнішніх (найчастіше, дуже мінливих) умов.

• Прояви такого стану досить різноманітні. Потрібно помічати їх і вчасно реагувати. Зазвичай – це: тривога; внутрішня напруга; загострена, надмірна збудженість; злість, роздратованість, невтриманість; ворожість; пригнічений настрій; складності у прийнятті рішень; часті різкі зміни настрою; надмірна активність; намагання одразу робити багато справ; безсоння; раптові спади життєвої енергії протягом дня; біль у суглобах; постійне відчуття голоду; постійне почуття холоду; відчуття переповненості їжею; вразливість до простудно - інфекційних хвороб; випадіння волосся; головні болі; слабе загоювання ран; гнійні висипки на шкірі; слізливість очей; надмірна пітливість; сильне серцебиття; алергія.

«Сповільни темп життя – ти занадто активна», так проголошує найголовніше протистресове правило.

Але ми не можемо цього зробити. І навіть, якщо зменшуємо темп, а найчастіше це нам вдається зробити під час вихідних днів, то у нас виникає бажання провалитись, відіспатись протягом цілих двох днів.

Таким способом підтримуємо можливість виконання своїх обов'язків, і задовольняємо потреби, щоб «не розвалитись» до кінця.

Останнім часом науковими дослідженнями стверджується, що відбувається це з нашим організмом тому, що наша втома має відношення до гормонів. Гормони, про які йде мова, – надниркові – кортизол, нор - епінефрин (епінефрин) та адреналін.

Разом становлять вони три гормони стресу Як кортизол так і епінефрин продукуються в організмі протягом дня і це дає можливість нашому тілу добре себе почувати, дякуючи відповідному рівню цих гормонів. Наприклад, рівень кортизолу повинен бути найвищим рано, а найнижчим ввечері.

Якщо синхронізація буде порушена, стан нашого здоров'я погіршиться.

Цей баланс важливий для зберігання рівноваги в нашому організмі, так званої «гомеостазі». Ця рівновага гормонів може бути сильно ушкоджена під час довготривалого перебування у стресовому стані.

Сьогодні окремі науковці визначають кілька етапів стресу.

Сигнальна фаза.

Стрес провокує, і наш організм починає виділяти надниркові гормони, в результаті чого відбувається пришвидшення пульсу, дихання і напруга у м'язах.

Реагуюча або гартуюча фаза.

В цей час організм проходить процес адаптації до стресів, які людина переносить у своєму житті. Можна позбутись чинників, які провокують стрес, а рівень гормонів стресу все одно буде залишатись достатньо високим. І це змушує нас шукати собі певне заняття, замість того, щоб відпочивати.

Фаза виснаження.

В результаті перебування в стресовому стані рівень або концентрація обох гарманів є достатньо низькою і саме це стає дуже часто причиною хронічного виснаження, зниження кров'яного тиску, високої вразливості до інфекцій. Виконання будь - яких обов'язків дається дуже сильною напругою. Людина постійно відчуває втому. Якість життя сягає дна.

Існують перевірені способи для збереження рівноваги в нашому організмі. Ці способи доступні кожній і кожному з нас.

Контроль рівня цукру в крові.

Полягає в тому, щоб їсти часто і маленькими кількостями, в кожній порції їжі намагатися зберігати пропорції вуглеводів та білків, по можливості уникати збуджуючих речовин (кави і міцного чаю), а також їжі, що складається з очищених вуглеводів (білий хліб, білий рис, солодощі, більшість пластівців до сніданку).

Деякі «рослинні» продукти харчування – горох, квасоля чи капуста різного типу – доставляють в наш організм достатню кількість вуглеводів та білків. Саме тому вони є ідеальними для боротьби із стресом.

Фізичні вправи.

Займаючись довготривалий час фізичною роботою чи фізичними вправами, можна спровокувати підвищення рівня гормонів стресу. Разом з тим, заняття йогою чи прогулянки протягом 30-40 хвилин швидкою ходою і подолання відстані в і кілометр за 7-9 хвилин допоможуть знизити їх рівень.

Вітаміни і мінерали.

Наша їжа потребує особливої уваги. Складники, що подаються тут в залежності від їх важливості, дуже потрібні у боротьбі зі стресом. І тому треба бути впевненими, що їх рівень в організмі є достатнім. Вітамін С, цинк, білок, вітамін А, вітамін В5, вітамін В6, амінокислоти, мідь, вапно, магній, жирові кислоти, вітамін В12.

Варто додати, що різні жінки дуже по - різному реагують саме на зовнішні стресогенні чинники. Одні при несприятливих умовах життя, які ми найчастіше називаємо життєвими кризами, починають активні дії, – це можна назвати боротьбою за виживання. Інші не здатні переносити стреси і життєві негаразди. Їм здається, що вони цього просто не витримують. Саме такі страхи і переживання стають причинами певних емоційних криз, зривів, стресів.

Інколи стреси чи нервові, емоційні зриви є наслідком екстремальних умов, в яких довгий час перебуває жінка. Довготривалі негативні впливи, приховане страждання, «проковтнуті» образи, знущання близьких людей (наприклад, довготривалі приниження з боку чоловіка, насильницькі дії) часто стають начебто певним стрибком до негативних змін.

Наша нервова система реагує і на значні трагічні події в житті (як, наприклад, передчасна смерть близької людини), і на психічні травми меншого ґатунку (нездорова атмосфера на роботі, в сім'ї, ревності,

зрада, сварки, комплекси пов'язані із безробіттям, нестача грошей, старіння, розлучення, фізичне чи сексуальне насильством то що..).

Кожна жінка може навчитись розпізнавати і зосереджуватись на тих моментах, які свідчать про певний душевний дискомфорт, тривогу, хвилювання, страх.

Що викликає у нас нервові стреси, зриви, неврози?

Як ми вже говорили раніше, у першу чергу, до причин стресу належать зовнішні психотравмуючі чинники. Зовнішні вони тому, що походять не від нас, а психотравмуючі тому, що шкодить якості нашого життя. І, безумовно, шкодять нашому здоров'ю.

Найголовніше, що може зробити кожна людина, – це почати конструктивно, позитивно мислити і діяти у простих і складних ситуаціях, не повертаючись до старого, що було в минулому; навчатися із досвіду інших, і зі свого власного.

Врешті, кожна людина може для себе обрати свій шлях до власного розвитку, самовдосконалення, самореалізації або не обирати його взагалі.

Пам'ятаймо, зовсім не інші люди, а наш спосіб мислення є тим найголовнішим чинником, на який ми маємо вплив. Саме позитивне мислення призводить до значних змін в самопочутті людини. Позитивне мислення робить наше життя привабливим і цікавим.

Література:

1. Krzyntof Czerwiak «Informator» Stowarzyshenie narzec osob dotknietych przemoca w roddzinie «Tarcza» Stalowa Wola, 1999.
2. Айві Ален. Цілеспрямоване інтерв'ю і консультування. Київ.: МБФ вид. «Сфера», 1998.
3. Бондаревська В. Що можна зробити, щоб запобігти домашньому насильству. Програма запобігання насильству щодо жінок. - Київ.: СДМ-Студію, 1999.
4. Веселовська М., Шилова Н. Я жінка – я боюся. - Київ, 2002.
5. Соціальна робота з дітьми, молоддю, жінками, різними категоріями сімей (з досвіду роботи центрів соціальних служб для молоді). – Київ.: УДЦСМ, 1999.
6. Соціальна робота в Україні: перші кроки. К. Видавничий дім «К.М. Academia», 2000. голінська Л. Zlost. - Варшава, PARPA, 1995.
7. Філ Босмас. Не забувай радості. - Броди Льв. обл.: вид. «Добра вість», 2001.

Вікторія Пухкан
(Ізмаїль, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГО-ЕМОЦІЙНОЇ ПІДТРИМКИ ВЧИТЕЛІВ НУШ ПІД ЧАС АДАПТАЦІЇ ДО НОВИХ РЕАЛІЙ НАВЧАННЯ (ПОСТІЙНИЙ СТРЕС ТА НАПРУГА ВІЙНИ)

Робота педагогічного працівника в закладі освіти відрізняється великим обсягом зусиль, необхідних для опрацювання різних за складністю та емоційною напругою ситуацій, які виникають під час освітнього процесу. Педагогам необхідно постійно приділяти увагу потребам учнів, інколи досягаючи меж своїх емоційних можливостей і професійної компетентності.

Воєнне вторгнення РФ на території України негативно впливає на загальний емоційний стан освітян та викликає сильні почуття занепокоєння і тривоги за майбутнє.

Професійна діяльність вчителів НУШ під час адаптації до нових реалій навчання (постійний стрес та напруга війни) вимагає постійної і максимальної мобілізації їх власних ресурсів, пред'являючи вимоги до їх стресостійкості і адаптивності. Уміння успішно справлятися зі станом стресу і зведення до мінімуму його негативного впливу – є важливим навиком для вчителя.

Проблема стресу та напруга війни викликає великий інтерес вчених і практиків, пов'язує між собою багато фундаментальних і прикладних досліджень. У науковій літературі існують різні підходи до вивчення стресу і стресостійкості. Так, А. Елліс сформулював концепцію емоційного стресу, основною тезою якої є те, що емоційний розлад є не результатом реальних подій, які мали місце в житті тієї чи іншої людини, а наслідком ірраціональних переконань індивіда по відношенню до цих подій [1].

Психосоціальна теорія стресу Л. Леві, згідно з якою психосоціальні стимули, об'єднуючись з тілесними або психонервальними хворобливими явищами, викликають стрес, заснована на вивченні психосоціальних стресорів [3, с. 70].

Американський психолог Р. Лазарус в своїй теорії оцінки стресу зазначає, що потрібно враховувати не тільки зовні спостерігаються, реєстровані, а й психологічні процеси [3, с. 70].

При вивченні професійної діяльності вчителів НУШ під час адаптації до нових реалій навчання важливо враховувати вплив стресу та напруга війни на особистість фахівця в процесі виконання ним професійних функцій. Професійний стрес вчені розглядають як процес взаємодії особистості і професійного середовища, при якому вимоги професійного середовища значно перевищують особистісний і професійний ресурс суб'єкта професійної діяльності і загрожують його професійному розвитку [4].

Н. Самоукіна зазначає, що «професійний стрес – це напружений стан працівника, який виникає у нього при впливі емоційно-негативних і екстремальних факторів, пов'язаний з виконуваною професійною діяльністю» [2, с. 10].

На думку більшості вчених, в якості ресурсів, які забезпечують стійкість до психічного стресу, виступають складові індивідуальної (темперамент, властивості нервової системи, віковий розвиток), особистісної (мотивація, характер, цінності, установки) сфер психіки людини, а також її когнітивні і операційно-діяльнісні (професійні) потенції [2, с. 11].

Вченими активно ведуться дослідження, присвячені вивченню процесів, спрямованих на подолання стресових станів вчителів НУШ під час адаптації до нових реалій навчання, а саме під час війни.

Тому, тема дослідження організація психолого-емоційної підтримки вчителів НУШ під час адаптації до нових реалій навчання (постійний стрес та напруга війни) є дуже актуальною.

Проведемо аналіз поняття «підтримка».

Л. Петровська розуміє підтримку як складне утворення, яке суб'єктивно сприймається як переживання позитивно забарвленого почуття впевненості в собі, власної потреби, що виникає при співпереживанні та отриманні допомоги [3, с. 29].

Як зазначає Т. Строкова слово «підтримати» має кілька змістовних трактувань:

1. Притримавши, не дати впасти;
2. Надати допомогу, сприяння;
3. Висловивши згоду, схваливши, виступити на захист кого-небудь;
4. Не дати припинитися, порушитися чогось [4].

Психолого-емоційна підтримка – це системна комплексна технологія психологічної та емоційної допомоги особистості. Сутність психологічної підтримки полягає в перетвореннях, що зачіпають особистість [1].

Психолого-емоційна підтримка передбачає:

- визначення та аналіз впливу несприятливих факторів і зовнішніх ознак психічної перестрою, недостатніх показників інтелектуальної працездатності і невротичних симптомів;
- встановлення ознак психічних переважань та емоційного вигорання у професорсько-викладацького складу з метою нормалізації їх стану;
- виявлення психологічних бар'єрів, їх джерел і механізмів, що зачіпають поле взаємодії як учнів, так і вчителів в умовах оновлення системи освіти [2, с. 27].

У технологічному аспекті психолого-емоційна підтримка розглядається як сукупність засобів, які узагальнюють приватні форми, методи і прийоми організації роботи з суб'єктами освітнього процесу. Вирішальними факторами у визначенні їх структурної організації виступають принципи особистісно-розвиваючої освіти, які базуються на гуманістичних традиціях. Технології психолого-емоційної підтримки спираються на наступні механізми:

- психолог фіксує увагу на позитивних особистісних рисах суб'єкта і згладжує його небажані прояви з метою зміцнення віри в себе, формування адекватної самооцінки;
- психолог дає суб'єкту можливість відчувати свої здібності, розкриває творчий початок;
- психолог допомагає впоратися з почуттям внутрішнього дискомфорту при професійних невдачах і життєвих труднощах;
- психолог здійснює особистісно-розвиваючу взаємодію як спосіб відновлення психічної рівноваги [2, с. 27].

В умовах Нової української школи та під час адаптації вчителів до нових реалій навчання (постійний стрес та напруга війни) втілення в життя змістовних аспектів психолого-емоційної підтримки видається актуальним не тільки з метою підвищення рівня професійної підготовки вчителя, але перш за все з формуванням сприятливих ситуацій для розвитку і реалізації особистісного потенціалу суб'єкта. У фокусі наукового інтересу знаходиться не сама навчальна діяльність як така, а особистість з її нагальними проблемами

Отже, психолого-емоційна підтримка базується на рефлексії міжособистісної взаємодії, сутнісними параметрами якої виступають взаємовідносини, взаємоприйняття, почуття довіри. Підтримка являє собою процес, реалізуючи який фахівець (психолог, колега тощо) концентрується на перевагах і успішних аспектах діяльності суб'єкта для зміцнення самооцінки особистості, допомагає уникати непродуманих рішень, усвідомити творчий потенціал.

Таким чином, вчителям НУШ під час адаптації до нових реалій навчання важливо намагатися не допускати переходу до стадії виснаження, відслідковувати стан свого організму та зміни, що з ними відбувається під дією стресу, вчасно відновлювати фізичні та емоційні ресурси.

Література:

1. «Коли світ на межі змін: стратегії адаптації. Психологічна підтримка вчителів та дітей у часи війни». URL: <https://drive.google.com/file/d/1r0qbJVj-lXfSjLtvzvJDeicK5YFI6wZL/view> (Дата звернення: 10.05.2023)
2. Богданов С. О., Залеська О. В., Федорець О. В., Ключко К. Є., Флярковська О. В. Професійне зростання та емоційна підтримка педагогів: навч. метод. посіб. Київ: Унів. Вид-во ПУЛЬСАРИ. 2021. 54 с
3. Науково-методичні основи психологічного супроводу діяльності вчителя в умовах реформування освіти (діагностика і корекція). Практичний посібник. / авт. кол.: В. Г. Панок, І. В. Марухина, В. В. Рибалка,

- В. М. Горленко, Д. Д. Романовська, В. В. Предко, С. К. Шандрук, М. В. Саврасов, Н. В. Сосновенко; за наук. ред. В. Панка. Київ: УНМЦ практичної психології і соціальної роботи НАПН України, 2022. 192 с.
4. Павлик Н.В. Методичні рекомендації щодо гармонізації стану психологічного здоров'я педагога в умовах війни. Секція 4. Психологічна підтримка учасників освітнього процесу. URL: %BE%D0%B2%D0%B8%20%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8.pdf (Дата звернення:

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук, професор Гуменникова Тамара Рудольфівна.

**Алла Фітісова, Тетяна Кириченко
(Переяслав, Україна)**

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Активне впровадження психології в різні сфери життєдіяльності людини, зростання попиту на послуги професійного психолога та збільшення значущості цієї професії сприяють підвищенню уваги дослідників до процесу професійного становлення психологів на етапі фахової підготовки [1, 3].

При організації дослідження професійної ідентичності майбутніх психологів ми орієнтувались на положення вчених [1, 2, 3, 4], де період навчання у закладі вищої освіти визначається як важливий етап професіоналізації майбутнього фахівця.

На основі аналізу теоретико-методологічних положень вчених визначено критерії професійної ідентичності майбутніх фахівців психології, а саме:

- ✓ усвідомлення Я-конструктів (самоідентифікацій) пов'язаних з професійною діяльністю психолога;
- ✓ ступінь сформованості образу професії;
- ✓ задоволеність обраною професійною діяльністю;
- ✓ наявність професійних цільових орієнтирів.

Відповідно до визначених критеріїв був підібраний банк психодіагностичного інструментарію: методика «Вивчення статусів професійної ідентичності» А.А. Азбель, А.Г. Грецов; методика «Хто Я?» М. Куна, Т. Макпартленда; методика «Особистісний диференціал» Л.Б. Шнейдер; методика «Особисті професійні плани» Є.О. Клімов.

Аналіз протоколів за результатами констатувального експерименту засвідчив, що протягом навчання у виші, співвідношення об'єктивних та суб'єктивних характеристик у здобувачів вищої освіти дає можливість виявити відмінності в самоідентифікаціях респондентів, які навчаються на бакалаврському та магістерському рівнях.

Узагальнення отриманих матеріалів дослідження, їх аналіз та систематизація дали змогу виявити особливості професійної ідентичності студентів-психологів 1-го і 2-го, курсів бакалаврського рівня вищої освіти та 1-го курсу магістерського рівня спеціальності 053 Психологія Університету Григорія Сковороди в Переяславі.

Так, зокрема, результати методики М. Куна, Т. Макпартленда «Хто Я?» засвідчили, що майбутні психологи часто надавали відповіді у вигляді іменників та прикметників.

У таблиці 1 представлено ідентифікаційні характеристики майбутніх психологів.

Таблиця 1

Показники ідентифікаційних характеристик майбутніх психологів за результатами методики «Хто Я?»

Ідентифікаційні характеристики	Перша група: Бакалаври n = 19		Друга група: Магістранти n = 24	
	абс.	%	абс.	%
Родинна приналежність	4	21	5	20,8
Фізична ідентичність	6	31,6	7	29,2
Суб'єкт спілкування	4	21	7	29,2
Професійна ідентичність	3	15,7	4	16,6
Глобальна ідентичність	2	10,5	1	4,1

Як видно з таблиці 1 у майбутніх психологів першої і другої групи доміную є фізична ідентичність (31,6% і 29,2%). Для майбутніх психологів важливим є уявлення щодо власного фізичного «Я», вагоме значення надається також спілкуванню (21% і 29,2%), тобто майбутні психологи більш спрямовані на комунікативний аспект професійної діяльності.

Внаслідок неоформленої персональної ідентичності виявляється й невизначеність із професійною ідентичністю. Тобто, досліджувані студенти більш спрямовані на аналіз власних якостей і сімейне благополуччя (47% і 36%).

Отримані результати показали, що у досліджуваних студентів переважають показники особистісних

ідентифікацій, академічно-рольової професійної позиції, сімейного благополуччя та професійної перспективи. Студент розглядає себе як суб'єкт спілкування і комунікативний аспект його діяльності виявляється достатньо значущим. Окрім цього, дуже важливою виявляється сімейна перспектива.

Можна підсумувати, що важливими аспектами ідентичності для сучасного студентства постають власні ідентифікації, а також, комунікативна й сімейна перспективи. Тенденції стосовно професійної у обох групах характеризуються домінуванням невизначеності відповідно до майбутньої професійної діяльності, не сформованістю образу майбутньої професійної діяльності у респондентів першої і другої групи.

Все ж слід зазначити, що у досліджуваних другій групі спостерігається оформлення образу майбутньої професійної діяльності та становлення професійної ідентичності.

Ідентифікаційні самоідентифікації респондентів було згруповано на три групи: 1) об'єктивні; 2) емоційні; 3) професійні.

До об'єктивних ідентифікаційних самохарактеристик студентів було віднесено такі відповіді: «людина», «особистість», «друг», «донька», «сестра», «дівчина», «майбутня дружина» тощо.

До емоційних самохарактеристик відносились такі: «мрійлива», «емпатійна», «доброзичлива», «весела», «енергійна», «серйозна», «любляча», «товариська», «врівноважена», «хороша» тощо.

Професійний компонент самоідентифікацій відображався у відповідях відповідного спрямування: «студент», «майбутній психолог», «психолог», «майбутній фахівець», «професіонал» тощо.

Розподіл об'єктивних, емоційних і професійних самоідентифікацій у студентів-психологів показав наступні тенденції: у своїх самоописах студенти частіше використовують поняття, що становлять зміст об'єктивних характеристик (42,1 і 41,6%). Рідше зустрічаються суб'єктивні (36,8% і 33,3%) поняття. Поняття, що відображають зміст професійної складової, зустрічаються у 21% респондентів першої групи та 25% другої групи.

Таблиця 2

Кількісні показники самоідентифікацій майбутніх психологів за методикою «Хто Я?» М. Куна, Т. Макпартленда

Характеристики	Перша група: Бакалаври n = 19		Друга група: Магістранти n = 24	
	абс.	%	абс.	%
Об'єктивні	8	42,1	10	41,6
Суб'єктивні	7	36,8	8	33,3
Професійні	4	21	6	25

Також у обох групах виявлено відсоток студентів-психологів, які не визначили всі 20 відповідей. Загальна кількість відповідей у різних респондентів варіює від 1 до 20-ти. Чим вища здатність студента до рефлексії, тим більше відповідей за методикою.

Середня кількість відповідей досліджуваних студентів майбутніх психологів становить від 5 до 11. На основі проведеного експерименту було встановлено такі показники:

- 1) від 0 до 7 відповідей – низький рівень (9%).
- 2) від 6-ти до 11-ти – середній (52%).
- 3) від 11 і більше – високий (39%).

Цікавою тенденцією вважаємо те, що професійні характеристики розташовуються з 9 по 16 позиції. Це свідчить про те, що навчання у виші дозволило студентам-психологам сформувати у себе, хоча ще і не достатньо виражений, образ «Я в професії».

Разом з тим, наявність незначного відсотку професійного компоненту у самохарактеристиках демонструє, що лише незначна кількість студентів володіє схильністю до професійного самоусвідомлення, що є важливою умовою формування професійної ідентичності, а, отже, існує необхідність у здійсненні відповідних психологічних впливів, спрямованих на формування професійної ідентичності майбутніх психологів.

У процесі нашого дослідження ми виявили наявність значної кількості негативних самоідентифікацій. Цей факт може бути свідченням проблемності самоусвідомлення, що зумовлено новою соціальною ситуацією, вливанням у новий колектив та нову систему навчання у ЗВО.

Негативні самохарактеристики можуть вказувати на кризу ідентичності (що є нормативною для даного вікового етапу і підтверджується окремими науковими дослідженнями [2, 4], пов'язану з не сформованістю життєвих і професійних перспектив.

Слід зазначити, що низький рівень вираженості професійних самохарактеристик у першій групі з незначним зростанням у другій може свідчити про низький рівень розвитку професійної ідентичності у майбутніх фахівців у галузі психології та потребувати застосування засобів психологічного впливу.

Так, розподіл об'єктивних, суб'єктивних і професійних компонентів ідентичності у майбутніх психологів показав наступні тенденції.

У своїх самоописах студенти-бакалаври 1-го, 2-го курсів частіше порівняно з магістрантами 1-го року навчання використовують у самохарактеристиках поняття, що становлять зміст об'єктивного компоненту ідентифікацій, дещо рідше зустрічаються суб'єктивні поняття. Самохарактеристики, що відображають зміст

професійної ідентичності, зустрічаються у студентів першої і другої групи на низькому рівні. Співвідношення відповідно становить – 21% і 25%.

Так, спостерігається зміна об'єктивності характеристик ідентичності у студентів у бік зменшення у магістрантів і, відповідно, зміна суб'єктивності характеристик, найвищий показник виявлено у студентів бакалаврату.

Психологічні особливості об'єктивних і суб'єктивних ідентифікацій майбутніх психологів, пов'язані з характером освітньої діяльності процесу у виші. Більшість навчального часу відводиться на аудиторну форму занять, яка, досить часто, є занадто зосередженою не на становленні особистісної сфери майбутнього професіонала, а на технічному аспекті набуття ним знань, умінь та навичок.

Такий підхід центрований не на особистості студента, а на рольових очікуваннях щодо нього, що не є сприятливим для становлення професійної ідентичності майбутнього психолога, особливо це стосується студентів першого курсу, де частка навчальних дисциплін по спеціально значно є меншою за загальні дисципліни.

Відповідно наслідком даного процесу є зосередженість студентів в процесі професійного становлення не на розвитку професійної ідентичності, внутрішнього потенціалу, а на відповідності рольовим очікуванням оточуючого середовища.

У досліджуваних майбутніх психологів переважають показники об'єктивних ідентифікацій. Водночас, професійна ідентичність менше представлена у студентів обох груп.

У процесі нашого дослідження ми виявили наявність незначної кількості негативних конструктів. У першому випадку це може бути зумовлено новою соціальною ситуацією, впливанням у новий колектив та нову систему навчання, особистісними особливостями, певними комплексами, внутрішніми конфліктами тощо.

Таким чином, низький рівень вираженості професійних самохарактеристик на 1-2 курсах бакалаврату з незначним зростанням у магістрантів може свідчити про низький рівень розвитку професійної ідентичності у майбутніх фахівців у галузі психології.

Отже, зміст професійної ідентичності обумовлюють соціальні та психологічні особистісні чинники, до яких відносять особливості соціального середовища, в якому відбувається професійна діяльність, характер взаємодії та спілкування у професійній групі, роль еталонів професійних ситуацій та ставлення до різних професій, особливості професійної поведінки, перспективи самовираження, самореалізації та професійного зростання тощо [3].

Професійна ідентичність майбутнього психолога обумовлюється певною специфікою, серед яких можна виокремити сформованість образу «Я», професійно важливі якості фахівця, професійні знання та вміння, ідеальні образи обраної професії, очікування індивіда та можливості соціальних перспектив, наявність життєвих і професійних цілей, професійна складову образу «Я». Наявність і високий рівень вираженості цих показників і обумовлює успішний процес розвитку професійної ідентичності майбутніх фахівців у галузі психології.

Особливо значущим аспектом успішного професійного становлення майбутніх психологів є цілісність та нерозривність розвитку особистісної та професійної сфери, оскільки специфіка професійної діяльності психолога-практика насамперед висуває вимоги до його особистості, обов'язковими характеристиками якої повинні бути здатність до особистісного змінювання, прагнення до самоактуалізації, прийняття себе та інших, внутрішня свобода, усвідомлення власних обмежень, сформованість професійної свідомості. В основі даного процесу лежить самоідентифікація з професією.

Література:

1. Коломінський Н.Л. Методологічні засади професійної підготовки практичного психолога. Практична психологія та соціальна робота. 2003. № 4. С. 12-13.
2. Семиченко В.А. Методологічні проблеми професійної підготовки майбутніх психологів. Науковий вісник Чернівецького університету: збірник наукових праць «Педагогіка та психологія». Чернівці: Рута, 2014. Вип. 209. С. 165-170.
3. Чепелева Н.В. Особистісна підготовка психолога-практика. Персонал. 2010. № 5. С. 17-19.
4. Шевченко Н.Ф. Становлення професійної свідомості практичних психологів у процесі фахової підготовки: монографія. Київ: Міленіум, 2015. 298 с.

Світлана Чегурко
(Ізмаїл, Україна)

НЕЙРОПЕДАГОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО НАВЧАННЯ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ ЧЕРЕЗ ДОСЛІДНИЦЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ ВЧИТЕЛЯ

Прагнення людини до безперервної освіти – найцінніший інтелектуальний ресурс сучасного суспільства. Проектування освітнього середовища відбувається протягом усього життя людини, і тут тут належить особлива місія. Спираючись на досягнення всіх суміжних наук, пов'язаних із формуванням та розвитком особистості, педагогіка покликана допомогти створити «новий освітній простір, де реалізуються

потреби суб'єктів безперервної освіти в самореалізації. Найважливішим показником професійної компетентності вчителя є його здатність до саморозвитку [14, с. 204].

Проблемна ситуація, яка стала приводом для нашого наукового дослідження, може бути позначена коротко: "Діти різні, а вчимо їх однаково" [11, с. 409]. Кожен учень має власну «природу мислення», отже, спочатку здібності учнів до навчання різні. Щоб вивчати з користю, потрібно виходити з потреб та здібностей дитини, а для цього необхідно ретельно вивчити стратегію мислення учня. "З точки зору нейропсихолога або біолога, мислення - це активація груп нейронів" [13, с. 188]. Науковою базою для проведення експериментального дослідження вчителя початкової російськомовної школи Естонії стала нейропедагогіка (англ. Neuropedagogy, Educational neuroscience), «прикладний напрямок педагогіки та диференціальної психології» (В. А. Москвін, Н. В. Москвіна). Великий внесок у становлення нейропедагогіки зробили наукові дослідження Т. Хрїзман, В. Єремєєвої, А. Л. Сиротюк, М. М. Безруких, Т. В. Ахутіної, Е. В. Золотарьової². Нейропедагогіка допомагає вчителю зрозуміти мозкову організацію учня та адаптувати методику навчання [8, с. 318].

Будова мозку дитини. Предметом уваги під час дослідницької роботи автора статті, вчителя початкової школи, стала організація мозку учня першого класу на функціональному рівні. «Мозок дитини розвиває педагог, і будь-яке порушення нормального маршруту розвитку може призвести до його функціональної деформації навіть у нормальної нормальної дитини», – стверджує В. Д. Єремєєва [7, с. 85]. Отже, необхідно знати предмет, з яким ми щохвилини маємо справу. У нашій дослідницькій роботі увага звернена переважно до переднього мозку дитини, яка «представлена двома великими півкулями, щільно прилеглими один до одного, як брати-близнюки. Вони з'єднані кількома пучками нервових волокон – мозолистим тілом, каналом зв'язку між півкулями». Таким чином, дві півкулі функціонують як єдину свідомість. Взаємодія цих трьох нейроутворень відбувається «за законами єдності та боротьби протилежностей, єдності збереження та стійкості, безладдя та порядку, закономірного та випадкового». Це «закономірне безладдя», або наявність функціональної асиметрії півкуль головного мозку, і визначає варіабельність мислення [9, с. 149].

Протягом останніх 20 років у сфері освіти наполегливо затверджується теза про методичний «конфлікт» стилів подання навчальної інформації педагогами та стилів сприйняття інформації учням. Суть протиріччя полягає в «лівопівкульній» стратегії викладання та «правопівкульній» стратегії мислення більшості учнів молодшого шкільного віку. Щоб уникнути подібного крену у навчанні, необхідно чітко представляти особливості мисленнєвої діяльності дитини та звідси вже будувати технологію викладання [5, с. 80]. Для підтвердження гіпотези про наявність різних стилів мислення першокласників ми провели діагностику функціональної та міжпівкульної асиметрії, переслідуючи тим самим вирішення наступних завдань:

- Визначення переважаючого типу розумової діяльності класу;
- Визначення типу мислення, що не відповідає стилю більшості;
- Складання психолого-нейрофізіологічного портрета класу;
- Розробка педагогічної технології навчання з урахуванням стратегії мислення учнів [3, с. 95].

Ми проводили дослідження функціональної міжпівкульної асиметрії першокласника і там використовувалися такі методики: опитувальник М. Аннетт, проби та методи визначення моторних та сенсорних асиметрій Б. Г. Ананьєва, А. Р. Лурія; Н. Н. Брагіна, Т. А. Доброхотової. На нашому експериментальному майданчику використовувалося до 20 прийомів на фіксування ведучої руки, ноги, очі, вуха [1, с. 225]. Методики використовувалися як основа для перетворення їх на ігрову модель, щоб експеримент для дітей був захоплюючим. У дослідженні взяло участь 29 учнів першого класу³, з них 10 хлопчиків та 19 дівчаток. Діагностика показала наступне співвідношення типів мислення серед першокласників: 73 % учнів класу – це змішаний, або рівнопівкульний, тип мислення, 14 % піддослідних – висока правопівкульна асиметрія, 10 % – висока лівопівкульна асиметрія, амбідеа. dexter - «правий») 4, або відсутність яскраво вираженої доміанти, спостерігалось у 3% (1 учень). Розподіл ознак амбідекстрії серед учнів змішаного типу мислення, де 81 % дітей мають хоча б одну таку ознаку в моторній чи сенсорній сфері, підтвердило гіпотезу пріоритету правопівкульного мислення дитини семирічного віку. Отже, у групі піддослідних виявилось більшість дітей змішаного типу мислення, але з менш талановита меншість першокласників з іншим типом мислення чекає від вчителя розуміння його індивідуальності [12, с. 275].

Технологія навчання з урахуванням стратегії мислення молодшого школяра. "Головний продукт саморозвитку педагога - це його авторська педагогічна система як вищий рівень розвитку суб'єктності вчителя". Зараз у світі діє чимало шкіл, де пропонують навчання дітей диференціювати за гендерною (статевою) ознакою або за «правопівкульним типом» на противагу «лівопівкульній» методиці. Щодо застосування «модних» педагогічних технологій навчання розкид існує ще в більшому діапазоні. Не будемо зупинятись на перерахуванні мінусів та плюсів даних підходів, спробуємо запропонувати як найбільш оптимальне та продуктивне з позиції нейропедагогіки так зване синтетизоване навчання. Під цією технологією мається на увазі доцільне поєднання методів та прийомів навчання з урахуванням нейропедагогічної характеристики учнів конкретного класу [2, с. 111].

Виходячи із загальної діагностичної картини, ми пропонуємо синтезувати методи, що дозволяють правильно «увійти в мозок» дитини, що активізують обидві півкулі мозку на різних етапах уроку по-різному [4, б, с. 231]. Якщо завжди легко, мозок перестає працювати, і навпаки, долаючи інтелектуальні

перешкоди, ми його розвиваємо. Творчі, пошукові, евристичні завдання потрібні не лише правопівкульній дитині, а й лівопівкульній. У всіх має бути шанс спробувати свої сили там, де важко, але цілком можливо [10, с. 355].

Література:

1. Hallam, S. (2002), Musical motivation: Towards a model for integrative research, *Research in Music Education*, 4 (2), 225-244.
2. Практичні питання нейропсихології в дитячому віці / Під ред. Л.С. Цветкова. Чоловік, 2001, с. 111.
3. Кочерга О. Психофізіологія дитячої творчості / Олександр покер. – К.: Шк. Світ, 2011. – с. 95-98.
4. Кочерга О. Психофізіологія дитячого мозку: півкульна асиметрія. [електронні ресурси]. - режим доступу: http://ippo.org.ua/index.php?id=1274&option=com_content&task=
5. Артем'єва Є.Ю. Суб'єктивна семантична психологія. Чоловік: ред. МДУ, 1980. с. 80-82.
6. Астапов В. М. Корекційна педагогіка. Володіти базовими знаннями з неврологічної та патологічної психології. М: МПСИ, 2010. с. 231.
7. Блейк С., Пейп С., Чошанов М. А. Досягнення у використанні нейропсихології в американській педагогіці. Науково-теоретичний журнал «Освіта» 2004. № 5. с. 85-90.
8. Вознюк О. В. На шляху до створення життєвої педагогіки: Навч. посіб. Житомир: Koob Publications, 2019. с. 318.
9. Вознюк О. В. Посткласичні межі педагогіки майбутнього: Навч. Житомир: Koob Publications, 2019. с. 149.
10. Годфруа Ж. Що таке психологія: 2 т.: Пер. / Ж. Годфруа; ред. Г. Г. М. Аркелов: Світ, 1992. Т. 1, С. 496; Т. 2, с. 355-367.
11. Хок Р. Дослідження з психології шоку / Роджер Р. Хок. СПб.: Прайм-ЄВРОЗНАК, 2010, с. 409.
12. Франкл В. Людина, яка шукає сенс/В. Франкл. М.: Прогрес, 1990. с. 275.
13. Ріццолатті Г., Арбіб М. А. Мова, якою ми володіємо // Тенденції нейронауки. 1998. № 21. с. 188-194.
14. Седіві Джулі Як іноземні мови змінюють мораль // *Scientific American*, вересень 2016 р. с. 204-206.

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук, професор Гуменникова Тамара Рудольфівна.

Світлана Чегурко
(Ізмаїл, Україна)

НЕЙРОПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД ДІТЕЙ В НУШ

Сучасний світ стрімко розвивається, досягнення нейронаук (нейрофізіології, нейробіології, нейропсихології, нейрохірургії та ін.) зробили величезний вплив на повсякденне життя людей. У 2013 році в США був затверджений президентський проект найважливішого наукового дослідження під назвою «Карта мозку». Це сталося після 10-річної спроби американських нобелівських лауреатів, які з'ясувати, який напрямок сучасної науки є найважливішим для соціально-економічного розвитку країни. Вони дійшли до висновку, що найбільше значення має використання та застосування нейронаукових даних у реальному житті. Дехто каже, що ці дослідження зараз важливіші, ніж програми дослідження космосу минулого століття [1, с. 360].

У багатьох куточках світу підтримали ідею створення нової галузі знань під назвою «нейропедагогіка» та обговорювали теми її досліджень. Науковці схиляються до думки, що в цій галузі знань необхідно проводити корекційне навчання дітям і дорослим з вадами розвитку, травмами та захворюваннями. Ця робота проводилась ретельно у школах К. Прибрам та А. Лурія. Не заперечуючи величезної цінності отриманих ними даних про структуру та функції мозку, зауважимо, що вони базуються на матеріалах із нейрохірургічних клінік і, отже, спочатку не навчальні, а переважно терапевтичні. Тому вони широко визнані і застосовуються в різних галузях медицини і дефектології [6, с. 12].

У дискусіях на тему нейропедагогіки пропонувалися й інші «вузькі» визначення, зводячи все до вирішення приватного завдання виховання і навчання. Багато експертів відстоюють ідею створення «приватної» педагогіки, такої як нейрохірургія, нейроживопис тощо. По суті, вона зводиться до того, щоб сучасні приватні методи навчання виокремили окремі предмети із загальної педагогіки [9, с. 8].

Нейропедагогіка — це теорія і методика виховання і навчання дітей, підлітків і дорослих, заснована на даних сучасної нейронауки. У цьому сенсі насамперед хочеться підкреслити, що нейропедагогіка має на меті всебічно і ґрунтовно вирішити всі завдання педагогіки та суміжних наук у нерозривній єдності. Вони не те саме, що «ґрунтознавство» Стенлі Холла, яке претендувало на те, щоб бути єдиним, що може замінити науку про освіту [3, с. 27].

Нейропедагогіка — вищий, сучасний ступінь класичної педагогіки. Вона враховує досягнення останнього, відбирає, удосконалює і розвиває його найбільш ефективні методи і прийоми, пропонує і впроваджує нові, ефективніші методи і прийоми, залучає більш успішних учнів [5, с. 101].

Зазначимо ще один важливий момент. У багатьох країнах термін «педагогіка» перестає вживатися. Замість нього застосовується поняття the education psychology, покликаної підкреслити зв'язок науки про освіту з психологією [7, с. 128].

Лінгвістичне обговорення назви не є завданням нашого дослідження, тому фокус нашої уваги спрямований на важливість розуміння психоосвітніх методів у вивченні освітнього процесу. Вважаємо, що термін «нейропсихопедагогіка» близький і узгоджується з позначенням сучасної педагогічної психології та педагогічної теорії. Але, звичайно, це звучить як багато проблем. Тому рекомендуємо запам'ятовувати повну назву та вживати скорочено «нейропедагогіка» [4, с. 57].

Тому нейропсихопедагогіка (нейропсихопедагогіка) ґрунтується на тісній інтеграції педагогіки і психології, але не всіх галузей психологічної науки, а головним чином і обов'язково поєднується з віковою та педагогічною психологією. Це не виключає, а скоріше передбачає використання інших галузей психології в конкретному дослідженні [8, с. 46].

Таким чином, у нейропедагогіці ми маємо справу з єдністю трьох давно вживаних наукових логічних категорій: педагогіка, вікова та педагогічна психологія, приватні методики.

Як було сказано вище, що метою педагогіки є виховання всебічно розвиненої та гармонійної особистості людини, її духовно-моральний розвиток. Під поняттям «душа», відкидаючи його філософське тлумачення в категоріях «ментальне» і «матеріальне», вкажемо основні сфери, в яких воно науково визнається: потребно-мотиваційна, когнітивна (пізнання), емоційно-вольова та індивідуально-психологічні [5, с. 68].

Аналізуючи афективну і вольову сфери особистості, академік І. П. Павлов пов'язував відчуття з підкірковими шарами, розташованими переважно під півкулями головного мозку. Особливу увагу він приділяє впливу, який трактує як «підкірковий бунт». Вплив все ще є предметом наукових досліджень, оскільки він є важливим руйнівником поведінки. У той же час слово «бурхання» справедливо натякає на величезну енергетику зазначеного психічного та емоційного стану.

Освічена людина повинна знати загальні закони нашої рослинної, тваринної та духовної природи: їжі, пиття, дихання, руху, статі тощо.

Впровадженню даних нейронаук у виховання дітей та молоді заважає обережний професійний консерватизм освітян багатьох країн. Адже нейропедагогіка досі не прийнята в офіційній педагогічній науці, хоча давно існують і впроваджені в практичне життя близькі до неї галузі знань: нейропсихологія, нейрофізіологія тощо. Ми вважаємо, що створення нейропедагогіки як нової галузі знань необхідне для подальшого навчання та розвитку [2, с. 62].

В процесі освітньої діяльності в НУШ вважаємо за потрібне проводити міні-досліди з опорою на нейропедагогічні дослідження. Так у 2022-2023 навчальному році в якості пілотного експерименту ми запровадили в НУШ графічну пробу «Парканчик», яка дозволила оцінити серійну організацію рухів, просторові функції (дотримання рядка, око-моторні координації), функції І блоку мозку; динамічний праксис, який досліджує засвоєння рухової програми, автоматизацію рухових навичок, переключення з одного руху на інший.

Література:

1. Клемантович І. П., Степанов В. Г. Емоційний інтелект і девіантність у молоді // Фундаментальні дослідження. № 6, 2014, С. 360-363.
2. Клемантович І.П., Чуйкіна О.В. Нейропедагогіка як розвиток навчання. Ідеї Г. Д. Ушинського // Нейронаука та соціальне благополуччя: техніко-економічні, біомедичні та гуманітарні аспекти: зб. Матеріали зустрічі/відповіді. редагувати. ом. Ткаченко. М., 2015. С. 62-63.
3. Левітов Н. Д. Про психологічний стан людини. М., 1969;
4. Левітов Н. Д. Психологія темпераменту. Друге видання М., 1970.
5. Масалов А. Г. Гуманітарні прийоми виховання громадянськості і патріотизму сучасної української молоді // Треки: люди, суспільство, культура, сенс. № 1-2016, С. 68-81.
6. Симонов П. В. Мотивований мозок: Вища нервова діяльність і природні основи загальної психології. М., 1987. Педагогіка і педагогічна психологія. 2016. Вип.2
7. Симонов П. В. Емоційний мозок: Фізіологія. Нейрофізіологія. анатомія. емоційна психологія. М., 1981.
8. Степанов В. Г. Мозок і ефективний розвиток у дітей і дорослих: вік, навчання, творчість, профорієнтація. Чоловік, 2013.
9. Степанов В. Г. Профорієнтація. Асиметрія функцій мозку та вибір професії. Чоловік, 2008.

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук, професор Гуменникова Тамара Рудольфівна.

СЕКЦІЯ: ТЕХНІЧНІ НАУКИ

Олександр Палаташ
(Ужгород, Україна)

HYDROGEN RHEOSTATIC BRAKING

Many diesel locomotives use rheostatic braking. During such braking, the diesel locomotive's traction motor switches to the mode power generator, the electricity generated by the traction motor is transferred to the rheostat, where it is converted into the heat and the traction motor stops.

The principle of operation of a rheostatic braking is based on the conversion of electrical energy into thermal energy. A rheostatic braking consists of two main components: a brake rheostat and a control system. The brake rheostat is a set of resistors that can be connected to the motor circuit to create energy losses and slow down the motor. The control system is designed to change the resistance of the rheostat and, therefore, the intensity of braking. While adding resistors to the circuit, a large current will appear in the armature winding closed circuit under the action of the electromotive force, which will create a braking torque in the motor directed against rotation, as a result of which the motor will stop. With this method of electric braking, electricity is dissipated into heat [1].

I am developing a system that will save fuel during such braking. I need to connect a device such as an electrolyzer to the resistor circuit. The electricity generated by the traction motors will be directed to the electrolyzer and resistors.

An electrolyzer is a device in which water is electrolyzed. Water electrolysis is the use of electricity to split water into oxygen (O₂) and hydrogen (H₂) by electrolysis.

The hydrogen gas released in this way can be used as hydrogen fuel, but it should be stored separately from oxygen, as the mixture will be extremely explosive.

The ČME3 diesel locomotive is a shunting locomotive with an axle formula 30-30 was manufactured in Czechoslovakia. There were manufactured 6026 locomotives in 1963-1988.

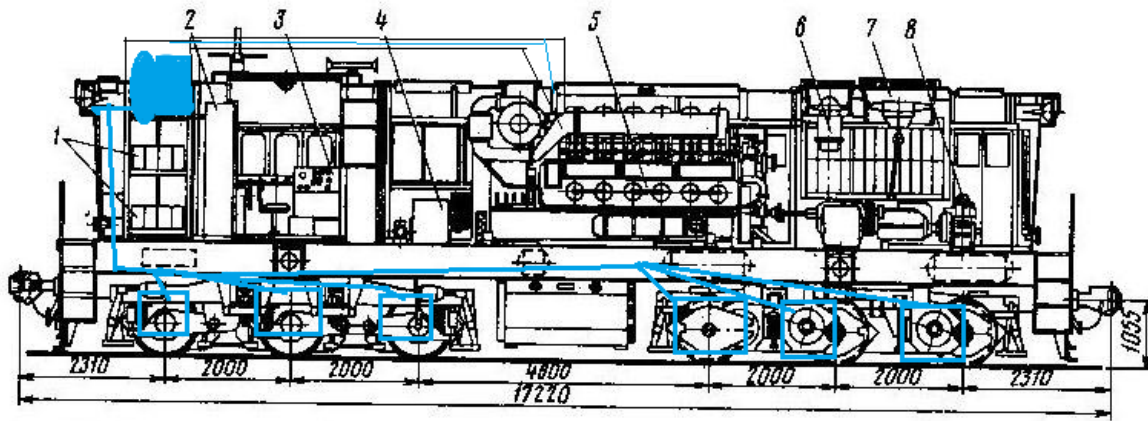

The weight of the ČME3T diesel locomotive is 123 tons, rated power is 1350 hp and top speed is similar to the ČME3 diesel locomotive. The positive test results of the first prototypes became the basis for the production of a pilot batch of 20 ČME3T locomotives in 1985. Afterwards, large-scale production of this modification had begun. A total of 1167 ČME3T locomotives are currently in operation on the railways of the former USSR.

Externally, the ČME3T does not differ from the standard ČME3, except for the equipment of a rheostat brake on the roof (No. 5070-5089) or a small square protrusion on the rear hood (brake rheostat exhaust), as well as compartments with a battery moved from the rear hood to the sides of the fuel tank [2].

It is in this box that it is possible to install an electrolyzer from which hydrogen will be supplied to the engine through pipes on the roof of the locomotive to save fuel.

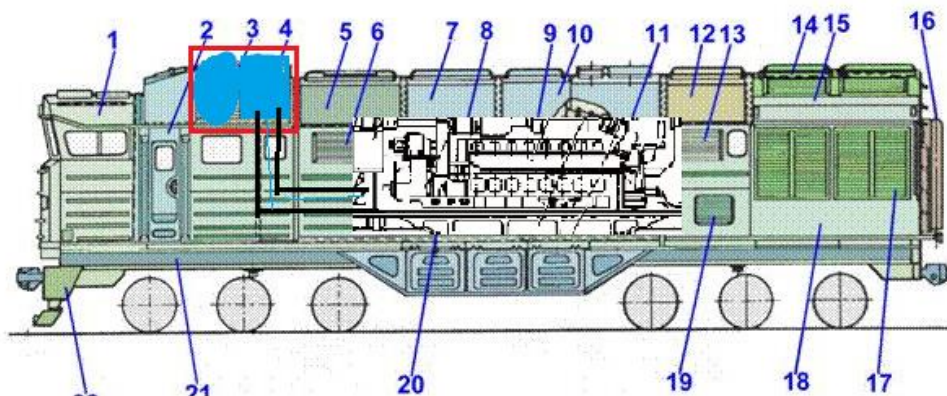

Расположение оборудования на тепловозе ЧМЭ3:

1— аккумуляторная батарея; 2— камера для электрических аппаратов; 3— пульт управления; 4— вентилятор охлаждения тяговых электродвигателей; 5— дизель; 6— мотор-вентилятор холодильника; 7— колесо вентилятора; 8— компрессор

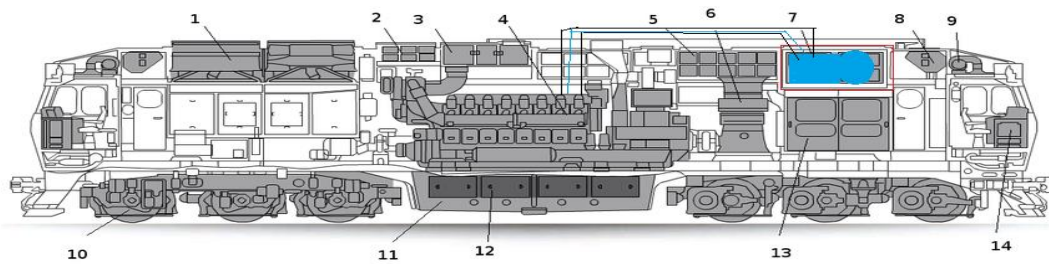
This figure shows a ČME3T with such a system. Thus, the modernized ČME3T will create hydrogen during braking, which will then be used in the engine, while saving diesel.

The 2TE116 (2-section diesel locomotive with electric transmission, type 116) diesel locomotive is a freight mainline diesel locomotive manufactured in the USSR, then in Ukraine at the Luhansk Locomotive Plant.

A similar modification can be applied to this type of locomotive. ТEP70 is Electric Transmission Diesel Locomotive, Passenger, developed in the 1970s. This passenger diesel locomotive has been produced in the USSR since 1973 at the Kolomna plant.

The ТEP70 is equipped with rheostatic braking, so it can also be modernized with a similar project [3].

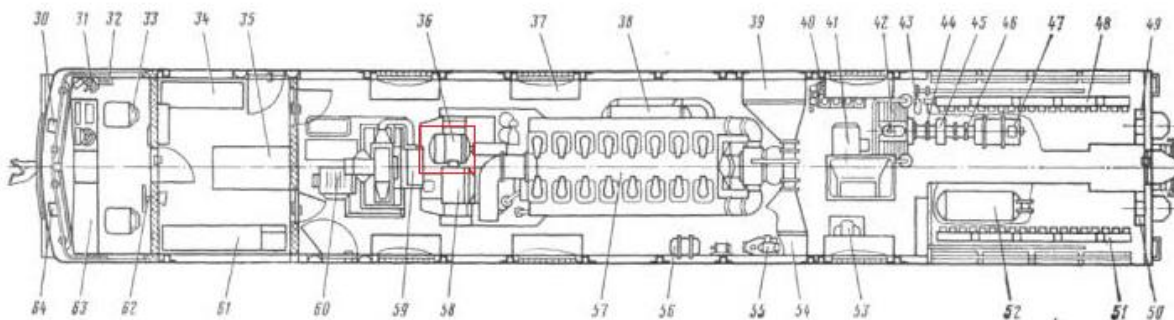

Using this method with a two-tire machine

A two-machine unit is a diesel locomotive auxiliary and exciter generator assembled in a common housing. The anchors of the auxiliary and exciter generator are mounted on a common shaft, the frames are bolted together. The exciter powers the independent excitation winding of the traction generator, the auxiliary generator is designed to power the locomotive's auxiliary circuits and charge the battery. The auxiliary generator is designed to supply electric current to the independent excitation windings of the exciter and tachogenerators, control and lighting circuits, auxiliary electric motors and charge the battery.

On the railroad, there are times when the engine is in neutral, and the traction generator does not produce current for the traction motor. At such moments, you can start an auxiliary generator, which will produce current at the expense of the engine. This current can be directed to the electrolyzer, and then the same thing will happen as in the case of rheostatic braking.

This method will also be very useful in cold regions. At low temperatures, you cannot turn off the engine of a diesel locomotive if it is going to travel in a few hours, if you turn off the engine, the locomotive will not start when you need to move. To prevent this from happening, the locomotive idles, which consumes a lot of fuel. But it is possible to generate electricity by running the engine and supplying this electricity to the electrolyzer, the same saving fuel.

This system will save fuel during braking. I need to connect a device such as an electrolyzer to the resistor circuit. The electricity generated by the traction motors will be directed to the electrolyzer and resistors. An electrolyzer is a device in which water is electrolyzed. Water electrolysis is the use of electricity to split water into oxygen (O₂) and hydrogen (H₂) by electrolysis. The hydrogen gas released in this way can be used as hydrogen fuel, but it should be stored separately from oxygen, as the mixture will be extremely explosive.

Conclusion

Thus, during such braking, the diesel locomotive will save brake pad resource and create fuel for itself. This allows to save money on brake pad maintenance and will save fuel. Moreover this brake can reduce emissions. In the future, I will develop this project.

Key words: traction motor, mode power generator, energy losses, electrolyzer, diesel locomotive auxiliary and exciter generator, ЧМЕ3Т - Czechoslovak shunting with electric transmission type 3 - a six-axle diesel-electric locomotive, 2ТЕ116 - 2-section diesel locomotive with electric transmission, type 116 – a twelve-axle diesel-electric locomotive, ТЕР70 - diesel locomotive with electric transmission, type 70

References

1. What is Dynamic or Rheostatic Braking System ? | Working & Applications | Electrical Braking. <https://www.youtube.com/watch?v=TZGuctZu3DA>
2. Нотик З. Х. Тепловозы ЧМЭЗ, ЧМЭЗТ, ЧМЭЗЭ Пособие машинисту. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Транспорт, 1996 - 444с.
3. Руководство по эксплуатации вагонов метрополитена моделей 81-717.5 и 81-714.5 / Акционерное общество «Метровагонмаш». – М.: Транспорт, 1995. – 447 с.

Scientific adviser

Candidate of Pedagogic Sciences, teacher of English, Myroslava Babynets.

СЕКЦІЯ: ФІЗИКА

**Абдуррахман Бақтыгереев, Манас Қайыржан,
Жұлдыз Валериева, Бектөре Рашидұлы Галимов
(Атырау, Казахстан)**

РОЛЬ MULTISIM В ИЗУЧЕНИИ ФИЗИКИ: РАЗВИВАЯ МЯГКИЕ НАВЫКИ ЧЕРЕЗ ВИРТУАЛЬНОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ**Введение:**

Обучение физике - это не только усвоение теоретических концепций, но и развитие множества мягких навыков, которые являются ключевыми для успешной карьеры в научных и инженерных областях. В этой статье мы рассмотрим, как Multisim, программное обеспечение для схемотехнического моделирования, играет важную роль в развитии этих навыков.

Развитие проблемного мышления:

Развитие проблемного мышления с использованием Multisim в изучении физики - это важный аспект образования, который способствует более глубокому пониманию физических концепций и развитию критического мышления у студентов. Вот как Multisim способствует этому процессу:

- Реальные инженерные задачи: Multisim позволяет студентам создавать сложные электрические схемы и сталкиваться с реальными инженерными задачами. Это требует анализа, планирования и поиска оптимальных решений, что способствует развитию навыков проблемного мышления.
- Экспериментирование и тестирование: Студенты могут изменять параметры схемы и наблюдать, как это влияет на ее поведение. Этот процесс позволяет им исследовать разные варианты и выявлять потенциальные проблемы, развивая способность искать решения.
- Ошибки и устранение неполадок: В работе с Multisim студенты могут сталкиваться с ошибками и неожиданными результатами. Это стимулирует аналитическое мышление, так как они должны выявлять и устранять неполадки, чтобы добиться желаемых результатов.
- Критический анализ данных: Multisim предоставляет данные о переменных тока и напряжения, которые студенты могут анализировать. Это требует критического мышления и способности сделать выводы на основе полученных данных.
- Проектирование и оптимизация: Создание эффективных и оптимизированных схем также требует проблемного мышления. Студенты могут экспериментировать с разными компонентами и параметрами, чтобы найти оптимальные решения.

В целом, Multisim является мощным инструментом, который помогает студентам развивать навыки проблемного мышления, необходимые для успешного изучения физики и применения ее в реальных инженерных задачах. Он позволяет студентам не только учиться теории, но и применять ее на практике, что способствует более глубокому и устойчивому пониманию физических концепций.

Командная работа и сотрудничество:

Часто задачи в области физики и электроники решаются в команде. Multisim позволяет студентам совместно создавать и анализировать схемы, что развивает навыки сотрудничества и командной работы.

Использование Multisim в командной работе при изучении физики может быть увлекательным и педагогически эффективным. Вот как Multisim может способствовать развитию навыков командной работы:

- Совместное создание схем: В Multisim несколько студентов могут работать над одной и той же схемой одновременно. Это позволяет им совместно разрабатывать и модифицировать схемы, обсуждать их и делиться идеями.
- Разделение ответственности: В командной работе с использованием Multisim можно разделить задачи между членами группы. Например, один студент может быть ответственным за создание основной схемы, а другие могут заниматься анализом и измерениями.
- Обсуждение и обратная связь: Студенты могут обсуждать результаты их экспериментов и совместно искать решения, если возникают проблемы или ошибки. Это способствует обмену знаниями и опытом.
- Совместное решение задач: Multisim позволяет студентам совместно решать сложные задачи, связанные с созданием и анализом электрических схем. Это может включать в себя проектирование схем для определенных задач и обсуждение методов их решения.
- Проекты и исследования: Группы студентов могут работать над обширными проектами и исследованиями в области физики, используя Multisim для создания и тестирования различных схем. Это может быть полезным для выполнения курсовых или исследовательских работ.
- Распределение ресурсов: С Multisim можно эффективно распределять ресурсы, такие как компоненты и оборудование, между участниками команды, что позволяет экономить время и ресурсы.

Таким образом, Multisim способствует развитию навыков командной работы, а также обогащает обучение физике через совместное создание, тестирование и анализ электрических схем. Этот подход

может сделать обучение физике более интерактивным и интересным для студентов, а также подготовить их к успешной совместной работе в будущем.

Развитие аналитических навыков:

Анализ электрических цепей и взаимодействия различных компонентов требует аналитического мышления. Multisim помогает студентам развивать этот навык, так как они анализируют данные и измерения с целью понимания физических процессов.

Multisim предоставляет уникальную возможность развивать аналитические навыки студентов, изучающих физику, благодаря своей способности моделировать и анализировать сложные электрические схемы. Вот как Multisim способствует развитию этих навыков:

- **Анализ структуры схемы:** Студенты могут разбирать сложные схемы на более простые компоненты, анализировать их взаимодействие и понимать, как они взаимодействуют в целом. Это развивает навык разложения сложных проблем на более мелкие составляющие.

- **Поиск закономерностей:** Multisim позволяет проводить множество экспериментов с изменением параметров схемы. Студенты могут анализировать полученные данные и искать закономерности в изменении переменных тока и напряжения, что способствует развитию навыков поиска закономерностей и связей.

- **Решение проблем и устранение неполадок:** Когда студенты сталкиваются с ошибками или неожиданными результатами в моделировании, им приходится анализировать схему, искать и исправлять ошибки. Этот процесс развивает навыки аналитического мышления и умение решать проблемы.

- **Критический анализ данных:** Multisim предоставляет данные о переменных тока и напряжения, а также другие параметры схемы. Студенты могут анализировать эти данные, определять их значения и интерпретировать результаты. Этот процесс требует критического анализа данных и выводов.

- **Оптимизация схемы:** При моделировании схемы студенты могут оптимизировать ее, изменяя параметры компонентов или конфигурацию схемы. Этот процесс требует аналитического подхода для нахождения оптимальных решений.

- **Проектирование схем для конкретных задач:** Multisim позволяет студентам проектировать схемы, соответствующие определенным физическим задачам или условиям. Этот процесс развивает навык применения аналитических знаний к конкретным ситуациям.

Использование Multisim в изучении физики помогает студентам развивать аналитические навыки, необходимые для анализа сложных электрических схем, поиска закономерностей и решения разнообразных проблем. Это улучшает их способность критически мыслить и применять анализ в реальных инженерных и физических ситуациях.

Улучшение креативности:

Создание и модификация схем позволяют студентам выразить свою креативность и искать инновационные решения. Это важное умение, которое может применяться в реальной инженерной практике.

Multisim может служить мощным инструментом для улучшения креативности студентов, изучающих физику. Вот как Multisim может способствовать развитию креативных способностей:

- **Экспериментирование с разными схемами:** Multisim позволяет студентам создавать множество разных электрических схем и модифицировать их. Это стимулирует креативное мышление, так как они могут экспериментировать с разными идеями и конфигурациями, чтобы достичь желаемых результатов.

- **Проектирование собственных схем:** Студенты могут разрабатывать свои собственные схемы для решения определенных задач или создания уникальных устройств. Это способствует развитию навыков дизайна и инженерной креативности.

- **Моделирование нестандартных ситуаций:** Multisim позволяет создавать модели нестандартных ситуаций и необычных физических явлений. Студенты могут исследовать, как поведут себя схемы в таких условиях, что способствует развитию креативных способностей и воображения.

- **Решение реальных проблем:** Multisim может использоваться для моделирования и решения реальных инженерных и физических задач. Студенты могут предлагать творческие и инновационные подходы к решению этих задач.

- **Обмен идеями в команде:** Работа в группе с использованием Multisim позволяет студентам обмениваться идеями и вдохновлять друг друга на создание новых решений. Это стимулирует креативное сотрудничество.

- **Симуляция реальных проектов:** Multisim может использоваться для симуляции реальных инженерных проектов, что помогает студентам разрабатывать творческие и практические решения для реальных задач.

В итоге, Multisim не только обогащает обучение физике, но и развивает креативные способности студентов, позволяя им экспериментировать, проектировать и находить инновационные решения. Этот инструмент стимулирует учащихся взгляды на физику с креативной точки зрения и применять свои творческие способности к изучению науки.

Управление временем:

Управление временем при изучении физики с использованием Multisim не только способствует развитию мягких навыков, но и делает этот процесс более продуктивным. Вот как можно управлять временем, чтобы развивать мягкие навыки:

- **Планирование и приоритизация:** Создайте расписание, определите, сколько времени вы готовы уделять изучению физики с использованием Multisim. Затем установите приоритеты для разных задач, учитывая, какие мягкие навыки вы хотели бы развить.

- **Разделение на маленькие задачи:** Разбейте учебные задачи на более мелкие шаги. Например, если вы хотите развить командные навыки, создайте конкретные задачи для совместной работы с другими студентами в Multisim.

- **Установите ясные цели:** Определите, какие мягкие навыки (например, коммуникация, сотрудничество, аналитическое мышление) вы хотите развить, работая с Multisim. Это поможет вам сосредоточиться на конкретных аспектах обучения.

- **Используйте метод Pomodoro:** Применяйте технику Pomodoro, разделяя время на периоды активной работы и короткие перерывы. Это помогает поддерживать концентрацию и эффективность.

- **Оценка и рефлексия:** По завершении задачи или сессии работы с Multisim, проводите оценку своей производительности и развития мягких навыков. Делайте рефлексию и думайте о том, как можно улучшиться.

- **Практика решения задач:** Применяйте мягкие навыки, такие как решение конфликтов, лидерство или эффективное взаимодействие с командой, в процессе работы над проектами в Multisim. Это более практичный способ развивать эти навыки.

- **Совмещение задач:** Попробуйте совмещать работу с Multisim и развитие мягких навыков. Например, проведите групповой проект, где участники будут отвечать за разные аспекты работы с программой и в то же время улучшать свои командные навыки.

- **Обратная связь:** Получайте обратную связь от преподавателей или коллег по команде относительно вашего развития мягких навыков и работоспособности при использовании Multisim.

Управление временем с учетом развития мягких навыков позволит вам эффективно использовать ресурсы и максимально выиграть от изучения физики с помощью Multisim.

Заключение:

Multisim не только помогает студентам понять физические концепции, но и развивает мягкие навыки, которые являются важными для будущих инженеров и ученых. Развитие проблемного мышления, командной работы, аналитических навыков, креативности и управления временем делает Multisim мощным инструментом для обучения, который готовит студентов к успешной карьере в научных и инженерных областях.

Литература:

1. Резников Б. Л. Виртуальные методы исследования в учебном процессе // Научный Вестник МГТУ ГА серия Информатика. Прикладная математика, №55, 2002. 115-118 бет.
2. Карлашук В. И. Электронная лаборатория на IBM PC. Т. 1. Моделирование элементов аналоговых систем. – 6-шы басылым, және қосымша – М.: СОЛОН-ПРЕСС, 2006.
3. Карлашук В. И. Электронная лаборатория на IBM PC. Т. 2. Моделирование элементов телекоммуникационных и цифровых систем. – 6-шы басылым, және қосымша – М.: СОЛОН-ПРЕСС, 2006.

Научный руководитель:

Абыканова Бакытгуль Толыбековна, к.п.н., и.о. профессора
Атырауский университет им. Х. Досмухамедова

**Жұлдыз Валериева, Абдуррахман Бақтыгереев, Манас Қайыржан, Ақырыс Шаншарова
(Атырау, Қазақстан)**

**БОЛАШАҚ ФИЗИКА ПӘНІНІҢ МҰҒАЛІМДЕРІНЕ АРНАЛҒАН МОЛЕКУЛАЛЫҚ ФИЗИКА ПӘНІН
ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ**

Кілттік сөздер: молекулалық физика, әдістеме, есептер, шешу, қолдану, жаттығулар, болашақ мұғалімдер.

Қазіргі дүниетанымға жаратылыстану ғылымдары тұрғысынан ғылыми көзқарастарды қалыптастыруда молекулалық физиканы зерттеудің маңызы зор. Заттың құрылымы және оның әртүрлі қасиеттерінің соған байланысты екендігі физиканың бүкіл курсында оқытылатыны анық. Р.Фейман атап өткендей, «...барлық денелер үздіксіз қозғалыста болады және аз қашықтықта бір-бірін тартатын атомдар мен шағын денелерден тұрады, бірақ олардың біреуі екіншісіне жақын болғанда бірін-бірі кері тебеді». Бұл бір сөйлемге тым көп ақпарат жинақталғаны бәрімізге белгілі.

Механика пәнінен молекулалық физиканы оқуға көшу студенттердің білімінің өсуінің, физикалық ойлауының қалыптасуы мен жетілуінің, ғылыми дүниетанымының байытылуының мүлде жаңа кезеңі болып табылады.

Молекулалық физика оқу пәні ретінде студенттердің танымдық және шығармашылық қабілеттерін дамытуға мүмкіндіктер береді, оның негізі физикалық құбылыстар мен физикалық заңдылықтар туралы білім болып табылады. Жаратылыстану дағдыларын қалыптастыруға ықпал ететін әмбебап оқыту құралы әдетте тапсырмалар болып табылады. Студенттер үшін физика пәні туған жерде оқытылатындықтан, бұл кезеңде ол басқа техникалық ғылымдарды оқу үшін базалық пән ретінде ғана қажет, сондықтан олар үшін есептерді шешу өтілген теориялық материалды қайталау үшін қажетті минимуммен шектелді. Негізгі назар танымдық және шығармашылық қабілеттерді зерделеуге, физикадан алған білімдерін әртүрлі физикалық процестер мен құбылыстарды түсіндіруге және физикалық заңдылықтарды практикалық пайдалануға қолдана білуді меңгеруге аударылады. Оқыту нәтижесінде студент өз бетінше жаңа білімді игеріп, қажетті әдебиеттерді тауып, таңдап, қажетті ақпаратты талдай білуі керек.

Болашақ физика мұғалімдеріне молекулалық физиканы тиімді оқуына бағытталған бірқатар тәсілдер мен стратегияларды қамтуы мүмкін. Төменде олардың кейбіреулері айтылады:

1. *Көрнекі демонстрациялар мен эксперименттер*: көрнекі және нақты немесе виртуалды эксперименттерді пайдалану студенттерге молекулалық физиканың негізгі ұғымдарын жақсы түсінуге көмектеседі. Бұл молекулалардың үлгілерін көрсетуді немесе компьютерлік модельдеу бағдарламаларын пайдалануды қамтуы мүмкін.

2. *Оқу тапсырмалары*: Әртүрлі тапсырмалар студенттерге алған білімдерін практикада қолдануға мүмкіндік береді. Бұл молекулалық кинетика, молекулалық спектроскопия және молекулалық физиканың басқа аспектілері мәселелерін шешуді қамтуы мүмкін.

3. *Интерактивті оқыту әдістері*: Топтық жобалар, пікірталас және рөлдік ойындар сияқты интерактивті әдістерді қолдану студенттердің оқуға белсенді қатысуына және алған білімдерін практикада қолдануға мүмкіндік береді.

4. *Көрнекілік және модельдеу*: Молекулярлық құрылымды модельдеу және анимация сияқты әртүрлі көрнекі құралдарды пайдалану студенттерге молекулалық процестер мен физика ұғымдарын жақсырақ елестетуге көмектеседі.

5. *Біліктілікті арттыру*: Болашақ физика мұғалімдерін даярлау біліктілікті арттыруды, соның ішінде молекулалық физика бойынша шеберлік сыныптарын, семинарлар мен практикумдарды қамтуы мүмкін. Бұл мұғалімдерге осы салада өздерінің білімдері мен дағдыларын дамытуға көмектеседі.

Бұл болашақ физика мұғалімдеріне молекулалық физиканы оқытуда қолдануға болатын әдістердің кейбір мысалдары ғана. Оқу-тәрбие процесін әртараптандыру және әдістерді студенттердің қажеттіліктері мен ерекшеліктеріне бейімдеу маңызды.

Болашақ физика мұғалімдеріне молекулалық физиканы оқыту келесі принциптерге негізделуі мүмкін:

• *Шынайы әлеммен байланыс орнату*: студенттерге молекулалық физиканың күнделікті өмірмен және физиканың басқа салаларымен байланысын түсінуге көмектесу маңызды. Бұл қоршаған ортадан мысалдар мен молекулалық процестердің маңыздылығын түсіндіруді қамтуы мүмкін.

• *Студенттердің белсенді қатысуы*: Білім алушылар оқу процесіне белсенді қатысуы керек. Бұл зертханалық жұмыстарды, топтық жобаларды, талқылауларды және практикалық мәселелерді шешуді қамтуы мүмкін.

• *Көрнекілікті пайдалану*: Молекулярлық физиканы елестету қиын болуы мүмкін, сондықтан молекулалық модельдерді, компьютерлік модельдеулерді және анимацияларды пайдалану студенттерге ұғымдарды жақсы түсінуге көмектеседі.

Молекулалық физика – молекулалардың құрылымын, қасиеттерін және өзара әрекеттесуін зерттейтін физиканың маңызды саласы. Молекулярлық физикадан сабақ беруді жоспарлаған болашақ физика мұғалімдері үшін келесі аспектілер маңызды болуы мүмкін:

1. Молекулалық құрылымның негіздері: химиялық байланыс, атомдар мен молекулалардың электрондық құрылымы, молекулалар арасындағы өзара әрекеттесу және жарықтың шашырауы сияқты молекулалық физикадағы негізгі түсініктерді зерттеңіз. Бұл студенттерге молекулалардың қалай пайда болатынын және өзара әрекеттесетінін түсінуге көмектеседі.

2. Молекулалардың кинетикасы мен динамикасы: Молекулалардың қозғалысын, заттың жылулық қасиеттерін, фазалық ауысуларды және молекулалық деңгейде өтетін процестерді зерттейді. Бұл студенттерге молекулалық деңгейдегі өзгерістер заттың макроскопиялық қасиеттеріне қалай әсер ететінін түсінуге көмектеседі.

3. Спектроскопия: Атомдар мен молекулалардың спектрлерін талдау үшін қолданылатын әдістер мен құралдарды зерттеу. Бұл студенттерге молекулалардың құрылымы мен қасиеттері туралы ақпаратты олардың спектрлерінен қалай алуға болатынын түсінуге мүмкіндік береді.

4. Молекулярлық физиканың әртүрлі салалардағы қолданылуы: биофизика, химия, материалтану және конденсацияланған заттар физикасы сияқты молекулалық физикада алынған қолданбалар мен маңызды нәтижелерді қарастырады. Бұл студенттерге молекулалық физиканың практикалық жағын және оның әртүрлі салалардағы маңыздылығын көруге көмектеседі.

5. Зертханальні роботи та моделювання: Тренувальні роботи та моделювання процесів та моделювання студентів теоретичні знання бачити та моделювати арналган заманауи жабыктармен және бағдарламалармен жұмыс істеу дағдыларын дамытуға көмектеседі.

Қорытындылай келе, мақала болашақ физика мұғалімдеріне молекулалық физиканы оқыту әдістемесіне арналған. Студенттердің дәріс материалын барынша меңгеруіне көмекші материал болған жағдайда ғана, яғни аспаптарды, қондырғыларды, модельдерді, кестелерді, графиктерді және слайдтарды көрсету арқылы ғана мүмкін болады. Болашақ мұғалімдердің басты дағдыларының бірі - қажетті әдебиеттерді іздеу болып табылады. Сонымен бірге, болашақ мұғалімдерді даярлап шығу үшін үлкен жауапкершілікті қатар алып жүру керек.

Әдебиеттер тізімі:

1. Лидер А.М., Склярова Е.А., Сёмкина Л.И. Вопросы методики преподавания курса физики в техническом университете // Фундаментальные исследования. - 2017. - № 24. - С. 787-790.
2. Бугаев А. И. Методика преподавания физики в средней школе. - М: Просвещение, 1981.
3. Ох. Б. Джораев «Молекулярная физика (Учебник)». Самарканд - 1999.
4. Квасников И.А. Молекулярная физика: Уникальный учебник-путеводитель по миру термодинамики и статистической механики
5. Усембаева И.Б., Беркимбаев К.М., Сарыбаева Ә.Х. Физиканы қолданбалы бағытта оқытуда сапалық есептерді пайдалану әдіс-тәсілдері // Қазақстан педагогикалық ғылымдар Академиясы «Хабаршысы». – 2013. – №4(54). – Б. 100-106.

Ғылыми жетекшісі:

п.ғ.к., профессор м.а. Абыканова Б.Т.
Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті

Романа Кобель
(Дрогобич, Україна)

УЛЬТРАФИОЛЕТОВІ ТА ІНФРАЧЕРВОНІ ПРОМЕНІ

Інфрачервоне та ультрафіолетове випромінювання – два типи електромагнітного випромінювання. Це означає, що ці радіаційні хвилі мають електричне і магнітне поля, що коливаються перпендикулярно один до одного.

Що таке інфрачервоне випромінювання?

Інфрачервоне випромінювання – це тип електромагнітного випромінювання, що має діапазон довжин хвиль від 700 нм до 1 нм. Отже, діапазон довжин хвиль цього випромінювання довший, ніж у видимого світла. Це робить дане випромінювання невидимим для людського ока. Теплове випромінювання, яке випромінює такий об'єкт, як людське тіло (приблизно до кімнатної температури), випромінюється у вигляді ІЧ-випромінювання. Більш того, як і всі види електромагнітного випромінювання, ІЧ-випромінювання несе певну кількість енергії, і це випромінювання може впливати як у формі хвилі, так і у вигляді частинок. Звичайний діапазон частот для цього випромінювання становить від 430 ТГц до 300 ПГц.

Як правило, ІЧ-випромінювання використовується як теплове випромінювання. На випромінювання, що надходить від Сонця, припадає 49% довжин ІЧ-хвиль. Це спричиняє нагрівання поверхні Землі. На відміну від інших способів теплопередачі, наприклад, провідності та конвекції, теплове випромінювання може передавати тепло через вакуум. Завдяки цим властивостям ІЧ-випромінювання широко використовується в медицині. Але застосування цього випромінювання з широким спектром дії може призвести до перенагрівання організму і почервоніння шкіри. Разом з тим, довгохвильове випромінювання не робить негативного впливу, тому в побуті та медицині більш поширені довгохвильові прилади або випромінювачі з селективною довжиною хвилі.

Користь інфрачервоних променів

Вплив довгохвильових ІЧ-променів сприяє наступним процесам в організмі:

- нормалізація артеріального тиску за рахунок стимуляції кровообігу;
- покращення мозкового кровообігу і пам'яті;
- очищення організму від токсинів, солей важких металів;
- нормалізація гормонального фону;
- припинення поширення шкідливих мікробів і грибків;
- відновлення водно-сольового балансу;
- знеболювання і протизапальний ефект;
- зміцнення імунної системи.

Вперше біологічну дію цього виду випромінювання було вивчено на прикладі культур клітин, рослин, тварин. Виявлено, що під впливом ІЧ-променів пригнічується розвиток мікрофлори, поліпшуються обмінні процеси внаслідок активізації кровообігу. Доведено, що це випромінювання покращує циркуляцію крові і надає заспокійливу і протизапальну дію. Відзначено, що під впливом інфрачервоного випромінювання

пацієнти після хірургічного втручання краще переносять післяопераційні болі, а їх рани швидше загоюються. Встановлено, що ІЧ-випромінювання сприяє підвищенню неспецифічного імунітету, що дозволяє зменшити дію отрутохімікатів і гамма-випромінювання, а також прискорює процес одужання при грипі. ІЧ-промені стимулюють виведення з організму холестерину, шлаків, токсинів та інших шкідливих речовин через піт і сечу.

Опалення з використанням ІЧ-випромінювання сприяє зміцненню імунної системи, пригнічує розмноження бактерій в навколишньому середовищі і в людському організмі, покращує стан шкіри за рахунок посилення циркуляції крові в ній. Іонізація повітря є профілактикою загострень алергії.

ІЧ-випромінювання, що випромінюється з людських тіл, важливе для виготовлення обладнання нічного бачення.

Одним із перспективних фізичних методів обробки харчових продуктів є інфрачервоне випромінювання. Застосування цього методу нагрівання дозволяє значно інтенсифікувати процеси теплової обробки, підвищити якість готової продукції, знизити питомі витрати енергії, покращити санітарно-гігієнічні умови роботи, зменшити габарити апаратури, механізувати і автоматизувати процеси. ІЧ-випромінювання може застосовуватись в м'ясній, молочній, рибній промисловості для нагрівання продуктів, пастеризації, сушки, електрокопчення, дезінфекції, для стимулювання хімічних реакцій.

Особливо широке застосування ІЧ-випромінювання знайшло при пастеризації рідких харчових продуктів. Дане випромінювання проникає у продукт на порівняно невелику глибину (порядка декількох міліметрів), тому можна вважати, що ІЧ нагрівання є проміжним між поверхневим та об'ємним. Завдяки більш рівномірному ІЧ нагріванню якість продукту після пастеризації цим методом вища, ніж при безпосередньому нагріванні.

Аналіз властивостей і галузей застосування лазерного випромінювання дозволяє припустити можливість більш широкого його використання в технологічних процесах харчової промисловості. Вивчення та аналіз основних типів лазерів, їх енергетичних просторово-часових і спектральних характеристик, дії лазерного випромінювання на різні матеріали, а також попередньо проведені дослідження по обробці харчових продуктів із використанням лазерного випромінювання різного діапазону довжин хвиль довели, що при обробці овочів, фруктів, хлібобулочних виробів, м'ясних, рибних продуктів, круп і так далі, можна використовувати газові технологічні лазери, які генерують випромінювання в ІЧ-ділянках спектра.

Коли ІЧ-випромінювання може нашкодити?

Перш за все, потрібно врахувати існуючі протипокази, перш ніж в лікувальних цілях використовувати інфрачервоні промені. Шкода від їх застосування може бути в таких випадках:

- гострі гнійні захворювання;
- кровотечі;
- гострі запальні захворювання, що призвели до декомпенсації органів і систем;
- системні захворювання крові;
- злоякісні новоутворення.

Крім того, надмірне опромінення широким спектром ІЧ-променів призводить до сильного почервоління шкіри і може викликати опік. Відомо про випадки появи пухлини на обличчі у робітників-металургів в результаті тривалого впливу цього виду випромінювання. Також відзначені випадки появи дерматиту, виникнення теплового удару.

Інфрачервоні промені, особливо в інтервалі 0,76 – 1,5 мкм (короткохвильова область) становлять небезпеку для очей. Тривалий вплив випромінювання загрожує розвитком катаракти, світлобоязні та інших порушень зору. З цієї причини небажано довго перебувати під впливом короткохвильових обігрівачів. Чим ближче до такого обігрівача знаходиться людина, тим менше має бути час, який вона проводить біля цього приладу. Потрібно відзначити, що цей тип обігрівачів призначений для вуличного або локального обігріву. Для опалення житлових і виробничих приміщень, призначених для тривалого перебування людей, використовуються довгохвильові ІЧ-обігрівачі.

Що таке ультрафіолетове випромінювання?

Ультрафіолетове випромінювання – це тип електромагнітного випромінювання, що має діапазон довжин хвиль від 10 нм до 400 нм. Тому він має меншу довжину хвилі порівняно з видимим світлом. Цей діапазон довжин хвиль коротший за видимий, але довший за діапазон рентгенівських променів. УФ-випромінювання надходить із сонячним світлом (близько 10% сонячного світла). Невелика кількість, яку ми отримуємо, має як позитивні, так і негативні наслідки.

Користь ультрафіолетового випромінювання:

- дає вітамін D – ультрафіолетове випромінювання від сонця потрібне нашим органам для вироблення вітаміну D, який допомагає зміцнювати кістки, м'язи та імунну систему організму;
- допомагає деяким станам шкіри – ультрафіолетове випромінювання використовується при лікуванні шкірних захворювань, таких як псоріаз;
- допомагає настрою – дослідження показують, що сонячне світло стимулює шишкоподібну залозу в мозку виробляти певні хімічні речовини, які називаються "триптамінами";
- допомагає зору деяких тварин – окремі тварини (включаючи птахів, бджіл та рептилій) здатні бачити у ближньому ультрафіолетовому випромінюванні, щоб знайти багато стиглих плодів, квітів та насіння, які більше виділяються з фону;

- допомагає навігації деяких комах – багато комах використовують ультрафіолетові випромінювання з небесних об'єктів як орієнтири для навігації в польоті;

- корисне ультрафіолетове випромінювання має позитивне застосування у сферах дезінфекції та стерилізації. Дане випромінювання може ефективно "вбити" (дезактивувати або знищити) такі мікроорганізми, як віруси та бактерії. Щоб знищити мікроорганізми, ультрафіолетове випромінювання проникає у мембрану клітини, руйнуючи ДНК, і таким чином припиняють її здатність до розмноження. Цей руйнівний ефект пояснює, чому ми можемо використовувати ультрафіолетове випромінювання в антибактеріальних лампах для дезінфекції та стерилізації.

Коли УФ-випромінювання може нашкодити?

Ультрафіолетове випромінювання є навколишнім канцерогеном для людини. Це найвидатніший і універсальний збудник раку в нашому середовищі. Існують докази, що кожен третій з основних типів раку шкіри, викликаний впливом сонячних променів. Дослідження показують, що 90% ракових захворювань шкіри обумовлено УФ-випромінюванням.

Дія ультрафіолетового випромінювання на організм людини є негативною і тому, що вона спричиняє опік шкіри. Сонячний опік – це опік, який виникає при пошкодженні клітин шкіри. Це пошкодження шкіри викликається поглинанням енергії ультрафіолетового випромінювання. Зайва кров надходить на пошкоджену шкіру в спробі її відновити, тому ваша шкіра червоніє, коли ви загоряєте.

Надмірне опромінення УФ-випромінюванням має шкідливу пригнічувальну дію на імунну систему. Вчені вважають, що сонячний опік може змінити розповсюдження та функціонування білих кров'яних тілець, які борються із хворобою людини, до 24 годин після перебування на сонці. Повторне надмірне опромінення УФ-випромінюванням може завдати ще більшої шкоди імунній системі організму.

Тривалий вплив ультрафіолетового випромінювання або високої інтенсивності УФ (наприклад, в соляріях) пошкоджує тканини очей і може спричинити "опік"очної поверхні, що називається "сніговою сліпотою" або фотокератитом.

Ультрафіолетове пошкодження очей є кумулятивним, тому ніколи не пізно почати захищати очі.

УФ прискорює старіння шкіри, оскільки руйнує колаген і сполучну тканину під верхнім шаром шкіри. Це спричиняє зморшки, коричневі "печінкові" плями та втрату еластичності шкіри.

Оскільки фотостаріння шкіри є накопичувальним, людині ніколи не пізно запустити програму захисту від сонця. В іншому випадку, хоча загар може виглядати добре зараз, за нього можна заплатити зморшкуватою шкірою або раком шкіри пізніше.

Багато полімерів, які використовуються в предметах споживання (включаючи пластмаси, нейлон та полістирол), руйнуються або втрачають міцність через вплив ультрафіолетового випромінювання.

Багато пігментів (використовуються для фарбування продуктів харчування, косметики, тканини, пластику, фарби, чорнила та інших матеріалів) і барвників поглинають ультрафіолетове випромінювання і змінюють колір.

Тканини, меблі та картини потребують захисту від УФ (люмінесцентні лампи), а також сонячного світла, щоб запобігти зміні або втраті кольору.

УФ-випромінювання не є видом іонізуючого випромінювання, але воно може спричинити прогресування певних хімічних реакцій. На промислових підприємствах джерелами ультрафіолетових випромінювань є дуга електродування, ртутно-кварцеві лампи, лазери, інші прилади та установки. Формування й вплив на робочих оптичного випромінювання в ультрафіолетовій області відбувається при електрогазоварювальних процесах, на роботах з плазмовими технологіями (різка металу, напилювання, плавлення металу), при використанні різних світильників та випромінювачів з кварцовими, ртутними, галогенними лампами, інших спектральних джерел. У різних галузях економіки та народного господарства широке застосування знаходять такі сучасні технології, як ультрафіолетове сушіння, установки для знезараження повітря, поверхонь та води, різні медичні та інші випромінювачі (перукарське устаткування, манікюрні лампи, солярії та інші).

Професійному впливу УФ-випромінювання піддаються електрогазоварювальщики, працівники тепличних господарств, медичний персонал (фізіотерапевти, стоматологи, педіатри) та інші працівники, що обслуговують різні джерела ультрафіолетового випромінювання. З іншого боку, при дорожніх, сільськогосподарських, будівельних та інших видах робіт, які здійснюються на свіжому повітрі, відбувається вплив на робітників природного УФ-випромінювання, як складової сонячної радіації.

Інфрачервоні та ультрафіолетові промені – це складові частини звичайного сонячного світла. Практично всі живі організми знаходяться під впливом сонця і, отже, інфрачервоних та ультрафіолетових променів. Більш того, саме без цих променів наша планета не прогрівалася б до звичних температур і на Землі панував би вічний холод.

Література:

1. Бар'яхтар В.Г., Довгий С.О., Божинова Ф.Я., Кірюхіна О.О. Фізика: підручник для 11-го кл. закл. заг. серед. освіти – Харків: "Ранок" – 2019.
2. Воловик П.М. Фізика для університетів – Київ: "Перун" – 2005.
3. Гончаренко С.У. Фізика. Підручник для 11 класів середніх загальноосвітніх шкіл – Київ: "Освіта" – 2002.
4. Кучерук І.М., Горбачук І.Т., Луцик П.П. Загальний курс фізики: навчальний посібник для студентів вищих технічних і педагогічних закладів освіти – Київ: "Техніка" – 2001.
5. Лопатинський І.Є., Зачек І.Р., Ільчук Г.А., Романишин Б.М. Фізика – Львів: "Афіша" – 2005.

**Манас Қайыржан, Жұлдыз Валериева, Абдуррахман Бақтыгереев, Шыңғыс Серікболатов
(Атырау, Қазақстан)**

ФИЗИКАНЫ ОҚЫТУДАҒЫ МОБИЛЬДІ ТЕХНОЛОГИЯ

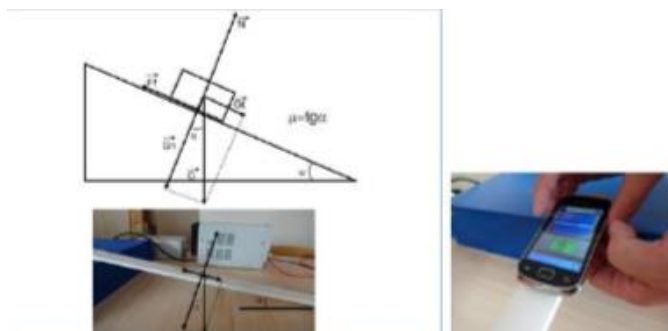
Бұл мақаланың мақсаты жиырмадан астам мақаладан мобильдік технологияларды физиканы оқытуда қалай қолданылатыны туралы әдебиеттерге шолу жасау болды.

Физиканы оқыту бөлімі бар журналдарда, мысалы, Physics Education, European Journal of Physics, The Physics Teacher, American Journal of Physics және т.б.

Соңғы бірнеше жылда мобильдік технология біздің өмір сүру салтымызды өзгертті және физика мұғалімдерінің сабақ беру тәсілін де өзгертпекші. Бұл мақалада физиканы оқыту үшін мобильдік технологияны пайдалану қолданбалар негізінде бес санатқа бөлінді.

Біріншіден, қолданбалар (приложения) дауыс беру жүйесі ретінде пайдаланылады. Екіншіден, кірістірілген сенсорлармен жұмыс істейтін қолданбалар деректерді жинау құралдары ретінде пайдалануға арналған. Үшіншіден, қолданбалар оқыту бейнесабақтарын көруге арналған. Төртіншіден, қолданбаларды мұғалімдер сабақтан тыс уақытта оқушылармен байланысу тәсілі ретінде пайдаланады. Бесіншіден, интерактивті модельдеу қосымшаларын студенттер физикалық модельдеу немесе ойындар арқылы үйрену үшін пайдаланады. Әрбір категорияның мысалдары келтіріліп, олардың физиканы оқытудағы ықтимал салдары талқыланады.

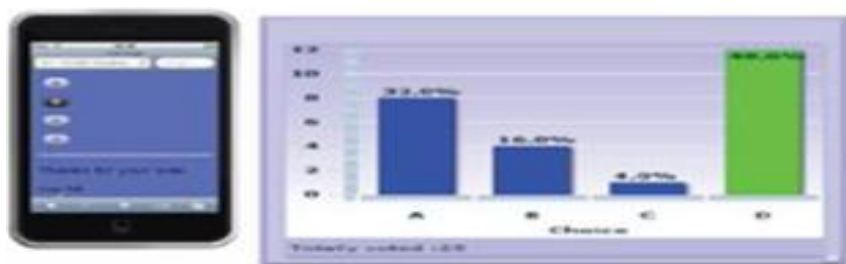
Физиканы зерттеу оқыту мен оқудағы тиімді мобильді технология бойынша тиісті әдебиеттерге шолу жасаудан басталды. Смартфонды физиканы оқыту үшін қолдану қолданбаларға (Приложения) негізделген бес санатқа бөлінді. Бұл келесі бөлімде сипатталған

Сурет 1. Смартфонның көмегімен еңістегі үйкеліс коэффициентін анықтау

Физиканы оқытудағы мобильді технологиялар

1. Дауыс беру жүйесі ретінде мобильді қосымшаны пайдаланыңыз. Жылдам кері байланыс интерактивті сыныпты құрудың маңызды кілті болып табылады. Сымсыз желі мен мобильді технологияның арқасында сыныптағы дауыс беру жүйесін орнату және пайдалану оңай. Көптеген ғалымдар мобильді дауыс беру жүйесін пайдаланудың артықшылығын студенттермен кері байланыс жасау кезінде, сондай-ақ мұғалімдерге де оқыту жүйесін жақсартуға және де тездетуге көмектесетінін атап өтті.

Сурет 2. Мобильді қосымшаны дауыс беру жүйесі ретінде пайдалану

2. Деректерді жинау үшін мобильді сенсорлық қолданбаны пайдаланыңыз. Енгізілген сенсорлармен жұмыс істейтін қолданбалар деректерді жинау құралдары ретінде пайдалануға арналған. Мысалы, Мартинез бен Гарайсар (2014.ж) нақты қозғалысты өлшеу үшін мобильді қосымшаларды қолданды және уақыт функциясы ретінде нысанның орнын алды. Бұл деректерді жылдамдық, үдеу немесе бұрыштық жиілік сияқты басқа айнымалыларды талдау үшін де пайдалануға болады. Фогт пен Хун (2013.ж) мобильді қосымшаның көмегімен еркін құлау тәжірибесін жүргізді. x, y және z осьтері бойынша үдеу 3(a) суретіндегідей сызылған. Сонымен қатар, 3(б) суретте көрсетілгендей, дыбысты генерациялауға, дыбысты анықтауға, дыбыс толқындарын көрсетуге және FFT әдісі бойынша ең жоғары жиілікті талдауға арналған көптеген мобильді қосымшалар бар екенін көрсеткен.

Сурет 3. (а) қозғалысты (б) дыбыс толқынын анықтауға арналған мобильді сенсор қолданбалары

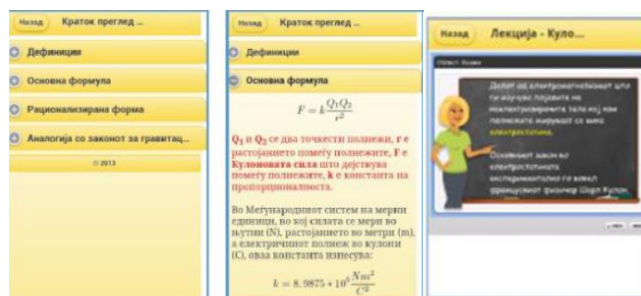

Сурет 4. Критикалық өлшемдерді анықтау

Әсер ету уақыттары	Есептелген мәні g (м/с ²)
$t_1 = 0.248c; t_2 = 0.955c; t_3 = 1.617c$	9,82
$t_1 = 0.201c; t_2 = 0.898c; t_3 = 1.549c$	10,06
$t_1 = 0.129c; t_2 = 0.830c; t_3 = 1.479c$	9,77

Кесте 1. Өр жолы бастапқы биіктігі 0,7 м болатын үш әсер ету уақыты негізінде гравитациялық үдеуді анықтау

3. Дәрістерді оқу немесе көру үшін мобильді қолданбаны пайдаланыңыз. Гонсалес және басқалары (2014.ж) және Паргас пен Спезиале (2014.ж) физика принциптері, теңдеулер және жаттығулар сияқты барлық оқу материалдарын қамтитын мобильді қосымшаны әзірледі. Олардың студенттері қолданбаны қызықты және өте пайдалы деп тапты, өйткені олар кез келген жерде, кез келген уақытта материалдарды оңай көре алады. Стояновская және басқалар (2013ж.) мобильді қосымшаның көмегімен көруге болатын бейне материалдарды жасады.

Сурет 5. Жиналмалы мазмұн блоктары бар сабаққа шолу. Физика сабағының бейне көрсетілімі

4. Сыныптан тыс сөйлесу үшін мобильді қосымшаны пайдаланыңыз. Әлеуметтік желі – бүгінгі ұрпақтың бір бөлігі. Мобильді әлеуметтік медиа қолданбасы студенттермен сабақтан тыс уақытта сөйлесуді жеңілдетеді. Сондай-ақ студенттер үй тапсырмасына немесе апталық тапсырмаларға қатысты проблемаларын әлеуметтік желіде жариялай алады. Мұғалімдер оңай жауап бере алады және басқа студенттер де мұғалімнің жауабынан пайда көре алады.

Сурет 6. Мұғалімдер оқушымен оңай байланыса алады. Студенттер сабақтан тыс уақытта білім ала алады

5. Көрнекіліктер мен модельдеуді қосу үшін мобильді қолданбаны пайдаланыңыз. Физика сабағын дұрыс түсінікті жеткізу үшін жақсы визуализация мен дисплейді қажет етеді. Көптеген мобильді қолданбалар физика мен оған қатысты математиканы модельдеу, ойындар, анимациялар немесе бейнелер сияқты әртүрлі пішіндерде көрсетеді және визуализациялайды. 7-суретте магнит өрісінің бағытын визуализациялауға арналған бір мобильді қосымшаның суреті көрсетілген. Андерсон және т.б. ғалымдар физиканың негізгі принциптерін бейне ойындар мен презентацияларды көрсету арқылы жаңадан қалыптасып келе жатқан мектеп мұғалімдеріне түсіндіруде пайдаланған болатын. Олар осы ойынмен дайындалған студенттер тобы бақылау тобына қарағанда кейінгі тестілеуде айтарлықтай жақсы нәтиже көрсеткенін анықтады.

7-сурет. Скриншот – заряды бар магнит өрісі

ҚОРЫТЫНДЫ

Физиканы оқытудағы әдебиеттерді қарастыра отырып, біз мобильді қосымшалар арқылы физиканы оқытуды жақсарту үшін 5 түрлі жолмен пайдалануға болатынын анықтадық. Біріншіден, өтінімдер дауыс беру жүйесі ретінде пайдаланылады. Екіншіден, кірістірілген сенсорлармен жұмыс істейтін қолданбалар деректерді жинау құралдары ретінде пайдалануға арналған. Үшіншіден, қолданбалар оқыту бейнесабақтарын көруге арналған. Төртіншіден, қосымшалар оқытушының сыныптан тыс уақытта студенттермен байланысу тәсілі ретінде пайдаланылады. Бесіншіден, интерактивті симуляциясы бар қосымшалар студенттерге физиканы модельдеу немесе бейнесабақтардан үйрену үшін пайдаланылады. Тұтастай алғанда, мобильді технология студенттердің осы 21 ғасырда физиканы меңгеруіне орасан зор ықпал ететін болады

Әдебиеттер:

1. К. Уиман және К. Перкинс «Физикалық білім беруді өзгерту» *Physics Today* 58.11 (2005) 36.
2. Н.Д. Финкельштейн, В.К. Адамс, К.Дж. Келлер, П.Б. Коль, К.К. Перкинс, Н.С. Подолефский және С. Рид «Нақты әлемде оқыту виртуалды түрде ең жақсы жүргізілгенде» «Зертханалық жабдықты компьютерлік модельдеумен ауыстыруды зерттеу», «Физикалық шолу. Арнайы тақырыптар – Физика біліміндегі зерттеулер 1.1 (2005), 010103.
3. С.Е. Wiemanand, К.К. Perkins «Ғылымды оқытудың қуатты құралы», *Табиғат физикасы* 2.5 (2006) 290.
4. Н. Финкельштейн, В. Адамс, К. Келлер, К. Перкинс және К. Виман «Физиканы оқытуға арналған жоғары технологиялық құралдар: Физиканы оқытудың технологиялық жобасы», *Journal of Online Learning and Teaching* 2.3, 2006.
5. Дж. Кун және П. Фогт «Физика сабақтарында ұялы телефондар мен смартфондармен тәжірибелердің қолданбалары мен мысалдары», *Сенсорлардағы шекаралар* 1 (2013) 4.
6. М.А. Гонсалес, М.А. Гонсалес, С. Llamas, М.Е. Martin, J. Vegas, О. Martinez, С. Hernandez, and М. Nerguedas «Ұялы телефондар физика біліміне арналған: қолданбалар мен сенсорларды пайдалану», мультикультурализмді жақсарту үшін технологиялық экожүйелерге арналған екінші халықаралық конференция материалдары, ACM, 2014 ж.
7. R.P. Pargas and B.J. Speziale «Сыныпты қайта ойлап табу: Шығармашылық сұрауды пайдалана отырып, мобильді қосымшаларды әзірлеуді үйрету», *Proc. CSEDU* 3 (2014) 71-79.
8. С.С. Chou, L. Block and R. Jesness «K-12 мектептеріндегі мобильді оқыту пилоттық жобасының жағдайлық зерттеуі», *Journal of Educational Technology Development and Exchange* 5.2 (2012) 11-26.

9. Л. Мартинес және П. Гарайсар «Слайдтан физиканы үйрену: Смартфон сенсорлары арқылы шындықты өлшеу бойынша эксперименттер жинағы», *IJM8.3 Interactive Mobile Technologies International Journal* (2014) 40.
10. Дж. Кун және П. Фогт, «Смартфонды жеделдету датчигі арқылы еркін құлауды талдау», *Физика мұғалімі* 50.3 (2012) 182-183.
11. М. Дэвидссон «Физикадағы қозғалыс көріністерін түсінуге арналған мультимодальды өзара әрекеттесуі бар мобильді қосымша», *Мобильді оқыту бойынша IADIS халықаралық конференциясының материалдары*, 2012 ж.
12. П. Клейн, М. Хирт, С. Гробер, Дж. Хуне және А. Мюллер «Классикалық эксперименттер қайта қаралды: смартфондар мен планшеттік компьютерлер акустика мен оптикадағы эксперименталды құралдар ретінде», *Физика білім* 49 (2014) 412.

Ғылыми жетекшісі:

п.ғ.к., профессор м.а. Абыканова Б.Т.
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті

**Гулайм Оразымбетова, Айгерім Дулат, Меруерт Қойлыбаева
(Тараз, Қазақстан)**

КҮН ЭНЕГРИЯСЫН ПАЙДАЛАНУ ЖОЛДАРЫ

Аннотация. Бұл мақалада қазіргі таңда өзекті болып саналатын күн энергиясы, баламалы энергия тақырыбы талданған. Бүгінгі кезеңнің негізгі тақырыптарының бірі саналатын аталмыш мәселе ғылым мен БАҚ-та жан-жақты жазылып келеді. Осыған байланысты автор өз көзқарасын білдіріп, бүгінгі таңда күн энергиясын пайдалану жолдары туралы ұсынысын білдіреді. Мақала сала мамандары мен осы салаға қызығушылық танытқан жандарға арналады.

Түйінді сөздер: энергия, күн, ғылым, технология, температура, қоғам, аналитика, заман.

Мақсаты: Қазіргі таңда күн энергиясын пайдалану жолдарын айқындау мен зерттеу.

Міндеттері:

- Күн энергиясын пайдаланудың ғылыми жолдарын саралау;
- Бүгінгі ғылымдағы баламалы энергия көздерін оңтайлы қолданудың тәсілдерін көрсету;
- Еліміздегі күн энергиясын пайдалану бағыттарын жүйелеу.

Күн - жаңартылатын баламалы энергия көздерінің бірі. Бүгінгі таңда баламалы жылу көздері аграрлық шаруашылықта және халықтың тұрмыстық қажеттіліктерінде кеңінен қолданылады.

Пассивті, сондай-ақ активті жүйелердің көмегімен жердегі күн сәулесі жылу энергиясына айналады. Пассивті жүйелерге құрылыс кезінде күн радиациясының энергиясын тиімді сіңіретін құрылыс материалдары қолданылатын ғимараттар жатады. Өз кезегінде, белсенді жүйелерге Күн радиациясын энергияға айналдыратын коллекторлар, сондай-ақ оны электр энергиясына айналдыратын фотоэлементтер жатады.

Жылдар жылжып, уақыт өткен сайын ғылым жаңа тенденцияларды жолға қойып келеді. Бұрындары аса ауқымды көрінбейтін мәселелер заманалар тоғысында өте өзекті болып кетеді. Бүгінгі кезеңнің де өзіне тән проблематикасы мен баршаға ортақ мәселелері шаш етекпен. Соның бірі – күн энергиясын пайдалану.

1-сурет. Күннің баламалы энергиясын өндіретін технология

Күн энергиясын пайдалану – кез-келген бағытта энергия алу үшін күн радиациясын тікелей пайдалануға негізделген баламалы энергетикалық жол. Күн энергиясы, негізінен, жаңартылатын энергия көзін пайдаланады және «экологиялық таза», яғни белсенді пайдалану кезеңінде зиянды қалдықтар шығармайды. Күн электр станциялары арқылы бұл мәселе бүгінде өз жүйесін тауып келеді. Жерге түсетін күн энергиясының негізгі бөлігі жел энергиясының әлеуетінен 5000 есе, ал гидроэнергетикалық әлеуеттен 1500 есе көп. Сонымен бірге, қоршаған орта экологиясына зиян келтірместен жерге түсетін барлық күн энергиясының 1,5%-ын пайдалануға болады. Жер бетіндегі күн радиациясының қуаты 1,75-10 Ватт екені белгілі, бұл жылына 5,4-10 Дж энергияға тең. Бұл жалпы әлемдік органикалық отын қорынан 10 есе көп, ол 6,9-10 Дж деп бағаланады немесе ғасырдың соңына дейін болжанған 15,3-10 Дж жалпы әлемдік энергия тұтынуудан 1000 есе көп. [1, 623 б.]

Демек, күн радиациясының жалпы энергетикалық әлеуетінің 0,1%-ын пайдалану ХХІ ғасырдың соңына дейін адамзаттың энергетикалық қажеттіліктерін толығымен қанағаттандыруға мүмкіндік береді. Бүгінгі күн энергетикасында 3 негізгі бағыт бар: жылыту қондырғылары (коллекторлар), электр станциялары және фотоэлектрлік түрлендіргіштер (ФЭТ). Жылыту қондырғылары әдетте суды, ауаны немесе басқа салқындатқышты қыздыратын жалпақ күн коллекторы болып саналады.

Күн энергиясын электр энергиясын өндіруге, су мен ауаны жылытуға, сондай-ақ жылыту және ауаны баптау жүйелері сияқты басқа жүйелермен байланысуға пайдалануға болады.

Күн энергиясы арқылы электр энергиясын өндіру энергияны жарықтан электр тогына түрлендіретін күн батареялары арқылы жүзеге асырылады. Бұл электр энергиясын үй құрылғыларын, кәсіпорындарды, зауыттарды және т. б. қуаттандыру үшін пайдалануға болады.

Су мен ауаны жылыту да күн энергиясын пайдаланудың кең таралған тәсілі болып табылады. Ол үшін күн энергиясын сіңіріп, оны жылуға айналдыратын күн коллекторлары қолданылады.

Көптеген күн энергетикалық жүйелерінің негізінде күн коллекторларын қолдану басты назарда келеді. Коллектор күннің жарық энергиясын сіңіріп, оны жылу тасымалдағышқа (сұйықтық немесе ауа) берілетін жылуға айналдырады, содан кейін ғимараттарды жылытуға, суды жылытуға, электр энергиясын өндіруге, ауылшаруашылық өнімдерін кептіруге немесе тамақ дайындауға қолданылады. Күн коллекторларын жылуды қолданатын барша процестерде қолдануға болады.

Әдеттегі күн коллекторы сәулеленуді максималды сіңіру үшін ғимараттың төбесінде орнатылған түтік модульдерінде және қара түске боялған металл пластиналарда күн энергиясын сақтайды. Олар шыны немесе пластик корпуспен қоршалған және күн сәулесінің максималды мөлшерін алу үшін оңтүстікке қарай қисайған. Осылайша, коллектор шыны панельдің астында жылу жинайтын миниатюралық жылыжай болып есептеледі. Күн радиациясы жер бетіне таралғандықтан, коллектордың ауданы үлкен болуы керек. Олардың қолданылуына байланысты әртүрлі өлшемдер мен дизайндағы күн коллекторлары бар. [2, 224 б.]

Қазіргі уақытта нарық әртүрлі коллекторлық модельдерді ұсынады. Біріктірілген коллектор күн коллекторының ең қарапайым түрі болып саналады. Мұндай коллекторлар суды алдын-ала қыздыру үшін қолданылады, содан кейін ол дәстүрлі қондырғыларда, мысалы, газ колонкаларында қажетті температураға дейін қызады. Үй шаруашылығында алдын ала қыздырылған суды сақтау қалыбына түседі. Осының арқасында оны кейіннен қыздыру үшін энергия шығыны азаяды. Мұндай коллектор-жылжымалы бөлшектерді (сорғыларды) пайдаланбайтын, минималды техникалық қызмет көрсетуді қажет ететін, нөлдік пайдалану шығындары бар белсенді күн су жылыту жүйесіне арзан балама.

Күн энергиясы қалай пайдаланылады?

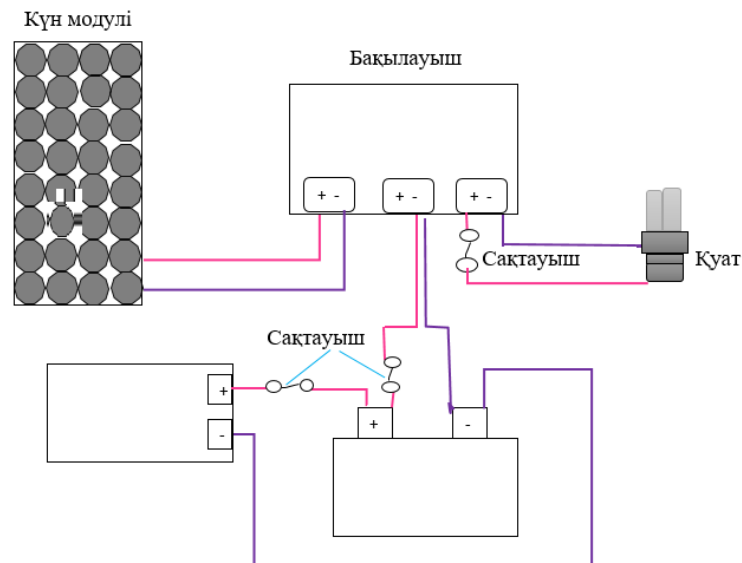
Электр станциялары. Күн сәулесінің ең үлкен тұтынушылары үлкен көлемде жылу шығаратын күн жылу электр станциялары болып табылады. Шығарылатын жылу әдетте суды жылытуға және қайнатуға жұмсалады, бұл процесс бу турбинасын іске қосады және нәтижесінде халық жылу энергиясын алады.

Көлік. Мемлекеттік баламалы энергетика секторы күн энергиясымен жүретін теміржол және метро, шағын автобустар мен автобустардың инфрақұрылымын қарастырады. Бәлкім, бұл шешім мегаполистер мен ірі қалаларды бірнеше сағатқа созылатын кептелістерден босатады.

Ғарыш. Бұлтсыз кеңістікте 1 шаршы метр ауаға 1300 ватт күн энергиясы бар. Ғалымдар бұл деректерді назардан тыс қалдырмай, адамдарға жердегі күн энергиясын пайдаланудың әртүрлі жолдарын ұсынды. Күн батареялары қазір тіпті спутниктерге орнатылды, олар борттық компьютерлік жабдықтың үздіксіз жұмысын қамтамасыз етеді. [2, 224 б.]

Күн энергиясын пайдаланудың артықшылықтары мен кемшіліктері артықшылықтары: 1) Күн көзінің жалпыға қол жетімділігі және сарқылмауы. Теориялық тұрғыдан алғанда, қоршаған орта үшін толық қауіпсіздік (дегенмен, қазіргі уақытта фотоэлементтер өндірісінде және олардың ішінде зиянды заттар қолданылады). Кемшіліктері: іргелі мәселелер: 1) күн константасының шамасы салыстырмалы түрде аз болғандықтан, күн энергиясы үшін электр станциялары үшін үлкен жер учаскелерін пайдалану қажет (мысалы, 1 ГВт электр станциясы үшін бұл бірнеше ондаған шаршы шақырым болуы мүмкін). Алайда, бұл кемшілік соншалықты үлкен емес (мысалы, гидроэнергетика айтарлықтай үлкен жер учаскелерін пайдаланудан шығарады). Сонымен қатар, ірі күн электр станцияларындағы фотоэлектрлік элементтер 1,8-2,5 метр биіктікте орнатылады, бұл электр станциясының астындағы жерлерді ауылшаруашылық қажеттіліктері үшін, мысалы, мал жаю үшін пайдалануға мүмкіндік береді. Күн электр станциялары үшін жердің үлкен аудандарын табу мәселесі құрлықта да, теңізде де, биіктікте де қолайлы күн аэроstatты электр станциялары қолданылған жағдайда шешіледі.) Жер бетіндегі күн энергиясының ағыны ендік пен

климатқа байланысты. Әр түрлі жерлерде жылдың орташа шуақты күндері әр түрлі болуы мүмкін.

2-сурет. Күн батареясының жұмыс істеу механизмі

Күн батареялары қазірдің өзінде мобильді гаджеттерден бастап электромобильдерге дейін әртүрлі техниканы қуаттандыру үшін қолданылады.

Күн батареялары тікелей электр энергиясын өндіреді, бұл әлдеқайда тиімді. Тікелей трансформация кезінде коллекторлар сияқты көп сатылы энергияға қарағанда айтарлықтай аз энергия жоғалады (күн сәулесінің концентрациясы, суды жылыту және бу шығару, бу турбинасының айналуы және тек соңында генератормен электр энергиясын өндіру).

Жартылай өткізгіш-атомдарында қосымша электрондар (n-тип) бар немесе керісінше, олар жетіспейтін (p-тип) материал. Тиісінше, жартылай өткізгіш фотоэлемент әртүрлі өткізгіштігі бар екі қабаттан тұрады. Катод ретінде n қабаты, ал анод ретінде p қабаты қолданылады.

N-қабаттағы артық электрондар атомдарынан шыға алады, ал p-қабаты бұл электрондар ұстайды. Бұл n-қабат атомдарынан электрондарды "нокаутқа түсіретін" жарық сәулелері, содан кейін олар ұшады p-қабат бос орындарды алу. Осылайша, электрондар шеңбер бойымен жүгіреді, p қабатынан шығып, жүктеме арқылы өтеді (бұл жағдайда батарея) және N қабатына оралады.

Қазіргі күн батареялары фотоэлементтер тізбегінен тұрады – күн энергиясын тікелей электр тогына айналдыратын жартылай өткізгіш құрылғылар. Күн энергиясын электр тогына айналдыру процесі фотоэлектрлік эффект деп аталады [3, 210 б.].

Қорытындылай келе, бүгінгі таңда баламалы энергия көздерін қолдану өте өзекті мәселеге айналып отыр. Жердегі Күннің энергиясы таусылмайды. Бұл күн энергиясын алу және қайта өңдеу технологияларының үздіксіз дамуы мен ілгерілеуін, тиімдірек жабдықтың пайда болуын, адамзаттың жалпы тұтынуындағы күн энергиясының үлесінің артуын оқуға негіз береді. Статистика көрсеткендей, соңғы 10 жылда бұл бағытта үлкен секіріс болды, сондықтан гелиоэнергетиканың болашағы сөздің барлық мағынасында керемет. Халықаралық агенттіктердің хабарлауынша, алдағы 5-10 жылдықтың көлемінде бүкіл әлем баламалы энергия көздерін толыққанды қолдануға көшуі қажет. Осы тұрғыда Қазақстан ЕХРО-2017 көрмесінде осы мәселені көтеру арқылы әлем халықтары алдында даңғыл жолды ашты. Бұл еліміздің аталмыш мәселеге өзгеше көзқараспен қарауын айғақтайды. Сондықтан, бүгінгі таңда осы бір тақырыпты ұдайы көтерумен қатар, жаңа тенденцияларды да қалыптастыруымыз қажет. [5]

Әдебиеттер:

1. Ергин Д. Энергия көздерін іздестіру жолында ресурстар шайқасы, жаңа технология және энергетика болашағы: монография. – Алматы: Раритет, 2016. – 623 б.
2. Нұрекен Е. Жылу энергетикалық жүйелер және энергия пайдалану: оқу құралы. – Алматы: АЭЖБИ, 2010. – 224 б.
3. Мак-Вейг Д. Применение солнечной энергии. – Москва: Энергоиздат, 1981. – 210 с.
4. <https://moluch.ru/archive/87/16842/>
5. <https://mywatt.ru/poleznaya-informaciya/kak-ispolzuut-solnechnuu-energiu>

Научный руководитель:

старший преподаватель Оразымбетова Гулайм Хайруллаевна.

СЕКЦІЯ: ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ

Олена Власюк, Андрій Федоряка
(Дніпро, Україна)

**РОЗВИТОК КООРДИНАЦІЙНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬОЇ ГІМНАСТИКИ
У ДІВЧАТОК 6-7 РОКІВ**

Постановка проблеми. Художня гімнастика відноситься до видів спорту початок спеціалізації в яких відбувається в ранньому віці, будучи складно-координованим видом спорту, вимагає прояву від спортсменок високої точності рухів, базовою основою яких є фізична підготовка і координація рухів. Художня гімнастика прекрасно розвиває силу і спритність, навчає людину краще відчувати своє тіло, краще керувати ним. Вона відмінно розвиває і зміцнює опорно-руховий апарат, зміцнює мускулатуру, покращує координацію рухів. Тому всі гімнастки мають витончену красиве тіло і легку ходу. А також прекрасну поставу і струнке, підтягнуте тіло без грама зайвої ваги. Заняття гімнастикою художньою також зміцнюють імунну систему, розвивають в людині такі якості, як сила волі, цілеспрямованість, витривалість, дисциплінованість. Ну і, звичайно ж, заняття гімнастикою художньою дарують величезний заряд бадьорості та гарного настрою, поліпшують самопочуття, навіть світогляд, але це тільки якщо грамотно і свідомо підійти до справи, правильно спланувати графік занять і чітко його дотримуватися [1, 3, 8].

Художня гімнастика є привабливим і популярним видом спорту, який активно розвивається і має велику популярність завдяки своїй видовищності. Художня гімнастика як вид спорту, що повною мірою враховує анатомо-фізіологічні та психомоторні особливості дитячого організму, може успішно застосовуватися як засіб не тільки зміцнення та збереження здоров'я, розвитку та вдосконалення рухових здібностей, а й виховання значущих якостей, які необхідні майбутньому житті і подальшій професійній діяльності.

Координація – це одна з п'яти основних фізичних якостей людини, яка відіграє важливу роль на заняттях художньою гімнастикою. Критерієм координації є точність відтворення рухів за параметрами часу, простору та м'язових зусиль. Останнім часом характерною рисою у художній гімнастиці є постійне ускладнення системи підготовки та вимог до гімнасток, що є результатом високої конкуренції. Для того щоб виділитись серед інших гімнасток та привертати більшу увагу до себе, гімнастки розвивають складність вправ зокрема шляхом освоєння складних у координаційному плані спеціальних елементів. При виконанні яких відбувається величезне навантаження на вестибулярний апарат через різкі зміни напрямків руху, нахилів, обертань і стрибків [5]. Специфіка виду спорту пред'являє високі вимоги до юних спортсменок в розвитку координаційних здібностей. У художній гімнастиці вихованню координаційних здібностей та виразності виконання вправ завжди приділяється пильна увага. Літературні дані свідчать про те, що в даний час залишається актуальним пошук методик підвищення ефективності тренувального процесу без збільшення обсягу та інтенсивності навантаження [6, 7].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемами організації навчально-тренувального процесу у художній гімнастиці займалися фахівці: Т.В. Бондаренко [1], А.Х. Дейнеко [2], А.В. Федоряка [7], Я.О. Коваленко [5] та інші. На даний час в Україні працюють багато ДЮСШ, клубів і гуртків з художньою гімнастики, і тому актуальною є проблема забезпечення їх необхідною навчально-методичною літературою і подальше дослідження вже визначених питань. Залишається відкритим питання про співвідношення навантаження на організм молодих спортсменів, у зв'язку з постійно зростаючими нормами і стандартами художньої гімнастики.

Мета роботи: експериментально обґрунтувати вплив занять художньою гімнастикою на розвиток координаційних здібностей у дівчаток 6-7 років.

Завдання роботи:

1. Визначити вихідний рівень розвитку координаційних здібностей у дівчаток 6-7 років, що займаються художньою гімнастикою.

2. Експериментально обґрунтувати та визначити ефективність занять художньою гімнастикою на розвиток координаційних здібностей у дівчаток 6-7 років.

Для вирішення поставлених задач були використані наступні **методи дослідження:** аналіз та узагальнення літературних джерел, педагогічне спостереження, педагогічні контрольні випробування (тестування), методи математичної статистики.

Викладення основного матеріалу. Дослідження проводилися на базі СДЮШОР з художньої гімнастики МДА м. Дніпра. Завдання експерименту полягало у виявленні змін у показниках розвитку координаційних здібностей у дівчаток під впливом занять художньою гімнастикою. У дослідженні прийняли участь 10 дівчаток віком 6-7 років, які займаються художньою гімнастикою. Усі гімнастки мають однаковий рівень підготовки. Всі учасники дослідження попередньо пройшли медичний огляд і протипоказань до навчально-тренувальних занять не мали. Заняття відбувалися 4 рази на тиждень, тривалість заняття 90 хв.. Проведення навчально-тренувальних занять спиралось на аналіз даних із літературних джерел, з опитування і думки тренерів, власний практичний досвід і результати тестування. Наші дослідження показали, що більшість дівчат мають недостатній рівень розвитку координаційних здібностей. Тому систематичний розвиток координаційних здібностей з чітким дозуванням навантажень був обов'язковою

умовою на заняттях. Слід відзначити, що розвитку координаційних здібностей не приділялось більше уваги ніж розвитку іншим фізичним якостям. Розвитку всіх фізичних якостей приділялась однакова увага. Використовувався комплексний підхід до розвитку всіх фізичних якостей, враховувались вікові особливості дівчаток і рівень їхньої фізичної підготовленості. Реалізуючи принцип свідомості і активності забезпечували свідому та активну рухову діяльність дівчат шляхом створення в них чіткого уявлення про вплив на їхній організм систематичного виконання фізичних вправ.

Результати дослідження. Наприкінці експерименту нами було проведено остаточне визначення показників розвитку координаційних здібностей у дівчаток 6-7 років, що займаються художньою гімнастикою. Тестування гімнасток проводилося під час навчально-тренувальних занять, за умов спортивного залу з метою визначити підсумковий рівень розвитку координаційних здібностей гімнасток 6-7 років. Рівень координаційних здібностей гімнасток визначався на основі загальноприйнятих у спортивному тренуванні та художній гімнастиці тестів. Педагогічне тестування проводилось з метою встановлення ефективності розвитку координаційних здібностей на заняттях художньою гімнастикою. Всі оціночні випробування проводилися після стандартної розминки (12 - 15 хв.), що включає біг, загально розвиваючі і спеціальні вправи. Після закінчення дослідження була зроблена математична обробка результатів за t – критерієм Ст'юдента, отримані дані були занесені в таблицю 1.

Таблиця 1

Показники рівня розвитку координаційних здібностей у дівчаток 6-7 років після педагогічного експерименту

№	Тести	1 $\bar{X} 1 \pm m1$	2 $\bar{X} 2 \pm m2$	Рівень розвитку до	Рівень розвитку після	p
1	Човниковий біг, с	11,3 ± 0,8	10,1 ± 0,3	Нижче середнього	Середній	<0.05
2	Кидок і ловля м'яча, спроби	3 ± 0,5	1,8 ± 0,4	Середній	Вище середнього	<0.05
3	Три перекиди вперед, с	5,2 ± 0,15	4,2 ± 0,23	Нижче середнього	Середній	<0.05
4	Статична рівновага, с	8,7 ± 0,33	11,3 ± 0,5	Середній	Вище середнього	<0.05

Порівняльний аналіз результатів педагогічного тестування показав, що у групі рівень розвитку координаційних здібностей зріс і спостерігався достовірний приріст показників ($p < 0,05$). Порівнюючи показники результатів розвитку координаційних здібностей попереднього та заключного досліджень ми виявили, що: в тесті № 1 результат покращився із нижче середнього рівня до середнього; в тесті № 2 результат покращився з середнього рівня до вище середнього рівня; в тесті № 3 рівень зріс із нижче середнього до середнього; в тесті № 4 показники зросли з середнього до вище середнього.

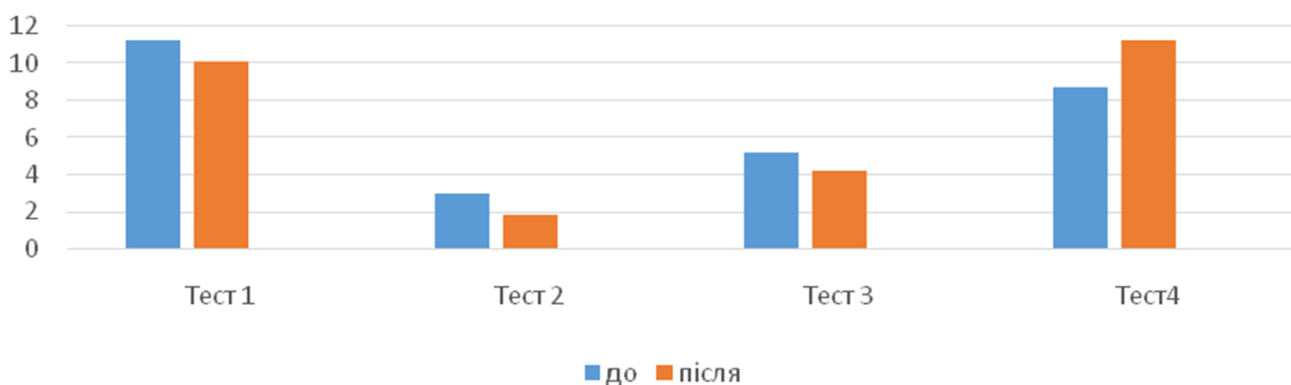

Рис 1. Рівень розвитку координаційних здібностей у дівчаток 6-7 років до і після дослідження

Як видно з таблиці 1 і рисунку 1 в яких представленні результати порівняльного аналізу педагогічного тестування дівчат 6-7 років, які займаються художньою гімнастикою, ми робимо висновок, що показники рівня розвитку координаційних здібностей зросли. Порівнюючи результати тестування розвитку координаційних здібностей до і після експерименту у групі нами доведена достовірність різниці між результатами, що підтверджується порівнянням значень t критерію Ст'юдента ($t > T_{гр}$, $p < 0,05$). Це можна пояснити тим, що заняття художньою гімнастикою сприяють розвитку координаційних здібностей, так як на заняттях виконуються вправи спрямовані на розвиток координаційних здібностей і структурно схожі із тестовими завданнями.

Подальші дослідження будуть спрямовані на розвиток координаційних здібностей у дівчаток 8-7 років, що займаються художньою гімнастикою.

Висновки. Нами було проведено дослідження розвитку координаційних здібностей у дівчаток 6-7 років, які займаються художньою гімнастикою. На підставі отриманих даних до і після педагогічного експерименту, можна зробити такі висновки:

1. Досліджено проблему розвитку координаційних здібностей, як важливої складової фізичної підготовленості і виконавської майстерності гімнасток 6-7 років, що займаються художньою гімнастикою. Аналіз науково-методичної літератури свідчить про необхідність активізації наукових досліджень з питань розвитку координаційних здібностей у підготовці юних спортсменок в художній гімнастиці.

2. До предмету дослідження розвитку координаційних здібностей на заняттях дівчаток 6-7 років художньою гімнастикою було переглянуто і проаналізовано 29 літературних джерел з різних галузей знань. В яких науково обґрунтована необхідність і важливість використання нових методик, спрямованих на розвиток фізичних якостей.

3. За результатами дослідження вихідного рівня розвитку координаційних здібностей виявлено, що дівчата 6-7 років, які займаються художньою гімнастикою, мали середній і нижче середнього рівень розвитку координаційних здібностей. У ході дослідження було виявлено, що заняття гімнастикою художньою позитивно вплинули на розвиток і удосконалювання координаційних здібностей у дівчаток 6-7 років. Показники рівня розвитку координаційних здібностей в групі зросли з до середнього і вище середнього.

4. За отриманими результатами ми можемо рекомендувати заняття гімнастикою художньою для розвитку координаційних здібностей у дівчаток 6-7 років.

Таким чином, отримані результати свідчать про ефективність занять художньою гімнастикою, які сприяють розвитку координаційних здібностей у дівчаток 6-7 років.

Література:

1. Бондаренко Т. В. Організаційні аспекти диференційованого навчання художній гімнастиці / Т. В. Бондаренко // Теорія та методика фізичного виховання. – 2010. – № 1. – С. 11-15.
2. Дейнеко А. Х., Красова І.В. Зміни рівня координаційної підготовленості гімнасток 10-12 років у результаті використання спеціальних вправ на тренажері "Bosu Balance Trainer" // Слобожанський науково-спортивний вісник: [наук.-теорет. журн.]. Харків, 2018. №. 4(66). С.19-24.
3. Дука М., Шинкарук О. Рання спеціалізація та обґрунтування віку занять художньою гімнастикою в умовах сучасного розвитку спорту. Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві. 2021. (3 (55)). С. 90-102
4. Кравчук Т.М. Методика розвитку здібності до збереження рівноваги у дітей середнього шкільного віку засобами художньої гімнастики / Т.М. Кравчук, Т.В. Литовко, В.Б. Спужак // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: зб.наук.пр. за ред. Єрмакова С.С. – Харків: ХДАДМ, 2011. – № 12.
5. Коваленко Я. О. Побудова змагальних композицій в художній гімнастиці на основі вдосконалення сенсомоторної координації: дис. канд. наук з фіз. вих. і спорту: 24.00.01 / Коваленко Яна Олегівна – Київ, 2019. – 245 с.
6. Сосіна В., Руда І. Сучасні вимоги до розвитку гнучкості у художній гімнастиці. Наука в олімпійському спорті. 2020. № 1. С. 48-51.
7. Федоряка А. В. Розвиток і вдосконалення фізичних якостей у дівчаток 9-10 років, що займаються художньою гімнастикою. / А. В. Федоряка, Ю. Ю. Борисова. // Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Європи та Азії. – 2021. – С. 142-144.
8. Ukrainian Gymnastics Federation. Official web-page. Accessed: <https://ugf.org.ua/>

Тетяна Глоба, Гюльджан Рустамова
(Дніпро, Україна)

АНАЛІЗ ПРОВЕДЕННЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В РІЗНИХ КРАЇНАХ СВІТУ

Анотація. У статті проаналізовані особливості фізичного виховання в системі освіти сучасних країн світу. Визначені дані щодо офіційного виділення навчального часу для уроку фізичної культури; виокремлено тенденцію збереження або не суттєвої зміни кількості годин, передбачених на фізкультурно-оздоровчу роботу в початковій та середній школах. Визнано, що в низці європейських країн впроваджено та популяризуються нетрадиційні види спорту. Наведено приклад використання тег реґбі, гри, яка є популярною серед школярів сучасної Румунії.

Ключові слова: освіта, Європа, фізична культура, урок, гра, країна, учні, тег реґбі.

Abstract. The article analyzes the features of physical education in the education system of modern countries. The data on the official allocation of study time for physical education lessons are determined, the tendency of preservation or not significant change of the number of hours provided for physical culture and health work in primary and secondary schools is singled out. It is recognized that non-traditional sports have been introduced and popularized in a number of European countries. An example is given of the use of the rugby tag, a game that is popular in modern Romania for all schoolchildren without exception.

Key words: *education, Europe, physical culture, lesson, game, country, students, rugby tag.*

Мета статті - проаналізувати особливості фізичного виховання в системі освіти сучасних країн світу.

Постановка проблеми. У цілій низці країн світу відбувається трансформація освітніх систем, формується зв'язок між етапами освіти, метою якого визначаємо руйнування наявних проблем, ліквідацію вікових кризових ситуацій, що виникають у "крокуванні" з однієї шкільної сходинки до іншої, а також стимулювання розвитку дітей з урахуванням їх індивідуальних можливостей та особливостей культурного й соціального середовища [1]. Важливим джерелом визначення сучасної стратегії розвитку сфери фізичного виховання в Україні є аналіз передового досвіду організації навчально-виховного процесу, дослідження закономірностей та тенденцій розвитку цієї важливої складової частини освітньої сфери в різних країнах світу.

Аналіз досліджень і публікацій. За останні роки помітно зріс інтерес науковців до вивчення світових освітніх систем, і, зокрема, фізичного виховання. Вивчення досвіду європейських країн у галузі фізичного виховання і спорту представлено низкою праць педагогів, фахівців галузі тощо. Зокрема, аспекти програмового забезпечення фізичного виховання учнів початкової школи Румунії (2014-2020 рр.), особливості надання теоретико-методичної допомоги розглядали О. Цибанюк та Ю. Мосейчук [2; 3]. У дослідженні А. Яковенко представлено структуру системи загальної середньої освіти деяких країн Європи, Азії, Америки; виокремлено загальну тенденцію обов'язковості фізичного виховання як навчального предмета з різною кількістю відведеного часу. У більшості досліджуваних країн Європи обов'язкові уроки фізичної культури доповнені заняттями у шкільних спортивних клубах і секціях з великим вибором видів рухової активності [4].

Організація фізичного виховання та спорту у школах країн Європи є предметом вивчення таких зарубіжних фахівців, як W. Horner, H. Dobert H., L. Reuter., B. Kopp [5].

Виклад основного матеріалу. Характерними особливостями освітньої політики європейських країн у ХХІ ст. в напрямі розвитку шкільного фізичного виховання та спорту є визнання загального права всіх дітей на забезпечення потреби в русі через заняття фізичною культурою. Крім того, нормативно-правова база сучасних держав виокремила та обґрунтувала статус фізичного виховання як обов'язкового предмета шкільної навчальної програми, визнала спрямування освітнього процесу на збереження та зміцнення здоров'я, активізацію рухової діяльності, досягнення загального розвитку і безпеки життєдіяльності. У документах визначено спорт як чинник сталого розвитку суспільства, його роль у формуванні сучасного молодого покоління, і в цьому контексті наголошено на потенціалі фізкультурної освіти для формування соціальних навичок учнів, необхідності розширення співробітництва між школами, спортивними клубами та федераціями.

Знаходимо фізичну культуру серед обов'язкових дисциплін для вивчення протягом навчання у школі в більшості країн. Разом з нею пропонуються для вивчення: рідна та іноземні мови, література, математика, природничі науки (біологія, фізика, хімія), географія, історія, музика, образотворче мистецтво тощо. У деяких країнах (Японія, США, Канада, Великобританія, Німеччина та ін.) учні старшої школи мають право вибору навчальних дисциплін.

За даними звіту Euridyce Європейського Союзу "Фізичне виховання та спорт у школі в Європі" за 2013 р., фізичне виховання реалізовано як предмет в усі національні навчальні плани, що є обов'язковим на початковому та середньому рівнях освіти [6].

На вивчення предмета "Фізична культура" відводиться різна кількість годин. У країнах Європейського Союзу визначена мінімальна кількість – три години на тиждень для шкіл усіх держав. Розподіл часу (хвилини/на тиждень), передбаченого навчальною програмою фізичного виховання (європейські країни), представлено в таблиці 1 [7].

Зафіксовано збереження кількості часу, відведеного на урок фізичної культури в початковій та середній школі Азейбарджану, Боснії і Герцоговини, Болгарії, Бельгії, Хорватії, Кіпру, Чеської Республіки, Молдови, Словачії, Турції та Швейцарії. Незначні зміни спостерігають у закладах освіти Великобританії, Грузії, Німеччини, Греції, Італії та Латвії. Здебільшого, це зменшення годин (до 10) у середній школі.

Наведені дані представляють офіційно регламентований час, передбачений навчальними програмами фізичного виховання у країнах Європи, проте засвідчено відмінність між ним документами і реальністю (офіційні звіти державної і регіональної влади, дослідження, опитування, думка експертів, наукові статті, статті у ЗМІ, інші публікації).

За даними А. Яковенко, школярі Бельгії, Німеччини, Італії, Фінляндії, Польщі відвідують три уроки фізичної культури на тиждень; щоденні заняття фізичними вправами проводяться у школах Великобританії, Франції та окремих провінцій Канади. Від двох до трьох уроків фізичної культури проходять у школах Австрії, Греції, Чехії, Болгарії [4]. Слід зазначити, що більшість країн Європи, Азії та Америки, окрім обов'язкових уроків фізичної культури, пропонують учням займатися у шкільних спортивних секціях або клубах. У деяких державах (Італія, Франція, Польща та ін.) відвідування позакласних занять є обов'язковим. Види спорту, які пропонуються школярам у вільний від навчання час, залежать від матеріально-технічної бази закладу, географічних і кліматичних умов, інтересів учнів, а також кадрового забезпечення. У країнах Європи популярними є спортивні ігри, легка атлетика, плавання, гімнастика, танці. У Великобританії, наприклад, окрім традиційних видів, пропонуються і нетрадиційні – регбі, сквош, крикет, вітрильний спорт, гольф, хокей на траві, стрільба з лука, верхова їзда, ковзанярський спорт, стрибки у воду, скейтбординг тощо. Учні австрійських, італійських шкіл мають можливість займатися гірськолижним

спортом. У Польщі позакласні заняття можуть бути у вигляді рекреаційних, рухливих і спортивних ігор, корегуючої гімнастики та лікувальної фізичної культури. У школах країн Азії культивуються національні види спорту. У США майже в кожній школі діє близько 20 спортивних секцій: з американського футболу, соккеру, баскетболу, волейболу, бейсболу, легкої атлетики, гольфу, тенісу та ін.; створюються шкільні спортивні команди з різних видів спорту.

На нашу думку, варто звернути увагу на популярний у сучасній Румунії такий вид спорту, як тег регбі (Rugby Tag) – безконтактну командну гру, метою якої є взяття воріт суперника або занесення м'яча за залікову зону опонентів. Кожний гравець має пояс, на якому закріплено два шнура, липучки або стрічки. Гравці, котрі атакують, намагаються виконати передачу м'яча, тоді як захисники пробують запобігти цьому, "позначаючи" гравця – витягуючи прикріплену на поясі стрічку. Тег регбі використовується як навчальна гра навіть у професійних командах. Тег регбі має декілька варіантів, одними з найвідоміших варіантів визначаємо OzTag та Mini Tag. За даними Вікіпедії, тег регбі потужно розвивається в Австралії, Ірландії, Новій Зеландії та Великобританії (Tag rugby).

Змагання (офіційна назва в Румунії – Srugby) організовуються для однієї вікової категорії – учнів 9-12/ 13 класів гімназій і ліцеїв у міксованому форматі – у команді виступають і дівчата, і хлопці. Причиною такого обмеження визначаємо досить високі вимоги до фізичної підготовленості юних спортсменів, сформованості вмінь і навичок командної гри, тактики і стратегії. Методичні рекомендації презентують стандартний перелік засад організації змагань – система проведення, правила жеребкування, етапи змагань (шкільний, місцевий, повітовий, зональний, національний) і правила виходу в наступний етап, а також визнали факт виконання правил Румунської федерації регбі [9].

Таблиця 1

Розподіл часу (хвилин/на тиждень), передбаченого навчальною програмою фізичного виховання (Європейські країни)

Країна	Початкова освіта		Середня освіта	
	Хв/тиждень	Рівень	Хв/тиждень	Рівень
Албанія	90	90	45	45
Арменія	95	95	90	90
Австрія	125	100-150	133	50-200
Азейбарджан	90	90	90	90
Боснія і Герцоговина	90	90	90	90
Болгарія	100	70-120	102	80-120
Бельгія (Flanders)	50	50	50	50
Бельгія (Wallonia)	100	100	100	100
Хорватія	90	90	90	90
Кіпр	50	50	50	50
Чеська Республіка	90	90	95	95
Данія	120	120	150	150
Великобританія	120	120	120	120
Естонія	135	135	90	90
Фінляндія	88	75-90	81	45-90
Франція	220	220	165	165
Грузія	90	90	90	90
Німеччина	135	135	135	135
Греція	90	90	93	45-135
Угорщина	141	112-180	112	45-135
Ірландія	59	30-80	76	30-120
Італія	110	60-120	120	120
Латвія	82	70-95	90	80-100
Литва	117	70-135	93	90-135
Македонія	120	120	111	90-120
Молдова	90	90	90	90
Голандія	90	90	90	50-120
Норвегія	100	100	120	120
Польща	156	120-180	145	120-180
Португалія	67	45-90	140	120-180
Румунія	95	45-100	65	50-150
Сербія	120	90-135	110	90-135
Словакія	90	90	90	90
Іспанія	142	90-180	119	110-120
Швеція	85	60-120	102	60-140
Швейцарія	135	135	135	135
Туреччина	80	80	80	80

Висновки. Характерними особливостями освітньої політики європейських країн у XXI ст. в напрямі розвитку шкільного фізичного виховання та спорту є визнання загального права всіх дітей на забезпечення потреби в русі через заняття фізичною культурою. Крім того, нормативно-правова база сучасних держав виокремила та обґрунтувала статус фізичного виховання як обов'язкового предмета шкільної навчальної програми, визнала спрямування освітнього процесу на збереження і зміцнення здоров'я, активізацію рухової діяльності, досягнення загального розвитку та безпеки життєдіяльності. За даними звіту Eurydice Європейського Союзу «Фізичне виховання та спорт у школі в Європі» за 2013р., фізичне виховання реалізовано як предмет в усі національні навчальні плани; він є обов'язковим на початковому та середньому рівнях освіти. Наведено традиційні і нетрадиційні види спорту для країн Європи, зокрема популярний у сучасній Румунії такий вид спорту, як тег регбі (Rugby Tag).

Література:

1. Hardman, K. (2008). Physical Education in Schools: A Global Perspective. *Kinesiology*, 1 (40), 5-28.
2. Цибанюк, О. О. (2020). Інноваційний підхід до програмового забезпечення фізичного виховання учнів початкової школи Румунії (2014–2020 роки). *Освітні обрії*, 1, 36-40.
3. Цибанюк, О., Мосейчук, Ю. (2020). "Енциклопедія фізичного виховання й спорту в Румунії" – носій ідей фізичного виховання та спорту. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві*, 1 (49), 44-49.
4. Яковенко, А. В. (2018). Предмет "фізична культура" у системі середньої освіти зарубіжних країн. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*, 2 (96), 12-116.
5. Horner, W., Dobert, H., Reuter, L., Kopp, B. (2015). *The Education Systems of Europe (Global Education Systems)*. Springer; 2nd ed., 908 p.
6. *Physical Education and Sport at School in Europe: Eurydice Report*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2013. 76 p.
7. UNESCO-NWCPEA: World-wide Survey of School Physical Education. (2013). Final Report, p. 114-15.
8. Tag_rugby. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Tag_rugby
9. Prevederi metodologice si regulamente pentru disciplinele sportive nominalizate in calendarul competițiilor sportive scolare nationale anul scolar 2018–2019. URL: https://www.isj.tm.edu.ro/public/data_files/specializari/fisier-1867.doc

Тамара Драч
(Львів, Україна)

ОБҐРУНТУВАННЯ ПРОГРАМИ РОЗВИТКУ ФІЗИЧНИХ ЯКОСТЕЙ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ЗАСОБАМИ ПОВІТРЯНОЇ АКРОБАТИКИ ТА ПІЛОННОГО СПОРТУ

Постановка проблеми: Популярність таких напрямків як повітряні полотна та пілонний спорт створює потребу перед тренерами цих напрямків у створенні спеціальної програми для розвитку фізичних якостей дитини в процесі занять. Адже наразі в Україні створену цілу низку професійних студій, які прагнуть розвиватися в цьому напрямку, але без комплексного підходу у викладанні цих напрямків, гарантувати хороші результати у дітей під час змагань та виступів вкрай важко. Тому ми вирішили створити та експериментально перевірити ефективність комплексного розвитку фізичних якостей дітей початкових класів засобами повітряної акробатики та пілонного спорту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розвитку фізичних якостей дітей початкових класів засобами акробатики займалися такі науковці як В.А. Сорока, О.І. Сорока, О.В. Камінська (2012). Питанням комплексного розвитку в процесі занять пілонним спортом цікавилася в своєму дослідженні Ганна Олейник, а також Steven Santos, щодо можливості всебічного розвитку в процесі занять повітряними полотнами. Однак питанням розвитку фізичних якостей учнів молодших класів в процесі занять повітряними полотнами та пілонним спортом ще не розглядалося в сучасній літературі.

Тому **метою** нашого дослідження постало питання обґрунтувати програму розвитку фізичних якостей учнів початкових класів засобами повітряної акробатики та пілонного спорту.

Задля цього були поставлені такі **завдання**:

- Опрацювати наявну літературу по темі дослідження;
- Розробити експериментальну програму розвитку фізичних якостей учнів початкових класів засобами повітряної акробатики та пілонного спорту;
- Запровадити експериментальну програму комплексного розвитку учнів молодших класів засобами повітряної акробатики та пілонного спорту на базі Школи повітряної Шоколад та Red Moon.

Виклад основного матеріалу дослідження. Повітряна акробатика на полотні та пілонний спорт наразі здобули значну популярність серед дітей, молоді та дорослих виконавців. Людям все більше хочеться вивчати та практикувати такі напрямки, котрі дають змогу не тільки привести тіло у гарну форму, але й спробувати виконати досить складні акробатичні елементи на знарядді.

Починати такі заняття значно простіше та цікавіше в дитинстві, коли тіло ще достатньо гнучке та піддається розтягуванню та розвитку силових якостей. В молодшому віці легше вивчаються досить складні

акробатичні елементи на пілоні та полотні, оскільки тренеру простіше страхувати та підтримувати дитину, а також у самої дитини ще не має остраху щодо виконання вправ.

Звісно, починати заняття змалечку є більш корисно для здоров'я, оскільки вивчення елементів є менш травматичним та болючим. Однак не всі тренери та батьки поділяють прагнення розпочинати заняття цими напрямками в такому ранньому віці. Більшість схильні долучати дітей до занять пілонним спортом та повітряною акробатикою на полотні вже з 10-12 років, коли у дитини вже сформований м'язовий корсет та зміцніли кістки та скелет.

Програма розвитку учнів початкових класів включає в себе низку елементів, а саме, роботу на знарядді, пілоні, полотні, кільці або гамаку; вивчення базових елементів акробатики, а також заняття з хореографії, які допоможуть дитині розвинути пластичність, відчуття пози та ракурсу, та сформувати в неї уявлення про естетичне сприйняття постановок та музичне виконання задуманих елементів.

Нашу програму ми запровадили на базі двох акробатичних шкіл Львова «Шоколад» та «Red Moon». Де з дітьми протягом півроку практикували експериментальну програму. Для вставлення початкового рівня дітей була створена експертна група, котра включала в себе досвідчених фахівців у галузі повітряної акробатики, пілонного спорту, хореографії та спортивної гімнастики, котра оцінила початковий рівень підготовки дітей за 10 бальною шкалою.

Діти проходили тестування з фізичних якостей, а саме розтяжки, вміння тримати планку на час, загальну кількість відтискань, яку дитина здатна зробити, гнучкість та ін. Також дитина проходила тестування рівня здоров'я за тестом Апанасенко та відповідно експерту оцінку вони отримали за знання основних елементів хореографії, акробатики та роботи на знарядді.

Після контрольного експерименту пройшло півроку, після чого ми з дітьми повторно провели ці всі тестування, завдяки яким визначили зміни у стані їхнього рівня здоров'я, фізичних якостей та розвитку професійних навичок у роботі на знарядді, хореографії та акробатиці.

Хотілося зазначити, що перед початком експерименту були проведенні опитування батьків та викладачів з приводу можливості застосування повітряної акробатики та пілонного спорту як складову частину програми з фізичного виховання у школі. За результатами опитування батьки налаштовані позитивно щодо можливості залучення цих напрямків у шкільну програму. Однак їхню точку зору не поділяють викладачі з фізичного виховання, котрі вважають ці напрямки недоречними в шкільній програмі, однак радять використовувати їх для розвитку фізичних якостей дітей під час факультативних занять в спеціально обладнаному залі, або у позашкільних навчальних закладах.

Наразі Школа повітряною акробатики Шоколад, розширюючи мережу своїх залів, відкрила додаткові локації і у загальноосвітніх школах Львова, де діти після шкільних занять можуть долучитися до тренувань з повітряної акробатики та пілонного спорту. Діти з задоволенням відвідують заняття з цих напрямків, про що свідчить кількість учнів, котрі регулярно записуються на тренування.

Про позитивні зміни у розвитку фізичних якостей дітей свідчать їхні показники при тестуванні, а також успіхи під час змагань, які регулярно відбуваються у Львові FusionAirCup, де виконавці Школи повітряної акробатики Шоколад, RedMoon та інших студій України показують хороші результати та постійно покращують свій рівень.

Додаткові заняття з дітьми молодшого шкільного віку хореографією та акробатикою допомагає удосконалювання програму виступів за рахунок цікавих хореографічних зв'язок під час підходу до знаряддя, а також дотримання ракурсів, відчуття позицій рук та ніг та музичність.

Висновки з даного дослідження. Завдяки проведеному дослідженню ми змогли перевірити ефективність програми комплексного розвитку фізичних якостей дітей засобами повітряної акробатики та пілонного спорту. В ході проведеного дослідження на базі Школи повітряної акробатики Шоколад та Red Moon, ми встановили, що завдяки залученню комплексного підходу до викладання результати учнів значно покращилися, їхні показники фізичних якостей змінилися у позитивному напрямку та з'явилися хороші результати по оцінкам на змаганнях з технічних та хореографічних елементів. Це свідчить про ефективність та доцільність програми розвитку фізичних якостей учнів молодших класів засобами повітряної акробатики та пілонного спорту.

Література:

1. Тодорова В.Г. Хореографічна підготовка в техніко-естетичних видах спорту: монографія. Львів: ЛДУФК; 2018. 252 с.
2. Олейник Г. Танец на пилоне. Учебное пособие. Одеса. 2017. с. 175
3. Степаненкова О.Я. Теорія і методика фізичного виховання та розвитку дитини [Текст]:навч.посіб. для вузів /О.Я. Степаненкова. М.: «Академія».2006. 2-е вид. 368 с.
4. Irina Kartaly (2018) Pole Dance Fitness. Maidenhead: Meyer&Meyer Sport (UK) Ltd., 416.
5. Steven Santos. Simply Circus. Introductionto Rigging Lyrasand Trapeze Bars. Simply Circus: Inc., 2013.

Науковий керівник:

доктор наук з фізичного виховання і спорту, доцент
Сороколит Наталія Стефанівна.

Тарас Кириченко
(Переяслав, Україна)

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК НАВАНТАЖЕННЯ ТА ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ФІЗИЧНИХ ЯКОСТЕЙ У ГИРЬОВОМУ СПОРТІ

На основі аналізу теорії і практики зарубіжної та вітчизняної підготовки спортсменів високого класу дослідники [1, 2, 3, 5, 6], визначають кілька напрямів розвитку основ спортивного тренування, а саме:

- а) зростання сумарних обсягів тренувальної роботи;
- б) різке збільшення частки спеціальної підготовки у загальному обсязі тренувальної роботи;
- в) розширення інструментального, приладового та тренажерного обладнання для виведення спортсменів на більш високий рівень прояву моторних здібностей;
- г) упорядкування процесу управління тренуванням на основі комп'ютеризації знань про структуру підготовленості спортсмена та змагальної діяльності з використанням моделювання.

Акцент на одному з перерахованих напрямків може стати причиною порушення в розвитку технології спортивного тренування. Вихід із цього положення вбачається в оптимізації «різних компонентів тренувального процесу з позиції створення необхідних умов для повноцінного управління станом спортсмена для забезпечення планованої структури діяльності змагання» [2, 4].

Ключовим питанням спортивного тренування є ефект тренувального навантаження, що залежить від величини, характеру, послідовності пропозиції, ритму її поєднань з відпочинком та відновленням працездатності [3, 5]. Звідси випливає принцип спортивного тренування: параметри тренувальних навантажень повинні відповідати поточному стану тих, хто займається, і порівнюватися з природним ходом розвитку його рухових функцій і підвищенням спортивної результативності.

Виходячи з цього принципу, постійне підвищення тренувальних подразників дозволяє спортсмену справлятися з підвищеними вимогами і, отже, підвищувати свої функціональні можливості [2]. Сучасна методика тренувань будується цьому принципі. Можливості підвищення навантаження різноманітні [5]. Спосіб збільшення навантаження вибирається залежно від індивідуального рівня розвитку та відповідно до закономірностей методики тренування [3]. Збільшення навантаження має торкатися всіх її компонентів; причому обсяг та інтенсивність мають першорядне значення.

У тренувальній практиці виробилися такі основні методики збільшення навантаження:

1. Поступове збільшення навантаження. Навантаження рекомендується збільшувати на 20-50% на рік, виходячи з індивідуальних фізичних особливостей і досягаючи після тренування значної втоми. Поступове збільшення навантаження визначається через:

- частоту тренувань;
- обсяг тренувального навантаження;
- інтенсивність тренувань;
- інтервали відпочинку.

При цьому необхідно, щоб спочатку збільшувалася частота, а потім об'єм і - в останню чергу - інтенсивність тренувального навантаження. Підвищена оптимальність навантаження, створена шляхом збільшення частоти та обсягу, є базою для збільшення інтенсивності [2, 6].

2. Стрибокподібне збільшення навантаження. Ця методика є важливим доповненням до першої. Вона будується з урахуванням поступового збільшення навантаження і практично зарекомендувала себе ефективним методом тренування висококваліфікованих спортсменів. Причини високої ефективності стрибкоподібного збільшення навантаження лежать у здатності організму у відповідь на епізодичне збільшення вимог, що пред'являються до нього, стрибкоподібно підвищувати вже наявний стабільний результат.

При цьому не слід зазначити, що процеси адаптації протікають по-різному.

Стрибокподібне збільшення навантаження здійснюється, в першу чергу, за рахунок:

- обсягу навантаження;
- інтенсивності навантаження.

При використанні стрибкоподібного збільшення навантаження потрібен постійний контроль за ефективністю тренування [2, 6, 7].

Збільшення обсягу навантаження, являє собою поєднання поступового та стрибкоподібного збільшення навантаження. Воно застосовується, коли досягнуто переносимість до дії навантаження та необхідні постійні високі та різноманітні подразники під час тренувань.

Цей принцип виходить з закономірності фазового розвитку спортивних результатів. Фазовий розвиток спортивної форми пояснюється обмеженими можливостями організму лінійно збільшувати переносимість навантажень для того, щоб упоратися з граничними навантаженнями, наприклад, у періоді змагання. Ця проблема методично вирішується циклічності навантажень (періодизацією), що забезпечує досягнення піку спортивної форми до певного часу. Частки навантажувальних компонентів розраховуються з урахуванням взаємозв'язку навантаження та відпочинку.

Високе навантаження протягом тривалого тренувального циклу або протягом року може перевищити адаптаційні можливості організму, якщо тренування будується однобоко і несистемно. І тут можна отримати ефект, протилежний очікуваному, тобто зниження результатів.

Для запобігання навантаженню організму доцільно будувати тренування за циклами: одному, що триває протягом усього тренувального року, або двом, що повторюються за рік двічі. Якщо цикл розтягується на весь тренувальний рік, говорять про просту періодизацію. Якщо протягом року цикл повторюється двічі чи тричі, йдеться про подвійну (потрійну) періодизацію. Кожен цикл поділяється на три періоди: підготовчий, змагальний та перехідний.

Відношення між ПП і ЗП складає, таким чином:

- За 12-місячний цикл приблизно 70%: 30%.
- За 8-місячний цикл приблизно 65%: 35%.
- За 4-місячний цикл приблизно 50%: 50%.

Окремі періоди поділяються на макроцикли (2-4 тижні), мікроцикли (7 днів), одноденні цикли (1-3 тренування) та тренувальні заняття (1-2 години).

У тих видах спорту, де особливо потрібна швидкісна сила, у підготовчому періоді проводяться в основному тренування на розвиток максимальної сили та загальної силової витривалості. У тих видах спорту, де у структурі вправ велике місце відводиться максимальній силі, виконуються і вправи в розвитку максимальної сили [5, 6].

У багатьох видах спорту, насамперед, у швидкісно-силових, особливу роль у досягненні результатів екстра класу відіграють сила та техніка. У зв'язку з тим, що ці два показники не можна протягом року тренувати рівномірно, слід цілеспрямовано використовувати довготривалий залишковий тренувальний ефект після акцентованої сили тренування: у період «надлишку сил» основну увагу можна приділити розвитку (удосконаленню) техніки [1].

Інтенсивність тренування в окремих циклах має бути розподілено за фазами. Ефективність методів та засобів силового тренування обмежена часом. Не можна не зважати на цю обставину і тому у певні проміжки часу відповідним чином треба змінювати використовувані методи, плани та засоби [2, 3, 4].

Тренування максимальної сили з метою збільшення м'язової маси продовжується, як правило, 6-12 тижнів. Менш короткий термін недостатній для приросту м'язової маси. На тренування нервово-м'язової та рухової координації відводиться не менше 5-6 тижнів. Тренування окремих м'язів або м'язових груп потребує стільки часу.

Одна з найважливіших фізичних якостей гірника – м'язова сила. Прояв її бувають різними, наприклад, власне - силові рухи, що включають присідання зі штангою навколо граничної ваги, жим штанги та гир; швидкісно-силові рухи - ривок та поштовх гир; швидкісні – метання тенісного м'яча. Гирьовий спорт включає прояв власне - силових і швидкісно-силових рухів.

До кожного виду спорту характерна своя найбільш типова топографія сили. У спортсменів-гирьовиків відзначається високий рівень розвитку сили м'язів-розгиначів. Найбільше розвинені розгиначі ніг, рук, тулуба. Так, у гирьовиків-початківців сила м'язів-згиначів рук перевершує силу розгиначів, слабо розвинена сила ніг, що перешкоджає освоєнню раціональної техніки поштовху і ривка. Вони прагнуть виконати рухи в основному за рахунок сили рук і мало використовують потужні м'язи ніг та тулуба. Як зазначають дослідники [1, 2, 4, 7], із підвищенням майстерності сила м'язів - згиначів верхніх кінцівок та тулуба практично змінюється мало. У висококваліфікованих спортсменів-гирьовиків сила м'язів-згиначів така сама, як у першорозрядників, у той же час сила м'язів-розгиначів значно більша.

Особливість переважного розвитку сили м'язів, що виконують основну роботу в підйомі гир, пов'язана із завданням збільшення результату класичних вправ (поштовх, ривок), а також з тим, що зі збільшенням сили м'язів - згиначів зростає їхня маса, що спостерігається в процесі тренувань.

Як свідчить досвід роботи з гирьовиками, спортсмени повинні мати необхідну силову підготовку. Один з провідних тренерів і теоретиків України з гирьового спорту Ю.В. Щербина стверджує, що для виконання нормативу кандидата у майстри спорту у ваговій категорії 80 кг необхідно виштовхувати дві гирі 32 кг чистою силою 10-16 разів, присідати з вагою 110-115 кг. Це мінімум сили, яку, за його висловом, за відповідних тренувань «переробляють» у ту силову витривалість, яка необхідна на даному рівні майстерності у гирьовому спорті. В інших вагових категоріях ці показники, природно, будуть різними: у важчих категоріях вони вищі і навпаки.

У ході тренувань гирьовики розвивають силу тих м'язових груп, які здійснюють основну роботу при виконанні класичних вправ. Це пов'язано з наявністю вагових градацій у гирьовому спорті та необхідністю (на етапі вищої спортивної майстерності) стимулювати м'язи лише вибірково, оскільки силове тренування насамперед веде до гіпертрофії працюючих м'язів. До «працюючих» м'язів відносяться м'язи стегна, гомілки, спини, плечового поясу та кисті. Великий досвід у розвитку максимальної сили набули важкоатлети та пауерліфтери. Існує безліч систем та способів розвитку максимальної сили. У різних тренерів вони різні, але суть тренуючого ефекту полягає в тому, щоб викликати в організмі певні пристосувальні реакції. Це важливо як на початковому етапі підготовки, а й у всіх періодах тренувального процесу [1, 5].

Найбільш ефективний приріст сили надає тренування з вагою 70 - 90% від максимального обтяження [3]. Тому під час роботи, спрямованої в розвитку максимальної сили, основне тренувальне навантаження лежить у відповідних межах. Однак, при розвитку сили для більш швидкого зростання результатів спортсменам необхідно враховувати і швидкість виконання вправ (темп). Так, при виконанні вправ з малою вагою швидкість повинна бути, по можливості, максимальною. При збільшенні ваги вона, тобто швидкість, природно, буде нижчою, проте спортсменам необхідно прагнути виконувати вправи з

максимально можливою швидкістю.

Спортсмен, не змушує працювати м'язи з максимальною напругою в режимі змагання в процесі тренування, не здатний виконати це на змаганнях, в умовах стресу. Цей факт пояснюється «втратою» м'язового почуття та «невмінням» м'язів відтворити подібну (потрібну) роботу внаслідок відсутності практики. Іноді атлет повинен перевіряти ефективність підготовки та методики тренування.

Вправи для розвитку сили м'язів повинні бути різноманітними за структурою, інтенсивністю та обсягом. Інакше вправи швидше втомлюють атлета і, найголовніше, викликають менший тренувальний ефект унаслідок адаптації організму спортсмена до постійного навантаження [5, 7]. Цей факт пояснюється «втратою» м'язового почуття та «невмінням» м'язів відтворити подібну (потрібну) роботу внаслідок відсутності практики. Іноді атлет повинен перевіряти ефективність підготовки та методики тренування. Вправи для розвитку сили м'язів повинні бути різноманітними за структурою, інтенсивністю та обсягом. Інакше вправи швидше втомлюють атлета і, найголовніше, викликають менший тренувальний ефект унаслідок адаптації організму спортсмена до постійного навантаження. Цей факт пояснюється «втратою» м'язового почуття та «невмінням» м'язів відтворити подібну (потрібну) роботу внаслідок відсутності практики. Іноді атлет повинен перевіряти ефективність підготовки та методики тренування. Вправи для розвитку сили м'язів повинні бути різноманітними за структурою, інтенсивністю та обсягом. Інакше вправи швидше втомлюють атлета і, найголовніше, викликають менший тренувальний ефект унаслідок адаптації організму спортсмена до постійного навантаження.

Література:

1. Андрейчук В. Я. Методичні основи гирьового спорту: навчальний посібник. Львів: Тріада плюс, 2007. 500 с.
2. Василевський В. В. Основи гирьового спорту. Львів: НП, 2004. 52 с.
3. Олешко В. Г. Силкові види спорту. Київ: Олімпійська л-ра, 1999. 287 с.
4. Пилипко В. Ф. Обґрунтування ефективності застосування тренувальних завдань для удосконалення процесу підготовки спортсменів-гирьовиків високої кваліфікації: дис. ... канд. наук фіз. виховання і спорту: 24.00.01. Харків, 2003. 193 с.
5. Пронтенко В.В. Динаміка росту результату у гирьовому спорті в залежності від силових показників спортсмена. *Молода спортивна наука України*: зб. наук. пр. Львів: НВФ «Українські технології», 2006. Вип. 10. Т. 2. С. 350-353.
6. Пронтенко К.В., Кириченко Т.Г. Порівняльний аналіз тренувального процесу у гирьовому спорті та важкій атлетиці. *Спортивний вісник Придніпров'я*: наук.-практ. журн. Дніпропетровськ: ДДІФКіС, 2006. С. 26-28
7. Чернявський Ю. Д., Задорожній М.С., Черепов О.В. Використання вправ з гирями в заняттях атлетичною гімнастикою для студентів ВНЗ / 4-я Междунар. науч.-практ. конф. «Теоретические и прикладные аспекты развития гиревого спорта», 27-29 сент. 2007 г. Алушта, 2007. С. 61.

Тарас Кириченко, Людмила Голуб
(Переяслав, Україна)

КЛАСИФІКАЦІЯ СИЛОВИХ ВПРАВ У ПАУЕРЛІФТИНГУ

Класифікація фізичних вправ, як найважливіша умова їхнього педагогічного використання одна із головних елементів системи фізичного виховання.

Класифікація, фізичних вправ, у спорті грає істотну роль визначенні об'єктивності одержуваної організмом спортсмена навантаження за обсягом і інтенсивності під час тренувального процесу [1, 3, 5].

Відомо, що у пауерліфтингу застосовуються переважно самі вправи, зі штангою, як і важкої атлетиці, де вже розроблено науково - обґрунтовані класифіковані вправи, засновані на принципах, запропонованих теорією фізичного виховання всім видів спорту. Однак пауерліфтинг у порівнянні з важкою атлетикою має суттєву відмінність не лише за спортивною технікою, а й за методикою підготовки, у зв'язку з чим цей вид спорту розвиває специфічну силу, характерну для «ліфтерів» [2, 4].

Тим не менш, при дослідженні цього питання, в тому числі і при висловлюваннях тренерів - фахівців на Чемпіонатах різного рівня з пауерліфтингу, виявлено багато спільних точок дотику в цих самостійних видах спорту [1, 5].

Згідно з класифікацією у важкій атлетиці, стосовно пауерліфтингу, до першої групи входять змагальні вправи - присідання, жим лежачи на горизонтальній лаві та станова тяга [4, 5].

Друга група об'єднує спеціально-допоміжні вправи, які поділяються на кілька груп:

- 1) вправи для присідання;
- 2) вправи для жиму лежачи;
- 3) вправи для станової тяги.

Перелік найбільш поширених вправ у вправах для жиму лежачи: Спеціально-допоміжні вправи в присідання зі штангою на плечах:

- присідання зі штангою на плечах із однією, двома зупинками;

- присідання зі штангою на плечах на лаву;
- присідання зі штангою на грудях на лаву;
- повільне присідання зі штангою на плечах + швидке встання;
- присідання зі штангою на грудях;

Спеціально-допоміжні вправи для жиму лежачи:

- жим лежачи, хват широкий;
- жим лежачи, хват середній;
- жим лежачи, вузький хват;
- жим лежачи з валиком;
- жим лежачи без «мосту» (прогину в попереку);
- жим лежачи, хват зворотний;
- жим лежачи у вибуховому режимі.

Значною мірою вправи другої групи близькі за своєю координаційною складністю до першої групи, крім того, всі вони виконуються з великим обтяженням, які сприяють виконанню роботи великої потужності. Таким чином, ця група вправ є основними у підготовці спортсменів, оскільки одночасно впливають як на розвиток специфічних, фізичних якостей, так і на досконалість вищої технічної майстерності спортсменів у сучасних вправах.

У третій групі вправ концентруються додаткові вправи, що розвивають. Вони виконуються не тільки зі штангою, а й на тренажерах, з використанням гир та інших обтяжень.

Перелік найпоширеніших вправ третьої групи, які застосовуються спортсменами у тренувальному циклі.

Розвиваючі вправи в присідання зі штангою на плечах:

- присідання у гакмашині;
- згинання стегна, лежачи на животі у тренажері;
- стрибки на гімнастичного цапа чи плінти;
- підйом на носки, сидячи зі штангою на стегнах;
- підйом на носки, стоячи зі штангою на плечах;
- тяга з прямих ніг, хват на ширині плечей;
- тяга блоку до живота сидячи;
- розгинання (гіперекстензії) тулуба – без обтяження;
- розгинання (гіперекстензії) тулуба – з обтяженням;
- нахили зі штангою на плечах стоячи;

Нахили зі штангою на плечах сидячи. Розвиваючі вправи в жимі:

- підйом на біцепс, стоячи, сидячи (зі штангою, гантелями);
- розгинання рук стоячи сидячи (зі штангою, гантелями);
- віджимання на лавках позаду з обтяженням на стегнах;
- віджимання від підлоги з обтяженням на плечах з нахилом уперед;
- віджимання від підлоги з нахилом вперед – в. п. руки на ширині плечей;
- Віджимання на брусах з обтяженням на поясі (на ногах).

Розвиваючі вправи в становій тязі:

- нахили зі штангою на плечах стоячи, ноги в колінних суглобах зігнуті;
- сидячи;
- нахили через «козла»;
- піднімання ніг при фіксованому тулубі;
- підйом на груди з помосту в присід;
- піднімання плечима стоячи з обтяженням в руках;
- тяга з пригинанням в попереку;
- повільні тяги [2, 3].

Розвиваючі вправи здебільшого надають локальний вплив через своєрідної структури техніки, якщо виконуються з відносно невеликою вагою (обтяженням), звідси потужність, що розвивається, при цьому порівняно невелика.

Вправи групи за технічними параметрами можуть значно відрізнятися від структури змагальних вправ. У зв'язку з цим розвиваючі вправи є додатковим засобом у підготовці спортсменів.

Таким чином, з метою більш об'єктивної оцінки та обліку тренувального процесу, вправи першої та другої груп і навантаження, яке вони надають, слід вважати основною за впливом на організм спортсмена, а навантаження третьою групи – додатковою. Тому основні та додаткові навантаження повинні враховуватися та аналізуватися окремо.

В даний час фахівцям з фізичної культури та спорту пропонується багато інформації про різні засоби, методи та методичні прийоми, рекомендовані для розвитку сили. Ряд дослідників пропонують робити основний наголос на використанні змагальних вправ [1, 2], інші [5] наголошують на необхідності поєднання змагальних вправ з додатковими та спеціально-допоміжними, оскільки даний підхід забезпечує інтеграцію силової та технічної підготовки спортсменів. У зв'язку з цим, є значним розгляд питання використання спеціально-допоміжних вправ у підготовці спортсменів у силових видах спорту, зокрема, у пауерліфтингу.

Суть допоміжних вправ у тому, щоб допомогти атлету покращити показники у трьох основних змагальних рухах. Ці вправи можуть прямо ставитися (а можуть, і ні) до власне змагальних рухів, як би там не було – вони дуже важливі. Є безліч журналів, книг, статей, присвячених опису різноманітних вправ, які можуть бути корисними в підготовчий період (міжсезоння). Виконання додаткових вправ може бути виправдане в період міжсезоння, але ніколи – у період змагання. Одна з найпоширеніших помилок, що здійснюються пауерліфтерами – це недостатнє використання допоміжних вправ.

Втрата почуття новизни, перетренованість - найпоширеніші прояви неправильного використання допоміжних вправ. Ознакою цього недоліку є наявність «мертвих точок» в змагальних рухах. Два перші феномени, як правило, є результатом виконання занадто великої кількості вправ для змагань або надання їм занадто великого відрізка часу. Останній феномен є результатом недостатнього виконання необхідних допоміжних вправ. Атлет, що виконує необхідні допоміжні вправи в необхідній манері, дуже рідко схильний до травматизму.

Завдання і цілі тренування в «міжсезоння» - розвиток м'язових груп, що відстають, загальний набір м'язової маси, лише в міру наближення до змагань арсенал додаткових вправ силовика зменшується (змінюється), вага зростає, кількість повторів знижується.

Що вищий клас силовика, тим яскравіше виражено поділ тренувального циклу на фази, тим ширше має бути його арсенал допоміжних вправ.

Розглянемо допоміжні вправи у присіданнях зі штангою на плечах:

У присіданні, наприклад, у пауерліфтерів проявляється зона, в якій застрягають великі ваги. Найчастіше це спостерігається в середині руху, при нахилі приблизно 30 градусів. Як досвідчені, так і недосвідчені пауерліфтери страждають від цієї точки зору. Гіпотетично можна припустити, що це зона, в якій дія сідничних м'язів зводиться до мінімуму, а м'язи-розгиначі ніг повинні брати навантаження на себе. Для виконання цієї перехідної фази кульшовий суглоб повинен різко піти під гриф, щоб дозволити ногам включитися в тренувальну діяльність. Якщо не виконати це зсув стегон вперед, тазостегновий суглоб залишиться позаду ваги, навантаження ляже цілком на спину, важільний баланс буде порушений. Підйом зривається через те, що ногам доводиться розпочинати роботу у вкрай незручному становищі. Зазвичай ця помилка виправляється простою концентрацією уваги на переміщенні кульшового пояса в потрібній точці руху. Однак вона може бути викликана і слабкістю м'язів сідниць, м'язи спини та інших допоміжних м'язів, задіяних у русі.

Слід підкреслити, що у всіх трьох змагальних вправах бере участь маса інших м'язів, які виступають як стабілізатори – немає необхідності тут все називати – вони включаються мимоволі, коли ви виконуватимете змагальні та допоміжні вправи.

Допоміжні вправи в жимі умовно можна поділити на дві основні групи:

1. До першої групи відносяться ті вправи, які пауерліфтер виконують регулярно - вони спрямовані на прокачування основних м'язових груп.

2. До другої групи відносяться вправи, що використовуються для нівелювання «слабких» місць, покращення техніки.

Допоміжні вправи в становій тязі:

У «мертвій тязі» спостерігаються дві «мертві точки». Одна має місце на рівні колін, а інша на фазі, близькій до розгинання спини. «Мертва точка», що виникає у деяких пауерліфтерів у фазі на рівні колін, є результатом однієї або двох різних проблем (або їх комбінацій): гриф проходить занадто далеко від тіла, тим самим навантаження перекладається більшою мірою на спину, ніж на ноги; кульшовий пояс не переводиться в передню позицію, в результаті ноги не включаються в роботу, після того, як сідничні м'язи закінчили свою місію (як і в присіданні).

Перша проблема часто вирішується тим, що атлет слідкує за тим, щоб вектор сили проходив через середину стопи, а не через її пальці. Друга проблема може бути пов'язана з відносною слабкістю в м'язах сідничних, ногах і допоміжних м'язах, що беруть участь у русі, тобто є повна аналогія з присіданнями.

Коли «мертва точка» проявляється в позиції, близькій до завершення тяги, якраз напередодні «замикання», проблема найчастіше впливає з двох моментів: слабкість трапецієподібних м'язів, що веде до того, що плечовий пояс не може бути піднятий досить високо, щоб дозволити ромбоподібним м'язам зрушити лопатки; і нездатність пауерліфтера підняти плечовий пояс (хоча і володіючи достатньою силою для того, щоб зробити це) з подальшим зрушенням лопаток ромбоподібними м'язами. Це пояснення потребує подальшого розшифрування, особливо для тих, хто не дуже сильний у кінезіології. Лопатки повинні бути трохи підняті, щоб вони могли зійтись разом. Тяжка вага опускає їх вниз у положення нижче того, з якого вони могли б ефективно зійтись разом, тим самим відтягуючи плечі назад і вертикальне положення має переваги за рахунок «важільної дії». Зазвичай вони здатні підняти лопатки на достатню висоту для того, щоб ромбовидні м'язи надалі змогли звести їх разом. Деякі пауерліфтери, тим не менш, зазнають цієї невдачі.

Ця проблема може бути вирішена застосуванням: 1) вправи на підняття ваг за допомогою трапецієподібних м'язів (знизування плечима – «шраги»); 2) вправи з обтяженням на ромбоподібні м'язи (гребні рухи зігнувшись). Якщо ж пауерліфтер має достатню силу в трапецієподібних м'язах, йому слід сконцентрувати увагу на їх роботі, і результат буде сприятливим.

У тренувальній роботі беруть участь маса інших м'язів, що виступають як стабілізатори - вони включаються мимоволі, коли спортсмен виконує вправи змагання і допоміжні. Практично у кожному русі

функціонують майже всі м'язи, які стосуються тієї частини тіла, яка втягується у виконання тієї чи іншої вправи.

Таким чином, можна стверджувати, що спеціально-допоміжні вправи пауерліфтингу сприяють не тільки розвитку власне загальних та спеціальних силових здібностей спортсменів, але також забезпечують вдосконалення виконання вправ, оскільки в них також закладені елементи техніки. Очевидно, що високий рівень спеціальної силової та технічної підготовленості є основним, але не єдиним фактором успішного виступу на змаганнях.

Література:

1. Весловуцький Ц.В. Фізичні вправи з обтяженнями. Київ: Здоров'я, 1984. 104 с.
2. Кириченко Т.Г. Аналіз психологічних особливостей спортсменів в умовах тренувального процесу і спортивних змагань. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 15. Вип. 11К (156). 2022. С. 23-29
3. Кириченко Т.Г. Аналіз провідних факторів системи управління спортивною підготовкою в силових видах спорту. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 15. Вип 5к (134). 2021. С. 148-153.
4. Круцевич Т.Ю. Актуальність сучасних силових видів спорту для системи професійно-прикладної фізичної підготовки у вузі. Спортивний вісник Придніпров'я. 2006. № 2. С. 51-55.
5. Олешко В.Г. Силові види спорту. Київ: Олімпійська література, 1999. 288 с.

Ігор Могильний, Софія Луценко
(Дніпро, Україна)

МЕТОДИКА РОЗВИТКУ ГНУЧКОСТІ НА ЗАНЯТТЯХ З ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ У ЗВО

Актуальність дослідження обумовлена тим, що в останні роки спостерігається різке погіршення стану здоров'я та фізичної підготовки молоді України. На даний час, окрім зростання багатьох захворювань серед студентів, таких як захворювання серцево-судинної, дихальної систем, органів травлення, зору тощо, значно погіршуються показники рівня психічного та духовного здоров'я. Наприклад, нервово-психічні відхилення виявлено у 88 % студентів [3]. Майже кожного п'ятого студента віднесено до підготовчої чи спеціальної медичної групи, або ж рекомендовано відмовитися від фізичних навантажень. Тому питання збереження і зміцнення здоров'я студентів є однією з основних проблем сучасності. Заклади вищої освіти можуть використовувати різні методи для того, щоб зробити спорт частиною життя кожного студента. Дана стаття присвячена методиці розвитку гнучкості як одного зі способів заохочення студента до виконання фізичних вправ.

Багато вчених приділяли увагу вивченню методики розвитку гнучкості, серед них – Алтер Дж. [1], Зуєв Є. Й. [2], Крамар В. У. [3] та інші. Наприклад, Алтер Дж. наголошував на тому, що одним з найбільш суттєвих результатів програми розвитку гнучкості є її потенційне сприяння релаксації, яка представляє собою скорочення м'язового напруження. Надмірне м'язове напруження знижує сенсорне усвідомлення світу, підвищує артеріальний тиск та порушує кровообіг, що призводить до нестачі кисню та життєво необхідних речовин і викликає скупчення токсичних речовин у клітинах [1, с. 11]. Автор праці «Волшебная сила растяжки» Зуєв Є. Й. стверджував, що гнучкість ґрунтується на виконанні природних рухів; вона допомагає людині відпочити за відносно короткий час, а також впливає на її емоційний стан [2].

Мета дослідження: узагальнити та обґрунтувати позитивний та негативний вплив занять з розвитку гнучкості на здоров'я студентів.

Методи дослідження: у даній роботі застосовано ряд загальнонаукових методів, таких як аналіз, синтез, індукція, які до сьогодні зберігають актуальність та надають змогу всебічно дослідити задану тему.

Виклад матеріалу. Певна форма розвитку гнучкості застосовувалася ще стародавніми греками. З її допомогою вони могли легко танцювати, боротися та виконувати різні акробатичні вправи. Окрім цього, тренування гнучкості було частиною кожного з трьох видів гімнастики стародавніх греків: медичної, військової та спортивної. Розтягнуті пози – асани – протягом тисячоліть практикувалися в країнах Сходу. Сьогодні асани зазвичай розглядають як виключно фізичні вправи, хоча їхня початкова мета була зовсім іншою. Гнучкість була невід'ємною частиною розвитку захисних та атакуючих елементів різних бойових мистецтв, наприклад, карате або тхеквондо [1, с. 8].

У повсякденному житті людям доводиться виконувати різні рухові дії, які вимагають певної амплітуди рухів у суглобах. Проте, через недостатню еластичність зв'язок, м'язів та сухожилів, виконувати такі рухи може бути складно. Здатність людини виконувати рухи в суглобах з якомога більшою амплітудою позначають терміном «гнучкість» [5, с. 5].

Гнучкість поділяється на активну і пасивну. Активна гнучкість – максимально можлива амплітуда рухів, яку здатна виконати людина власними зусиллями, без використання сторонніх предметів. Пасивною гнучкістю називають максимально можливу амплітуду рухів у певному суглобі, яку здатна виконати людина за допомогою зовнішніх впливів, наприклад, тренажеру, партнера, обтяження тощо. У більшості випадків показники пасивної гнучкості є вищими за показники активної гнучкості. Розрізняють також резервну

гнучкість, яка є різницею між активною та пасивною гнучкістю. Відповідно чим більший показник резерву гнучкості, тим легше піддається розвитку активна гнучкість [5, с. 6].

Окрім цього, гнучкість поділяється на загальну і спеціальну.

Тренувальний процес з розвитку гнучкості складається з двох етапів: етап збільшення амплітуди рухів до оптимальної величини та етап збереження рухливості у суглобах на досягнутому рівні. На першому етапі рекомендується працювати над гнучкістю кожного дня, а на другому – 3-4 рази на тиждень. Заняття з розвитку гнучкості мають тривати від 20 до 60 хвилин, але цей час можна також розподілити у межах дня, наприклад, виконати 20-30 % від загального обсягу вправ під час ранкової зарядки. Заняття потрібно обов'язково починати з проведення розминки для розігріву м'язів, а після неї виконувати вправи з поступовим збільшенням швидкості і амплітуди рухів. Спочатку варто виконувати статичні вправи, а потім переходити до динамічних вправ, поступово збільшуючи амплітуду рухів. Протягом усього заняття необхідно підтримувати тіло у розігрітому стані. А якщо температура навколишнього середовища є нижчою за 18-20° С, то варто одягнути теплий еластичний костюм. Тривалість вправ залежить від багатьох чинників, серед яких вік, фізична підготовка людини. В цілому, кожну вправу необхідно виконувати тривалістю від 15 секунд до декількох хвилин. Пасивні вправи (вправи з самозахватом і так звані «розтяжки») виконуються довше за активні (наприклад, махи). Окрім цього, важливо слідкувати за послідовністю виконання вправ, спрямованих на розвиток гнучкості у певному суглобі. Іншими словами, необхідно спочатку завершити виконання вправи на один суглоб, а потім переходити до іншого.

Гнучкість має багато позитивних аспектів. По-перше, нею можуть займатися люди різного віку, статі, рівня фізичного розвитку. По-друге, вона впливає не лише на фізичне, а й на духовне здоров'я, зокрема, сприяє зняттю стресу та напруженості, чим покращує емоційний стан людини. По-третє, гнучкість активізує кровопостачання м'язів. За рахунок розслаблення розтягнутих м'язів покращується відновлення не лише м'язової, а й нервової системи [1, с. 11]. Окрім цього, гнучкість сприяє збільшенню м'язової гіпертрофії та покращенню дихання. Займаючись регулярно, за 3-4 місяці можна досягти 80-95 % рухливості у суглобах від їх анатомічного потенціалу [4]. Також заняття гнучкістю допоможуть позбавитися болю в нижній частині спини, виправити осанку та позбавитися м'язових судом [1, с. 15]. Але варто пам'ятати, що надмірна гнучкість також не є корисною, оскільки може призвести до пошкодження суглобів. Тому гнучкістю необхідно займатися лише до такого рівня, який забезпечить вільне виконання необхідних рухів без особливих зусиль.

Таблиця 1.

Рекомендований комплекс вправ для розвитку гнучкості

№	Зміст вправи	Дозування (рази)	Методичні вказівки
1	Розтяжка стегон та широка розведення ніг	3-4 рази	Сідайте на підлогу, розведіть ноги широко. Поступово нахиліться вперед, намагаючись доторкнутися до підлоги руками. Тримайте кожну позицію протягом 20-30 секунд. Дихайте рівномірно.
2	Розтяжка спини та плечей	3-4 рази	Сідайте на підлогу з випрямленими ногами. Підніміть руки вгору та спрямуйте їх назад. Спробуйте доторкнутися руками до плічок. Тримайте кожну позицію протягом 20-30 секунд. Дихайте рівномірно.
3	Розтяжка гомілок та стегон	3-4 рази	Сідайте на підлогу зі зігнутими ногами, п'ятки повинні знаходитися поруч. Пом'якште коліна в сторони. Поступово нахиліться вперед, намагаючись доторкнутися до підлоги руками. Тримайте кожну позицію протягом 20-30 секунд. Дихайте рівномірно.
4	Розтяжка грудей та передньої частини плечей	3-4 рази	Встаньте прямо, складіть руки на рівні грудей та з'єднайте їх перед собою. Потім плавно підніміть руки вгору, намагаючись розібрати їх. Тримайте кожну позицію протягом 20-30 секунд. Дихайте рівномірно.
5	Розтяжка хребта та талії	3-4 рази	Сідайте на підлогу, розведіть ноги широко. Поверніть тіло вліво і вправо, намагаючись доторкнутися до підлоги руками. Тримайте кожну позицію протягом 20-30 секунд. Дихайте рівномірно.
6	Розтяжка гомілок та стегон зі скручуванням тулуба	3-4 рази	Сідайте на підлогу зі згиненими ногами. Підніміть праву ногу та обертайте тулуб вліво. Спробуйте доторкнутися лівою рукою до правої ноги. Потім повторіть з іншого боку. Тримайте кожну позицію протягом 20-30 секунд. Дихайте рівномірно.
7	Розтяжка пахв та широка розведення ніг	3-4 рази	Сідайте на підлогу зі згиненими ногами і розведіть їх широко. Поступово нахиліться вперед, намагаючись доторкнутися до підлоги руками. Тримайте кожну позицію протягом 20-30 секунд. Дихайте рівномірно.
8	Розтяжка гомілок та стегон на лежачому положенні	3-4 рази	Ляжте на спину і підніміть праву ногу. Пом'якште коліно і потягніть ногу до грудей. Тримайте кожну позицію протягом 20-30 секунд. Повторіть з іншою ногою. Дихайте рівномірно.
9	Розтяжка плечового поясу	3-4 рази	Встаньте прямо і підніміть праву руку, згинаючи її в лікті. Потягніть ліву руку через голову і намагайтесь доторкнутися до правої руки. Тримайте кожну позицію протягом 20-30 секунд. Повторіть з іншою рукою. Дихайте рівномірно.

10	Розтяжка шиї та спини	3-4 рази	Сідайте на підлогу з ногами в турецькому сидінні. Повільно нахиліть голову вперед, вліво, вправо і назад, роблячи обережні оберти головою. Тримайте кожну позицію протягом 20-30 секунд. Дихайте рівномірно.
----	-----------------------	----------	--

Висновки. Отже, з результатів дослідження ми встановили, що:

1. Добре розвинена гнучкість сприяє зміцненню суглобів і підвищенню міцності та еластичності м'язів, зв'язок і сухожиль; удосконаленню координації роботи нервово-м'язового апарату; зниженню ризику виникнення травм опорно-рухового апарату; уповільненню процесів стомлення.
2. Гнучкість допомагає зняти стрес та напруженість, що впливає на емоційний стан людини.
3. Надмірна гнучкість може призвести до пошкодження суглобів
4. Застосування вправ на розвиток гнучкості є важливою частиною занять з фізичного виховання у закладах вищої освіти, оскільки такі вправи підвищують функціональний стан організму студентів і впливають на їх фізичну та розумову працездатність.

Література:

1. Алтер Дж. Наука о гибкости. К.: Олимпийская литература, 2001. 424 с.
2. Зуев Е. И. Волшебная сила растяжки. М.: Советский спорт, 1990. 64 с.
3. Крамар В. У. Здоровий спосіб життя. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: Зб. наук. пр. / Під ред. С. С. Єрмакова. Х.: ХХПІ, 2002. № 24. С. 56-62.
4. Сермеев Б. В. Спортсменам о воспитании гибкости. М.: Физкультура и спорт, 1970. 62 с.
5. Фізичне виховання. Підвищення рівня розвитку гнучкості: метод. рек. до вивч. дисципліни для студ. навч. відділення плавання / Уклад.: І. Ю. Хіміч, О. Ю. Качалов. К.: НТУУ «КПІ», 2012. 48 с.

Неля Семенчук
(Дніпро, Україна)

ЗНАЧЕННЯ ВУГЛЕВОДІВ У ЖИТТІ СПОРТСМЕНА

Основними хімічними компонентами їжі є: постачальники енергії (вуглеводи, жири, білки), незамінні амінокислоти, незамінні жирні кислоти, вітаміни, мінеральні речовини й вода. Кожен із них виконує свої специфічні функції [2].

Вуглеводи являються основним джерелом енергії при інтенсивній діяльності м'язів. Від їхніх запасів у скелетних м'язах і печінці (табл.1) залежить тривалість аеробної фізичної роботи або прояв високого рівня витривалості, а також час розвитку втоми. Вуглеводи їжі забезпечують певний рівень глюкози в крові, що є основним енергетичним субстратом мозку.

Таблиця 1

Енергетичні запаси людини при масі тіла 70 кг і кількості жиру – 15 % (від сумарної маси тіла)

Складова організму	Маса, г	Енергія (кдж)
Глікоген печінки	80	1 280
Глікоген м'язів	350	5 600
Глюкоза у крові	10	160
Білок	12 000	204 000
Жир	10 500	388 500

Добова потреба у вуглеводах залежить від енергозатрат організму і складає в середньому 300-400 г/добу. Для спортсменів норми споживання вуглеводів збільшуються у зв'язку з додатковою витратою енергії при виконанні роботи. В окремих видах спорту їх витрати майже в 1,5-2 рази більші, ніж у людей, зайнятих фізичною працею. Тому потреба у вуглеводах збільшується і складає в середньому 400-700 г/добу. У видах спорту на витривалість під час інтенсивних тренувань та у першу добу після них рекомендують споживати 10 г вуглеводів на 1 кг маси тіла на добу, а у силових і швидко-силових – 7 г на 1 кг маси тіла. Згідно з типовою американською дієтою ці показники значно вищі (табл.2) [1].

Добові потреби у вуглеводах, згідно з типовою американською дієтою

<i>Кількість вуглеводів, г на 1 кг ваги</i>	<i>Групи населення</i>
4–5	Нетреновані особи
7–10	Спортсмени
6-7	Спортсмени, 1 год тренувань на день
8	Спортсмени, 2 год тренувань на день
10	Спортсмени, 3 год тренувань на день
12–13	Спортсмени, 4 і більше годин тренувань упродовж дня

Так, зменшення вмісту вуглеводів в їжі нижче від 300 г посилює розпад білків, окислення жирів і синтез кетонових тіл, що може призвести до ацидозу. Надлишкове надходження вуглеводів може призвести до ожиріння, атеросклерозу, цукрового діабету.

Вуглеводи містяться, в основному, в продуктах рослинного походження у вигляді моно-, ди- і полісахаридів [4].

Моносахариди представлені в основному глюкозою і фруктозою, що містяться в багатьох фруктах, меді і називаються цукрами. В організм вони надходять у вільному вигляді або утворюються в процесі травлення з ди- і полісахаридів. Надходження в організм великої кількості вільної глюкози і швидке її всмоктування в кров (вже через 15-20 хв. після прийому їжі) призводить до гіперглікемії крові, що активує функцію підшлункової залози, яка виділяє гормон інсулін, який забезпечує надходження глюкози в тканини, де вона використовується для синтезу глікогену, а при значному надлишку – і для синтезу жирів. Після дії інсуліну рівень глюкози в крові знижується, що може призвести до гіпоглікемії та загальної слабкості. Систематична активація підшлункової залози може сприяти розвитку захворювання цукровим діабетом. Тому кількість моносахаридів у харчуванні людей, особливо в літньому віці, повинна бути обмежена і не перевищувати 25-35% загальної кількості споживання вуглеводів.

Дисахариди представлені сахарозою – основним компонентом харчового цукру і багатьох солодощів. При розщепленні полісахаридів у системі травлення утворюється дисахарид мальтоза, що розщеплюється на дві молекули глюкози. Сахароза розпадається на глюкозу та фруктозу. Одночасне вживання великої кількості сахарози може викликати гіперглікемію. У молоці і молочних продуктах знаходиться дисахарид лактоза. Це основний вуглевод їжі дітей першого року життя. В дорослому організмі може порушуватися засвоєння лактози. У зв'язку з цим розроблені окремі рекомендації про виключення молочних продуктів з раціону харчування.

Полісахариди представлені в основному крохмалем, що знаходиться в рослинних продуктах (картоплі, хлібі, крупах, рисі). У системі травлення людини крохмаль повільно розщеплюється до молекул глюкози, які поступово всмоктуються в кров, що не викликає гіперглікемії в крові. Тому в раціоні харчування повинні переважати полісахариди (до 65% всіх вуглеводів).

Вуглеводи можуть бути функціонально класифіковані відповідно до ступеня збільшення концентрації глюкози в крові (*глікемічним індексом*). Глікемічний індекс характеризується переважно швидкістю, із якою вживані вуглеводи стають доступними для ферментів кишківника й для кишкової абсорбції. Це залежить від часу звільнення шлунка та фізичної доступності цукру чи крохмалю до гідролітичних ферментів [3].

Під час виконання фізичних навантажень м'язовий глікоген постійно використовується для ресинтезу АТФ. Швидкість використання запасів м'язового глікогену залежить від інтенсивності м'язової роботи. Під час виконання навантаження з високою інтенсивністю швидке використання запасів м'язового глікогену відбуватиметься у волокнах, які швидко скорочуються. Під час виконання фізичних навантажень аеробного характеру джерелом енергії слугують м'язовий глікоген і жири, які використовуються волокнами, що повільно скорочуються.

В. Д. Моногарова, М. М. Булатов вважають, що запаси м'язового глікогену вичерпуються після 2–3 год фізичного навантаження, що виконується з інтенсивністю, яка відповідає 60–80 % МСК. Запаси глікогену можуть вичерпатися й після 15–30-хвилинної роботи, яка виконується з дуже великою потужністю (90–130 % МСК) в інтервальних 1–5-хвилинних вправах із наступними періодами відпочинку.

Відновлення запасів глікогену відбувається досить повільно – 5 % за годину. Це залежить від багатьох чинників – типу вуглеводів, швидкості їх поступання в організм тощо. Для повного відновлення запасів глікогену у м'язах після виснажливих фізичних навантажень потрібно близько 20 год, а якщо харчування нераціональне – ще більше.

Вживання вуглеводів після напружених тренувань або змагань сприяє кращому відновленню запасів глікогену. Встановлено, якщо спожити вуглеводи (50 г і більше) із високим глікемічним індексом (табл.3) у перші 20 хв після інтенсивних тренувань на витривалість, то це сприятиме швидшому відновленню глікогену у м'язах [1, 4].

Таблиця 3

Глікемічні індекси різних харчових продуктів, що містять вуглеводи

Харчова група	Глікемічний індекс		
	Низький	Середній	Високий
Зернові	Хліб із висівками Гречка	Піта Солодкий корж Рис "Басматі" Каша із пшеничних висівок Вівсяна каша Спагеті (макарони) Локшина (східна)	Білий хліб Житній хліб Печиво Рис довгозернистий Кукурудзяні пластівці Мюслі Пшеничні пластівці
Кондитерські вироби	Вівсяна мука	Вівсяне печиво Цукерки Бісквіти Пісочне печиво	Напівсолодкий бісквіт із непросіяної муки Сухе печиво
Овочі	Морква Горох Кукурудза Батат	Картопля Картопляні чіпси Буряк Молода картопля	Пастернак Картопля (варена) Картопля (печена)
Фрукти	Абрикоси Вишні Виноград Слива Яблука	Банани Манго Диня	Кавун
Молочні	Молоко Морозиво Йогурт (звичайний або фруктовий нежирний)		
Напої	Яблучний сік Апельсиновий сік	Солодкі безалкогольні напої	6 % розчин сахарози Кава із вершками і цукром
Цукри	Фруктоза		Глюкоза Мальтоза Мед Сахароза

Взагалі, для повноцінного відновлення між тренуваннями і змаганнями необхідно дотримуватися встановлених принципів:

1. Якщо проміжок між інтенсивними тренуваннями чи змаганнями невеликий (менше ніж 8–12 годин), рекомендується інтенсифікувати і стимулювати процеси відновлення. Тому одразу після фізичного навантаження слід спожити 50–100 г вуглеводів (1 г на 1 кг ваги) (табл.4). Для підтримання максимально можливого рівня глікогену у м'язах варто щоденно споживати 400–700 г (7–10 г на 1 кг) вуглеводів.

2. Якщо спостерігаємо поганий апетит або є відчуття "переповненого" шлунка, корисно вживати необ'ємну їжу із низьким вмістом клітковини і великим вмістом цукрів, а також спеціальні продукти – батончики та гелі.

3. Продукти із низьким глікемічним індексом не сприяють швидкому відновленню вуглеводів, і тому вони не повинні бути їх основним джерелом.

4. Вуглеводи найчастіше розглядають як важливий елемент відновлення, проте слід враховувати значення інших поживних елементів у щоденному харчуванні і відновленні.

Таблиця 4

Харчові продукти, за допомогою яких можна поповнити витрати вуглеводів організмом

Харчовий продукт	Кількість продукту	Харчовий продукт	Кількість продукту
<u>Продукти харчування, що містять 50 г вуглеводів</u>			
Цукор	50 г	Рис	196 г
Мед, цукерки	67 г	Макарони	200 г
Солодке печиво	67 г	Картопля варена	250 г
Шоколад (плитки)	75 г	Фруктові соки	300–370 мл
Родзинки	78 г	Бобові	704 г
Хліб житній	104 г	Молоко	1 000 мл
Хліб пшеничний	201 г	Розчин сахарози, 6 %	833 мл

Отже, спортивний результат значною мірою залежить від запасів вуглеводів, а саме запасів глікогену в м'язах і печінці. Швидкість відновлення запасів глікогену після фізичних навантажень залежить від швидкості надходження вуглеводів в організм, типу вуглеводів, вибору часу для прийому вуглеводів.

Література:

1. Павлова Ю., Виноградський Б. Відновлення у спорті: монографія / Ю. Павлова, Б. Виноградський. - Львів: ЛДУФК, 2011. - 204 с.
2. Фабрі З.Й., Чернов В.Д. Біохімічні основи фізичної культури і спорту: навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів фізичної культури і спорту / З.Й. Фабрі, В.Д. Чернов. - Ужгород: Ужгородський національний університет, 2014. - 91 с.
3. Циба Ю.Г., Молдован А.Д., Горюк П.І. Медико-біологічні технології підвищення працездатності спортсменів: навч.-метод. посібник / Ю.Г. Циба, А.Д. Молдован, П.І. Горюк. - Чернівці: Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2021. - 132 с.
4. Ялович В., Ялович А. Функціональні харчовальні засоби відновлення у видах спорту з проявом витривалості: метод. розробка / В. Ялович, А. Ялович. - Луцьк: Вежа-Друк, 2019. - 116 с.

Неля Семенчук
(Дніпро, Україна)

РОЛЬ ЛІПІДІВ У ЖИТТІ СПОРТСМЕНА

Жири, або ліпіди, є важливими енергетичними субстратами, особливо за тривалої інтенсивної роботи. Крім того, вони постачають ненасичені жирні кислоти, які не синтезуються в організмі, але виконують важливі біологічні функції. У протилежність вуглеводам, запаси жирів в організмі людини практично невичерпні [2].

Добова потреба дорослої людини у жирах – 80–100 г, тобто 30–35 % від загальної калорійності їжі. З них тваринні жири становлять 70 %, рослинні – 30 % (25–45 г залежно від інтенсивності роботи) [1].

До складу жирів їжі входять:

- тригліцериди (нейтральні жири) — складають близько 98% загальної кількості жирів,
- фосфоліпіди (1%),
- холестерин (1%).

Тригліцериди, чи нейтральні жири їжі надходять в організм людини з продуктами харчування рослинного і тваринного походження та можуть істотно розрізнятися складом жирних кислот.

Так, жири тваринного походження, крім курячого і риб'ячого, містять в основному насичені жирні кислоти. З ненасичених жирних кислот до їхнього складу може входити функціонально важлива арахідонова кислота. У цих жирах накопичуються також вітаміни А і D.

Рослинні жири їжі містять велику кількість ненасичених жирних кислот, в основному лінолеву і ліноленову кислоти, що необхідні для синтезу в організмі інших ненасичених жирних кислот, а також регуляторів дії гормонів – простагландинів. Ненасичені жирні кислоти поліпшують вихід у кров жирів, що синтезувалися в печінці, і захищають її від ожиріння, виявляючи ліпотропний ефект.

Тригліцериди є основною формою запасної енергії, яка використовується при фізичних навантаженнях. Є три форми тригліцеридів – жирової тканини, м'язів і крові.

Головним енергетичним джерелом в енергозабезпеченні роботи м'язів є тригліцериди жирової тканини. Вони в процесі ліполізу розпадаються на гліцерин і вільні жирні кислоти, що відразу попадають у систему кровообігу і транспортуються до різних тканин. При виконанні м'язової роботи вільні жирні кислоти інтенсивно надходять у скелетні м'язи і служать ефективним енергетичним субстратом для їх роботи [3].

Фосфоліпіди подібні за хімічним складом до фосфоліпідів організму людини. З ними в організм надходять поліненасичені жирні кислоти, фосфор, холін, інозін та інші речовини.

Серед різних фосфоліпідів найбільше значення має ліцетин, якому характерний ліпотропний ефект. Він також захищає від розвитку атеросклерозу, стимулює процеси кровотворення, росту і розвитку організму. Ліцетин міститься в продуктах тваринного походження:

- ікри риб,
- печінці,
- яєчному жовтку,
- вершковому маслі.

Добова потреба людини в ліцетині складає 0,5 г.

Холестерин не є енергетичним субстратом, але виконує багато функцій в організмі. Порушення його обміну призводить до розвитку захворювання серцево-судинної системи. Але прямий взаємозв'язок між надходженням холестерину з їжею і розвитком захворювання не підтверджений. Проте рекомендована раніше норма споживання холестерину в кількості 600 мг/добу у даний час знижена до 300 мг/добу.

Джерелами холестерину є продукти тваринного походження:

- печінка,
- м'ясо,

- курячий жовток,
- вершкове масло,
- сметана.

У рослинних продуктах холестерин майже відсутній [3].

Споживання жиру залежить від добових енерговитрат, при використанні:

- 1 500 ккал – 42 г,
- 2 000 – 56 г,
- 2 500 – 69 г,
- 3 000 – 83 г,
- 3 500 – 97 г,
- 4 000 ккал – 111 г на добу.

Орієнтовна кількість жиру, отриманого із продуктами харчування:

- в 1 столовій ложці майонезу – 23 г,
- у 50 г сиру – 16 г,
- у 85 г відбивної із свинини – 6 г,
- у 5 г вершкового масла – 4 г,
- у 100 г картопляного пюре – 0,1 г.

Для жителів північних районів кількість спожитого жиру збільшується на 10 %, а для жителів південних районів – зменшується приблизно на 5 % [1].

Різні жири можуть суттєво відрізнятися за складом жирних кислот. Так, жири тваринного походження (тверді жири), крім курячого й рибацького, містять в основному насичені жирні кислоти. З ненасичених жирних кислот до їхнього складу може належати функціонально важлива арахідонова кислота, а також вітаміни А і Р. Рослинні жири містять багато ненасичених жирних кислот, в основному лінолеву й ліноленову кислоти, які необхідні для синтезу в організмі інших ненасичених жирних кислот, а також регуляторів дії гормонів – простагландинів.

Найбільше значення жири рослинного походження мають для тих спортсменів, які систематично виконують тривалі навантаження (марафонці, лижники, велосипедисти-шосейники, плавці тощо). Жири рослинного походження не слід термічно обробляти, а додавати їх до вінегретів, салатів, овочевих консервів.

Жири інтенсивно використовуються для енергозабезпечення скелетних м'язів і серця, переважно при аеробних режимах фізичної роботи [3]. Використання жирів для енергозабезпечення м'язової діяльності залежить від її інтенсивності, тривалості, рівня тренуваності спортсмена, а також від ступеня залучення в процеси скорочення при різноманітній роботі різних типів м'язових волокон.

Установлено таку закономірність:

– жири використовуються в енергетиці працюючих м'язів під час тривалих фізичних навантажень помірної інтенсивності; вони включаються до енергообміну після істотного зниження рівня глюкози в крові й запасу глікогену в м'язах;

– зі зростанням тренуваності на витривалість зменшується швидкість окислення вуглеводів та збільшується швидкість окислення жирів (м'язових тригліцеридів).

Окремі ергогенні речовини здатні посилювати мобілізацію жирів під час діяльності м'язів та їхню утилізацію тканинами, що сприяє збереженню запасів глікогену в м'язах. До таких належить кофеїн, який сприяє розпаду тригліцеридів у тканинах, і карнітин, який прискорює транспорт жирних кислот в мітохондрії та їхнє окислення [2].

Спортсменам рекомендують зменшувати частку жиру у харчовому раціоні до 20–30 %, тому що застосування дієти із великою кількістю жирів не сприяє збільшенню спортивної працездатності [3]. Небажано споживати їжу, багату на жири за 1,5–2 год до навантаження і відразу після його припинення, оскільки вони перешкоджатимуть використанню запасів жирних кислот і сприятимуть нагромадженню жиру у печінці.

Отже, можна сказати, що надлишкове споживання жирів, як і виключення їх із раціону харчування, негативно позначається на здоров'ї людини та її фізичній працездатності.

Література:

1. Павлова Ю., Виноградський Б. Відновлення у спорті: монографія / Ю. Павлова, Б. Виноградський. - Львів: ЛДУФК, 2011. - 204 с.
2. Фабрі З.І., Чернов В.Д. Біохімічні основи фізичної культури і спорту: навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів фізичної культури і спорту / З.І. Фабрі, В.Д. Чернов. - Ужгород: Ужгородський національний університет, 2014. - 91 с.
3. Циба Ю.Г., Молдован А.Д., Горюк П.І. Медико-біологічні технології підвищення працездатності спортсменів: навч.-метод. посібник / Ю.Г. Циба, А.Д. Молдован, П.І. Горюк. - Чернівці: Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2021. - 132 с.

СЕКЦІЯ: ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ**Dilshod Khamrayev
(Karshi, Uzbekistan)****THE EVOLUTION OF THE EPIC PLOT**

The development of the plot of the "Tarkibadakhshan" epic in historical stages is related to the epics of the "Gorogli" series from a genetic and typological point of view. This, in turn, is the basis for the expansion of the theme of the epics of the series, the content of the plot, and ensures their formation in the shell of pure traditions. So, the formation of a plot in a certain sense of an epic shell ensures the occurrence of a series of similar events on the basis of cooperation and the development of living oral traditions. "The artistic evolution of traditional epics plays an important role in the emergence and development of folk epics, and their popularization was the result of the high performance skills of Bakhshi. According to historical sources, the artistic system of Uzbek folk epics contains epic plots and motifs of different eras, which go back to the stages of development of Uzbek folk epics, the archaic plot depicting the mythopoetic images of our ancestors who lived in ancient times" [1, p. 5]. For example, as a result of the mythological transformation characteristic of the plot of the epic "Gorogli", the archaic form of the plot of the epics "Malikka Ayyor" and "Tarkibadakhshan" defines the mythological subject and its behavior of the epic hero. Because there are two main ways in the development of the epic and the emergence of new types (as well as new plots representing these types): evolution and breaks in gradualism. The first is that the transition creates "hybrid" phenomena. The second describes formations characterized by sharp features of novelty. Evolution, if it goes through a series of stages, is the final results close to what it would have achieved, and this is creativity associated with a gradual break.

The second type of creative process may include evolutionary features. In essence, both are different methods of serial communication [2, p. 206]. So, the emergence of the epic plot allows us to think about the issue of the archaic plot and its interaction. The formation and development of epic plots in a new form in living oral traditions is primarily evolutionary, and secondly, it is formed on the basis of a transformational process. In such a situation, the preservation and change of archaic tools specific to the plot of the epic form the dynamic emergence of the second plot, its individualization within the epic schools, and its popularization in traditional live performance conditions.

Of course, the archaic form of the plot of the "Tarkibadakhshan" epic arose as a result of the mythological transformation characteristic of the "Gorogli" epic plot. This created the classical period of the plot of the epic "Tarkibadakhshan" from the archaic form of the event of mythological transformation characteristic of the plot of the epic. The genesis and historical-gradual development of the epic plot continues at the stage of mythological fable-mythological narrative-artistic context, and it develops as a traditional epic plot. For example, the appearance of the plot of "Gorogli" epics was formed on the basis of the dynamics of the historical-folkloric process, and its archaic appearance was adapted to the execution of the epic memory and knowledge of the performer based on the artistic-aesthetic thinking and worldview of the mythological fable. According to the law of the epic, the mythological subject rises to the level of the epic hero and acquires traditionality as an artistic context is a law for the epic performance.

According to the mythological legend, the epic subject was the leader in the implementation of the mission set before him, that is, the idea of uniting the community towards great goals. This process was the ideological goal for the epic plot. Because any epic plot appears in a system of artistic ideas, problems, conflicts and certain laws for the development of the story based on a certain goal. Therefore, the problem for the epic plot is the mythological subject-epic hero and the artistic context.

In our previous season, we thought about the sources and their necessity, which are the basis for the genesis and idea of the epic plot. It should be noted here that the issue of the epic hero and the mission assigned to him is closely connected with the issue of the epic plot. The basis of the plot of the epic "Gorogli" is the creation of the image of Gorogli and the ideal goal of it is to create a leader who unites the community and protects it. Mythological fables also serve this purpose. "Because the myth has determined the main direction of the epic, from the artistic and pictorial principles to the ratio of its images" [3, p. 129]. In the initial period of the development of the epic plot, the hero operates in a limited pole. It becomes a unique part of the mythological views that determine the state of the universe or the fate of humanity. In this case, the activity of the epic hero is often manifested in the form of a mythological subject. The image of the national epic hero also goes through its own path of development. It is, by the way, as complicated and contradictory as the birth process of the hero. In this regard, the epic hero can act as a deity who cares about the harmony of the universe and protects it. His first concern may be the well-being of the people. For example, the goddess of ancient Chinese mythology is characteristic of Nyuiva. These characteristics of the birth of an epic hero are reflected in the Turkish heroic epic. It is these events that explain the content of the plots and say that the hero is born not from people, from parents, but in some other way in this world, that is, without the intervention of people, without their participation in this process. "This has nothing to do with the physiology of human birth" [4, p. 234]. I.V. Pukhov expresses his theoretical views on the issue of the birth of a hero as follows. It is reasonable that "the motif of the emergence of life on earth belongs to the oldest period in the Turko-Mongol epic" [5, p. 59]. Motifs and characters in "Gorogli" epics can be taken as a direct basis for this.

The motif of the birth of an epic hero retains its mythological character in ancient versions, regardless of its various forms in the epic art of the peoples of the world. For example, in the Georgian epic "Amiriani", a hunter sees a skull on the road with the inscription: "What this unfortunate head has not suffered and what it will suffer." The hunter brings the bone home and puts it in a chest. The hunter's wife, noticing the sound coming from the bone, throws it into the fire and grinds it into a bag. The hunter's daughter opens the chest and licks it to find out what is crushed. The girl's stomach bursts open and a creature called Jorjali or Rompani emerges from her. The birth of Sosruko, the hero of Nartlar, is also mysterious. He is born from a stone brought from the river by the beautiful Satanai. In fact, the motif of the mother of the epic hero being pregnant in unnatural circumstances and the unnatural (divine) birth of the hero was also preserved in the Kashkadarya and Surkhandarya versions of the epic "Birth of Gorogli". For example, in the version of the poet Chorshanbi son, Bibi Hilal swallows the foam flowing in the river, becomes pregnant from it and gives birth to a child in the grave. This episode, that is, the birth of the hero, is also connected with the water cult in the "Zaydinoy" saga recorded by Kadir Bakhshi Rahimov. "Grogli's mother was Ahmadbek's sister Bibi Hilal. Bibi Hilal got pregnant when she was a girl, she didn't even know from whom she got pregnant. At first, he did not tell anyone, and when he reached the ninth month, Ahmadbek found out and beat Bibi Hilal, saying that it would be an isnad for me so that no one would know" [6, p. 8]. In general, in the shell of the mythological worldview related to the supernatural birth of the epic hero, various ideas and beliefs are preserved, which in a certain sense are important in the structure of the epic. Imaginations of the hero's mother becoming pregnant from eating apples, smelling flowers, bathing in wonderful spring water, sunlight, rain and wind become artistic in such episodes and play an important role in the consistency of plot events. Although the epic hero Gorogli is associated with the water cult in versions of the ancient epic, he is a shaman analog, an artistic form of a mythological image formed on the basis of shamanic beliefs and imaginations. All actions performed by Shaman are embodied in the image of the epic hero Gorogli. Of course, far from the notion that the image of the shaman and Gorogli perform the same task, it should be said that the stage of historical and gradual development of the great shamans served as a prototype for the emergence of the image of an epic hero.

Although the epic hero Gorogli is associated with the water cult in ancient versions, he is an artistic form of a mythological image formed on the basis of shamanic beliefs and imagination. Shamanism, in a certain sense, is a religious symbol that connects the world of spirits and protects people from evil spirits. At this point, it should be noted that the tradition of communicating with patron spirits and using their help is also the basis of shamanism. Because the character of the ancient shaman and the leading hero of the epic, Gorogli, have commonalities, they have the ability to directly enjoy the support of the patron spirit and use magically powerful details....On the basis of the images related to the appearance of mythological characters patronizing Shaman in the form of birds, in the folklore of the Turkic peoples of Central Asia, the motif of depicting the mentor-bakhshi-patron ancestor, who gave the epic kuychi-bakhshi the epic talent, arose in the form of a bird [7, p. 45-51]. Based on this, it can be said that the ancient shamans were creators and performers of mythological epics as well as performing symbolic-magical ceremonies and rituals. The ability of Gorogli's image to cast spells using various magical means, to change from one form to another (metamorphosis), to ask for help from the world of spirits and to communicate with them, is a bakhsh, an ancient shaman who conducts symbolic magical rites and rituals and performs the example of a mythological epic - an epic The type of firework is functionally related to each other. From the above, it can be concluded that the evolution of the plot of the epic "Gorogli", including "Tarkibadakhshan" is directly an aestheticization of the processes related to the transformation of oral stories and narratives about the mythology of archaic shamanism. This process is the stage of transition from the mythological fable to the mythological narrative and its transformation is related to the traditionalization of the performing epic memory and knowledge of the artistic context. Because in the oral stories related to shamans, the organization of rituals and ceremonies of the tribe, teaching of test-initiation rituals to young people, the popularization of views about great shamans, allowed the formation of fairy tales and epic plots. This led to the migration of the mythological fable to the educational narrative and its popularization in the living oral tradition.

Literature:

1. Juraev M. Epic plot: desire and evolution. - Tashkent: Firdavs-shah, 2021. - P. 5.
2. Putilov B. N. Heroichesky epos i deystvitelnost. - L.: Nauka, 1988. - P. 206.
3. Sarimsakov. B. Diffusion of epic genres // Epic genres of Uzbek folklore. - Tashkent: Science, 1981. - P. 129.
4. Fatykh Urmanche. Turkic heroic epic. Svrnitelno-istoricheskie ocherki. - Kazan, 2015. - P. 234.
5. Pukhov I.V. Geroicheskiy epos Turko-Mongolskikh narodov Siberia. - M.: Nauka, 1975. - P. 59.
6. Zaydinoy. Epic. Narrated by Kadir Bakhshi Rahimov. Subscribers M. Muradov, A. Ergashev. Preparer and author of the foreword N. Opening. - Tashkent: Lesson press, 2021. - P. 8.
7. Joraev M, Ynkyong O. Ancient shamanic mythology and the genesis of epic motifs. Science research, magazine, 2012. - P. 45-51.

Феруза Акбарходжаева
(Ташкент, Узбекистан)

ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕРМИНОВ ПРИ ПЕРЕВОДЕ

Процесс изменений и обновлений, происходящий в последние годы в социально-экономической и научно-технической сферах, вносит радикальные изменения во все области науки. В частности, появление новых слов и выражений в области языкознания порождает необходимость серьезных размышлений в этом отношении. Потому что «Сегодня, когда наука и техника бурно развиваются, каждый день появляется множество новых понятий в различных областях науки. Естественно, все они выражаются специальными языковыми единицами, то есть терминами. Чтобы передать информацию и решить проблемы в каждой области, необходимо удовлетворить все требования этой области. Существует потребность в организованной терминологической системе, которая может ответить". [1] Нельзя отрицать, что введение новых терминов в лингвистику не только открывает новые возможности, но и создает уникальные трудности.

Зарубежные ученые провели множество исследований по таким вопросам, как исторические корни терминологии, этапы развития, национальная принадлежность терминов, их классификация и описание. Среди них работы А. Рэя, Й. Зайгера, О. Вустера, Ю. Марчука, Й. Корнева, Р. Теммермена, В. Лейчика, С. Омаровой, М. Паржевой, Ш. Шелова, О. Ахмановой.

В этом направлении узбекскими учеными проведено множество исследований. Исследования терминологии узбекского языка относятся к 30-м годам прошлого века. В этом плане научные работы лингвистов У. Турсунова, А. Хржиева, А. Мадвалиева, С. Акобирова, Р. Дониерова, Н. Усмонова, Х. Дадабаева, Х. Бектемирова, Э. Бегматова, посвященные терминологии, являются теоретическими и методологической основой формирования междисциплинарной терминологии стала Также работы О. Ахмедова, Х. Палуановой, Д. Кадирбековой, Т. Валиева, Д. Ходжаевой посвящены исследованию лингво-теоретико-методических особенностей системы терминов, относящихся к областям налогообложения и таможенного дела, экологии, спорта, ИКТ, дорожное строительство, лингвистика также сосредоточены на решении теоретических и практических задач. [2]

Б. Суюнов объяснил наличие в нашем языке ряда проблем при введении в наш язык медицинских терминов и использовании терминов, направленных на выявление их причин:

- Автор выступления не понимает истинного значения этого термина. В результате он соединяет его с логически нелогичными словами и составляет предложение;
- иногда автор использует новые термины, непонятные публике, сознательно не используя существующие термины;
- часто из-за незнания языка, непонимания его лексико-семантических, синтаксических возможностей и особенностей термины используются в речи логически;
- в результате незнания правил образования слов в языке наблюдается создание или создание неправильных терминов. [3]

Итак, в нашем языке есть такие слова, которые возникают и живут в непосредственной связи с наукой как отдельным смысловым полем, с развитием науки, ее нововведениями и изменениями.

Исследования Г. Исмаиловой по выявлению лингвистических и экстралингвистических факторов формирования гендерной терминологии в языках разных систем, поднятию гендерных отношений на уровень государственной политики, глубокому исследованию системы гендерных терминов, освещению ономазиологического, семасиологического, лексикографического особенности таких терминов в когнитивном аспекте, категоризирующие и концептуализирующие мир познавательных возможностей языка, раскрываемый с этой точки зрения. [4]

Так, хотя в узбекском языкознании проделана большая работа по развитию области лексикографии и созданию различных специализированных словарей, отсутствуют исследования, посвященные решению теоретических и практических проблем житейных терминов, толкового словаря житейных или агиологических терминов, и большое монографическое исследование, посвященное решению проблем перевода словарей, показало, что он не пошел. Это, в свою очередь, еще раз доказало актуальность и необходимость нашего исследования.

Зарубежные ученые, напротив, гораздо более продвинуты в этом плане, как мы можем понять по количеству и весу собранных нами материалов. Проанализируем существующие работы в этом направлении по порядку. Т. Ю. Галкина в своих исследованиях проблем перевода профессиональных терминов в иконописной литературе в основном рассматривает проблемы перевода текстов на русский и английский языки. Ученый подходит к вопросу преимущественно с текстологической, терминологической и переводческой точки зрения, и в первую очередь переводчик обращает внимание на необходимость глубокого понимания сущности профессиональных терминов, встречающихся в иконописной литературе, широты кругозора. лингвистические и экстралингвистические знания, а также необходимость повышения уровня осведомленности о культуре каждой конфессии:

- 1) изучение иконографических произведений различных жанров;
- 2) выявление лексических, семантических и прагматических аспектов терминов, встречающихся при переводе иконографических произведений;

- 3) выбор подходящих методов для достижения адекватного перевода;
- 4) проанализировать работы, посвященные изучению иконописной литературы.

О разнице между термином иконография в русском языке и лексикой иконографии в английском языке учёный говорит следующее:

- «Наличие расхождений между русской терминологией «иконопись» и английской терминологией «иконопись» обусловлено рядом».

- Внутрilingвистические и экстралингвистические факторы, связанные со семантическими структурными лексемами, историческим развитием, религиозно-культурными условиями, языковым контактом." [5]

В результате исследования ученый показывает, что тексты иконографической литературы должны быть ориентированы на два типа читателей:

Для широкой читательской аудитории (то есть имеются в виду читатели, не обладающие конфессиональными знаниями).

Профессиональные читатели.

Под специалистами в специальной области ученая подразумевала иконописцев, художников, реставраторов, историков, историков культуры, искусствоведов. Потому что они лучше понимают, понимают и различают терминологический аппарат иконографической литературы по сравнению с другими читателями.

И. Дж. Эдиханов исследует уникальные аспекты использования религиозно-дидактической лексики в русском переводе «Кошмара» Каюма Насири. Известно, что «Кошмар» – редкое произведение, написанное на персидском языке в XI веке и переведенное на турецкий язык в 1432 году, на уйгурский в 1786-1787 годах, на татарский в 1881 году, на русский и французский языки в 1886 году и на узбекский на казахский в 1992 году. Каюм Насири – историк-этнограф, писатель, литературный критик, внесший большой вклад в развитие татарской литературы, а также просвещенный ученый, изучавший культуру мусульманских стран. К. Насири перевела «Кошмар» с турецкого на татарский, а О. С. Лебедева перевела его с татарского на русский. И. Я. Эдиханов рассматривает вариант этого произведения, выполненный переводчицей О. С. Лебедевой. В ходе сравнительного анализа перевода религиозной лексики в русский язык исследователь сталкивается со многими словами, заимствованными из арабского и персидского языков. В основном это Намаз, Руза, Уадж, Шахдат и Умра. Например:

"Любое дело может стать поклонением: учёба, работа, помощь нуждающимся, намаз. Если у тебя появилось желание поехать в Мекку, ты должен ехать для хаджа а не умры, которую ты не обязан делать". [6]

Анализ показал, что при переводе переводчик пытается дать совпадающие слова с помощью транслитерации, пояснительного перевода и компенсационных методов. Было обнаружено, что трансформационный анализ во многих случаях способствовал созданию адекватного перевода. Исследователь отмечает корректность, то есть стремление переводчика правильно и понятно донести текст до читателя при передаче религиозных терминов на переводимом языке, что привело к разбуханию текста перевода, но послужило точной и точной передаче контекстуального значения слушателю.

Н.М. Улуков изучил экзотическую лексику узбекских религиозных текстов с научно-теоретической точки зрения, и впервые в узбекском языкознании были подробно проанализированы лингвистические, духовные и методологические характеристики экзотизмов УДМ, разделенные на группы с тематической точки зрения. взглядов, а также место экзотизмов в лексике языка, их отличие от лексического и конъюнктивного пластов. В частности, на основе метода плодотворного анализа ученого около 500 экзотизмов, обнаруженных в УДМ, были разделены на большие тематические группы, такие как экзотические рыбы, экзотические лошади, а эти группы, в свою очередь, были разделены на ряд небольших тематических групп. [7] В частности, классификация экзотических существительных Носирджона Улукова на такие типы, как антропонимы, теонимы, топонимы, зоонимы, хрононимы дала положительный результат при группировке словаря агioterмов, созданного в рамках нашего исследования. На основе данных ученых в нашей работе мы также разработали наш француско-узбекский словарь агioterмов и получили на него патентное свидетельство Агентства имущества Республики Узбекистан.

Ш. Д. Юсупова на основе теории речевые акты [8] в своём исследовании использовал комментарии Корана, хадисы, лекции шейха Мухаммеда Сади́ка Мухаммеда Юсуфа, труд Алихантуры Согуни «История Мухаммади», материалы религиозных и популярных изданий (журнал «Х,идаят» и газета «Ислам Нури»). Глубоко изучен с научной точки зрения. Изучая методологические, функциональные и лингвопрагматические особенности религиозных текстов, ученый выявил отличия религиозных текстов на узбекском языке от других типов текстов, классифицировал их по лексическим единицам, объяснил религиозные термины на основе явлений прекращения, определение и повторное прекращение. Поскольку данная диссертация посвящена изучению религиозных текстов, включенных в иконографический план, мы решили развивать данную работу с научной точки зрения. В частности, доказано, что лексические единицы, относящиеся к религиозным текстам, служат источником для создания религиозного терминологического словаря.

Шахзада Юсупова разделила устные и письменные религиозные тексты, связанные с исламом, на узбекском языке на несколько групп. По классификации учёного:

1. Священные религиозные тексты. Тафсир Корана входит в эту группу. Уникальность священных религиозных текстов в том, что они не созданы человеком, а явлены Творцом.

2. Хадис – это тип текста, содержащий наставления и советы Пророка Мухаммада (мир ему и благословение Аллаха), и он содержит древние исторические особенности нескольких столетий.

3. Религиозно-научные труды. В эту группу входят книги, написанные в таких областях, как чтение и изучение Корана, таджвид, великие ученые, наука мухаддис и изучение хадисов, а также фикх, к которым редко обращается широкая публика, в основном созданные для богословов, ученых и специалисты, работающие в этом направлении. Сегодня развитие религиозной науки, появление у большинства членов общества стремления к приобретению таких знаний, а также потребности в более глубоком понимании вопросов религии являются причиной обращения широких слоев населения к научной литературе по религии. Это показывает тот аспект, который уникален для религиозных текстов – сочетание научного и популярного одновременно. К числу таких произведений относится ряд научных книг, созданных в период независимости, в частности, труды шейха Мухаммада Садика Мухаммада Юсуфа.

4. Религиозные терминографические и словарные словари. «Энциклопедия ислама», словарь - Lotus, арабо-узбекский словарь «Ан-Наим уль-кабир», созданный О. Носировым, М. Юсуповым, Ю. Рахматуллаевым, А. Нишановым, «Религиозные термины и словосочетания» М. Умархуджаева, такие как словарь.

5. Группа религиозных публицистических текстов. В эту группу входят популярные издания религиозного содержания (например, журналы «Хидаят», «Муминалар», газета «Ислам Нури»), религиозные телепередачи (например, «Хидаят сари»), сайты религиозной информации.

6. Религиозные проповеди. Религиозные проповеди обычно произносят богословы, ученые, имамы, священники.

7. Молитвенные тексты. Молитва играет важную роль в религиозной вере, каждый человек, поклоняющийся религии, посредством молитвы общается с Творцом. Вот почему молитва предназначена для всех. Тексты дуа имеют устную и письменную формы и встречаются в разговорной речи, художественной речи, научной литературе по религии, религиозных публицистических произведениях.

Эта классификация считается очень совершенной, и ее можно с пользой использовать для группировки словарей. Однако в узбекской лексикологии или переводоведении мы не нашли ни одной монографической работы, посвященной изучению агиографических терминов, поэтому писали диссертации, посвященные изучению религиозных текстов и религиозных терминов.

Д. Л. Шагдарова в своей работе, посвященной буддийской лексике и терминологии и проблемам ее перевода, считает необходимым изучение этого термина путем разделения его на группы, малые группы и микросистемы.[9] Использование буддийских терминов в процессе перевода требует национальных подходов. В лексикон включены такие термины, которые требуют пояснения в тексте или под строкой. Ученый указывает, что бурятские переводчики должны опираться на методы поэзии при переводе буддийских реалий:

1) спряженные слова принимаются без изменения: хубаоак - хуварак, лам-лама, дацан-дацан, дамаари-дамский барабанчик, бубен, ошор-ваджра;

2) связанные слова, требующие пояснения внутри текста или под страницей: олбоки-маленькие тюфячки, обшитые дорогой материей;

3) комментирование на древнемонгольском (бурятском языке): Бхагават - Иладжа тугес нугшегсен.

4) формулировка, близкая к переводному языку: ород лама (Дослов. рус. лама) - поп, шаянной лама (Яслов. Мусульманской религии лама) мулла.

Д. Шагдарова отмечает, что четвертый из предложенных методов не всегда оправдывает себя в условиях перевода из-за большой разницы между ними и национальными специфическими словами. Также, показывая возможную тяжесть поиска всех специальных терминов в существующих изохронных словарях, он подчеркивает, что создание специальных переводческих словарей является одним из основных факторов, решающих лексикографические проблемы перевода.

Французский ученый Адриана Сербан в своей работе по изучению перевода религиозных текстов раскрывает взаимосвязь между политической властью румын в Трансильвании (Румыния) с 17 века по настоящее время, властью и религией, религиозными текстами и их переводом., а также специфические лингвистические и экстралингвистические аспекты перевода текстов по данной теме. [10] Ученый обосновывает эти лингвистические бивни следующим образом:

"La traduction des textes religieux a toujours été une entreprise délicate, parfois carrément périlleuse, surtout quand il s'agit d'un texte sacré, donc du texte central d'une religion, tel la Bible, le Coran ou la Torah. A part les difficultés de transfert linguistique et culturel d'un message complexe, à plusieurs niveaux d'interprétation, il reste tout un ensemble de facteurs à prendre en considération, dont l'histoire du texte, son impact sur la vie religieuse et sociale des individus, voire de peuples entiers, l'influence qu'il a pu avoir sur la production culturelle dans tous ses domaines, mais également les éventuelles traductions précédentes ou l'interdit de traduire, qui peuvent orienter les attentes et, par conséquent, les réactions des personnes auxquelles s'adresse la traduction ou retraduction. "

На самом деле перевод религиозных текстов считается очень ответственным и деликатным переводом. В частности, большого мастерства от переводчика требует перевод священных писаний, то есть текстов Библии, Корана и Торы. Потому что перевод таких текстов требует от любого переводчика

большой подготовки, и в то же время он должен быть осведомлен о языковой, культурной, исторической, религиозной и общественной жизни. Религиозные тексты и агиографические термины, отраженные в их содержании, неизбежно приведут в замешательство любого переводчика.

У.С. Мустафин изучает переводы Корана на татарский язык в лингвистическом и богословском направлениях. [11] Он анализирует анализ стихов и качество их перевода. Раскрывая научную значимость работы ученого, он, прежде всего, подчеркивает тот факт, что татарские мусульмане сегодня заинтересованы в изучении толкований Корана, сути аятов, и в то же время ученые в этой области хотят глубоко проанализировать переводы Корана с разных сторон, и дискуссия по этому поводу усилилась. В то же время на примерах исследовательской и научной работы иллюстрируется значимость и значимость татарских переводческих школ перевода Корана татарских ученых в проведении научных исследований, рост компаративистских исследований на татарском и русском языках.. Перевод Корана и толкование Корана, развивающие новое направление и методы перевода, анализируют переводы с арабского и персидского языков на татарский язык.

В процессе анализа степени соответствия произведений, переведенных с французской литературы на узбекский язык, ученый-переводчик Раима Широнова основывала позиции и титулы католических религиозных деятелей на основе неправильного напева угирили, сделанного узбекскими переводчиками:

"Термины, связанные с должностями и титулами католических религиозных деятелей, переводились разными переводчиками по-разному. Иногда мы можем видеть, что один и тот же переводчик перевел один и тот же термин несколькими способами. Например, только один "аббат" (аббат) (П. Мериме) «Карл IX» год Султаната») дается в нескольких значениях, таких как «бузрук», «кашиш», «бузрук», «кюре» и «рууоний». «между его ртом большой пердеж». [12]

Итак, из анализа приведенных выше примеров стало ясно, что бремя единого принципа дачи агиотермов при переводе стало причиной возникновения подобных ошибок. В то же время подобные ошибки и недочеты объясняются тем, что переводчики не знакомы с религиозным учением и его историей, практикуемыми людьми, говорящими на языке оригинала, недостаточно знакомы со структурой католической церкви, Христианские религиозные ритуалы и повседневная практика, а также отсутствие терминологических словарей на каждом языке. При переводе терминов такое разнообразие не только ухудшает качество перевода, но и создает у читателя неправильное представление о религиозных обычаях и обрядах того или иного народа, сбивает его с толку. Этот пункт призывает положить конец многообразию, связанному с трансляцией религиозных реалий, и определить определенные нормы в этом отношении.

Литература:

1. Махкамов Н. Терминологические основы и международные терминологические элементы//Проблемы норм и национально-ассоциативного мышления в употреблении иностранных слов и терминов. -Ташкент, 2011. - Б. 212.
2. Адриана Сербан. Enjeux et défis de la traduction des religieux: prolégomenes à une étude des choix identitaires en Transylvania. Cahiers des études du religieux. 2008/4.
3. Мустафин С. Проблемы перевода Корана и татарского языка. Современный мусульманский мир. 2019. № 1.
4. Широнова Р. Некоторые принципы воссоздания религиозных реалий в художественном переводе (на примере переводов французской литературы на узбекский язык) Филол. Фанат.номз... автореф. - Ташкент 2002. - Б. 13-14.
5. Улуков Н.М. Экзотическая лексика узбекских религиозных текстов. Filol.fan.buy.philosafa.fan док (PhD) дисс...автореф. – Ташкент 1997. – Б. 27.
6. Юсупова Ш.Т. Лингвопрагматическое исследование религиозных текстов. Филол.фан.ном.дисс... автореф. – Фаргона, 2021 г.
7. Шагдарова Д.П. Буддийская лексика и терминология и проблемы их перевода. Филологическая наука. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота. 2016. № 3 (57) - С. 192-194.
8. Хашимова С.А., Насирова С.А. (2021). Особенности образования оживленных существительных с аффиксами в современном китайском языке. Журнал центральноазиатских социальных исследований, 2(04), 1-10
9. Хулкарлова М. (2019). Интерактивные методы педагогических программ в обучении Восточным языкам. Узбекский журнал востоковедения, 7(2), 146-155.
- 10.Халмурзаева Н.Т., Омонов К.С., Рихсиева Г.С., Мирзахмедова К.В. (2021). Специфика действия молчания в японской культуре общения. текущий научно-исследовательский журнал филологических наук (2767-3758), 2 (08), 50-55.
- 11.Мирзахмедова Х.В., Омонов К.С., Халмурзаева Н.Т. (2021). Методы совершенствования языковых навыков с использованием медиапрограммного обеспечения. Журнал социальных исследований Центральной Азии, 2(03), 47-55.
- 12.Насирова С.А., Хашимова С.А., Рихсиева Г.С. (2021). Влияние политической системы Китая на формирование общественной и политической терминологии. Журнал социальных исследований Центральной Азии, 2(04), 10-17.

13. Галкина Т.Ю. Проблемы терминологии при переводе конфессиональных текстов иконографической литературы. Автореф. дисс... канд. филол. наук. – Москва, 2007.
14. Эдиханова И.Ж. Особенности перевода религиозно-дидактической лексики произведений К. Насыры «Кабуснаме» на русском языке.. Насири К. Избранные произведения в 4-х томах. 4 крыши. - Казань, 2006. - 400 с.
15. Исмаилова Г. Лингвистические и экстралингвистические факторы формирования гендерной терминологии в языках разных систем. Автореф. дисс.... Доктор филологических наук (DSc). - Ташкент, 2018. - Б. 62.
16. Суюнов Б. Проблема употребления медицинских терминов на узбекском языке. www.Журнал Aeyoi.ig.
17. Турсунов У. Проблемы узбекской терминологии. - Т., 1933;
18. Ходжиев А. Критерии выбора срока. - Т.: Наука, 1996;
19. Мадвалиев А. Вопросы узбекской терминологии и лексикографии. - Т.: Национальная энциклопедия Узбекистана, 2017;
20. Ақобиров С.Ф. Язык и терминология. - Т., 1968;
21. Дониеров Р. Из истории научно-технических терминов узбекского языка. - Т., 1973;
22. Усманов Н.У. Педагогическая терминология узбекского языка: Филол. фан. номз... автореф. - Т., 1994;
23. Дадабаев Х. Общественно-политическая и социально-экономическая терминология в тюркоязычных письменных памятниках XI-XIV вв: Дис... д-ра филол. наук. - Т., 1991;
24. Бектемиров Х, Бегматов Е. Условия периода независимости. - Т., 2002 и х.

Шахноза Алимова
(Термез, Узбекистан)

ВОПРОСЫ ИЗУЧЕНИЯ ТЕРМИНА «КОНЦЕПТ» В УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ

В узбекском языкознании «концепт» как термин исследуется с 1990-х годов. В нашей стране расширяются и масштабы исследований в этом направлении. В этой связи необходимо отметить замечательные исследования таких ученых, как Ш. Сафарова, Н. Махмудова, Т. Мардиева, Э. Маматова, У. Носирова, М. Рахматовой, У. Юсуповой, Г. Хашимова, Дж. Карабаева.

До сих пор лингвисты не дали четкого определения понятия «концепт». Известный ученый-лингвист Ш. Сафаров, размышляя над этим понятием, обращает внимание на то, что этот вопрос является спорным. В связи с этим ученый продолжает свои мысли: «Психическая структура формируется в процессе познания – содержание понятия содержит именно такой тип ясно видимых признаков – признаков, и эти же особенности ведут в языковой реализации понятия... лингвистическая материализация понятия разума и языка является продуктом сотрудничества системы. Концепт также является единицей мысли и основан на обобщении понятия, образа и языкового значения. Формирование концепта начинается с рождения индивидуального образа и заканчивается возникновением языковой единицы» [1]

Ученый-лингвист О.К. Юсупов, размышляя о концепте, определяет его следующим образом: «Концепт – это совокупность в нашем сознании знаний о чем-то или событии во внешнем или внутреннем мире, образов о нем и положительных, отрицательных, нейтральное отношение к нему, т.е. оценки. Концепцию можно сравнить с айсбергом. Если концепция — это айсберг, то ее вершина — это концепция». [2]

Д. У. Ашурова трактует концепт как явление, имеющее логический, национальный характер, причем в основе этого концепта лежат знания об этом изучаемом предмете или явлении, а его выражением является соразмерность языковых средств (лексических, фразеологических, парамеологических и т.д.) говорит, что организует. Известный лингвист, профессор Г.М. Хошимов определяет понятие так: «Концепт есть результат не только двух важных процессов (концептуализации и категоризации), тесно связанных друг с другом, но и является конечным результатом ряда важных процессов (таких как психологизация, когнитивизация, социологизация, (лингвистическая) семантизация, социолектизация, стилизация (такие как диалектизация, вариантзация и идиолектизация), и она образует когнитивную основу языковой семантики как целой концептуальной/когнитивной семантики, и в ней языковая единица имеет его собственная семантика в определенной степени (частично) отражается в связи с емкостью» [3].

Профессор рассматривает концепт как сложную перцептивную реальность, т. е. явление, выражающееся в языке вербальными (а при необходимости и невербальными) средствами, состоящее из сложных внутренних организаторов. По мнению ученого, оно имеет генеалогическую структуру, содержащую определенные составляющие, материализуется всеми носителями через знак(ы) среди носителей языка и принимается как общее значение.

Таким образом, значение выражается, кодируется, кодируется, закрепляется паролем, нормализуется посредством словесного знака.

В результате изучения вышеперечисленных моментов мы можем сказать, что понимание концепта является основным результатом нескольких процессов, происходящих в нашем сознании, и представляет собой единицу, требующую глубокого изучения в когнитивной лингвистике.

На данном этапе мы остановимся на анализе понятия «взяточничество». Известно, что справедливость и верховенство закона в обществе является актуальной проблемой для всех народов, поэтому анализы по этой теме проводились на разных языках. В этих исследованиях борьба с такими пороками, как взяточничество, изучается с точки зрения этнографической лексики, репрезентирующей национально-культурные ценности и мировоззрение народов. Однако, сравнивая понятия «взяточничество» и «обман» в узбекском и английском языках, их когнитивные аспекты отдельно не изучены. Это, в свою очередь, показывает важность изучения данной темы.

Литература:

1. Сафаров Ш.Ш. / Когнитивная лингвистика // Издательство «Сангзор», 2006, - Б. 17-21.
2. Юсупов О. К. / О терминах значение, понимание, понятие и лингвокультура // У. К. Юсупов // Материалы научно-практической конференции по стилистике в современных направлениях языкознания. - Ташкент, 2011 г.
3. Хошимов Х.М. / Теория концептов и их систематика в когнитивной лингвистике / Г. М. Хошимов // Проблемы системно-структурной лингвистики: доктор филологических наук, проф. Н. Материалы Республиканской научно-теоретической конференции, посвященной 70-летию со дня рождения К. Турниезова. - Самарканд, 2010 г.

Сея Зоряна, Ольга Ястремська
(Дрогобич, Україна)

РИТОРИКА І СТИЛІСТИКА

Стиль – це різновид літературної мови (її функціональна підсистема), що обслуговує певну сферу суспільної діяльності мовців і відповідно до цього має свої особливості добору й використання мовних засобів (лексики, фразеології, граматичних форм, типів речення тощо).

Кожний стиль має свою сферу поширення (коло мовців), призначення (функції повідомлення, впливу тощо), систему мовних засобів і стилістичні норми, що оберігають цю систему, власне, роблять її досить стійким стилем.

Літературна норма охоплює всі сфери використання мовних одиниць у літературному (відшліфованому, культурному) мовленні. Стилістична ж норма – це частина літературної норми, вона не заперечує літературну норму, а тільки обмежує використання літературно унормованої одиниці (слова, форми) певним стилем мовлення. Отже, стилістична норма – це норма використання слова чи форми у певному стилі чи з певним стилістичним значенням. Наприклад, стилістичною нормою для слів *заява*, *протокол*, *резолуція* є їх використання тільки в офіційно-діловому стилі. Використовуючись в іншому стилі, вони також несуть у собі забарвлення офіційності. Нестягнені (*золотая*, *срібная*, *веселая*, *золотії*, *срібнії*, *веселії*) і короткі (*зелен*, *ясен*) форми прикметників вживаються у художньому стилі (фольклорі, поетичному мовленні), і це є їх стилістичною нормою. В інших стилях мовлення вони можуть використовуватись тільки при умові, якщо їхнє народнописанне забарвлення буде стилістично виправдане (не порушить стилістичної норми).

Стилі української літературної мови.

Науковий стиль. Сфера використання наукового стилю мови – наукова діяльність, науково-технічний прогрес суспільства, освіта.

Основне його призначення – повідомлення про результати дослідження, доведення теорій, обґрунтування гіпотез, класифікацій, роз'яснення явищ, систематизація знань.

Основні ознаки наукового стилю: понятійність і предметність, об'єктивність, логічна послідовність, узагальненість, однозначність, точність, лаконічність, переконливість, аналіз, синтез, аргументація, пояснення причинно-наслідкових відношень, висновки.

Основні мовні засоби: велика кількість термінів, схем, таблиць, графіків, абстрактних (часто іншомовних) слів, наукова фразеологія (стійкі термінологічні словосполучення), цитати, посилання; відсутність всього того, що вказувало б на особу автора, його уподобання: емоційно-експресивних синонімів, суфіксів, багатозначних слів, художніх троп, індивідуальних неологізмів.

Текст членується послідовно на розділи, параграфи, пункти, підпункти. Переважають речення складної, але «правильної» будови, часто ускладнені зворотами, нанизуванням іменних форм. У реченнях багато іменників і відносних прикметників, мало дієслів, зокрема особових форм. З наявних дієслівних форм частіше вживаються безособові, узагальнені чи неозначені, наприклад: *Дано дві сторони і кут, протилежний одній з них. Знайти інші два кути і третю сторону.*

Науковий стиль має такі підстили: *власне науковий* (з жанрами текстів – монографія, стаття, наукова доповідь, повідомлення, тези); *науково-популярний* (виклад наукових даних для нефакхівців – книги, статті в неспеціальних журналах); *науково-навчальний* (підручники, лекції, бесіди). Зберігаючи основні ознаки стилю, кожний із підстилів характеризується своїми особливостями використання мовних засобів. Скажімо, науково-популярний підстиль користується й елементами художнього мовлення (епітетами, порівняннями, метафорами).

Офіційно-діловий стиль. Сфера використання офіційно-ділового стилю мови – спілкування в державно-політичному, громадському й економічному житті, законодавство, адміністративно-господарська діяльність.

Основне призначення – регулювати ділові стосунки мовців у державно-правовій і суспільно-виробничій сферах, обслуговувати громадянські потреби людей у типових ситуаціях.

Основні ознаки офіційно-ділового стилю: документальність (кожний офіційний папір повинен мати характер документа), стабільність (довго зберігає традиційні форми), стислість, чіткість, висока стандартизація вислову суворо регламентація тексту.

Основні мовні засоби: широке використання суспільно-політичної і адміністративно-канцелярської термінології; специфічна фразеологія на зразок *порушити питання, подати пропозицію*; відсутність емоційно-експресивної лексики і будь-якої мовної індивідуальності автора, обмежена синонімія, наявність безособових і наказових форм дієслів; чітко регламентоване розміщення і будова тексту, обсяг основних частин, наявність обов'язкових стандартних висловів (тому в діловому спілкуванні прийнято частіше користуватися готовими бланками).

Офіційно-діловий стиль мови має такі підстили: *законодавчий* (закони, укази, статuti, постанови); *дипломатичний* (міжнародні угоди – конвенції, повідомлення – комюніке, звернення – ноти, протоколи); *адміністративно-канцелярський* (накази, інструкції, розпорядження, довідки, заяви, звіти).

Художній стиль. Це найбільший і найпотужніший стиль української мови. Він включає використання в міру потреби з стилістичною метою елементів інших функціональних стилів. Багатством мовних засобів і довершеністю художнього мовлення, текстів художньої літератури художній стиль засвідчує високий рівень розвитку сучасної української літературної мови.

Сфера використання художнього стилю – творча діяльність, література, різні види мистецтва, культура, освіта.

Основне призначення – впливати засобами художнього слова через систему образів на розум, почуття і волю читачів, формувати ідейні переконання, моральні якості та естетичні смаки.

Основні ознаки художнього стилю: образність, поетичність, естетика мовлення, експресія як інтенсивність вираження, зображувальність (конкретно чуттєве живописання дійсності – людей, природи, явищ, понять, якостей, властивостей, відношень). У художньому стилі все подається через призму інтелекту і світовідчуття особистості (образ автора), і все спрямовується на особистість читача (слухача). Тому в художньому стилі (зокрема в художніх творах), крім об'єктивності реального світу, існує і суб'єктивність сприйняття його людиною.

Основні мовні засоби: багатство найрізноманітнішої лексики з переважанням конкретно-чуттєвої (назви осіб, речей, дій, явищ, ознак – *Рече та стогне Дніпр широкий, Сердитий вітер завива, Додолю верби гне високі, Горами хвилі підійма*. Т. Шевченко); емоційно-експресивна лексика, різні види синонімів, антонімів омонімів, фразеологізмів; використання з стилістичною метою історизмів, архаїзмів, діалектизмів, просторічних елементів.

Особливою прикметою художнього стилю є широке вживання дієслівних форм – родових – у минулому часі та умовному способі; особових у теперішньому і майбутньому часі дійсного способу, у наказовому способі: *Іди, доню, найди її. Найди, привітайся, Будь щаслива в чужих людях, До нас не вертайся!* (Т. Шевченко) У художньому стилі використовуються всі типи речень, синтаксичних зв'язків, особливості інтонування і ритмомелодики.

У художньому стилі повною мірою представлені стилістичні фігури (алітерація, асонанс, анафора, повтори, синтаксичний паралелізм), еліпс (неповні речення), періоди, риторичні звертання, питання, полісиндетон (багатосполучниковість), асиндетон (безсполучниковість) та н.

Художній стиль поділяється на підстили за родами і жанрами літератури: *епічні* (прозові: епопея, роман, повість, оповідання, нарис), *ліричні* (поема, балада, пісня, поезія), *драматичні* (драма, трагедія, комедія, мелодрама, водевіль), *комбіновані* (ліро-епічний твір, драма-феєрія, усмішка тощо). Кожний із них має свої особливості мовної організації тексту.

Від творчої особистості письменника, його ідейно-естетичної концепції, світобачення залежить образна система, архітектоніка твору, нахил до вибору й організації тих чи інших мовних засобів, внутрішня художня трансформація їх у тексті. Так формується індивідуальний стиль письменника, що збагачує не тільки художній стиль, а й літературну мову в цілому. З індивідуального стилю П. Тичини в літературну мову ввійшли вирази: *вітер з України, чуття єдиної родини, і рости і діяти, перемагать і жити, сталь і ніжність, не дивися так привітно, яблуневоцвітно, не милуй мене шовково, ясносоколово*; з індивідуального стилю М. Рильського: *життя духовного основа, мости братерства, троянди й виноград, красиве і корисне, Я син країни Рад, самої правди син* та ін., з індивідуального стилю В. Сосюри: *червона зима, так ніхто не кохає* тощо.

Публіцистичний стиль. Сфера використання публіцистичного стилю – громадсько-політична, суспільно-культурна, виробнича діяльність, навчання.

Основне призначення – вирішення суспільно-політичних питань, активний вплив на слухача, спонукання його до діяльності; пропаганда певних думок, переконань, агітація за втілення їх у життя.

Основні ознаки публіцистичного стилю: поєднання логічності доказів, точності висловлення наукових положень з емоційно-експресивною образністю, використання художніх засобів – епітетів, порівнянь, метафор.

Основні мовні засоби – сплав елементів наукового, офіційно-ділового, художнього стилів. У ньому широко використовуються суспільно-політична лексика, політичні заклики, гасла, точні найменування (подій, дат, місцевості, учасників), а також багатозначна образна лексика, що здатна привернути увагу слухача (читача) і вплинути на нього.

Розмовний стиль. Сфера використання розмовного стилю – усне повсякденне спілкування у побуті, на виробництві. Основне призначення розмовного стилю – бути засобом невимушеного спілкування, живого обміну думками, з'ясування побутових стосунків.

Основні ознаки побутового стилю: усна форма спілкування, неофіційність стосунків між мовцями і невимушеність спілкування, невідповідність до спілкування, безпосередня участь у ньому, використання позамовних чинників (ситуація, рухи, жести, міміка), лаконізм, емоційні реакції.

Основні мовні засоби: багатство інтонацій, емоційно-експресивної лексики, суфіксів суб'єктивної оцінки, різних типів простих речень (переважно коротких: неповних, обірваних, односкладних і т.д.), можливі діалектизми, фольклоризми, просторічна лексика, скорочені слова.

На сьогоднішній день очевидно, що сферою інтересу риторики є спілкування, комунікація. Інколи її навіть визначають як теорію та майстерність ефективного (цілеспрямованого, впливового, гармонійного) мовлення.

Термін "*риторика*" походить від давньогрецького слова "оратор" і означає теорію ораторського мистецтва, науку красномовства. Близьким за значенням до нього є латинське слово "*oratoria*". Ці терміни пов'язують з публічними виступами, живим словом.

Таким чином, риторика - це наука про способи підготовки та виголошення ораторської промови з метою певного впливу на аудиторію. Відмінною рисою публічного виступу оратора є односторонній вплив на слухачів. Оратор, звичайно, повинен враховувати "фактор" аудиторії. Однак активна протидія слухачів не передбачається, на відміну, наприклад, від суперечки. Успіх ораторської промови визначається тим, чи вдалося йому досягти своєї мети під час впливу на аудиторію.

Література:

1. Вихованець І.Р., Городенка К.Г., Тищенко А.П. Граматика української мови – К., 2002.
2. Козачук Г.О. Українська мова (практикум) – К., 2001.
3. Мацько Л.І., Мацько О.М., Сидоренко О.М. Українська мова – К., 2001.
4. Ющук І.П. Українська мова – К., 2004.

Зилола Садикова, Насиба Мехманова
(Ташкент, Узбекистан)

ГРАММАТИЧЕСКИЙ ПОДХОД К СЛОВООБРАЗОВАНИЮ

Известно, что словообразование, тесно связано, с одной стороны, с лексикой, с другой - с грамматикой. Оно является одним из основных средств пополнения словарного состава языка новыми словами, а производные слова могут быть предметом различных лексических и лексико-семантических классификаций. На этом основании словообразование нередко рассматривается как часть лексикологии и не включается в грамматику.

Для русской лингвистической традиции характерен грамматический подход к словообразованию. В трудах основоположников учения о словообразовании в русистике Г.О. Винокура [5, 22] и В.В. Виноградова словообразование рассматривается как часть грамматики, а словообразовательные средства – как средства грамматические. [2, 11]

Возникает вопрос, что служит основанием для такого отношения к словообразованию? Прежде всего тот факт, что словообразовательные средства языка – это главным образом средства морфемные, а сам механизм словообразования, является частью того раздела грамматики, который можно назвать морфемикой, учением о морфемах, включая сюда такие общие проблемы, как виды морфем, взаимоотношение разновидностей морфем (морфов) и их распределение, морфонологические явления, связанные с сочетаемостью морфов и другие формальные аспекты описания морфем, а также типы значений, выражаемых морфемами.

Словообразование вместе с тем представляет собой особый, замкнутый объект исследования, особую систему, которую целесообразно описывать отдельно от морфологии. С точки зрения морфемики словообразование занимается лишь такими морфемами, которые являются конститутивными признаками слова в целом, а не отдельных его форм. Центральным, специфическим понятием словообразовательной системы, определяющим все остальные понятия, является понятие словообразовательной мотивированности (производности), т.е. синхронической выводимости одного слова (мотивированного) из другого (мотивирующего). В связи с этим основным противопоставлением, присущим самому объекту изучения в словообразовании, является противопоставление мотивированного слова слову мотивирующему (или совокупности мотивирующих слов). В структуре мотивированного слова это противопоставление непосредственно отражается как бинарное противопоставление мотивирующей базы

(баз) и форманта. С ними связана и специфика словообразовательного значения, представляющего собой семантическое отношение мотивированного слова к мотивирующему.

Будучи носителем словообразовательного значения, формант, выступает в мотивированном слове как показатель указанного бинарного противопоставления.

В этой связи необходимо остановиться и на термине «производящая (мотивирующая) база». Он не является общепринятым; вместе с тем в словообразовательной литературе до сих пор очень нечетко разграничиваются понятия и термины производящая основа и производящее слово. На самом же деле разные способы словообразования строго различаются в зависимости от того, что основа или слово выступает в качестве исходной базы при словообразовании. При чистой префиксации и постфиксации, а также при смешанном префиксально-постфиксальном способе исходной базой для образования слова является целое слово, например: добрый – пре-добрый, мыть- мыть-ся, бежать – раз-бежать-ся;

- при суффиксации и смешанных способах словообразования с ее участием – основа, например: писа (ть) – писа-тель, зеркал (о) – под-зеркаль-ник, рук (а) – без-рук-ий, горд (ый) – горд – и (ть) – ся.

При чистом сложении опорный компонент производного представляет собой целое слово, а предшествующие ему компоненты – основы, например:

слеп (ой) + глух (ой) + немой = слеп-о-глух-о-немой;

- при суффиксально-сложном способе все компоненты – основы, например: земл (я) + тряс (ти) = земл-е-тряс-ение.

Но, безусловно, необходим единый общий термин для обозначения той исходной структуры, которая выступает в мотивированном слове, сочетаясь в нем с формантом. В качестве такого термина В.В. Лопатин предлагает использовать термин «производящая (мотивирующая) база». В частных случаях эта база может быть основой или целым словом. Для сложных, сложносокращенных слов, сращений в соответствии с тем, что они мотивированы более чем одним словом, речь должна идти не об одной производящей (мотивирующей) базе, а о двух и более базах.

Если исходить из распространенного в современной лингвистике разграничения языковой структуры и системы, понимая под структурой специфическое строение однородных лингвистических объектов (в данном случае – слов), а под системой – согласованную, целостную совокупность самих этих объектов и их отношений, то основной единицей структуры языка на словообразовательном уровне следует признать формант, а одной из основных единиц системы – словообразовательный тип. Каждый из типов наряду с другими признаками, характеризуется определенным формантом, присутствующим во всех мотивированных словах этого типа.

Словообразовательный тип – наименьшая единица классификации системы, характеризующаяся совпадением семантических различий с формальными (более мелкие единицы – подтипы – выделяются, как правило, либо только по формальному признаку, либо только по семантическому).

Важнейшей задачей описания словообразовательной системы является выявление в мотивированных словах тех свойств, которые присущи типам в целом (прежде всего это формант и общее словообразовательное значение), и отграничение их от всего того, что присуще отдельным образованиям и группам образований внутри типов (подтипам). Однако для грамматики релевантны в той или иной мере и подтипы. Семантические подтипы внутри типов различаются так называемыми «частными словообразовательными значениями». Последние не столь грамматичны, так как обычно не сопровождаются формальными различиями. Ср., например:

а) различную систему флексий у существительных с суффиксом –л- в зависимости от того, лицо они обозначают или не лицо (при общем словообразовательном значении «производитель действия»): запевала – точило;

б) особую флексию винительного падежа, связанную с грамматической категорией одушевленности, у существительных с суффиксом –тель-, обозначающих лицо: ср. винительный падеж читателя-выключатель.

Но они непосредственно связаны многими нитями с общим словообразовательным значением типа; последнее же неотделимо от основных реализаций его в конкретных образованиях. Важнейшие из частных словообразовательных значений образуют в каждом типе свою своеобразную систему. Словообразовательные типы, имеющие одинаковое общее словообразовательное значение, могут различаться набором частных значений, реализующих это общее значение; продуктивность «удельный вес» разных частных значений в рамках типа нередко различны; словообразовательные значения, выступающие в одних типах как частные, в других выступают как общие словообразовательные значения (ср., например, общие значения типов существительных с суффиксами –тель и –льщик). Приведем такую параллель: частные словообразовательные значения их можно еще назвать лексико-словообразовательными в такой же мере являются словообразовательными, в какой можно считать словообразовательными средствами дополнительные формальные средства, сопровождающие словообразование (чередование, сдвиг ударения, положения морфов и проч.). Если первые обычно не сопровождаются различиями семантическими, но и те и другие формируют подтипы, характерные для определенных словообразовательных типов.

Вопрос о границах словообразовательной системы как системы словообразовательных типов относятся к дискуссионным. Известна точка зрения, достаточно распространенная в языкознании и наиболее отчетливо сформулированная Л.В. Щербой: «Одним из основных отделов грамматики являются

правила словообразования, т.е. вопрос о том, как можно делать новые слова. Вопрос же о том, как сделаны готовые слова, - дело словаря» [4]

Эта точка зрения получила дальнейшее развитие в трудах Н.Д. Арутюновой, полагающей, что к словообразовательной системе языка, строго говоря, относятся лишь продуктивные словообразовательные типы. «Синхронное словообразование изучает типы, по которым моделируются новые слова, и элементы словообразования не могут не быть активными». Реальную структуру всех входящих в язык слов изучает, по мысли Н.Д. Арутюновой, другая дисциплина – «морфология основ». [1, 41]

Помимо форманта и словообразовательного типа, важную роль в словообразовательной системе играет такая специфическая единица, как словообразовательное гнездо. Под гнездом понимается совокупность однокоренных слов, организованная в соответствии с отношениями словообразовательной мотивированности. В описании, основном на системе словообразовательных типов, необходимо постоянно иметь в виду и систему словообразовательных гнезд.

Выбор части речи в качестве характеристики, определяющей словообразовательную классификацию, вовсе не означает подчинения словообразования морфологии или слияния словообразования с морфологией. Части речи представляют собой данные самим языком грамматические группировки лексики, без учета которых невозможно любое грамматическое описание. Не случайно при сравнении подсистем словообразования разных частей речи выявляются такие релевантные различия, как неодинаковое использование разных способов словообразования, специфические аффиксы, различная типология словообразовательных значений, определяемая категориальными свойствами частей речи, разная степень спаянности словообразовательных значений с морфологическими и др.

Опираясь на признак «частеречной» принадлежности слов, находящихся в отношении мотивации, можно строить грамматическое описание словообразовательной системы двояким образом: либо исходить из части речи (и других, более, частных, формальных и семантических характеристик, мотивированного слова, либо из тех же характеристик слова мотивирующего. Первый подход можно условно назвать ретроспективным (с точки зрения «динамической синхронии» словообразования, второй – перспективным. Первый подход дает возможность выяснить, чем словообразовательно мотивированы и могут мотивироваться слова определенного грамматического класса или подкласса, второй – что образовано (в синхроническом смысле) и может быть образовано от слов того или иного класса или подкласса.

С точки зрения самого предмета словообразования как особой отрасли исследования (как, «сделаны» слова и как они «делаются») одинаково важны и «исходный материал», и «получаемый продукт». Поэтому есть все основания утверждать, что оба названных подхода к словообразованию – ретроспективный и перспективный – одинаково важны, что они дополняют друг друга. Однако реально в описаниях словообразования предпочитается, ретроспективный подход; это определяется в значительной степени тем, что формант – основная структурная единица словообразования – выделяется, как правило, в составе мотивированного слова, а не мотивирующего. «Перспективный же подход реализуется в последовательном учете грамматической характеристики производящего слова.

Одним из важнейших отношений между языковыми элементами, выступающими в области грамматики, являются отношения синтагматические и парадигматические. Синтагматические отношения выявляются в словообразовании, как отношения производящей базы (баз) и форманта в структуре производного слова, представляющего собой с этой точки зрения синтагму (Здесь имеется ввиду с точки зрения словообразования).

Характерно, что в ряде работ последнего времени выдвигается мысль о существовании особого «синтаксиса морфем» или гипосинтаксиса, расширяющего рамки синтаксиса в его традиционном понимании (как синтагматики слов), при этом производное слово рассматривается как аналог словосочетания или предложения. Думается, что на первом плане при изучении слова как синтагмы должна быть выдвинута специфически словообразовательная бинарность производного слова в её содержательном и формальном аспектах.

Менее очевидны в словообразовании отношения парадигматические, которые обнаруживаются в рамках такой единицы, как словообразовательное гнездо. Такое понимание словообразовательной парадигматики встречается в частности, у американских лингвистов. Э. Хемп пишет: «Множество родственных слов, содержащих общую основу, и все аффиксы, которые могут к ней присоединяться, образуют парадигму». [3, 66]

В более узком и точном смысле под парадигмой следует понимать, по мнению В.В. Лопатина, ряд производных слов, имеющих общее производящее, например: чтение, читатель, читальня, читать, читальный, перечитать, почитать, зачитаться и т.п. [3, 56]

При этом само производящее слово в парадигматические отношения с производными им словами не вступает, хотя нередко в значительной степени определяет состав парадигмы. Положение общего производящего слова в словообразовательной парадигме можно уподобить положению общей основы в парадигме словоизменения.

Думается, что введение понятия словообразовательной парадигмы позволяет провести более глубокую аналогию между нулевыми флексиями и нулевыми словообразовательными суффиксами, чем

аналогія, опираючись на синонімічні ряди. Як те, так і інші нульові морфеми можна виділяти в певних формах (відповідно до форм і слів) не тільки на фоні синонімічних форм з іншими, матеріально вираженими, афіксами («горизонтальний ряд»), але й на фоні форм, належачих до певного ряду значень словозміненнєвих або словоформувальних («вертикальний ряд») і об'єднаних тотожністю основи (для флексій) або тотожністю мотивуючого слова (для словоформувальних суфіксів).

Проведена паралель між словоформувальною і морфологічними системами, конкретизована применливо до поняття афіксів, свідчить, що граматичність словоформувальної системи. Специфіка словоформування, проявляючись в частині, в тому, що система словоформувальних значень більш складна, ніж система словозміненнєвих значень, і декілька «прямолинійна». Тому і реальні словоформувальні парадигми і гнізда як втілення певних типів парадигм і гнізд, несомнено, більш віддалені від самих схем цих типів, ніж, наприклад, в зміні парадигми згинання конкретних слів від своїх зразків. По-видимому, в конкретних словоформувальних парадигмах частіше зустрічаються незаповнені «клітки», частіше доводиться мати справу з синонімічними формами (спр.: ширь-широта-ширина і т.п.).

Це пояснюється сильним впливом лексики, лексического узуса на словоформувальну систему, впливом, вносячим свої корективи, подчас дуже суттєві, в системні відносини. Однак лексическе вплив не може послабити системно-граматическої основи словоформувальних відносин.

Таким чином, для російської лінгвістическої традиції характерен граматический підхід до словоформування, який розглядає його в тісній зв'язі з усіма елементами мовної системи.

Літератури:

1. Арутюнова Н.Д. Очерки по словообразованию в современном русском языке. М., 1961, Гл. 1
2. Виноградов В.В. Русский язык М., 1972. Грамматика современного русского литературного языка М., «Наука», 1979, С. 909.
3. Холодович А.А. Проблемы грамматической теории. М., 1979, С. 254.
4. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. Л., 1974, С. 279.
5. Винокур Г. Избранные работы по русскому языку М., Учпедгиз, 1959.

Ірина Слімаковська
(Дрогобич, Україна)

ПРИНЦИПИ НАВЧАННЯ ЧИТАННЯ АНГЛОМОВНИХ АВТЕНТИЧНИХ ТЕКСТІВ ЗДОБУВАЧІВ ЗАКЛАДІВ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ

У сучасних умовах євроінтеграції, коли країни прагнуть до співробітництва та взаємозбагачення у суспільній, економічній, політичній, культурній, науковій та інших сферах, великого значення набувають міжкультурні зв'язки представників різних держав, ефективність яких є необхідною передумовою налагодження контактів та взаємодії, досягненням взаєморозуміння. У ХХІ столітті мовою міжлюдського спілкування стає мова культури – високої культури суспільної свідомості, загальної культури особистості, культури міжнародного співробітництва, культури суспільства в цілому.

Процес взаємодії культур, що веде до їхньої уніфікації, викликає прагнення до культурного самоствердження і бажання зберегти власні культурні цінності. Стаючи учасниками будь-якого виду міжкультурних контактів, здобувачі освіти взаємодіють із представниками інших культур, що найчастіше істотно відрізняються один від одного. Відмінності в мовах, національних нормах суспільної поведінки, відношенні до виконуваної роботи найчастіше роблять ці контакти важкими і, навіть, неможливими. Міжкультурна комунікація як спілкування мовних особистостей, що належать різним лінгвокультурним фонами, як і будь-яка інша форма спілкування, є взаємодією "свідомостей" [8].

У процесі навчання іноземної мови (ІМ) як феномену культури в умовах відсутності іноземного та інокультурного середовища зростає роль рецептивних видів мовленнєвої діяльності, зокрема читання автентичних іноземних текстів [1]. Дане твердження дає нам підставу розглядати читання автентичних іноземних матеріалів як вид мовленнєвої діяльності оптимальний для формування комунікативної компетенції. Під комунікативною компетенцією ми розуміємо здатність здобувачів освіти усвідомлювати, адекватно розуміти та інтерпретувати інформацію, виражену експліцитно та імпліцитно на різних смислових рівнях автентичного іноземного тексту, в умовах опосередкованої масової міжкультурної комунікації на основі сформованої у здобувачів освіти системи відповідних знань, навичок та вмінь.

Більшість методистів, що займаються проблемами навчання іноземних видів мовленнєвої діяльності в контексті діалогу культур, визначають суть загальнодидактичних принципів, виходячи з цілей своїх досліджень.

Під дидактичними принципами розуміємо вихідні положення, що визначають стратегію та тактику навчального процесу, оскільки вони пов'язані з цілями, змістом, методами, прийомами, організацією навчання та проявляються у взаємозв'язку та взаємозалежності [5, 6]. Система загальноприйнятих

дидактичних принципів відображає специфіку процесу формування комунікативної компетенції у навчанні читання автентичних англомовних текстів здобувачів освіти: 1) принцип гуманістичного розвитку особистості засобами ІМ і в контексті діалогу культур [5]; 2) принцип активності; 3) принцип проблемності [5, 6]. Вибір цих дидактичних принципів як провідних обумовлений такими чинниками: 1) цілями навчання, що визначаються потребами суспільного розвитку; 2) об'єктивними закономірностями навчання як взаємопов'язаної діяльності викладання та учіння; 3) шляхами врахування цих об'єктивних закономірностей для реалізації цілей навчання; 4) конкретними умовами, в яких здійснюється навчання.

Під об'єктивними закономірностями навчального процесу розглядаємо закономірності, властиві комунікативно-діяльнісному, соціокультурному та проблемному підходам до навчання ІМ для розвитку комунікативної культури та соціокультурної освіченості здобувачів освіти в умовах іншомовного навчання спілкуванню. Поєднання цих підходів реалізується у рамках комунікативно-орієнтованого методу навчання ІМ. Комунікативно-орієнтоване навчання ІМ здійснюється в певних організаційно-методичних умовах, які визначають специфіку формування соціокультурної компетенції здобувачів освіти у навчанні читання автентичних англомовних текстів у закладі освіти.

Принцип гуманістичного розвитку особистості засобами ІМ і в контексті культур зумовлена визнанням гуманізації та гуманітаризації мовної освіти серед пріоритетних напрямків її розвитку у Національній доктрині розвитку освіти. Гуманітаризація освіти визначається як складова загального процесу гуманізації системи освіти, яка пов'язана з надбанням мінімуму знань з історії розвитку людського суспільства та власного народу, національної та світової літератури, мистецтва, релігії, тобто покликана формувати цілісну концептуальну картину світу та загальну культуру особистості. Визначають наступні [4] загальні положення гуманізації та гуманітаризації навчального процесу при формуванні комунікативної компетенції у процесі читання іншомовних автентичних текстів:

- 1) навчальний процес має сприяти формуванню у здобувачів освіти цілісної концептуальної картини світу;
- 2) навчання ІМ має носити особистісно-орієнтований характер;
- 3) діяльність викладача має розвиватися у напрямку більш повного розкриття потенціалу кожного здобувача освіти;
- 4) культурознавча спрямованість навчального процесу в контексті діалогу культур, тобто формування у здобувачів освіти вторинної культурної та мовної картин світу, краще усвідомлення ними власної культури;
- 5) використання групових форм роботи з текстами на заняттях з іноземної мови, що надає навчальному процесу реальної практичної спрямованості.

Ці теоретичні положення принципу гуманістичного розвитку особистості засобами ІМ і в контексті культур реалізуються через навчальний матеріал, способи роботи з ним та здійснення міжпредметних зв'язків [4, с. 89]. Навчальний матеріал при формуванні комунікативної компетенції здобувачів освіти у навчанні читання представлений англомовними текстами, які характеризуються наступними ознаками: автентичність, наповненість лексикую з соціокультурним компонентом, наявність особистісно-значущої та цінної у пізнавальному аспекті інформації. При формуванні соціокультурної компетенції у навчанні читання іншомовних текстів реалізуються наступні способи роботи з цим навчальним матеріалом [8]:

- 1) тематичний;
- 2) філологічний;
- 3) пізнавально-країнознавчий.

Принцип активності передбачає активне засвоєння знань, формування мовленнєвих навичок та вмінь, а також активну участь здобувачів освіти на заняттях з іноземної мови. А.О. Вербицький розглядає активність особистості у навчальному процесі як одну з передумов досягнення цілей навчання та виховання, загального та професійного розвитку особистості майбутнього фахівця. Принцип активності передбачає цілеспрямоване, осмислене, вмотивоване засвоєння здобувачами освіти знань, оволодіння навичками та вміннями, які складають зміст комунікативної компетенції, зокрема її складової – соціокультурної компетенції, у процесі навчання читання іншомовних автентичних текстів за умови активної участі кожного здобувача освіти у навчальному процесі.

У методиці викладання ІМ розрізняють такі три види активності, як: інтелектуальну (внутрішню), емоційну та мовленнєву (зовнішню) [5, 6], які у сукупності забезпечують сприятливі умови для оволодіння ІМ.

Читання як мовленнєво-розумова діяльність передбачає постійну активність читача на всіх рівнях сприймання і переробки мовної та екстралінгвістичної інформації тексту, яка не має будь-якого зовнішнього мовленнєвого прояву. Саме тому навчання читання має на меті розвиток специфічної активності, що пов'язана з формуванням пізнавальних потреб і мотивів, тобто розвиток внутрішньої чи пізнавальної активності [2].

Внутрішня активність здобувачів освіти при навчанні читання іншомовних текстів забезпечується шляхом розв'язання ними ряду проблемних задач, пов'язаних з пошуком та переробкою інформації тексту на різних рівнях, а також з формуванням певного умовиводу. Саме у проблемних задачах реалізується **принцип проблемності**, який визначає характер діяльності як викладача, так і здобувача освіти – суб'єктів навчального процесу. Проблемне викладання ІМ визначається як діяльність викладача з метою створення та використання на різних стадіях навчання іншомовних завдань, спрямованих на активізацію

розумової та мовленнєво-розумової діяльності здобувачів освіти у процесі оволодіння соціокультурними знаннями, навичками та вміннями; проблемне учіння щодо ІМ розглядається як іншомовна діяльність здобувачів освіти з метою оволодіння соціокультурними знаннями, навичками та вміннями в комплексі з навичками та вміннями творчої індивідуальної та колективної діяльності шляхом систематичного вирішення проблемних задач [4, 5].

Отже, принцип проблемності при формуванні соціокультурної компетенції у процесі навчання читання іншомовних текстів реалізується у системі проблемних культурознавчих та тематично взаємопов'язаних комунікативно-пізнавальних задач, що пред'являються здобувачам освіти у пізнавально-загострених ситуаціях у формі певних навчальних комунікативних завдань до текстів.

Таким чином, дидактичними передумовами при формуванні комунікативної компетенції у процесі навчання читання виступає урахування таких дидактичних принципів, як принципу гуманістичного розвитку особистості засобами ІМ і в контексті культур, принципу активності та принципу проблемності. Дані принципи обумовлюють змістовий та операційно-діяльнісний компоненти навчального процесу.

Література:

1. Бігич, О. Б., Бориско, Н. Ф., Борецька, Г. Е. (2013). Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика. Київ.
2. Мневець, С. М. (2015). Робота з текстом на уроці іноземної мови як процес творчої співпраці вчителя та учня.
3. Навчальні програми з іноземних мов для загальноосвітніх навчальних закладів і спеціалізованих шкіл із поглибленим вивченням іноземних мов 10 – 11 класи. (2017). Київ.
4. Ніколаєва, С. Ю. (2015). Сучасні технології навчання іноземних мов і культур у загальноосвітніх і вищих навчальних закладах: Колективна монографія. Київ: Ленвіт
5. Ніколаєва, С. Ю., Бігич, О. Б., Бражник, Н. О. (1999). Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах. Київ: Ленвіт.
6. Петрушова, Н. В. і Люлька, В. М. (2018). Принципи організації домашнього читання іноземною мовою студентами непрофільних спеціальностей. Калейдоскоп мов, 2 (179), 46-48.
7. Council of Europe. (2001). Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment (CEFR). Retrieved from: <https://rm.coe.int/16802fc1bf>.
8. Harmer J. (1998). The Practice of English Language Teaching. London.

Ибрагим Турсунов
(Ташкент, Узбекистан)

КУЛЬТУРНО-ЯЗЫКОВЫХ КОНТАКТОВ В ОБОГАЩЕНИИ ЛЕКСИКИ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА

Цель данного исследования определить роль культурно-языковых контактов в обогащении лексики узбекского языка. В статье использованы следующие методы: описательный, сопоставительный, лингвистический. История лексики теснейшим образом связана с историей страны, с историческими судьбами народа – носителя данного языка, с достижениями его материальной и духовной культуры и отражает важнейшие этапы его социально-политического и культурноисторического развития. Заимствование слов рассматривается как один из аспектов культурного взаимодействия.

Задача исследования заключается в конкретном описании тех исторических условий, в которых осуществлялся процесс заимствования слов. Влияние одной культуры на другую проявляется в переходе из одной этнической общности в другую новых предметов материальной культуры (орудий труда, производственных навыков), духовных ценностей (обычаев, традиций, обрядов, религиозных доктрин, произведений искусства), что вызывает необходимость номинаций понятий либо с помощью иноязычных лексем, которые воспринимаются языком – реципиентом, либо путем создания эквивалентов с использованием иноязычных лексических единиц или их компонентов. Заимствование слов распространено чрезвычайно широко, так как нет ни одного хорошо развитого языка в мире, в котором бы отсутствовали иноязычные заимствованные слова.

Известно, что появление иноязычных слов – естественный и необходимый процесс языкового развития, способствующий обогащению лексического состава и совершенствованию языка. Лексические заимствования являются результатом контактирования не только языков, но и различных этнических общностей, каждая из которых характеризуется своеобразием культуры. Лексика чутко реагирует на все культурные изменения, поскольку ее предназначение - номинация явлений и предметов данной культуры. Проникновение элементов иной культуры влечет за собой необходимость пополнения лексических лаун, возникающих в языке этноса, подвергающегося культурному влиянию.

Кроме подобных заимствований, обусловленных коммуникативными потребностями, в языках встречаются и такие, которые практически имеют те же значения, что и исконные лексические единицы. Причины появления этих заимствований нередко определяются экспрессивными целями, они несут на себе значительную эмоциональную нагрузку и в силу этого могут вытеснять даже исконные слова.

Если коммуникативно обусловленные заимствования и заимствования второго рода входят в данный язык, то в дальнейшем могут происходить семантические или стилистические дифференциации исконного и заимствованного слов, либо вытеснение исконного слова.

Важнейшим условием заимствования является официальный статус и престиж контактирующих языков, который определяется объемом коммуникативных функций, давностью литературной традиции, социальным положением носителей языка. Языки, получившие официальный статус и пользующиеся высоким социальным престижем, как правило, оказывают влияние на другие языки.

Процесс заимствования слов немыслим без культурно-языковых контактов. Роль лингво-культурных контактов в развитии языка исключительно важна. В различные периоды развития языкознания она оценивалась по-разному. В период расцвета "нового учения о языке" академика Н. Я. Марра значение контактов в языковом развитии оценивалось несколько гипертрофированно. Почти все происходящее в языке объяснялось действием языкового взаимовлияния. Более того, само происхождение множества языков объяснялось их контактами, «смешением».

Сам термин "языковые контакты" появился сравнительно недавно и принадлежит А. Мартине. Широкое распространение он получил после выхода в Нью-Йорке известной работы У. Вайнрайха "Languages in contact", первое издание которой появилось в 1953 г., второе – в 1963. После этого термин "языковые контакты" начал широко использоваться в лингвистике. Следует обратить внимание на такой реальный факт, что основное и наиболее очевидное следствие языкового контактирования – это лексическое взаимопроникновение двух языковых систем. В лингвистике этому вопросу уделяется довольно большое внимание.

В академических грамматиках русского и узбекского литературных языков, в ряде лингвистических работ описаны некоторые словообразовательные потенции заимствованных слов. По мнению А. Н. Халмурадова, "в рамках арабского и индоевропейского пласта узбекского языка мы выделяем арабскую и таджикскую подсистемы, обусловленные не генетической, а типологической общностью" (Халмурадов, 1989), мы бы сказали: не "генетической", а ностратической общностью. Необходимо согласиться с утверждением А. Н. Халмурадова о том, что "арабская и таджикская системы входили в состав узбекского литературного языка с момента его возникновения, аналогично тому, как в состав русского литературного языка исконно входили элементы старославянского языка как сосуществующей системы" (Халмурадов, 1989).

Изучение контактов родственных и неродственных языков и, в частности, заимствования слов из одного языка другим имеет длительную историю.

Становление сопоставительного и сравнительного метода в тюркском языкознании связано с известной работой Махмуда Кашгарского, жившего в XI в. "Divan lugat at-turk". В этом труде собрано чрезвычайно большое количество слов и выражений многих тюркских языков. Работа написана около 1043 – 1074 гг., но сохранилась лишь в рукописи и была напечатана в Стамбуле только в 1912 – 1915 гг.

В староузбекско-персидских словарях "Бада'и ал-лугат", "Санглах", "Китаби лугати атракийя" впервые были зарегистрированы, по методу арабской и таджикско-персидской лексикографии, орфоэпии и орфографии 15 000 тюркских слов. В таджикско-персидской лексикографии объяснение произношения слов впервые встречается в "Сихах алФурс" Мухаммеда Нахчивани.

Авторы вышеназванных староузбекских словарей, стремясь к точной передаче орфографии и орфоэпии тюркских слов, использовали для этого четыре способа: 1/ объяснение характеристиками; 2/ упоминание названий букв; 3/ сравнение; 4/ комбинации графемы с грамматическими терминами.

Это было связано с развитием исторической диалектологии, когда понятие "праязыка", даже условное, уже не удовлетворяло требованиям исследования и когда все острее осознавалось, что в каждой отдельный исторический момент и в своей отдельной локализации каждый языковой факт образует свою изоглоссу, которая может не совпадать с площадью распространения других изоглосс.

Все большее внимание стали привлекать языковые особенности каждого отдельного памятника письменности тюркского языка с целью выявить в системе его изоглосс субстантные явления, соотношение литературного и разговорного стилей и т.д. Предпринимается целый ряд попыток выделить родственные языки, найти общего предка этих языков, сгруппировать, дать классификацию известных языков на основе сходства и различий в их структурах.

В XIX веке русские языковеды не только приступили к изучению классических западных и таких крупных восточных языков, как арабский, персидский, китайский, турецкий, но и обратились к более широкому диапазону языков Востока: афганскому, осетинскому, корейскому и маньчжурскому. Проводятся параллели между восточными языками Европы и Азии. Письменные памятники азербайджанского, турецкого, туркменского и других народов рассматривались как памятники, принадлежавшие узбекскому народу, а их язык относился к староузбекскому /чагатайскому/ языку. Язык эпохи Алишера Навои считался эталоном для современного узбекского литературного языка. Ученые разработали периодизацию развития узбекского литературного языка /хотя хронологические рамки этой периодизации не всегда совпадают у разных исследователей/: 1) XI–XV вв.; 2) XV–XVI вв.; 3) XVII–XVIII вв.; 4) XIX–XX вв. Ими определены центры, где формировался узбекский литературный язык /Кашгар, Сырдарья, Хорезм, Ферганская долина/, выявлены исторические условия, обстановка, а также основные племена и народности, участвовавшие в формировании узбекского литературного языка /чигили, карлуки, уйгуры, огузы, кипчаки/.

Интересна работа А.Н. Халмурадова "Креолизованные и некреолизованные подсистемы современного узбекского словообразования". В его монографии в социолингвистическом аспекте анализируется взаимодействие узбекского языка с русским, таджикским и арабским в области словообразовательной морфологии. Вскрыт механизм сосуществования в системе узбекского словообразования элементов генетически различных подсистем. Х. Гулямов исследовал узбекско-таджикские языковые связи. Он анализирует слова с компонентами сар, хуш и кор. В таджикском, персидском, афганском и в некоторых других языках иранской группы слово "сар" выступает как самостоятельная лексическая единица, которая употребляется без аффиксов. В узбекском и других тюркских языках "сар" самостоятельно не употребляется. Например: в таджикском языке "сар" употребляется в значении "голова". В литературном узбекском языке и в диалектах "сар" присоединяет аффиксы: -ак, -бо, -вар, -дор, -кор, -по и другие, приобретая при этом различные значения. Например: Сарпо. Оно означает: 1) одежда и обувь, даримые на свадьбах, на торжественных приемах: сарпо бермок – подарить одежду и обувь; 2) костюм, одежда, комплект одежды. Обе части слова сар (голова) + по (нога) тадж. происхождения (можно заменить исконно тюркскими, т.е. узбекскими словами бош-оёк // бошдан оёк – с головы до ног, т.е. полностью (комплект). Здесь уместно отметить, что тадж. сар (голова), по (нога) иногда употребляется рядом с узбекским эквивалентом: бош-голова, оёк-нога: бош-оёк сарпо килмок – одарить одеждой (Акобиров, 1988).

Слово "хуш" заимствовано узбекским языком из таджикского. В обоих языках оно употребляется как самостоятельное слово. "Хуш" и в узбекском, и в таджикском языке обозначает: хороший, приятный, веселый, радостный. Унинг вақти хуш – у него хорошее (веселое) настроение; хуш курмок – любить, уважать; хушбахт – счастливый, хушбуй – ароматный, благовонный от буй – запах.

Слово "кор" персидско-таджикского происхождения. Как самостоятельное слово употребляется в обоих языках и обозначает одно и то же понятие /дело, работа/. Кори хайр – доброе дело, касбу кор – занятие, профессия. «Кор» образован от основы глагола коридан – сажать, сеять.

В современном узбекском литературном языке он употребляется и как самостоятельное слово, и как служебное. Например: корхона, бекор, бастакор, др.

Исследования показывают, что в процессе многовековых контактов и взаимовлияния узбекского и таджикского языков наибольшее воздействие испытала лексика, что характерно и для взаимовлияния других языков мира. Тематический круг узбекских заимствований в таджикском и таджикских в узбекском необъятно широк. Он включает в себя почти все области жизни.

В настоящее время выявлено и накоплено значительное количество материалов по лексике тюркских языков. Здесь нужно назвать работы Л. Гафуровой "Бытовая лексика в современном узбекском языке" /Ташкент, 1991/; М. Асамутдиновой "Название одежды и её частей в узбекском языке" /Ташкент, 1969/; Х. Бакаевой "Терминология золотошвейного производства Бухары и Гиждувана" /Ташкент, 1971/; Н. Икрамовой "Узбекская кулинарная лексика" /Ташкент, 1989/.

Исследование Л. Гафуровой "Бытовая лексика в современном узбекском языке" посвящено изучению узкой области словаря языка, которая связана с предметами повседневного быта.

Исследователь рассматривает имена существительные, выделив 12 лексико-семантических групп бытовой лексики, в которые входят слова, обозначающие предметы мебели, названия постельных принадлежностей; различных матерчатых изделий; принадлежностей для рукоделия; осветительных приспособлений и т. д. В диссертации М. Асамутдиновой "Название одежды и её частей в узбекском языке" излагается понятие о профессиональной терминологии, рассматривается вопрос о взаимоотношении профессиональной терминологии с научно-технической терминологией, об их взаимообогащении. В своей работе "Терминология золотошвейного производства Бухары и Гиждувана" Х. Бакаева изучает узбекскую терминологию золотошвейного производства, её состав и структуру, терминообразовательные средства, а также выясняет взаимоотношение профессиональной и литературной лексики. Исследователь рассматривает наименования шитых золотом тюбетеек; наименования шитых золотом сюзана, сувениров; наименования профессий золотошвейцев и т. п. Н. Икрамова в диссертационном исследовании "Узбекская кулинарная лексика" даёт определение условия перехода названий кулинарной лексики из других языков, их словообразование, приспособление к грамматическому строю заимствующего языка, участие названий кушаний в составе фразеологических единиц, пословиц и поговорок, их переносное значение.

История терминологии – это проблема национально-историческая, проблема истории человеческой цивилизации, истории культурных взаимодействий и взаимовлияний. В процессе исследования было установлено, что на данном этапе необходимо провести исчерпывающее изучение ряда узловых проблем, что оказалось возможным за счет сужения этой в целом широкой темы. Подобное ограничение позволяет произвести сравнительно-историческое исследование наименований терминов по их форме, семантике, структуре, синонимическому ряду, особенностям употребления и другим аспектам.

Наше исследование подтверждает вывод о том, что в истории развития словарного состава конкретного языка приток иноязычных слов был не механическим процессом, а обуславливался многими причинами: историческим развитием, необходимостью общения с другими народами, переводческой деятельностью, взаимообогащением и взаимопроникновением языков и культур. Широкие международные контакты создали благоприятную почву не только для более глубокого познания мировой культуры, приобщения к общечеловеческим ценностям, но и позволили развиться таланту узбекского

народа в различных сферах деятельности, дали возможность в полной мере проявить такие его исключительные качества, как предприимчивость и коммуникабельность, быстрое овладение несколькими иностранными языками. Благодаря этим контактам новый импульс к развитию получили и традиции национального гостеприимства и хлебосольства. Именно в сочетании наших традиционных ценностей с ценностями современного демократического общества – залог нашего будущего процветания, залог интеграции нашего общества в мировое сообщество.

Литература:

1. Асамутдинова М. Название одежды и её частей в узбекском языке: Автореф. дисс... канд. филол. наук, Ташкент, 1969. 28 с.
2. Бакаева Х. Д. Терминология золотошвейного производства Бухары и Гиждувана: Автореф. дисс... канд. филол. наук, Ташкент, 1971. 20 с.
3. Гафурова Л. Х. Бытовая лексика в современном узбекском языке. Т. 1991. 136 с.
4. Икрамова Н. Узбекская кулинарная лексика: Автореф. дисс... канд. филол. наук, Ташкент, 1983. 23 с.
5. Халмуратов А. Н. Креолизованные и некреолизованные подсистемы современного узбекского словообразования. Т. 1989. 144 с.

Азиза Турсунова
(Ташкент, Узбекистан)

КОНТРАСТИВНАЯ ЛИНГВИСТИКА. ПРОБЛЕМЫ ТЕОРИИ И МЕТОДИКИ ИССЛЕДОВАНИЯ

Сопоставление, взаимное соотнесение, сравнение – это прежде всего свойство человеческого мышления, универсальная основа познавательной деятельности. Вне сравнения не познается ничто, в том числе и язык [5, 43]. В лингвистике к методу и методике сопоставления и сравнения обращаются при изучении как одного, так и нескольких языков. И те, и другие имеют одинаковую научную релевантность, так как расширяют и углубляют наши представления и знания о сущности, строении и функционировании языка. Так, постулат о том, что сравнение является важной предпосылкой обобщения, существенным фактором научного познания, общепризнан и не требует дальнейших доказательств. Контрастивная лингвистика изучает все возможные вариативные формы выражения содержания единицы исходного языка в языке сопоставления [6; 262]. Основной задачей контрастивной лингвистики является выявление национально-специфических черт семантики и функционирования единиц исследуемого языка на фоне языка сопоставления. В результате описания семантики единиц одного языка на фоне другого выявляется национальная специфика единиц исследуемого языка. Национальная специфика семантики языковой единицы это ее отличие по составу семантических компонентов от единицы языка сопоставления [6, 263]. Контрастивный анализ, по нашему мнению, является самым эффективным способом исследования своеобразия концептуализации мира в разных языках.

Каждый язык не только и не столько отображает объективный мир, сколько по-своему интерпретирует его. Это один из постулатов современной когнитивной лингвистики. Безусловно, больше всего материала для решения этой проблемы предоставляет лексико-семантический уровень, так как именно в лексике наиболее ярко отражена специфика национального мировосприятия. Контрастивное исследование лексики и фразеологии позволяет получить описание, методически удобное для преподавания языка как иностранного, а также дает возможность подойти к созданию новых типов учебных словарей – толкового словаря для лиц определенной национальности, толково-переводного словаря изучаемого языка и т.д. [6, 264]. Продуктивным в этом плане является сопоставление структур лексико-семантических полей и связанных с ними внутривербальных и межвербальных отношений. Идея о контрастивном исследовании разных языков путем членения поля на составные элементы идет ещё от Й. Трира, который в одной из первых своих статей о языковых полях писал, что «членение поля одного отдельного языка является предварительной процедурой, необходимой для сравнения двух языков, взятых в целом» [9, 22], но теоретические принципы контрастивного исследования семантических полей в разных языках были разработаны О. Духачеком [7].

Лексико-семантические поля двух языков никогда не совпадают, поскольку зафиксированные элементы реальности в одном языке не воспроизводятся в такой же форме в другом языке. Если представить себе лексико-семантическое поле как определённую мозаику слов, то эта мозаика в разных языках будет неодинаковой: поля будут иметь разное количество клеток, не все клетки в сопоставляемых языках будут заполнены и то, что в одном языке содержится в одной клетке, в другом может быть распределено между двумя или несколькими меньшими клетками. Так, например, узбекское *ko'k* покрывает значения трёх русских слов – *голубой, синий, зелёный*, английскому *dream* соответствуют два узбекских слова – *tush* и *hayol*, английскому *smell* – русские слова *пахнуть* и *нюхать*; французское *flotter* «недвижимо держаться на воде» вообще не имеет соответствий в узбекском и русском языке.

Со структурой лексико-семантического поля связаны явления гиперо-гипонимии, синонимии и антонимии, которые также отображают своеобразное видение мира разными языками. Ещё Ульман отметил, что «одни языки чрезвычайно богаты на слова конкретного значения, в то время как другие

используют слова с общими значениями и не стремятся выразить все детали» [11, 36]. Например, англ. *cherry* – узб. *gilos* и *olcha*, англ. *Strawberry* – узб. *yertut* и *qulupnay*. Проанализировав английские тексты объемом 40005 словоформ и их переводы на русский язык, Н. Б. Гвишиани выявлено, что 1365 употреблений слова *said* в русском языке *сказал (сказала, -и)* употреблено 823. Более трети употреблений *said* передано другими словами. А вообще 48 единицам глаголов речи в русской части корпуса соответствовало 88. Наиболее частотная форма *said* в русском языке заменялась глаголами более конкретного значения [3, 70].

Особенной конкретностью значений отличается узбекский язык: русск. *закрывать (дверь, собрание)* – узб. *eshikni yopmoq, yig'ilishni tugatmoq*; русск. *способность* – узб. *qobiliyat, layoqat*, русск. *дополнение* – узб. *qo'shimcha, ilova, to'ldiruvchi*, русск. *памятник* – узб. *haykal, qabr toshi, yodgorlik*.

Такие несовпадения обусловлены тем, что слово в одном языке закрепляет в своём значении такие аспекты (характеристики, признаки) денотата, какие в другом языке распределены между несколькими словами. Так, в английском языке, как и в русском и в таджикском, люди и животные имеют *legs/ноги/по*, тогда как в узбекском языке животные имеют *tuyoq*, а люди – *oyoq*. В английском языке, как и в русском, у животных и людей есть *head/голова*, тогда как в узбекском животные имеют соответственно *kalla*, а люди – *bosh*. Это указывает на отличие в категоризации животного мира в разных культурах. В узбекской культуре отличия между человеком и животным значительно больше, чем в англо-американской и славянской культурах.

Довольно ярко языковая картина мира обнаруживается в синонимии. То, что в литовском языке, по данным А. Гудавичюса, имеется 360 синонимов для обозначения действия '*передвигаться по поверхности ногами*', которые эксплицируют семы типа '*сгорбившись*', '*волоча ноги*', '*опустив голову, глаза*', '*уныло*', '*кривыми ногами*', '*рассеянно, разинув рот*' и др., а в русском языке всего лишь 50 синонимов и эти значения в них не выражены, свидетельствует о своеобразии восприятия тех или иных явлений действительности литовцами и русскими [4, 198].

Кроме внутри полевых связей, важным для выявления национально-языковой картины мира является сопоставление межполевых связей. Межполевые связи базируются на полисемии (переносных значениях, преимущественно метафорических). Перенос значений в разных языках не совпадает и ярко отражает своеобразие разных языковых картин мира. Ср. русск. *ушко иголки*– узб. *ignaning ko'zi* (букв. *глаз иголки*).

Большое значение для вскрытия языковой картины мира имеет сопоставление внутренней формы слов-соответствий, т.е. способа мотивации слова. Признак, положенный в основу названия, в разных языках, как правило, не совпадает, является оригинальным и свидетельствует о своеобразном видении мира представителями разных этносов. Ср. узб. *etikdo'z* "*тот, кто делает сапоги*", нем. *Schuhmacher* "*тот, кто делает ботинки*"; узб. *boychechak* "*богатый цветок*", русск. *подснежник* "*такой, который произрастает и цветёт под снегом*", нем. *schneeglöckchen* "*снежный колокольчик*", англ. *snowdrop* "*снежная капля*". Понятие внутренней формы как способа представления выражаемого смысла лежит в основе различения денотативного смысла и интерпретационного компонента значения в функциональной лингвистике [1, 482–487]. Если смысл передаёт когнитивное содержание, то интерпретационный компонент значения связан с конкретной формой или с конкретной конструкцией одного языка, отображает специфику языкового представления содержания.

Ярким примером своеобразия языковых картин мира является безэквивалентная лексика, в частности тот её пласт, который принято называть словами-реалиями (названия национально-культурных понятий): англ. *drugstore* "*магазин, где торгуют лекарствами, косметикой, журналами, мороженым, кофе и т. п.*", нем. *richtfest* "*праздник по поводу сведения дома под крышу*", узб. *choron, do'ppi, qi'iq, beshbarmoq, bosma, chipron to'yu*, русск. *щи, сарафан, балалайка* и т. д.

Преимущественно маркированной является фразеология. Для исследования языковых картин мира эффективным является анализ национально-специфических фразем (узб. *bo'zchini tokkisi-day* (словно челнок ткача), *bo'zchi belbog'ga yolchimas, kulol mo'ndiga* (ткач без кушака, гончар без глины), русск. *коломенская верста, бесструнная балалайка, лаптем щи хлебать*, англ. *as red, as Rotherham College* "*красный, как Ротергемский колледж*") и специфика мотивации (внутренней формы) фразеологизмов (ср. мотивацию фразеологизмов со значением "*никогда*": русск. *после дождика в четверг*, узб. *tuyani dumiyerga tekkan-da* (когда хвост верблюда земли коснётся) или *qizil qor yoqqanda* (когда красный снег выпадёт), англ. *when the pigs fly* «когда свиньи будут летать», *when the moon turns green cheese* «когда луна станет зелёным сыром»).

На грамматическом уровне сопоставляться могут группировки слов по частям речи. Определенное значение имеет функциональная нагрузка частей речи, в первую очередь существительного и глагола. Так, например, если в немецком языке, по данным словаря Э. Матера [8] 20000 глаголов, то в таджикском языке, по данным Е. М. Вольф [2] – всего 409, т. е. в 50 раз меньше. В их функции используются сочетания существительных с глаголами типа *делать*: таъмир кардан "*ремонттировать*", хучум кардан "*атаковать*". Это же характерно и для английского (*to have a look* "*посмотреть*", *to have a think* "*подумать*"). Таким образом языки можно поделить на вербальные (глагольные) и невербальные. Номинативность английского и узбекского языков можно рассматривать как явления этноязыковые, как особенное средство концептуализации действительности языком – именной модус виденья мира.

Вышеприведёнными примерами мы постарались изложить некоторые возможности контрастивного анализа для выявления языковых картин мира, однако и эти факты свидетельствуют о его эффективности и продуктивности.

Литература:

1. Бондарко А. В. Интерпретационный компонент языковых значений и понятие эквивалентности в сопоставительной лингвистике. Zeitschrift für Slawistik. 1990. Bd. 35, № 4.
2. Вольф Е. М. Об эквивалентах глагола в некоторых индоевропейских языках. Уч. зап. Тадж. гос. ун-та. 1959. Т. 21, вып. 1.
3. Гвишиани Н. Б. Контрастивная лингвистика и проблема языковой картины мира. Филологические науки. 2004, № 1.
4. Гудавичюс А. Структурный и когнитивный аспекты в сопоставительной семасиологии.
5. Исабеков С.Е. О роли внутри и межъязыкового сопоставления в лингвистике // Сравнительно-сопоставительное изучение языков и интерференция: Сб. научных трудов. Алма-Ата. 1989. С. 43-47
6. Стернин И.А. Контрастивные исследования современных языков и корпусная лингвистика М. – АСТ: Восток-Запад, 2007. 208 с.
7. Ducháček O. Étude comparative des champs conceptuels. Philologica Pragensia. 1966, roč. IX, č. 1.
8. Mater E. Deutsche Werben. Leipzig: VEB Bibliogr. Inst., 1966.
9. Trier J. Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes. Heidelberg, 1931.
10. Ulmann St. Semantic Universals (Universals of Language). Readings in Modern English Lexicology. L., 1969.

Махмуд Фатхуллоджаев
(Ташкент, Узбекистан)

ПАРАДИГМА СЕМЕЙСТВЕННОСТИ В РУССКИХ И УЗБЕКСКИХ ПОСЛОВИЦАХ И ПОГОВОРКАХ

Мы всегда познаем разные вещи, с которыми сталкиваемся в повседневной жизни, через два разных аспекта, т. е. противоположных друг другу. Среди них наиболее распространенными явлениями являются качества добра и зла. Или, в нашем языке, мы делим эти слова на положительные и отрицательные. Естественно, что лексемы добра и зла широко встречаются в пословицах. Потому что пословицы – явление, показывающее взгляды и отношение людей к действительности жизни. Здесь пословицы на тему добра и зла, встречающиеся в русских и узбекских пословицах, ярко выражают отношение народа к этим понятиям.

Чтобы доказать свою точку зрения, ниже мы дадим семантический анализ некоторых узбекских и русских пословиц на тему добра и зла:

На русском: *Делай добро, и тебе будет добро.*

На узбекском: *Yaxshi gap bilan ilon inidan chiqar, Yomon gap bilan musulmon dinidan.*

На русском: *Во всяком худе не без добра.*

На узбекском: *Yomonchilik bo'lganda, qor ustiga muz yog'ar.*

На русском: *Кто ленив с сохой, тому все год плохой.*

На узбекском: *Yaxshi yil — bahoridan, Yomon kun — saharidan ma'lum*

Эти пословицы относятся к числу самых популярных пословиц. То, что результат работы зависит от того, как она начинается, отражено и в пословицах. Обычно окончание начатого нами дела зависит от того, как мы его начнем, и отношения окружающих. Именно поэтому в пословицах выражено, что хорошее начало – это хорошо, а плохое начало – это плохой конец. Подобные пословицы подробно отражены у обоих народов. Из пословиц также видно, что и русские, и узбеки пытались выразить внутренний смысл, противопоставляя добро и зло. В дополнение к этому можно привести следующее высказывание:

На русском: *Доброму добро, а худому – пополам ребро.*

На узбекском: *Yaxshi qilsang, yaxshilik ko'rasan.*

Итак, окончание каждой работы, которую мы хотим начать, зависит от того, как мы ее начинаем. На основе анализа этих пословиц мы видим, что варианты на обоих языках означают одно и то же.

Среди пословиц на узбекском и русском языках своим богатым смыслом выделяется еще одна – «Нет худа без добра» и узбекский вариант пословицы:

"Har yaxshida bir "ammo" bor,

Har yomonda — bir "lekin" olingan.

«Нет худа без добра» с русского на самом деле переводится на узбекский как «У каждого облака сербренная кайма».

Семантическое поле, как еще одна важная организация лексики, определяется как группа лексем, связанных с определенной деятельностью или специальной областью знаний, таких как кулинария, мореходные термины или слова, используемые врачами, шахтерами или альпинистами. Семантическое пространство разных полей не означает быть одинаково большим или маленьким, то есть иметь одинаковое количество слов. Как уже говорилось выше, семантическое поле родства значительно больше других семантических полей.

Метафора – один из художественно-изобразительных средств, часто встречающихся в узбекских пословицах о родстве. В художественной литературе его еще называют коротким сравнением. В пословицах метафорические движения выполняют преимущественно ведущую смысловую функцию. Например: слова «плоть и ногти» в пословице «Мясо и ногти неразлучны» относятся к близости между близкими родственниками, братьями и сестрами. Кроме того, пословица «муж с женой бьют, платок завязывают» — одна из них. Таких пословиц в нашем языке немало. Здесь следует отметить, что каждый народ создает пословицы исходя из своего образа жизни и окружающей среды, что очень ярко отражено в некоторых пословицах на узбекском языке. Слова и значения некоторых узбекских пословиц не встречаются в других народных пословицах. Например, в пословице «Если маму держишь в голове, сестру держи на ладони», она призвана проявить уважение к матерям и сестрам. Уникальный обычай нашего народа мы можем наблюдать в этой пословице: «Бог избавляет раба твоего от места твоего». Следует также признать, что образы «свекрови» и «невестки» присущи только узбекским пословицам. Иными словами, в узбекских пословицах эта тема раскрыта больше, чем в русских народных пословицах. Причина этого в том, что узбекский народ гораздо серьезнее подходит к этим отношениям. Например:

- Kelin bo'ldim — qaynonamga yoqmadim, qaynona bo'ldim — kelinimga yoqmadim.
- Qaynonaga tosh otsang tosh olasan, qaynonaga osh bersang osh olasan.

На русском языке:

- Я стала невестой – не понравилось свекрови, я стала свекровью – не понравилось невестке.
- Если бросишь камни в свекровь – получишь камни, если дашь свекрови суп – получишь суп.

Именно в узбекском народе отношения между сватьями очень важны. Кроме того, русские вообще не уделяют особого внимания отношениям с сватьей. На этом этапе, если обратить внимание еще на некоторые пословицы, узбекский народ стремится в различных пословицах рассказать о жизни, используя такие слова, как прелесть, свекровь, свекр, невестка, но у русских это совсем не так, и эти пословицы могут показаться им немного необычными. Например,

- Kelinning tili yo'q, Qaynonaning- iymoni.
- Kelining yaxshi bo'lsa, berdi hudo, Kelining yomon bo'lsa, urdi hudo.
- У невесты нет языка, у свекрови - совесть.
- Если невестка твоя хорошая, отдашь все ей, если невестка плохая, горе тебе.

В этих пословицах характерны для узбекских народов приезд невесты, отношения между свекровью и невесткой. Поэтому такие пословицы не встречаются во у славянских народов и не встречаются, раскрываются через глубокий смысл.

Мы не ошибемся, если скажем, что такие темы, как стыд и скромность, чаще встречаются только в узбекских пословицах. Потому что на протяжении веков эти качества, идущие от наших предков, въелись в кровь узбекского народа. Для доказательства приведем следующие пословицы:

- Andishaning oti qo'rqoq.
- Sharmsizlik – sharmandalik nishoni (Бесстыдство – признак позора.) Теперь, если мы посмотрим на некоторые пословицы, созданные русскими, они раскрывают семейные связи и их значение в жизни, но родственники не имеют особого значения.

Поэтому каждое слово, существующее в языке того или иного народа, выражается в языке, а пословицы определенного народа выражаются представителями этого народа из слов языка этого народа с уникальными особенностями этого народа и способа их изготовления.

Литература:

1. Абдуллаева Н.Е., Семантические и лингвокультурные особенности английских и узбекских пословиц с понятием дружбы. Январь 2017.
2. Скорость В.Н. Фразеология в контексте культуры. Языки русской культуры. М., 1999. С. 17-20.
3. Хонек, Р. Пословица в уме: когнитивная наука пресловутого остроумия и мудрости. – США.: Лоуренс Эрльбаум, 1997.
4. Караматова К.М., Караматов Х.С. Пословицы. – Т.: Мехнат, – 2000

**Мунира Хамрокулова, Миркамол Махкамов
(Ташкент, Узбекистан)**

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ВСЕСТОРОННОГО РАЗВИТИЯ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ЛАТЫНИ В МЕДИЦИНСКИХ ВУЗАХ

В начале 20 века известный украинский филолог Ф. Зелинский создал цикл лекций, направленных на обоснование необходимости изучения древней культуры, в том числе латинского языка, для современного общества. В частности, он подчеркивает, что, несмотря на то, что в связи с этим периодом уточнялась цель обучения латыни на разных этапах, ее целью всегда было обогащение интеллекта и культуры [1].

По мнению Н. Кацмана, преподавание латинского языка в высших учебных заведениях позволяет сформировать следующие компетенции: - расширение языкового кругозора студентов; - развитие абстрактно-грамматического мышления; - научный подход к изучению родного и иностранных языков; - общекультурное и интеллектуальное развитие учащихся путем освоения античной культуры [2].

А. Подосинов подчеркнул, что основной целью обучения латыни является формирование индивидуальной образовательной стратегии: «Эта языковая система с открытым описанием и сравнительно легко поддающаяся изменению создает практичную и удобную идею для организации изучения языка в целом и позволяет сознательно подходить к ней. к изучению любого языка мира» [3].

Э. Цивкунов подчеркнул важность междисциплинарности латыни и современных иностранных языков для формирования академической автономии у студентов, разработал методику преподавания латинского языка, которая «позволяет формировать академическую автономию у студентов, а также формировать языковую автономию у студентов». компетентность в преподавании английского и русского языков» [4].

По результатам анализа был сделан вывод, что цель обучения латыни в интеллектуальном и культурном развитии учащихся должна отражать следующие компоненты: практический, интеллектуальный, культурно-образовательный, развивающий.

Цель обучения латыни отражает приобретение грамматики и лексики, необходимых для чтения латинских текстов с помощью словаря. Важность этой цели заключается в том, что другие компоненты можно реализовать посредством изучения латинского языка и грамматики. Поэтому изучение грамматики латинского языка и ориентация на чтение произведений авторов античного периода принесут свои плоды в сочетании с опытом практической деятельности. Потому что без практики лексики и грамматика забываются очень быстро.

Изучение латыни, как и изучение других языков, отражает цели логического мышления, единства воображения и сознания, ускорения мыслительных процессов. В процессе изучения латыни будущие медицинские работники получают возможность изучить медицинскую терминологию и сделать выводы о сфере применения любого лекарства.

В процессе обучения латинскому языку диагностика исходного состояния уровня интеллектуального и культурного развития учащихся осуществлялась на основе следующего плана: анализа образовательных программ и учебно-методических комплексов, созданных в предмет «Латинский язык и медицинская терминология»; определять уровень интеллектуального и культурного развития студентов на основе методов научного исследования; оценка эффективности интеллектуального и культурного развития учащихся посредством внеклассной деятельности.

Латинский язык и медицинская терминология преподаются в медицинских вузах на курсах высшего сестринского дела, стоматологии, терапии, педиатрии, медицинской биологии и медицинской профилактики. В учебных и нормативных документах целью преподавания данного предмета является ознакомление студентов с основными понятиями и категориями анатомического, клинического и фармацевтического разделов медицины на основе грамматических закономерностей и развитие навыков практического применения.

В качестве задач предмета определены: дать учащимся теоретические знания по анатомической терминологии, существительным, ударению, словарной форме существительных, качеству, адаптированному и неадаптированному определителю, формам единственного и множественного числа, видам существительных, согласованию, числу; в клинической терминологии запоминание греческого варианта латинских частей тела, суффиксации, префиксации, укоренения, правильного диагноза и неправильного диагноза; по фармакологии написать рецепт без грамматических ошибок, вооружиться методами наблюдения за глаголами, условными предложениями и командами, лекарственными растениями, лекарствами, кислотами, солями, оксидами и афоризмами, раскрыть актуальные проблемы науки, развить практические навыки о месте и роли латинского языка в медицине. В рамках вопросов, которые реализуются в процессе освоения предмета «Латинский язык и основы медицинской терминологии» в образовательных программах, студенты должны усвоить основы анатомических знаний, правильно усвоить клиническую диагностику, иметь представление о как правильно выписать рецепт; знание морфологических, синтаксических методов в анатомическом, клиническом и фармацевтическом разделах и применение их на практике; Определено, что студенты должны уметь применять на практических занятиях методы анализа анатомических, клинических и фармацевтических терминов,

делать выводы, собирать и использовать данные, необходимые для решения проблемной ситуации, объяснять научные понятия, владеть навыками принятия решений проблемных ситуаций.

Учебной программой не предусмотрена теоретическая подготовка, а освоение предмета организуется в рамках практических занятий. В ходе прохождения практики изучаются следующие вопросы: введение в медицинскую терминологию; латинский алфавит; гласные и согласные; термины, относящиеся к строению тела; правила акцентуации; анатомические термины, относящиеся к строению тела и головы; существительные: грамматические категории и словарная форма; тип лошади; кости, принадлежащие лицу, челюсти; качество: грамматическая категория и словарная форма; совместимость с лошадью; анатомические термины, относящиеся к полости рта; разнообразие сложных анатомических терминов; термины дыхательной системы; спряжение существительных; дыхательная система; уровни качества: сравнительный уровень (сердечно-сосудистый); повышенный уровень (в отношении системы кровообращения); употребление анатомических терминов в единственном числе; породы лошадей; форма множественного числа (мочевыделительная система); ориентировочная форма множественного числа (кости); употребление головного и указательного падежа во множественном числе в анатомических терминах (слуховая система); число: порядковые и счетные числа; словообразование; морфема; суффиксация (строение тела и черепа (затылочный, височный, лобный)); префиксация; клиническая терминология; строение тела и челюстно-лицевые клинические термины; дублиеты, обозначающие части головы и названия их патологии (голова, небо, зубы); составление клинических терминов для органов дыхания и верхних конечностей; клинические термины (десны и десневые органы); клинические термины для тканей, секрета, возрастных ТЭ и дна полости рта; клинические термины для слюнных желез, жевательных мышц и их функций; введение в фармакологию; лекарственные формы (относящихся к дыхательной системе); структура и форма рецепта (относящихся к сердечной системе); применение (рецепт) таблеток, суппозитория и глазных пленок в рецепте; химические элементы в рецепте; кислоты; оксиды в рецепте (относящиеся к дыхательной системе), мочевыделительная система); соли в рецепте; катионы и анионы; сокращения в рецепте.

Анализ учебных программ показывает, что некоторые учебные материалы культурологического характера отражены только в предметах самостоятельного обучения: латинские мудрые слова и афоризмы; древнеримская культура; древнегреческая культура; История Олимпийских игр; Латинизм в современных языках (английском, французском); алхимия как необычное явление в средневековой культуре; история международной медицинской эмблемы; религиозная медицина; «Гаудеамус» (Студенческий гимн); медицина и искусство; знаменитые ораторы Древнего Рима; медицина в нумизматике; медицина в памятниках латинской и греческой литературы; Греческие и латинские эпиграммы о медицине и здоровье; семь чудес света; древнеримские писатели; древнегреческие писатели. Анализ образовательных программ и учебно-методических комплексов, подготовленных по предмету «Латинский язык и медицинская терминология», а также наблюдение за учебным процессом в высших медицинских учебных заведениях показывают, что в содержании обучения практически отсутствуют учебные материалы культурологического характера. Согласно приведенной информации, события и свидетельства древней культуры включаются только в самостоятельные работы студентов. Источники культурологического описания этой науки не отражены в списке литературы, представленном в программе.

Достижения науки педагогики показывают, что уровень интеллектуального развития учащихся определяется суммой знаний, умений и умственных действий, формируемых в процессе их усвоения, свободной опорой на них в процессе мышления, что обеспечивает приобретение новые знания и навыки на определенном уровне. Информация о современном состоянии интеллектуального развития студентов определялась с помощью специального наблюдения и психолого-педагогических методов диагностики. На основе материалов теоретических исследований в качестве важных качеств интеллекта были выделены:

- упрямство;
- глубина ума;
- гибкость и адаптивность мышления;
- логичность мысли;
- доказать идею;
- критическое мышление;
- круг мышления.

Эти качества, в свою очередь, были определены как критерии интеллектуального развития учащихся. По каждому критерию определялись показатели, помогающие оценить текущее состояние интеллектуального развития учащихся, а затем с помощью тестов и анкет были получены количественные данные.

Анализ полученных результатов мотивационен в контрольной группе (высокий уровень - 18%; средний уровень - 47%), комплексный анализ изучаемого объекта (высокий уровень - 19%; средний уровень - 63%), умение использовать Доказательства и законы, подтверждающие мнения и выводы (высокий уровень - 20%; средний уровень - 60%) показали, что показатели были хорошо сформированы по сравнению с другими критериями.

В экспериментальной группе - интерес к обучению (высокий уровень - 19%; средний уровень - 48%), вникновению в суть вещей и событий, выделению основной мысли, пониманию взаимосвязи между вещами и событиями (высокий уровень - 18%; средний уровень - 43%) наблюдались высокие результаты.

Гибкость и адаптивность мышления в обеих группах - способность использовать имеющиеся знания и опыт, быстро использовать предметы в новых ситуациях и отношениях, преодолевать возникшие трудности (в контрольной группе - на 50% более низкий уровень, в экспериментальной группе - 53% нижний уровень); критическое мышление - строгая оценка результатов мыслительной деятельности, отказ от заблуждений и выводов, внесение корректировок (нижний уровень на 45% в контрольной группе, нижний уровень на 45% в экспериментальной группе); сравнительно слабо развиты такие интеллектуальные качества, как широта мышления - способность комплексно охватить объект интеллектуальной деятельности, способность принимать альтернативные решения (контрольная группа - 49% нижнего уровня, экспериментальная группа - 43% нижнего уровня).

Также в процессе экспериментальной работы анализировался уровень культурного развития учащихся как процесс овладения культурой цивилизации, связанной с изучаемым языком. Полученные результаты показали, что в контрольной и экспериментальной группах знания, умения и квалификация студентов о древней культуре были недостаточно развиты. Обе группы респондентов имели относительно высокий уровень знаний о древней греко-римской культуре, связанной с другими дисциплинами, другими областями, а также умение использовать латынь в практической деятельности.

Самые низкие показатели четко наблюдались по критериям, связанным с культурными артефактами, авторами философских и художественных произведений, мифологией, ритуалами (в контрольной группе - от 57% до 73% - нижний уровень; в экспериментальной группе - от 58% до 69). % - Нижний уровень).

На основе анализа неаудиальных занятий по преподаванию латыни в медицинских вузах были сделаны следующие выводы:

1) неаудиальные формы интеллектуального и культурного развития студентов, широко используемые в системе высшего медицинского образования, могут включать научно-практические конференции, научные олимпиады, факультативные занятия, конкурсы научных работ, периодические издания; 2) серьезный недостаток в организации научно-практических конференций связан с тем, что они проводятся только на основе участия студентов, информация не доставляется вовремя, культура подготовки и чтения лекций студентов низкая, недостаточно развит; 3) помимо научных олимпиад целесообразно проводить в медицинских вузах ежегодную олимпиаду по предмету «Латинский язык», которая является отборочной к интернет-олимпиадам и конференциям; 4) студенты имеют возможность получать информацию о конкурсах интеллектуального и культурного развития студентов через Интернет и на кафедрах. Однако в большинстве случаев они не знают об этом выборе. По этой причине кафедрам и органам студенческого самоуправления целесообразно инициировать проведение конкурсов в вузах. Только на основе взаимного сотрудничества этих структур можно добиться эффективности таких соревнований и обеспечить активное участие студентов; 5) факультативные занятия как факультативная форма организации образования, организуемая по интересующим студентов вопросам, в настоящее время отсутствуют в большинстве вузов, поскольку цель инициативы, проявляемой «снизу», неизвестна даже тогда, когда существует вероятность того, что студенты могут предложить учителю курс обучения, подходящий для интересующей его области; во-вторых, учителям не платят за проведение факультативного обучения. Следует отметить, что в этом процессе не в полной мере используется высокий научный и интеллектуальный потенциал профессоров и студентов. Факультативные курсы, организованные на основе таких направлений, как современные науки, особенно латынь с междисциплинарным описанием, современные европейские языки, древняя и средневековая латиноязычная культура, могут стать прочной основой для проведения студентами научных исследований.

Литература:

1. Зелинский Ф. Древний мир и ми. М., 1997. - С. 18-19.
2. Кацман Н. Методика обучения латинскому языку. - М., 2003. - С. 9-24.
3. Подосинов А. Латинский язык в школе. История, преподавание и методика. - М., 1996. - С. 32.
4. Сивкунова Е. Формирование автономности студента лингвистического вуза на основе междисциплинарного взаимодействия учебных курсов (английского и латинского языков). Автореферат диссертации на исследование степи кандидатских педагогических наук. - М., 2002.

Ирода Шакирова
(Ташкент, Узбекистан)

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ КУЛЬТУРЫ РЕЧИ И ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ДИДАКТИКИ

Культура речи – это процесс, который имеет большое влияние в нашем обществе. Умение убеждать людей, умение контролировать ситуацию облегчает жизнь многим людям. Имея навык умения красиво говорить, люди могут получить высокие звания, должности и добиться многого в жизни. «Важно знать, что хороший оратор – это лидер. Искусство культуры речи может проявить себя во многих областях. Это заметно в торговле, производстве и даже в научной деятельности» [1, с. 46] - говорит ученый Фарход Абдурахманов в своей книге «Культура речи».

В настоящее время потребность в культуре речей растет. Потому что люди, которые думают о своем будущем и хотят завоевать престиж, поняли, что у них ничего не получится, если они не умеют красиво говорить. Итак, видно, что для того, чтобы стать хорошим экспертом во всех областях, необходимо научиться культуре речи. Искусство культуры речи – процесс, неразрывно связанный с личностью оратора. Положительные характеристики говорящего делают речь говорящего хорошей и красивой.

Оратор – это человек, который красиво говорит, является образцовым и может говорить со всеми. Красноречивый – это мастер слова, оратор, богатый речью и находящий красивые слова. Оратор должен обладать особыми навыками и способностями, чтобы выступить публично.

В обязанности спикера входит:

- важнейшее политическое и социальное искусство своего времени;
- умение выбирать литературу;

Искусство речи по-гречески называется риторикой (по-узбекски — риторика). Риторика – научная дисциплина, связанная с подготовкой и передачей хорошей речи и качественного текста. Теория ортологии играет важную роль в изучении публичных выступлений. Учение о речи называется «ортологией». «Любое обучение – глубокие исследования, методические направления, коммуникативные подходы возникают в процессе развития и совершенствования. Существование преподавания по таким направлениям, как риторика-качество, культура речи, культура поведения, стили общения, искусство речи, художественная речь, выразительное чтение, сценическая речь, требует их отдельного изучения при сохранении целостности преподавания» [3, п. 38].

Теория речи - ортология - это формируемая человеком экспрессивная форма текста, относящаяся не только к речи, но и к духовно-эстетическому явлению. Поэтому, когда речь оценивается как образцовая, предполагается, что намеченная цель или содержание речи дойдет до слушателя и окажет на него определенное влияние. При выполнении этих задач к выступлению предъявляются определенные требования. По сути, правильная структура речи требует, чтобы слова отражали задуманное содержание, смысл, были ярко впечатляющими и захватывающими.

Риторика — основное древнее направление изучения истории преподавания речи. Под термином риторика издавна понималась наука о теоретических основах искусства речи, представляющая формально-речевую форму искусства живой речи. В нем проводились научно-методические исследования. Риторика изучила достижения речевой практики и создала литературу, раскрывающую ее теорию, поскольку ее предметом является процесс формирования формально-живого искусства речи, и она выполнила задачу разработки теоретических и методологических основ искусства ораторского искусства., который является важным инструментом духовности.

Первые сведения о риторике можно найти в источниках афинской школы риторики. Риторика – это школа обучения, а ритор – это человек, который ее преподает. Софисты - лица, пришедшие к власти и обществу в V веке до нашей эры, должны были обладать настоящими ораторскими способностями. Это большая необходимость. История породила софистов, учителей, способных научить искусству мудрого и добродетельного профессионального ораторского искусства в своей культурной области. Софисты были более высокого класса, чем учителя. В основном они использовали три метода. Метод теоретической и практической разработки общих законов риторики. Метод композиции текста, его анализ и интерпретация. Эристика – это стиль правил дебатов. В школе софистов софист является высшим учителем, а в риторике ритор означает еще и учитель.

Так возник софист-ритор, обучающий искусству красноречия. Софисты-риторы первыми в мире начали изучать речь по категориям.

Что такое речь? Фактический, разговорный язык нации. Умение выражать мысли посредством слов. Речевая культура – это соответствие данного языка стандартам литературного языка, как письменного, так и устного.

Упорядоченная, целенаправленно воспитанная форма речи. Это выражается в процессе общения. Коммуникация – это способ общения и общения с людьми, процесс, выражающийся через деньги и торговые отношения, связанные с работой или услугой. Хорошее обращение, грубое обращение, ближе-больше, просто обращение, прийти на лечение - поговорить, привыкнуть, вежливость в этих процессах, экспрессивность, свойственная человеку - это культура обращения.

Выразительное чтение – оно имеет большую роль в приобретении у вас речевой культуры, ведь экспрессивное чтение формируется в нормах письменного литературного языка нашего родного языка. Все существующие правила нашего родного языка связаны с тоном и интонацией слов, требующих знаков препинания. В выразительном чтении правила словообразования, правильное чтение грамматики, фонетики, стилистики, а также умение интерпретировать и воплощать в своей речи функции знаков препинания - выявляют интонационный темп - ритм течения мыслей в тексте. Что мы хотим донести до слушателя. Это удовольствие возникает от умения точно следовать правилам выразительного чтения. В этом случае существующий текст и содержащаяся в нем мысль читаются целиком, без сокращений.

Выразительное чтение – это знак, символ, отражающий внутреннюю эмоциональную ситуацию, выраженную в словах, выраженную, истолкованную мысль. Он характеризуется своей детализацией, ясностью и воздействием.

Искусство художественного слова – это текст произведения, внутренняя сущность которого выделена в нормах исполнения, важное значение в нем имеет содержание. Замечательным произведением искусства, привлекающим внимание, является бадия – творение, отвечающее художественным и эстетическим требованиям.

Произведение искусства – это выражающее реальность через образы в форме изобразительного искусства. Оно отвечает высоким эстетическим требованиям, написано с высоким вкусом и мастерством, с красивым и тонким чувством следует правилам художественного исполнения. – одно из влиятельных направлений.

Художественное чтение - образное чтение, фрагментов текста, последовательности событий, с паузами логического, психологического акцентирования, важно творческое разнообразие при сильном нарастании динамического темпа-ритма.

Сценическая речь сегодня анализируется на уровне науки, обеспечивается методическими пособиями, учебными пособиями, учебниками, разрабатывается в основе школ риторики, софистов, ораторов. Обогащен исполнительными законами. Всегда существует потребность в способах исполнения, отражающих живые, впечатляющие, эмоциональные, яркие чувства зрелых произведений искусства. Сегодня наука о сценической речи учит этой необходимости. Под своим названием сценическая речь означает речь выразительных, художественно зрелых персонажей на сцене, на подмостках театра. Это факт, что эта речь не может сохранить полную исполнительскую выразительность нигде, даже на радио и телевидении, как на сцене. Потому что были определенные потери в постановке, когда спектакль выходил из здания театра. Смена места, атмосферы, духа спектакля, безусловно, отрицательно скажется на духе спектакля.

Сценическая речь – это школа, требующая особого внимания к обучению речи. К этому прибавляются режиссер, дирижер, балетмейстер, композитор и все остальные театральные факторы, и теперь это чудо, настоящее чудо, что художественный образ может быть услышан в речи и спектакле. «Искусство ораторского искусства есть самое распространенное, упорядоченное и непрестанное направление развития речевого преподавания в истории его жизни, встречающееся со многими музыкальными произведениями. Ораторское искусство — одна из основных отраслей ортологии, изучающая и обучающая психологической деятельности речи человека и речевым умениям решать проблемные вопросы, стоящие перед ним в ходе его жизни» [2, с. 24].

Искусство культура речи отбирает и воспитывает говорящего, обладание особыми качествами и способностями является положительным аспектом достижения цели. Но такие чувства, как умение, желание и смелость, способны превратить человека без рук и ног в оратора мирового уровня. Мы кратко задумались над некоторыми направлениями ортологии, главное, попытались уточнить направления учения. Мы научились оценивать каждого по его месту в учении, по его позиции. Теперь наша очередь познакомиться с миром культуры речи, их секретной индустрией, методами приобретения и обучения, не разрывая при этом уз связи.

Литература:

1. Абдурахманов Ф. Абдурахмонова З. Речевая культура. - Т.: Фан, 2016.
2. Иномхожаев С. Основы публичных выступлений. - Т.: Учитель, 1982.
3. Толаганов А. Сценическая речь. - Т.: Музыка, 2010.

СЕКЦІЯ: ФІЛОСОФІЯ

Володимир Стеценко
(Богуслав, Україна)

ПЕТРО АВСЕНЄВ – ПРЕДСТАВНИК КИЇВСЬКОЇ ДУХОВНО-АКАДЕМІЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ ХІХ СТОЛІТТЯ

Ім'я Петра Авсенєва (1810-1852) — філософа і богослова, одного з представників київської духовно-академічної філософії ХІХ століття, викладача Київської духовної академії й Університету св. Володимира, очевидно, мало відоме шанувальникам вітчизняної філософської думки. Утім, його репутація як філософа за життя була досить високою. Зокрема, у некролозі, присвяченому Авсенєву, зазначалося: «Його ім'я довгий час у всіх навчальних округах духовного відомства... було синонімом філософа», а філософ і педагог Густав Шпет (1879-1937) називав Петра Авсенєва «мислителем розуму живого, можливо, навіть екзальтованого, але непідробного релігійного почуття і щирих переконань» [9, с. 195].

У «Біографічному словнику професорів і викладачів Імператорського університету св. Володимира (1834-1884)», виданому в 1884 році, констатовалось: «П. С. Авсенєв був одним з найученіших людей... Він відмінно знав мови єврейську, грецьку, латинську, німецьку, французьку й італійську; науки богословські, філософські, історичні та природничі становили улюблене коло його занять. В університеті П. С. Авсенєв читав логіку, історію душі, історію новітньої філософії, моральну філософію в поєднанні з природним правом і філософію історії» [3, с. 9].

Петро Авсенєв народився в 1810 році у Воронежській губернії в сім'ї священника. Навчався у Воронежському духовному училищі та Воронежській духовній семінарії, згодом — у Київській духовній академії, до якої вступив у 1829 році. Тут П. Авсенєв привернув до себе увагу надзвичайною жадобу до навчання та прагненням до читання книг, переважно філософського змісту. У вже згаданому «Біографічному словнику професорів і викладачів Імператорського університету св. Володимира (1834-1884)» вміщено таку характеристику П. Авсенєва: «Це була симпатична особистість: скромний, до всього доброзичливий, невпинно трудився над саморозвитком, у співбесіді про вчені предмети завжди рівний і спокійний, — у душі глибоко релігійний і, за складом свого характеру, більш схильний до чернечого життя і кабінетної діяльності, ніж до життя світського і сімейного» [3, с. 516-517].

Після закінчення у 1833 році Київської духовної академії й отримання ступеню магістра богослов'я, Петро Авсенєв був залишений при академії бакалавром німецької мови, хоча призначався на кафедру філософії, яку тоді обіймав Орест Новицький (1806-1884). Після переходу О. Новицького в Університет св. Володимира, екстраординарним професором кафедри філософії став Йосип Міхневич (1809-1885), а бакалавром філософії з 1836 року — П. Авсенєв, йому доручають викладати курс психології та історію новітньої західної філософії. У 1839 році, після переходу Й. Міхневича в Рішельєвський лицей, П. Авсенєв стає екстраординарним професором цієї кафедри, а з 1845 року — ординарним професором. Крім того, паралельно у 1838-1844 роках він викладав і в Університеті св. Володимира (ад'юнкт кафедри філософії, в 1842 році обраний секретарем 1-го відділення філософського факультету). В 1844 році П. Авсенєв прийняв чернецтво, узявши ім'я Феодан. Після цього він поступово відходить від викладацької роботи — спочатку в університеті, а з 1850 року — і в академії. Наприкінці життя був призначений настоятелем посольської церкви в Римі, де й помер 1852 року.

На думку сучасних дослідників, скласти повну картину філософських поглядів П. Авсенєва досить складно. Пояснюється це, насамперед, відсутністю робіт, які б повною мірою відобразили філософську систему П. Авсенєва. Дійсно, праці вченого за його життя практично не друкувалися, виняток становлять хіба що низка статей в журналах «Воскресное чтение» і «Москвитянин». У 1869 році, вже після смерті П. Авсенєва, деякі його роботи були видані в Києві під назвою «Із нотаток з психології» у складі «Збірника з лекцій колишніх професорів Київської духовної академії» і які більше в Україні повному об'ємі не перевидавалися.

Дане видання очевидно зазнало серйозної редакторської правки, тому, наприклад, вже згаданий Г. Шпет, наводячи слова редактора видання, котрий повідомляв, «що в їх розпорядженні знаходиться ще ряд досить значних статей» П. Авсенєва, зокрема, «про біснування, магію і чаклунство, про язичницьких оракулів, символіка природи і таке інше», «розміщення яких у цьому Збірнику визнано, все-таки, недоцільним», вказує, що це видання «взагалі потрібно визнати сфальсифікованим джерелом для вивчення світоглядних поглядів Авсенєва» [9, с. 213].

Центральне місце у філософській системі Петра Авсенєва займає питання про людину, зокрема, безумовний інтерес становить його підхід до вивчення душі. Як уже зазначалося, в 1836 році, після призначення на кафедру філософії Київської духовної академії, П. Авсенєву доручають викладати курс психології. У Біографічній замітці до його праці «Із нотаток з психології» вказано, що «наука про душу людську — психологія була дуже мало або зовсім не розроблена в Київській Академії, внаслідок чого не викликала належної уваги і співчуття студентів Академії, не мала майже ніякого значення в їхній філософській освіті» [1, с. II]. Професори Василь Карпов і Орест Новицький, які викладали цей курс, майже не залишили своєї традиції у викладанні психології, оскільки працювали в Академії нетривалий час. Тому П. Авсенєву довелося, фактично, починати заново і «з цього часу, до самого кінця його педагогічної діяльності, психологія була постійним, головним і особливо улюбленим предметом його учених і

навчальних трудів і занять в Академії»[1, с. 1].

Можливо, підвищений інтерес П. Авсенєва до психології пояснюється тим, що у викладанні філософії він мусив дотримуватися статутних вимог щодо залежності філософії від православ'я. За словами першого професора філософії Київської духовної академії Івана Скворцова (1795-1863), «для християнського філософа є... найвірніший керівник — одкровення, до якого і повинна звертатися наша філософія, не для того, власне, щоб вносити в нього свої мудрствування, а для того, щоб із нього виносити для себе світлоносні істини»[9, с. 21].

Такий підхід навряд чи сприяв розвитку творчого мислення, і це, звичайно, не подобалося П. Авсенєву. Можливо саме через це його не особливо приваблювала історія філософії, і він повністю зосередився на розробці проблем психології, намагаючись «надати її викладанню такий напрям, який би, задовольняючи загальні вимоги, цілком відповідав високій меті і духу академічної освіти»[10, с. 256].

У лекційному курсі П. Авсенєв одразу окреслив один із найважливіших напрямків людської діяльності, що спрямовує кожного індивіда на дослідження та вивчення сутності власної душі через самопізнання. Він зазначав: «Наука, що має предметом пояснити нам устрій та життя душі з чистого її створіння, щоб привести людину до справжнього самопізнання, є психологія. Її називають крім того ще антропологією та філософією підлежного духу» [1, с. 2].

Отже, П. Авсенєв сформулював завдання психології не тільки як прикладної науки, а й філософської, оскільки вона має і загальнолюдський характер. На його думку, «теоретична користь психології полягає в тому, що вона дає людині пізнання про неї саму, служить зосередженням всіх інших пізнань» [1, с. 22]. Чому акцент зроблено на самопізнанні? Людина, як вважав мислитель, є зосередженням знань про все: духовне надбання насичує людину внутрішньою силою, самовпевненістю, допомагає зрозуміти цінність і призначення оточуючих речей [2, с. 229]. «Одна наука, а саме філософська наука про душу, у власному сенсі відкриває нас нам самим і віддає нам приховане в нас духовне багатство в руки», — писав П. Авсенєв [1, с. 23].

Видатний дослідник історії української філософської думки Дмитро Чижевський (1894-1977) зазначав, що статті з психології П. Авсенєва та його лекції «виявляють вплив романтичної психології (Шуберт, Карус), з її інтересом до “нічної сторони душі” — до сфери підсвідомого, до загадкових, таємничих, дивних з'явищ душевного життя» [8, с. 75].

Оскільки мислитель виявляв значний інтерес до сфери підсвідомого, то, вибудовуючи своє вчення про душу, він не міг оминати увагою такі феномени, як сон та сновидіння, які вважав предметом філософських роздумів. У своєму лекційному курсі він зазначав, що людина третину життя проводить уві сні і сновидіннях, то ж «філософія не може не спитати: що це за стан душі під час сну, що він займає настільки важливе місце в житті людини, і в історії людства, і в шляхах самого Промислу» [1, с. 149-150].

У сні, стверджує П. Авсенєв, душа живе лише серцем: «Стан неспання душі є таким станом її, коли вона існує й діє сама від себе і для себе, тобто, коли вона усвідомлює себе і вільно розпоряджається собою. У стані сну, душа наша навпаки існує не в собі самій і не для себе... вона живе тепер лише серцем. Серце є сукупністю наших природних прагнень, — є потягом нашої душі до буття зовнішнього. По серцю душа є не самостійною сутністю, а підлегла зовнішньому буттю, член в системі всесвіту» [1, с. 156, 157-158].

Вказуючи, що «у стані сну відкривається внутрішнє, потаємне життя серця людини», П. Авсенєв радив: «Тому вникай у сновидіння, щоб пізнати моральний свій стан. Те, чим душа переважно займається у сні, саме й виявляє пануючий моральний її характер» [1, с. 166]. Більше того, на думку мислителя, «сам Бог цей стан душі під час сну вибирав часто для повідомлення своїх намірів обраним від Нього знарядям промислу» [1, с. 149].

Цікавими є також міркування П. Авсенєва про «неймовірну швидкість сновидінь»: «В одну мить душа облітає уві сні небо і землю, поєднує незмірними відстанями розділені простори і часи, розгортає і змінює широкі й чудові панорами; це тому, що ця земля і небо, ці часи і простори, цей невичерпний матеріал її художньої діяльності знаходиться в ній самій, і є її ж власна летюча думка. Утім, не можна не бачити в цій свободі споглядання і продуктивності певного прообразу і зачатку майбутньої свободи, яка призначена душі у вічності» [1, с. 160-161].

Доктор філософських наук, професор Петро Кралюк висловлює версію, що філософськими поглядами П. Авсенєва міг зацікавитися Тарас Шевченко під час перебування в Україні у 1843-1844 роках, коли відвідував Київ та спілкувався з місцевими представниками інтелігенції. Наводячи вже цитовані вище міркування П. Авсенєва про «неймовірну швидкість сновидінь», П. Кралюк стверджує, що «у цих міркуваннях простежується “методологія”, яку потім використовував Шевченко в поемі-комедії “Сон”, а також у інших своїх поезіях під такою ж назвою» [5].

Підсумовуючи, зауважимо, що філософська спадщина Петра Авсенєва потребує ретельного вивчення. За оцінкою Марини Ткачук, «Петро Авсенєв відіграв помітну роль у становленні академічної філософії і як викладач, і як мислитель. Спираючись на святоотчу традицію, синтезовану з німецькою містикою та ідеалізмом шелінгівської школи (Баадер, Бурдах, Карус, Окен, Стефенс, Ешенмайер й, особливо, Шуберт), П. Авсенєв закладає підґрунтя вітчизняної християнської психології та антропології, розгорнутих згодом у працях Памфіла Юркевича, Василя Зеньковського та ін.» [7, с. 60]. Отже, саме П. Авсенєв започаткував у Києві психологічну школу умоглядного спрямування. Доктор філософських наук, професор Ігор Гоян зазначає, що «тяжючі до психологізму у тому відношенні, що психологія до певної

міри постає у нього визначальною філософською дисципліною, П. Авсенєв, з іншого боку, мав виразний ухил саме до раціональної (а не емпіричної), тобто суто філософської психології, одночасно наповнюючи її релігійним і моральним змістом» [4, с. 253]. Безумовно, що все дає підстави говорити про Петра Авсенєва не лише як видатного представника київської духовно-академічної філософії XIX століття, а й одного із визначних та оригінальних вітчизняних мислителів свого часу.

Література:

1. Авсенев П. С. (архимандрит Феофан). Из записок по психологии // Сборник из лекций бывших профессоров Киевской духовной академии, архимандрита Иннокентия, протоиерея И. М. Скворцова, П. С. Авсенева (архимандрита Феофана) и Я. К. Амфитеатрова, изданный академией по случаю пятидесятилетнего юбилея её (1819–69). Киев: В тип. Губ. упр., 1869. XVI, 246 с.
2. Березінець І. В. П. Авсенєв: сон та сновидіння — шлях до розкриття знань душі // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 7: Релігієзнавство. Культурологія. Філософія. Вип. 38. Київ, 2017. С. 227-234.
3. Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета св. Владимира (1834-1884) / сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова. Киев: В типогр. Имп. ун-та св. Владимира, 1884. XXXVI, 816, II с.
4. Гоян І. Філософсько-богословська психологія Петра Авсенєва // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Вип. 561-562. Філософія. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2011. С. 249-254.
5. Кралюк П. Хто «підказав» Тарасові Шевченку ідею поеми «Сон»? // День: електронна версія газети. 2012. № 41. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/ukrayinci-chitayte/hto-pidkazav-tarasovi-shevchenku-ideyu-roemi-son>.
6. Скворцов И. М. Записки по нравственной философии // Сборник из лекций бывших профессоров Киевской духовной академии, архимандрита Иннокентия, протоиерея И. М. Скворцова, П. С. Авсенева (архимандрита Феофана) и Я. К. Амфитеатрова, изданный академией по случаю пятидесятилетнего юбилея её (1819-69). Киев: В тип. Губ. упр., 1869. VIII, 83 с.
7. Ткачук М. Л. Київська академічна філософія XIX – початку XX ст.: методологічні проблеми дослідження. Київ: ЗАТ «ВІПОЛ», 2000. 248 с.
8. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні // Д. Чижевський. Філософські твори: у 4 т. Т. 1 / під заг. ред. В. Лісового. Київ: Смолоскип, 2005. С. 9-162.
9. Шпет Г. Г. Сочинения. Москва: Правда, 1989. 608 с.
10. Шульц О. І. П. Авсенєв – представник вітчизняної духовно-академічної філософської традиції XIX ст. // Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету: Збірник наукових праць звітної-наукової конференції викладачів університету за 2011 рік, 9-10 лютого 2012 р. Част. 2. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. С. 255-257.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- Juraeva Sh.A.** – Geography teacher of the 15th - IDUM of Chirchik city,
Makhmudov Nosirbek Samatovich – Senior lecturers of the Department of Pedagogy and Psychology Perfect University. Tashkent. Uzbekistan.
Mirzahmedov I.K. – Namangan State University Associate Professor.
Sattarov Bekmurod Ismailovich – Senior lecturers of the Department of Pedagogy and Psychology Perfect University. Tashkent. Uzbekistan.
Абыканова Б.Т. – Х.Досмухамедов атындағы Атырау университеті.
Акбарходжаева Феруза Абдуганиевна – старший преподаватель кафедры Узбекского языка и литературы Ташкентского педиатрического медицинского института.
Алимова Шахноза Яхшибоевна – соискатель, преподаватель Термезского государственного педагогического институтуа.
Алпысбаева Нургуль Саркытбековна – докторант 2 курса Казахстан, г. Талдыкорган, ЖУ имени И. Жансугурова.
Арсенівська Вікторія Олександрівна – магістр Український державний університет науки і технологій.
Бабинець Мирослава Миколаївна – викладач англійської мови, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри фінансів, обліку та оподаткування Ужгородського торговельно-економічного інституту Державного торговельно-економічного університету.
Бақтыгереев Абдуррахман – Атырауский университет имени Х. Досмухамедова.
Барабанова В.В. – к.е.н., доцент кафедри маркетингу, менеджменту та публічного адміністрування ДонНУЕТ імені Михайла Туган-Барановського.
Бекова Г.Т. – Х. Досмухамедов атындағы Атырау университеті.
Бенько Ірина Петрівна – викладач Дрогобицького механіко-технологічного фахового коледжу.
Берегуляк Оксана Романівна – викладач Дрогобицького механіко-технологічного Фахового коледжу.
Бережанський Володимир Володимирович – викладач Дрогобицький фаховий коледж нафти і газу.
Березовская Раиса Александровна – старший преподаватель кафедры Узбекского языка и литературы Ташкентского педиатрического медицинского института.
Валериева Жұлдыз – Атырауский университет имени Х. Досмухамедова.
Василиха Марія – Дрогобицького державного педагогічного університету Імені Івана Франка.
Вільхова Надія Валентинівна – магістр Український державний університет науки і технологій.
Вітвицька Єлизавета Юріївна – магістр Ізмаїльського Державного Гуманітарного Університету.
Власюк Олена Олександрівна – В.о. завідуючого кафедри гімнастики, кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент кафедри гімнастики Придніпровська державна академія фізичної культури і спорту.
Галимов Бектөре Рашидулы – Атырауский университет имени Х. Досмухамедова.
Глазунова Светлана Борисовна – Карагандинский университет Казпотребсоюза Директор департамента стратегического развития.
Глоба Тетяна Анатоліївна – кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент кафедри фізичного виховання та спорту Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.
Горбняк-Юліана Леся Тарасівна – кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник Національного природного парку «Дністровський каньйон».
Гуменникова Тамара Рудольфівна – доктор педагогічних наук, професор Педагогічний факультет Ізмаїльського Державного Гуманітарного Університету.
Гураль Іванна – Дрогобицького державного педагогічного університету Імені Івана Франка.
Дем'яненко Наталія Дмитрівна – старший науковий співробітник Музею історії бджільництва Середньої Наддніпряни, Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав», м. Переяслав.
Десятник Григорій Овсійович – викладач кафедри кіно- і телемистецтва Навчально-наукового інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Дмитрик Сергій Васильович – Дрогобицький механіко-технологічний фаховий коледж.
Дмитришина Вікторія Ігорівна – студентка Кам'янець-Подільського фахового коледжу НРЗВО «Кам'янець-Подільський державний інститут».
Довбун Тетяна Антонівна – магістр Український державний університет науки і технологій.

- Драч Тамара Леонідівна** – тренер – хореограф Школи повітряної акробатики «Шоколад», аспірантка Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського.
- Дулат Айгерім Қанатқызы** – студенті Таразский региональный университет имени М.Х. Дулати.
- Загалевиц Валентина Леонідівна** – викладач суспільних дисциплін ВСП Кам'янець-Подільський фаховий коледж НРЗВО «Кам'янець-Подільський державний інститут».
- Зазуля Леся Михайлівна** – викладач Дрогобицького механіко-технологічного фахового коледжу.
- Заневич Юлія** – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.
- Іванова Віолетта Володимирівна** – докторка педагогічних наук, професорка. Український державний університет науки і технологій.
- Іванців Діана Ярославівна** – студентка, Дрогобицький механіко-технологічний фаховий коледж.
- Ілляш Соломія Дмитрівна** – кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогіки та методики початкової освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.
- Ільчишин Леся Іванівна** – викладач вищої категорії Дрогобицького механіко-технологічного фахового коледжу.
- Калита Наталія Іванівна** – кандидат педагогічних наук, доцент ДДПУ імені Івана Франка.
- Калініченко Денис Ігорович** – магістр Українського державного університету науки і технологій.
- Кенжебаева Абилек Серикбайқызы** – М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті.
- Конопельник Мар'яна** – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.
- Қайыржан Манас** – Атырауский университет имени Х. Досмухамедова.
- Қойлыбаева Меруерт Игенқызы** – студенті Таразский региональный университет имени М.Х. Дулати.
- Құдайберген Аян Айтанқызы** – студенті І. Жансүгіров атындағы Жетісу Университеті.
- Луценко Софія Віталіївна** – студентка Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.
- Лучанінова Ольга Петрівна** – докторка педагогічних наук, професорка, Український державний університет науки і технологій.
- Махкамов Миркамол Хусанович** – старший преподаватель кафедры Узбекского языка и литературы Ташкентского педиатрического медицинского института.
- Мендель Христина** – Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.
- Мехманова Насиба Ураковна** – старший преподаватель кафедры Узбекского языка и литературы Ташкентского педиатрического медицинского института.
- Микитюк Тетяна** – молодший науковий співробітник Національного природного парку «Дністровський каньйон».
- Мінчак Нінель Джемалівна** – кандидат економічних наук, викладач вищої категорії Дрогобицький фаховий коледж нафти і газу.
- Могильний Ігор Миколайович** – асистент кафедри фізичного виховання та спорту Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.
- Мусабаева Жұлдызай Асханқызы** – Аға оқытушы, магистр М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті.
- Немеш Віталія Василівна** – студентка ДДПУ імені Івана Франка.
- Оразымбетова Гулайм Хайруллаевна** – старший преподаватель, магистр Таразский региональный университет имени М.Х. Дулати.
- Палаташ Олександр** – студент, Ужгородський ліцей імені Т.Г. Шевченка.
- Паленний Денис Сергійович** – магістр Українського державного університету науки і технологій.
- Пантюк Микола Павлович** – доктор педагогічних наук, професор ДДПУ імені Івана Франка
- Петриченко О.О.** – магістр ДонНУЕТ імені Михайла Туган-Барановського.
- Поволяшко Єлизавета Сергіївна** – магістр Українського державного університету науки і технологій.
- Прокопчук Анна Сергіївна** – магістр Українського державного університету науки і технологій.
- Пухкан Вікторія Вікторівна** – магістр педагогічного факультету Ізмаїльського державного гуманітарного університету.
- Расулова Замира Турдибаевна** – старший преподаватель кафедры Узбекского языка и литературы Ташкентского педиатрического медицинского института.
- Рустамова Гюльджан Зафаргизи** – студентка Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.
- Садикова Зилола Хайитбоевна** – старший преподаватель кафедры Узбекского языка и литературы Ташкентского педиатрического медицинского института.

- Салыкбаева Ж.К.** – Х. Досмухамедов атындағы Атырау университеті.
- Саттаров Хайрулла** – старший преподаватель Ташкентского университета прикладных наук.
- Сейсенбай Әсемай Нұрланқызы** – М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті.
- Семенчук Неля Михайлівна** – магістр Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.
- Серікболатов Шыңғыс** – студенті Х. Досмухамедов атындағы Атырау университеті.
- Сея Зоряна Ігорівна** – викладач Дрогобицького механіко-технологічного фахового коледжу.
- Слімаковська Ірина Ігорівна** – методист Дрогобицький фаховий коледж нафти і газу.
- Стеценко Володимир Анатолійович** – викладач суспільних дисциплін КЗ КОР «Богуславський гуманітарний фаховий коледж імені І. С. Нечуя-Левицького».
- Суванкулов Бахтиёр Мамарасулович** – кандидат филологических наук, доцент Джизакского государственного педагогического университета.
- Тажинова Айгерим Амангельдыновна** – преподаватель Казахстан, г. Талдыкорган. ЖУ шимени И. Жансугурова, «Zhansugurov college».
- Тাপенова Гульнур Сагатовнател** – доктор философии PhD, Карагандинский университет Казпотребсоюза.
- Тасуов Болат** – техника ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті.
- Таутенбаева А. А.** – Т. Жургенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы.
- Турсунов Ибрагим Нуралиевич** – кандидат филологических наук, доцент Ташкентского университета прикладных наук.
- Турсунова Азиза Муминовна** – старший преподаватель Ташкентского университета прикладных наук.
- Удич Вікторія Іванівна** – студентка Дрогобицького механіко-технологічного фахового коледжу.
- Үшкемпір Жанерке Нұржанқызы** – М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті.
- Фатхуллаходжаев Махмуд Зикруллаевич** – преподаватель кафедры русского языка и методики преподавания Ташкентского государственного университета мировых языков.
- Федоряка Андрій Вікторович** – старший викладач кафедри гімнастики Придніпровська державна академія фізичної культури і спорту.
- Фригела Мар'яна Юрїївна** – студентка ДДПУ імені Івана Франка.
- Хамраев Дильшод Хамдамович** – старший преподаватель кафедры русского языка и литературы Карши ГУ Узбекистан.
- Хамроқулова Мунира Расуловна** – старший преподаватель кафедры Узбекского языка и литературы Ташкентского педиатрического медицинского института.
- Худик Соломія Петрівна** – магістр Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Чегурко Світлана Анатоліївна** – магістр Ізмаїльського Державного Гуманітарного Університету.
- Черватюк Вікторія Андріївна** – викладач спеціальних дисциплін Дрогобицького механіко – технологічного фахового коледжу.
- Шакирова Ирода Уткуровна** – старший преподаватель кафедры «Узбекского языка и общественных наук» Государственной консерватории Узбекистана
- Шаншарова Ақырыс** – Атырауский университет имени Х. Досмухамедова.
- Яворівський Руслан Любомирович** – завідувач лабораторії морфології та систематики рослин, асистент кафедри ботаніки та зоології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Ястремська Ольга Любомирівна** – Дрогобицький механіко-технологічний фаховий коледж.
- Яцинич Оксана Борисівна** – викладач-методист, завідувач відділення за спеціальністю, викладач математики і фізики Дрогобицький механіко-технологічний фаховий коледж.

НАСТУПНІ КОНФЕРЕНЦІЇ / СЛЕДУЮЩИЕ КОНФЕРЕНЦИИ

Уважаемые преподаватели, аспиранты, студенты!

Университет Григория Сковороды в Переяславе,

молодежная общественная организация «Независимая ассоциация молодежи»,

студенческое научное общество факультета исторического и социально-психологического образования

«Комитет исследования истории и современности»

Информируют Вас, что 30 ноября 2023 г. проводится X Международная научно-практическая интернет-конференция «Проблемы и перспективы развития современной науки в странах Евразии».**Планируется работа по секциям:****I. БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ**

1. Систематика и география высших растений.
2. Структурная ботаника и биохимия растений.
3. Микология и альгология.
4. Ресурсоведение и интродукция растений.
5. Молекулярная биология, микробиология.
6. Зоология.
7. Физиология человека и животных.
8. Биохимия и биофизика.
9. Генетика и цитология.
10. Бионженерия и биоинформатика.

II. ГЕОГРАФИЯ И ГЕОЛОГИЯ

1. Регионоведение и региональная организация общества.
2. Наблюдение, анализ и прогноз метеорологических условий.
3. Гидрология и водные ресурсы.
4. Биогеография, биоресурсоведение, биоразнообразие.
5. Картография и геонформатика.
6. Природопользование и экологический мониторинг.
7. Техника и технологии геологоразведочных работ.
8. Почвоведение.
9. Экономическая география.

III. ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ

1. Повышение роли государственного служащего на современном этапе развития общества.
2. Современные технологии управления.
3. Взаимодействие различных ветвей власти.
4. Подготовка государственных служащих.

IV. ЭКОЛОГИЯ

1. Состояние биосферы и его влияние на здоровье людей.
2. Экологические и метеорологические проблемы больших городов и промышленных зон.
3. Радиационная безопасность и социально-экологические проблемы.
4. Промышленная экология и медицина труда.
5. Проблемы экологического воспитания молодежи.
6. Экологический мониторинг.

V. ЭКОНОМИКА

1. Банки и банковская система.
2. Внешнеэкономическая деятельность.
3. Финансовые отношения.
4. Инвестиционная деятельность и фондовые рынки.
5. Управление трудовыми ресурсами.
6. Маркетинг и менеджмент.
7. Учет и аудит.
8. Математические методы в экономике.
9. Экономика промышленности.
10. Экономика предприятия.
11. Логистика.
12. Экономика АПК.
13. Региональная экономика.
14. Экономическая теория.
15. Государственное регулирование экономики.
16. Макроэкономика.

VI. ИСТОРИЯ

1. История Украины.
2. Всемирная история.
3. История науки и техники.
4. Этнография.
5. Устная история.

6. История стран СНГ.

VII. МАТЕМАТИКА

1. Дифференциальные и интегральные уравнения.
2. Перспективы систем информатики.
3. Теория вероятностей и математическая статистика.
4. Прикладная математика.
5. Математическое моделирование.

VIII. ИСКУССТВО

1. Музыкальное искусство.
2. Искусство танца.
3. Театральное искусство.
4. Фото и киноискусство.
5. Искусство дизайна.

IX. ПЕДАГОГИКА

1. Дистанционное образование в высшей школе.
2. Проблемы подготовки специалистов.
3. Методические основы воспитательного процесса.
4. Стратегические направления реформирования системы образования.
5. Современные методы преподавания.
6. Социальная педагогика.

X. ПОЛИТОЛОГИЯ

1. Избирательные технологии.
2. Проблемы интеграции Украины в мировое сообщество.
3. Отношения Украины с НАТО.
4. Отношения Украины со странами СНГ.

XI. ПРАВО

1. История государства и права.
2. Административное и финансовое право.
3. Охрана авторских прав.
4. Трудовое право и право социального обеспечения.
5. Уголовное право и криминология.
6. Борьба с экономическими преступлениями.
7. Экологическое, земельное и аграрное право.
8. Конституционное право.
9. Гражданское право.
10. Хозяйственное право.
11. Криминалистика и судебная медицина.
12. Предпринимательское и банковское право.
13. Уголовно-процессуальное право.

XII. ПСИХОЛОГИЯ

1. Место психолога на производстве.
2. Формы работы психолога-практика.
3. Современные тенденции в методологии психологических исследований.
4. Психология терроризма.
5. Психолого-педагогические проблемы развития личности в современных условиях.
6. Клиническая психология.
7. Общая психология.
8. Педагогическая психология.
9. Психология развития.
10. Психология труда.
11. Психофизиология.
12. Социальная психология.

XIII. СОЦИОЛОГИЯ

1. Кадровый менеджмент.
2. Современные технологии социального опроса.

XIV. СОВРЕМЕННЫЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

1. Компьютерная инженерия.
2. Вычислительная техника и программирование.
3. Программное обеспечение.

4. Информационная безопасность.

XV. ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ СПОРТ

1. Физическая культура и спорт: проблемы исследования, предложения.
2. Развитие физкультуры и спорта в современных условиях.

XVI. ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. Методика преподавания языка и литературы.
2. Риторика и стилистика.
3. Теоретические и методологические проблемы исследования языка.
4. Синтаксис: структура, семантика, функция.
5. Методы и приемы контроля уровня владения иностранным языком.
6. Актуальные проблемы перевода.
7. Язык, речь, речевая коммуникация.
8. Украинский язык и литература.
9. Русский язык и литература.
10. Этно-, социо- и психолингвистика.

XVII. ФИЛОСОФИЯ

1. Философия литературы и искусства.
2. Социальная философия.
3. История философии.
4. Философия культуры.
5. Философия религии.
6. Философия науки.

XVIII. ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. Металлургия.
2. Горное.
3. Литейная Дело.
4. Машиноведение.
5. Электротехника.
6. Теплотехника.
7. Гидротехника.
8. Радиотехника.
9. Строительство.

XIX. СОЦИАЛЬНЫЕ КОММУНИКАЦИИ. МЕДИА.

1. Журналистика. Теория и история журналистики.
2. Книговедение, библиотекосведение, библиографосведение.
3. Социальная информатика. Прикладные социально-коммуникационные технологии

XX. ФИЗИКА

1. Общая физика
2. Экспериментальные физика
3. Астрономия и физика космоса
4. Молекулярная физика
5. Ядерная физика
6. Физика металлов
7. Физика функциональных металлов
8. Нанопизика

XXI. ХИМИЯ

1. Аналитическая химия
2. Неорганическая химия
3. Органическая химия
4. Физическая химия
5. Химия высокомолекулярных соединений

XXII. МЕДИЦИНСКИЕ НАУКИ

1. Фармацевтические науки
2. Клиническая медицина
3. Профилактическая медицина
4. Теоретическая медицина

XXIII. КУЛЬТУРОЛОГИЯ**XXIV. СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫЕ НАУКИ**

Оргкомитет конференції планує розміщати доповіді на Web-сторінці по адресу: <http://conferences.neasmo.org.ua>.

По результатам конференції буде сформований електронний збірник матеріалів, який можна буде скачати в PDF-форматі на головній сторінці конференції по адресу: <http://conferences.neasmo.org.ua/>.

Робочі мови конференції – український, польський, російський, англійський, французький, білоруський, грузинський, армянський, азербайджанський, казахський, узбекський, таджицький, киргизський, молдавський, туркменський.

Останній термін подання матеріалів – 29 листопада 2023 р. (включительно).

Вартість участя в конференції та розміщення статті в електронному збірнику складає:

Організаційні збори - 10 USD США або 10 Євро (в організаційні збори входить оплата за розміщення на сайті, верстка макета, редактування текстів).

Обсяг статті – не більше 7 сторінок. Скачати збірник можна буде **через тиждень** на головній сторінці конференції.

Для учасників країн Європи та Азії (за виключенням України) кошти переказуються наступним чином:

ВНИМАНИЕ!!! В Україні працюють тільки такі системи перекладу.

1. СПОСОБ ПЕРЕКЛАДУ

Або поштовою переказом на Ф.І.О.: **Бобровник Юрій Вікторович**, 08401, Україна, Київська обл., г. Переяслав-Хмельницький, ул. Сухомлинського, 34, к. 908. **РЕКОМЕНДУЄМО поштовою переказом!**

2.

ПриватБанк			
Получатель платежа			
Организация банка	МФО банка	КОД ЕГРПОУ получателя	КОД ЕГРПОУ банка
ПриватБанк	305299	14360570	14360570
Счет получателя	IBAN	Дата	Сумма
29244825509100	UA743052990000026202675019272	01.10.2019	
Пополнение текущего счета 4731219650655586, БОБРОВНИК ЮРИЙ ВИКТОРОВИЧ, 3048907279			

3. **СПОСОБ ПЕРЕКЛАДУ MEEST Transfer Бобровник Юрій Вікторович (BOBROVNIK JURIY VIKTOROVICH)** (вказати код перекладу Ф.І.О того, хто перекладає організаційні збори)

4. **СПОСОБ ПЕРЕКЛАДУ Sigue Бобровник Юрій Вікторович (BOBROVNIK JURIY VIKTOROVICH)** (вказати код перекладу Ф.І.О того, хто перекладає організаційні збори)

5. **СПОСОБ ПЕРЕКЛАДУ Moneygram на Бобровник Юрій Вікторович (BOBROVNIK JURIY VIKTOROVICH)** (вказати код перекладу Ф.І.О того, хто перекладає організаційні збори)

6. **СПОСОБ ПЕРЕКЛАДУ** (якщо оплата йде в одному платежі за дві та більше наукових робіт) **Western Union на Бобровник Юрій Вікторович (Bobrovnik Jurij Viktorovich)** (вказати код перекладу, Ф.І.О того, хто перекладає організаційні збори)

7. **ПЕРЕКЛАД С КАРТИ НА КАРТУ.**

8. **СПОСОБ SWIFT-ПЕРЕКЛАДУ.**

BENEFICIARY: Получатель (Ф. И. О. владельца счета латиницей и адрес)	BOBROVNIK JURIJ 08401, Ukraine, region Kyivska, district Pereiaslav-Khmelnytskyi, city Pereiaslav, street Sukhomlynskooho, building 34, flat 905
ACCOUNT: Счет в банке получателя (номер пластиковой карты или текущего счета в ПриватБанке)	4731219650655586
BANK OF BENEFICIARY: Банк получателя	JSC CB PRIVATBANK, 1D HRUSHEVSKOHO STR., KYIV, 01001, UKRAINE SWIFT CODE/BIC: PBANUA2X
CORRESPONDENT ACCOUNT: Счет банка получателя в банке-корреспонденте	36445343
INTERMEDIARY BANK: Банк-корреспондент	Citibank N.A., NEW YORK, USA SWIFT CODE/BIC: CITIUS33
IBAN:	UA743052990000026202675019272

ОБРАЗЕЦ ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЕЙ

Научная степень и ФИО автора
по образцу Иван Петренко (Киев, Украина)

**Секция, подсекция по образцу (Филологические науки
Методика преподавания языка и литературы.)**

НАЗВАНИЕ СТАТЬИ (БОЛЬШИМИ БУКВАМИ)

Текст статьи

(Ссылки на литературу по тексту в квадратных скобках по образцу [1, с. 23])

Литература:

1. Евремов С. Михаил Коцюбинский / / Евремов С. Избранное: Ст. науч. разведки. Монографии - К.:
Наук. мысль, 2002. – 760 с.

Научный руководитель:

кандидат исторических наук Бобровник Юрий Викторович

Внимание!

После литературы (в правом углу указывается научный руководитель (для студентов и аспирантов)) подаются сведения об авторах (Ф.И.О. (полностью), телефон, E-mail, место работы или учебы, должность, ученое звание, ученая степень.

К участию в конференции принимаются статьи объемом до 7 страниц набранных в редакторе **WORD** в виде компьютерного файла с расширением *.doc. Шрифт Times New Roman 14. Междустрочный интервал 1,5. Поля со всех сторон 20 мм. Материалы на конференцию принимаются по электронной почте по адресу: neasmo@gmail.com (тема сообщения: 30.11.2023 г.) (в случае если Ваш почтовик выбрасывает **ошибку не отправления**, отправляйте на адрес neasmo@ukr.net) или на CD-дисках (дискеты не принимаются) с добавлением печатных материалов + отсканированную копию или ксерокс квитанции об оплате оргвзноса. **В случае отправки научной статьи по электронной почте**, печатные материалы присылать не надо, а к статье, нужно прикрепить отсканированную копию квитанции об оплате оргвзноса.

Адрес оргкомитета:

08401, Украина, Киевская обл., г. Переяслав, ул. Сухомлинского, 34, к. 908.

Контактное лицо в Украине и за рубежом: Бобровник Юрий Викторович

Контактный телефон: **+38 (097) 923 16 58**

E-mail: neasmo@gmail.com

ВНИМАНИЕ!

После того, как мы получили от Вас статью, Вы обязательно должны получить ответное сообщение: **«Вашу статью получили и приняли»**. Если такой ответ не поступил, через день после отправки, тогда обязательно позвоните в оргкомитет и сообщите о ситуации.

ВНИМАНИЕ! В случае если Вам нужен электронный сертификат, то в сведениях об авторе, укажите об этом. И мы Вам его вышлем по электронной почте в течение двух недель после завершения проведения конференции.

РАБОТЫ ОБЪЕМОМ более 7 страниц не принимаются!

Тексты, набранные межстрочным интервалом 1,0 **НЕ ПРИНИМАЮТСЯ!**

С результатами и форматом проведения подобных мероприятий можно ознакомиться по адресу <http://conferences.neasmo.org.ua/>

Участие в конференции – это отличная возможность осветить свои научные работы для студентов, аспирантов и преподавателей!

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ УЧАСНИКІВ З УКРАЇНИ

Шановні викладачі, аспіранти, студенти!
Університет Григорія Сковороди в Переяславі,
молодіжна громадська організація «Незалежна асоціація молоді»,
студентське наукове товариство факультету історичної і соціально-психологічної освіти
«Комітет дослідження історії та сучасності»

Інформують Вас, що 30 листопада 2023 р. проводиться X Міжнародна науково-практична інтернет-конференція
«Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Євразії».

Планується робота за секціями:

I. БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

1. Систематика та географія вищих рослин.
2. Структурна ботаніка та біохімія рослин.
3. Мікологія та альгологія.
4. Ресурсоведення та інтродукція рослин.
5. Молекулярна біологія мікробіологія.
6. Зоологія.
7. Фізіологія людини та тварин.
8. Біохімія та біофізика.
9. Генетика та цитологія.
10. Біоінженерія та біоінформатика.

II. ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЛОГІЯ

1. Регіоноведення і регіональна організація суспільства.
2. Спостереження, аналіз та прогноз метеорологічних умов.
3. Гідрологія та водні ресурси.
4. Біогеографія, біоресурсоведення, біорізноманітність.
5. Картографія та геоінформатика.
6. Природокористування та екологічний моніторинг.
7. Техніка та технологія геологорозвідувальних робіт.
8. Грунтознавство.
9. Економічна географія.

III. ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

1. Підвищення ролі державного службовця на сучасному етапі розвитку суспільства.
2. Сучасні технології управління.
3. Взаємодія різних гілок влади.
4. Підготовка державних службовців.

IV. ЕКОЛОГІЯ

1. Стан біосфери та його вплив на здоров'я людей.
2. Екологічні та метеорологічні проблеми великих міст і промислових зон.
3. Радіаційна безпека та соціально-екологічні проблеми.
4. Промислова екологія і медицина праці.
5. Проблеми екологічного виховання молоді.
6. Екологічний моніторинг.

V. ЕКОНОМІКА

1. Банки та банківська система.
2. Зовнішньоекономічна діяльність.
3. Фінансові відносини.
4. Інвестиційна діяльність та фондові ринки.
5. Управління трудовими ресурсами.
6. Маркетинг та менеджмент.
7. Облік та аудит.
8. Математичні методи в економіці.
9. Економіка промисловості.
10. Економіка підприємства.
11. Логістика.
12. Економіка АПК.
13. Регіональна економіка.
14. Економічна теорія.
15. Державне регулювання економікою.
16. Макроекономіка.

VI. ІСТОРІЯ

1. Історія України.
2. Загальна історія.
3. Історія науки і техніки.
4. Етнографія.
5. Усна історія.

VII. МАТЕМАТИКА

1. Диференціальні та інтегральні рівняння.
2. Перспективи систем інформатики.
3. Теорія ймовірностей та математична статистика.
4. Прикладна математика.
5. Математичне моделювання.

VIII. МИСТЕЦТВО

1. Музичне мистецтво.
2. Мистецтво танцю.
3. Театральне мистецтво.
4. Фото і кіномистецтво.
5. Мистецтво дизайну.

IX. ПЕДАГОГІКА

1. Дистанційна освіта у вищій школі.
2. Проблеми підготовки фахівців.
3. Методичні основи виховного процесу.
4. Стратегічні напрями реформування системи освіти.
5. Сучасні методи викладання.
6. Соціальна педагогіка.

X. ПОЛІТОЛОГІЯ

1. Вибірчі технології.
2. Проблеми інтеграції України у світове співтовариство.
3. Відносини України з НАТО.
4. Відносини України з країнами СНД.

XI. ПРАВО

1. Історія держави та права.
2. Адміністративне і фінансове право.
3. Охорона авторських прав.
4. Трудове право та право соціального забезпечення.
5. Карне право та кримінологія.
6. Боротьба з економічними злочинами.
7. Екологічне, земельне та аграрне право.
8. Конституційне право.
9. Цивільне право.
10. Господарське право.
11. Криміналістика та судова медицина.
12. Підприємницьке та банківське право.
13. Кримінально-процесуальне право.

XII. ПСИХОЛОГІЯ

1. Місце психолога на виробництві.
2. Форми роботи психолога-практика.
3. Сучасні тенденції в методології психологічних досліджень.
4. Психологія тероризму.
5. Психолого-виховні проблеми розвитку особистості в сучасних умовах.
6. Клінічна психологія.
7. Загальна психологія.
8. Педагогічна психологія.
9. Психологія розвитку.
10. Психологія праці.
11. Психофізіологія.
12. Соціальна психологія.

XIII. СОЦІОЛОГІЯ

1. Кадровий менеджмент.
2. Сучасні технології соціального опитування.

XIV. СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

1. Комп'ютерна інженерія.
2. Обчислювальна техніка та програмування.
3. Програмне забезпечення.
4. Інформаційна безпека.

XV. ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ

1. Фізична культура і спорт: проблеми дослідження, пропозиції.
2. Розвиток фізкультури і спорту в сучасних умовах.

XVI. ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

1. Методика викладання мови та літератури.
2. Риторика і стилістика.
3. Теоретичні та методологічні проблеми дослідження мови.
4. Синтаксис: структура, семантика, функція.
5. Методи та прийоми контролю рівня володіння іноземною мовою.
6. Актуальні проблеми перекладу.
7. Мова, мовлення, мовна комунікація.
8. Українська мова та література.
9. Російська мова і література.
10. Етно-, соціо- та психолінгвістика.

XVII. ФІЛОСОФІЯ

1. Філософія літератури та мистецтва.
2. Соціальна філософія.
3. Історія філософії.
4. Філософія культури.
5. Філософія релігії.
6. Філософія науки.

XVIII. ТЕХНІЧНІ НАУКИ

1. Металургія
2. Гірництво
3. Ливарна справа
4. Машинознавство
5. Електротехніка
6. Теплотехніка
7. Гідротехніка
8. Радіотехніка
9. Будівництво

XIX. СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ. МЕДІА.

1. Журналістика. Теорія та історія журналістики
2. Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство.
3. Соціальна інформатика. Прикладні соціально-комунікаційні технології

XX. ФІЗИКА

1. Загальна фізика
2. Експериментальна фізика
3. Астрономія та фізика космосу
4. Молекулярна фізика
5. Ядерна фізика
6. Фізика металів
7. Фізика функціональних металів
8. Нанофізика

XXI. ХІМІЯ

1. Аналітична хімія
2. Неорганічна хімія
3. Органічна хімія
4. Фізична хімія
5. Хімія високомолекулярних сполук

XXII. МЕДИЧНІ НАУКИ

1. Фармацевтичні науки
2. Клінічна медицина
3. Профілактична медицина
4. Теоретична медицина

XXIII. КУЛЬТУРОЛОГІЯ

XXIV. СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ

Оргкомітет конференції планує розміщувати доповіді на web-сторінці за адресою: <http://conferences.neasmo.org.ua/>

Робочі мови конференції: українська, польська, російська, англійська, французька, білоруська, грузинська, вірменська, азербайджанська, казахська, узбецька, таджицька, киргизька, молдавська, туркменська.

Останній термін подання статей – 29 листопада 2023 р. (включно).

Вартість участі в конференції та розміщення статті в електронному збірнику складає:

Оргвнесок – 100 грн. (в оргвнесок входить оплата за розміщення на сайті, верстака макету, редагування текстів, електронний сертифікат). Об'єм статті – не більше 7 сторінок. Скачати збірник можна буде через тиждень після закінчення роботи конференції за адресою <http://conferences.neasmo.org.ua/> натиснувши слова «ЗАВАНТАЖИТИ ЗБІРНИК».

Увага! Реквізити змінено. Кошти перераховуються на:

Картку Приват банку 4731 2196 5065 5586 (одержувач – **Бобровнік Юрій Вікторович**) та відправити SMS підтвердження про оплату на моб. 097 923 16 58 у повідомленні вказати прізвище учасника конференції.

Або на карту MONOBANK 5375 4141 0434 5920 (одержувач – **Бобровнік Юрій Вікторович**) (переказ через термінали **ІВОХ БЕЗ КОМІСІЇ**, для цього потрібно вибрати в меню **MONOBANK вказати номер карти та номер телефону 097 923 16 58**) після переказу орг. внеску потрібно відправити SMS підтвердження про оплату на цей же номер, у повідомленні вказати **ЛИШЕ** прізвище учасника конференції.

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

ПІБ автора
Місто
за зразком Іван Петренко
(Київ, Україна)

Секція, підсекція за зразком **ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ**
(Методика викладання мови та літератури)

Назва статті (великими літерами)

Текст статті

(посилання на літературу по тексту у квадратичних дужках за зразком [1, с. 23])

Література:

1. Коцур В.П. Історія середніх віків: [у 2-х т.]. – Т.1. Раннє середньовіччя: курс лекцій. / В.П. Коцур, В.О. Балух. – Чернівці: Наші книги, 2009. – 496 с.
2. Пангелов Б.П. Організація і проведення туристсько-краєзнавчих подорожей: навч. посіб. / Б.П. Пангелов. – К.: Академвидав, 2010. – 248 с.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, Петренко Іван Петрович

Увага!

Після літератури (у правому куті вказується науковий керівник (для студентів та аспірантів)) подаються **відомості про авторів** (П.І.П. (повністію) телефон, E-mail, місце роботи або навчання, посада, вчене звання, науковий ступінь).

До участі у конференції приймаються статті **обсягом від 5 до 7 сторінок** набраних у редакторі WORD у вигляді комп'ютерного файлу з розширенням *.doc. Шрифт Times New Roman 14. Міжрядковий інтервал 1,5. Поля з усіх сторін 20 мм. Матеріали на конференцію приймаються електронною поштою за адресою: neasmo@gmail.com (тема повідомлення: **30 листопада 2023 р.** (у разі якщо Ваш поштовик викидає помилку не відправлення відправляйте на адресу neasmo@ukr.net)).

У разі відправки коштів оргвнеску на картку Приватбанку ксерокопію квитанції не надсилається (достатньо відправити SMS вказавши прізвище **автора доповіді**).

Увага! У разі відправки статті та квитанції про оплату оргвнеску електронною поштою, надсилати друковані матеріали Укрпоштою не потрібно!

Увага! Після того, як ми отримали від Вас статтю, Ви обов'язково маєте отримати повідомлення-відповідь: **«Вашу статтю отримано та зараховано»**. Якщо така відповідь не надійшла через день після надсилання, тоді обов'язково зателефонуйте оргкомітету і повідомте про ситуацію.

Увага! У разі якщо Вам потрібний електронний сертифікат, то у відомостях про автора, вкажіть про це, і ми Вам його надішлемо електронною поштою на протязі двох тижнів після завершення проведення конференції.

Адреса оргкомітету:

08401, Київська обл. м. Переяслав, вул. Сухомлинського, 34, гурт. 2, кім. 908.

Координатор – Бобровнік Юрій Вікторович

Контактний телефон: (097) 923 16 58.

РОБОТИ ОБ'ЄМОМ менше 3 сторінок НЕ ПРИЙМАЮТЬСЯ!

ТЕКСТИ, НАБРАНІ МІЖРЯДКОВИМ ІНТЕРВАЛОМ 1,0 НЕ ПРИЙМАЮТЬСЯ!!!

З результатами та форматом проведення попередніх конференцій можна ознайомитися за адресою <http://conferences.neasmo.org.ua/>

ЗМІСТ**СЕКЦІЯ: БІОЛОГІЧНІ НАУКИ**

Руслан Яворівський (Тернопіль, Україна), Тетяна Микитюк (Заліщики, Україна), Леся Горбняк-Юліна (Кам'янець-Подільський, Україна), Соломія Худик (Тернопіль, Україна) ПОПУЛЯЦІЇ СОНУ ВЕЛИКОГО (PULSATILLA GRANDIS WENDER.) НА ТЕРИТОРІЇ НПП «ДНІСТРОВСЬКИЙ КАНЬЙОН»	5
---	----------

СЕКЦІЯ: ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

Вікторія Дмитришина, Валентина Загалевиц (Кам'янець-Подільський, Україна) ВПЛИВ ВСЕСВІТНЬОЇ ДЕКЛАРАЦІЇ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ НА СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВИХ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕПЕКИ УКРАЇНИ.....	7
Вікторія Черватюк (Дрогобич, Україна) ДОКУМЕНТИ СТВОРЮВАНІ ОРГАНАМИ ВЛАДИ І УПРАВЛІННЯ.....	8

СЕКЦІЯ: ЕКОНОМІКА

Діана Іванців (Дрогобич, Україна) ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНОГО ВИРОБНИЦТВА	11
Нінель Мінчак, Володимир Бережанський (Дрогобич, Україна) ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНКИ ДІЛОВИХ, ПРОФЕСІЙНИХ ТА ОСОБИСТИХ ЯКОСТЕЙ КЕРІВНИКА НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ	13
Олжас Жанибеков (Караганда, Казахстан) ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ХАЛЫҚТЫҢ ЖҰМЫСБАСТЫЛЫҒЫН МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУ	16
О.О. Петриченко (Кривий Ріг, Україна) СТРАТЕГІЇ МАРКЕТИНГОВИХ КОМУНІКАЦІЙ В СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ: СУТНІСНА СКЛАДОВА ТА НОВІ ТЕНДЕНЦІЇ В УКРАЇНІ	18
Вікторія Удич (Дрогобич, Україна) СУСПІЛЬНЕ ВИРОБНИЦТВО	20

СЕКЦІЯ: ІСТОРІЯ

Наталія Дем'яненко (Переяслав, Україна) ВИКОРИСТАННЯ МЕДУ В ХАРЧУВАННІ УКРАЇНЦІВ	23
---	-----------

СЕКЦІЯ: КУЛЬТУРОЛОГІЯ

Григорій Десятник (Київ, Україна) ДО ПИТАННЯ ПРО ПОДОЛАННЯ КРИЗОВИХ ЯВИЩ В УКРАЇНСЬКІЙ КІНЕМАТОГРАФІЇ	25
--	-----------

СЕКЦІЯ: МАТЕМАТИКА

Сергій Дмитрик, Оксана Берегуляк (Дрогобич, Україна) ДИФЕРЕНЦІАЛЬНІ ТА ІНТЕГРУВАЛЬНІ РІВНЯННЯ.....	27
Оксана Яцинич (Дрогобич, Україна) ДЕЯКІ ЦІКАВІ ЙМОВІРНІСНІ ЗАДАЧІ	30

СЕКЦІЯ: МИСТЕЦТВО

Aigerim Ospanova, Anel Aubakirova, Raushan Kimran (Almaty, Kazakhstan) CURRENT TRENDS AND PROSPECTS DEVELOPMENT OF THE GLOBAL ART MARKET	33
---	-----------

СЕКЦІЯ: ПЕДАГОГІКА

Myroslava Babynets (Uzhhorod, Ukraine) PROFESSIONAL COMMUNICATION IN ENGLISH IN TRAINING SPECIALISTS IN RESTAURANT TECHNOLOGIES.....	36
I.K. Mirzahmedov, Sh.A. Juraeva (Namangan, Uzbekistan) METHODS OF INCREASING LEARNING ACTIVITY OF STUDENTS THROUGH INTERACTIVE GAMES IN GEOGRAPHY LESSONS	37
Bekmurod Sattarov, Nosirbek Makhmudov (Tashken, Uzbekistan) USING SPEECH SITUATIONS AS ONE OF THE METHODS FOR FORMING PROFESSIONAL COMPETENCE OF HIGHLY QUALIFIED PERSONNEL	38
Мурат Абуов (Караганда, Казахстан) ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ РЕФОРМАЛАР КОНТЕКСТІНДЕГІ МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУДЫҢ САПАСЫ МЕН ТИІМДІЛІГІН БАҒАЛАУДЫҢ ӘДІСНАМАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ.....	40
Б.Т. Абыканова, А. А. Таутенбаева, Г.Т. Бекова, Ж.К. Салыкбаева (Атырау, Казахстан) АУЫЛДЫҚ ШЖМ МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ КӘСІБИ ДАМУЫНДАҒЫ ҚИЫНДЫҚТАР	43

Нургуль Алпысбаева, Айгерим Тажинова (Казахстан, Талдыкорган) ВИДЫ И СОДЕРЖАНИЕ ИНТЕРАКТИВНЫХ И ДИДАКТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ ИСПОЛЬЗУЕМЫХ В НАЧАЛЬНЫХ ШКОЛАХ	45
Вікторія Арсенівська, Ольга Лучанінова (Дніпро, Україна) ПРОБЛЕМА РОЗВИТКУ АНАЛІТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ-МЕТАЛУРГІВ У СУЧАСНІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ ТЕОРІЇ І ПРАКТИЦІ	47
Раиса Березовская, Замира Расулова (Ташкент, Узбекистан) АКТУАЛЬНЫЕ ЗАДАЧИ ПРЕПОДАВАНИЯ ЛАТЫНИ В МЕДИЦИНСКОМ ВУЗЕ	50
Болат Тасуов, Жанерке Үшкемпір, Әсемай Сейсенбай (Тараз, Қазақстан) БІЛІМ БЕРУДЕ ВИРТУАЛДЫ ШЫНДЫҚ ПЕН КЕҢЕЙТІЛГЕН ШЫНДЫҚТЫ ПАЙДАЛАНУ	51
Єлизавета Вітвицька (Одеська область, Україна) РОЛЬ ВЧИТЕЛЯ НУШ У ФОРМУВАННІ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА.....	53
Єлизавета Вітвицька (Одеська область, Україна) СТРУКТУРА ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ПОВЕДІНКУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	55
Соломія Ілляш, Іванна Гураль (Дрогобич, Україна) ПРОЄКТНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОГО ІНТЕРЕСУ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ	58
Соломія Ілляш, Юлія Заневич (Дрогобич, Україна) ГОТОВНІСТЬ ДИТИНИ ДО ШКОЛИ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА.....	59
Соломія Ілляш, Марія Василюха (Дрогобич, Україна) ФОРМУВАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ	61
Соломія Ілляш, Віктор Ільницький (Дрогобич, Україна) ВЗАЄМОДІЯ ШКОЛИ ТА СІМ'Ї В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ САМОСТІЙНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ.....	62
Соломія Ілляш, Мар'яна Конопельник (Дрогобич, Україна) ПРОФІЛАКТИКА БУЛІНГУ В РОБОТІ З ДІТЬМИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ	64
Соломія Ілляш, Христина Мендель (Дрогобич, Україна) ІНТЕРАКТИВНЕ НАВЧАННЯ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ	66
Наталія Калита, Мар'яна Фригела (Дрогобич, Україна) ФОРМУВАННЯ ЗНАТЬ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ПРО КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНЕ СЕРЕДОВИЩЕ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ.....	67
Аян Құдайберген (Талдықорған, Қазақстан) ЗАМАНАУИ БІЛІМ БЕРУДЕГІ ЖАҢА ЦИФРЛЫҚ ҚҰЗЫРЕТТЕР	69
Ольга Лучанінова, Віолетта Іванова (Дніпро, Україна) ФОРМУВАННЯ ПРАКТИЧНИХ УМІНЬ МАЙБУТНІХ МЕТАЛУРГІВ ЗАСОБАМИ ГРУПОВОЇ РОБОТИ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА	72
Ольга Лучанінова, Надія Вільхова (Дніпро, Україна) ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ЗНАТЬ СТУДЕНТІВ-МЕТАЛУРГІВ ЗАСОБАМИ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ	74
О. Лучанінова, Д. Калініченко (Дніпро, Україна) ЕКОЛОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНЬОГО МЕТАЛУРГА ЩОДО РЕСУРСОЗБЕРЕЖЕННЯ В ГАЛУЗІ Й ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА	76
Ольга Лучанінова, Денис Паленний (Дніпро, Україна) ІНТЕРАКТИВНЕ НАВЧАННЯ ЯК СПЕЦІАЛЬНА ФОРМА ОРГАНІЗАЦІЇ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ІЗ МЕТАЛУРГІЇ	78
Ольга Лучанінова, Єлизавета Поволяшко (Дніпро, Україна) ЗМІШАНЕ НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ ЯК ЕФЕКТИВНА ФОРМА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ МЕТАЛУРГІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	80
Ольга Лучанінова, Анна Прокопчук (Дніпро, Україна) УТОЧНЕННЯ ПОНЯТТЯ «ІНФОРМАЦІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ» МАЙБУТНЬОГО МЕТАЛУРГА У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ФАХОВИХ ДИСЦИПЛІН	82
Ольга Лучанінова, Тетяна Довбун (Дніпро, Україна) ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ МЕТАЛУРГІВ ІЗ ФАХОВИХ ДИСЦИПЛІН.....	84
Микола Пантюк, Віталія Немеш (Дрогобич, Україна) СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ	87
Хайрулла Саттаров (Ташкент, Узбекистан) РОЛЬ СОВРЕМЕННЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРЕПОДАВАНИИ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ	88
Бахтиёр Суванкулов (Джизак, Узбекистан) ВОПРОСЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ФОЛЬКЛОРНЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ В РАЗВИТИИ РЕЧИ ДЕТЕЙ...	90

Гульнур Тапенова, Светлана Глазунова (Караганда, Казахстан) СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ В КАЗАХСТАНЕ.....	93
СЕКЦІЯ: ПСИХОЛОГІЯ	
Леся Ільчишин (Дрогобич, Україна) ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ЖІНКИ – СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА СЬОГОДЕННЯ	97
Вікторія Пухкан (Ізмаїль, Україна) ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГО-ЕМОЦІЙНОЇ ПІДТРИМКИ ВЧИТЕЛІВ НУШ ПІД ЧАС АДАПТАЦІЇ ДО НОВИХ РЕАЛІЙ НАВЧАННЯ (ПОСТІЙНИЙ СТРЕС ТА НАПРУГА ВІЙНИ).....	99
Алла Фітисова, Тетяна Кириченко (Переяслав, Україна) ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ...	101
Світлана Чегурко (Ізмаїл, Україна) НЕЙРОПЕДАГОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО НАВЧАННЯ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ ЧЕРЕЗ ДОСЛІДНИЦЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ ВЧИТЕЛЯ.....	103
Світлана Чегурко (Ізмаїл, Україна) НЕЙРОПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД ДІТЕЙ В НУШ.....	105
СЕКЦІЯ: ТЕХНІЧНІ НАУКИ	
Олександр Палаташ (Ужгород, Україна) HYDROGEN RHEOSTATIC BRAKING	107
СЕКЦІЯ: ФІЗИКА	
Абдуррахман Бақтыгереев, Манас Қайыржан, Жұлдыз Валериева, Бектөре Рашидулы Галимов (Атырау, Казахстан) РОЛЬ MULTISIM В ИЗУЧЕНИИ ФИЗИКИ: РАЗВИВАЯ МЯГКИЕ НАВЫКИ ЧЕРЕЗ ВИРТУАЛЬНОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ	110
Жұлдыз Валериева, Абдуррахман Бақтыгереев, Манас Қайыржан, Ақырыс Шаншарова (Атырау, Қазақстан) БОЛАШАҚ ФИЗИКА ПӘНІНІҢ МҰҒАЛІМДЕРІНЕ АРНАЛҒАН МОЛЕКУЛАЛЫҚ ФИЗИКА ПӘНІН ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ	112
Романа Кобель (Дрогобич, Україна) УЛЬТРАФІОЛЕТОВІ ТА ІНФРАЧЕРВОНІ ПРОМЕНІ.....	114
Манас Қайыржан, Жұлдыз Валериева, Абдуррахман Бақтыгереев, Шыңғыс Серікболатов (Атырау, Қазақстан) ФИЗИКАНЫ ОҚЫТУДАҒЫ МОБИЛЬДІ ТЕХНОЛОГИЯ.....	117
Гулайм Оразымбетова, Айгерім Дулат, Меруерт Қойлыбаева (Тараз, Казахстан) КҮН ЭНЕГРИЯСЫН ПАЙДАЛАҢУ ЖОЛДАРЫ.....	120
СЕКЦІЯ: ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ	
Олена Власюк, Андрій Федоряка (Дніпро, Україна) РОЗВИТОК КООРДИНАЦІЙНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬОЇ ГІМНАСТИКИ У ДІВЧАТОК 6-7 РОКІВ.....	123
Тетяна Глоба, Гюльджан Рустамова (Дніпро, Україна) АНАЛІЗ ПРОВЕДЕННЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В РІЗНИХ КРАЇНАХ СВІТУ	125
Тамара Драч (Львів, Україна) ОБґРУНТУВАННЯ ПРОГРАМИ РОЗВИТКУ ФІЗИЧНИХ ЯКОСТЕЙ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ЗАСОБАМИ ПОВІТРЯНОЇ АКРОБАТИКИ ТА ПІЛОННОГО СПОРТУ	128
Тарас Кириченко (Переяслав, Україна) ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК НАВАНТАЖЕННЯ ТА ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ФІЗИЧНИХ ЯКОСТЕЙ У ГИРЬОВОМУ СПОРТІ	130
Тарас Кириченко, Людмила Голуб (Переяслав, Україна) КЛАСИФІКАЦІЯ СИЛОВИХ ВПРАВ У ПАУЕРЛІФТИНГУ.....	132
Ігор Могильний, Софія Луценко (Дніпро, Україна) МЕТОДИКА РОЗВИТКУ ГНУЧКОСТІ НА ЗАНЯТТЯХ З ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ У ЗВО.....	135
Неля Семенчук (Дніпро, Україна) ЗНАЧЕННЯ ВУГЛЕВОДІВ У ЖИТТІ СПОРТСМЕНА.....	137
Неля Семенчук (Дніпро, Україна) РОЛЬ ЛІПІДІВ У ЖИТТІ СПОРТСМЕНА	140
СЕКЦІЯ: ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ	
Dilshod Khamrayev (Karshi, Uzbekistan) THE EVOLUTION OF THE EPIC PLOT	142
Феруза Акбарходжаева (Ташкент, Узбекистан) ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕРМИНОВ ПРИ ПЕРЕВОДЕ	144

Шахноза Алимova (Термез, Узбекистан) ВОПРОСЫ ИЗУЧЕНИЕ ТЕРМИНА «КОНЦЕПТ» В УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКОЗНАНИЕ	148
Сея Зоряна, Ольга Ястремська (Дрогобич, Україна) РИТОРИКА І СТИЛІСТИКА.....	149
Зилола Садикова, Насиба Мехманова (Ташкент, Узбекистан) ГРАММАТИЧЕСКИЙ ПОДХОД К СЛОВООБРАЗОВАНИЮ	151
Ірина Слімаковська (Дрогобич, Україна) ПРИНЦИПИ НАВЧАННЯ ЧИТАННЯ АНГЛОМОВНИХ АВТЕНТИЧНИХ ТЕКСТІВ ЗДОБУВАЧІВ ЗАКЛАДІВ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ.....	154
Ибрагим Турсунов (Ташкент, Узбекистан) КУЛЬТУРНО-ЯЗЫКОВЫХ КОНТАКТОВ В БОГАЩЕНИИ ЛЕКСИКИ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА	156
Азиза Турсунова (Ташкент, Узбекистан) КОНТРАСТИВНАЯ ЛИНГВИСТИКА. ПРОБЛЕМЫ ТЕОРИИ И МЕТОДИКИ ИССЛЕДОВАНИЯ	159
Махмуд Фатхуллаходжаев (Ташкент, Узбекистан) ПАРАДИГМА СЕМЕЙСТВЕННОСТИ В РУССКИХ И УЗБЕКСКИХ ПОСЛОВИЦАХ И ПОГОВОРКАХ ..	161
Мунира Хамроқулова, Миркамол Махкамов (Ташкент, Узбекистан) АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ВСЕСТОРОННОГО РАЗВИТИЯ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ЛАТЫНИ В МЕДИЦИНСКИХ ВУЗАХ.....	163
Ирода Шакирова (Ташкент, Узбекистан) АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ КУЛЬТУРЫ РЕЧИ И ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ДИДАКТИКИ	166
СЕКЦІЯ: ФІЛОСОФІЯ	
Володимир Стеценко (Богуслав, Україна) ПЕТРО АВСЕНЄВ – ПРЕДСТАВНИК КИЇВСЬКОЇ ДУХОВНО-АКАДЕМІЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ ХІХ СТОЛІТТЯ.....	168
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ	171
НАСТУПНІ КОНФЕРЕНЦІЇ / СЛЕДУЮЩИЕ КОНФЕРЕНЦИИ	
Информация для участников из зарубежных стран.....	174
Інформація для учасників з України.....	177

Українською, польською, російською, англійською, французькою, білоруською, грузинською, вірменською, азербайджанською, казахською, узбецькою, таджицькою, киргизькою, молдавською, туркменською мовами

Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції **«Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Євразії»** // Збірник наукових праць. – Переяслав, 2023 р. – 183 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Ю.В. Бобровнік, кандидат історичних наук

Упорядники: Ю.В. Бобровнік, А.М. Вовкодав

Верстка та дизайн: Ю.В. Бобровнік, А.М. Вовкодав

Проведення ІХ Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції **«Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Євразії»** та видання збірника наукових матеріалів стало можливим завдяки організаційній підтримці **молодіжної громадської організації «Незалежна асоціація молоді»**

Відповідальність за достовірність матеріалів несуть автори публікацій.

Матеріали конференції розміщені на сайті МГО «Незалежна асоціація молоді» за адресою <http://conferences.neasmo.org.ua>

Адреса оргкомітету конференції:

08401, Київська обл. м. Переяслав, вул. Сухомлинського, 32, кім. 108.

